PAUL MICLAU

SEMIOTICA LINGVISTICA

PAUL MICLAU

SEMIOTICA LINGVISTICA

CUVÎNT ÎNAINTE

Lingvistica generală este la fel de veche ca şi filozofia : raportul dintre limbă şi gîndire i-a preocupat pe filozofi încă din antichitate. Dar nu se poate vorbi despre o teorie a limbii, legată nemijlocit de obiectul ei, decît de la începutul secolului al XlX-lea, cînd se elaborează lingvistica ştiinţifică.

Crearea metodei comparative-istorice i-a obligat pe savanţi să-şi pună şi să rezolve probleme privitoare la natura şi evoluţia limbajului. Cum se ştie, evoluţia era concepută pe baza principiului fundamental al regularităţii schimbărilor fonetice, ridicate chiar la rangul de „legi fonetice", care au reglementat dezvoltarea de la limba de bază la limbile înrudite. S-a făcut distincţia netă între elementele moştenite şi celelalte, mai ales cele împrumutate. Or, asemănarea elementelor înrudite presupune un alt principiu, definitoriu pentru însăşi natura limbajului şi anume structurarea lui semiotică. Cuvintele sînt semne, latura lor sonoră nefiind determinată de înţeles, ceea ce s-a rezumat în celebrul principiu al „arbitrarului semnului

lingvistic" (vezi partea a doua a lucrării de faţă). Dacă semnele lingvistice sînt arbitrare (nemotivate) şi dacă, cu toate acestea, intîlnim forme asemănătoare în grupuri mai mult sau mai puţin compacte de limbi (cf. limbile romanice), atunci singura explicaţie este că formele respective au o origine comună, ele sînt înrudite.

Prima generaţie de comparativişti (Franz Bopp, Rasmus Rask, Jacob Grimm) a fost preocupată îndeosebi de problemele dezvoltării limbii. Trebuie totuşi menţionată poziţia aparte ocupată de Wilhelm von Humboldt (cf. N. Chomsky, 1964, p. 17—25), a cărui teorie este reluată astăzi în contexte noi.

După şcoala naturalistă (H. Schleicher, M. Mii.1- ler), curentul psihologist (A. Steinthal, A. A. Poteb- nja) a avut o mare influenţă asupra lingvisticii generale. El a introdus in gîndirea lingvistică o orientare nouă care, intr-o formă diferită, se manifestă şi astăzi. Neogramaticii au interpretat natura limbajului tot din punct de vedere psihologic. Importanţa acestei perspective constă in faptul că ea atrage atenţia asupra conţinutului procesului de comunicare. Chiar şi in concepţia lui Saussure asupra naturii limbii se găsesc numeroase elemente care se explică prin persistenţa ideilor curentului psihologist; teoria saussu- riană a semnului este în acest sens o dovadă grăitoare.

Toată lumea e de acord astăzi asupra faptului că apariţia Cursului de lingvistică generală *al lui Fer- dinand de Saussure a deschis un drum nou în ştiinţa limbii, atit din punctul de vedere al concepţiei cit şi al metodei. Distincţia între termenii celebrelor antinomii (limbă — vorbire, formă — substanţă, sincronie — diacronie, lingvistică internă — lingvistică externă) constituie baza unui nou sistem de gindire ţi de cercetare în*

lingvistică. Teoria valorii conţine premisele analizei structurale (cf. G. Mounin, 1968).

Datorită importanţei Cursului *şi locului pe care il ocupă în analiza semnului, am luat în general ca punct de plecare tezele semiotice ale lui Saussure. Am folosit de asemenea comentariile ulterioare din cadrul curentului structuralist precum şi alte orientări actuale care se conturează în teoria limbii. Altfel*

spus, am renunţat la o prezentare istorică a problemei, cu atit mai mult cu cit acestui aspect i-au fost consacrate deja unele lucrări, la care ne vom referi ori de cîte ori va fi necesar.

S-a scris atit de mult despre semiotica lingvistică incit, in prezent, este foarte greu să se determine stadiul actual al cercetărilor. De aceea, e necesar să stabilim de la început locul semnului in ansamblul faptelor de limbă şi nivelele lingvistice la care se plasează cercetarea lui.

Se pot deosebi astfel trei nivele ale lingvisticii generale, care interesează semiotica lingvistică :

a) Studiul structurilor alcătuite din unităţile fundamentale ale limbii, cum sînt fonemul, mone- mul, cuvîntul, sintagma etc. Cercetările asupra semnului se leagă de analiza unităţilor semnificative in- cepind cu monemul.

b) Analiza celor mai importante noţiuni de lingvistică generală, care nu sînt strict indispensabile studiilor particulare, făcute pentru o limbă sau alta, dar a căror accepţie influenţează intr-o oarecare măsură rezultatele studiilor respective. La acest nivel se situează analiza trăsăturilor semiotice generale ale limbajului, a antinomiilor saussuriene, a procesului transmiterii mesajelor etc.

c) Filozofia limbii, în sensul restrins al termenului ; ea se ocupă de trăsăturile cele mai generale ale limbajului, incercind în acelaşi timp să explice dia- lectica existenţei, a funcţionării şi dezvoltării limbii ca fenomen uman.

Subiectul lucrării — semnul şi motivarea ca pro- blemă esenţială a semioticii lingvistice — trebuie deci tratat in principiu la toate aceste nivele. In ceea ce priveşte primul nivel, problema cea mai importantă este poziţia semnului faţă de unităţile limbii, in special raportul lui cu unităţile semnificative — monemele şi cuvintele. Dar pentru a explica structura nivelelor in care intervin semnele, trebuie să facem apel la categoriile proprii celui de-al doilea nivel al lingvisticii generale. Din aceleaşi motive, sîn- tem obligaţi să

recurgem la cel de-al treilea nivel, deşi interesul strict lingvistic al cercetării scade pe măsură ce ne depărtăm de primul nivel.

Rezultatele obţinute după al doilea război mondial în cercetările consacrate trăsăturilor generale ale limbajului şi ale funcţionării sale au dus la schimbarea perspectivei din care erau analizate unităţile limbii. De aceea, într-o primă etapă, trebuie degajate unităţile cu ajutorul mijloacelor puse la punct de metoda structurală; după stabilirea unităţilor, trebuie cercetate, într-o etapă următoare, structurile şi procesele pe care se întemeiază semnele limbii.

In acest scop, lingvistica generală dispune de un însemnat număr de date, obţinute fie de către lingvişti, fie de către specialiştii care lucrează in discipline învecinate cu lingvistica. E vorba în primul rînd de cibernetică şi de teoria informaţiei.

In acelaşi timp, practica traducerii automate, cit şi pătrunderea tot mai categorică a matematicii in ştiinţe care la început o ignorau, au impus modele matematice proprii unor domenii ca: teoria mulţimilor, logica simbolică, calculul probabilităţilor, statistica etc.

Cibernetica, ca ştiinţă a proceselor de informaţie şi de comandă care se desfăşoară în maşini şi in organismele vii, pune probleme teoretice care depăşesc propriul său domeniu, dealtfel destul de vast. Ea contribuie la lămurirea naturii unităţilor lingvistice informaţionale (semne, semnale), dar propune în acelaşi timp soluţii inedite pentru un număr însemnat de probleme pe care şi le punea lingvistica tradiţională sau ştiinţele cu care ea avea legături directe. Precizînd natura mesajului, a semnalului, a informaţiei, a redundanţei etc., cibernetica dezvăluie mecanismul comunicării şi al cunoaşterii. Astfel, datele oferite lingvisticii generale de către psihologie şi fiziologie sînt considerate dintr-un punct de vedere mai precis şi mai complex.

Se înţelege de la sine că ne referim numai la concluziile generale ale teoriei informaţiei, care scot în lumină trăsăturile de bază ale semnului, determinate de

nivelele la care acesta apare ; nu trebuie insă pierdut din vedere că limba este un fenomen autonom, iar lingvistica modernă are o autonomie cu care se mindreşte, vorbindu-se chiar de faptul că ea a devenit o ştiinţă-pilot. Dar se întîmplă adesea ca o ştiinţă să nu-şi poată rezolva problemele proprii de- cît cu ajutorul altor discipline. Nu reiese însă de aici că ştiinţele înrudite se „dizolvă una in alta; epoca noastră poate fi caracterizată, intr-un fel, printr-o mare întrepătrundere a disciplinelor ştiinţifice, prin ceea ce se cheamă interdisciplinaritate.*

Lingvistica generală şi semiotica îndeosebi au numeroase legături cu psihologia şi cu logica. Desigur, în lingvistica secolului trecut, nu exista o limită clară între aceste discipline şi teoria limbii în general, nici in privinţa obiectului de studiu, nici a metodei. Căutînd să delimiteze domeniul lingvisticii, trăsăturile limbii care să nu fie nici psihice, nici logice, unii specialişti contemporani au declarat „perimat punctul de vedere psihologist etc. Dar după această negare, necesară drumului spre o ştiinţă autonomă a limbajului, a venit momentul ca unele trăsături de conţinut „psihic* ale limbii să fie reconsiderate, pe terenul nou al lingvisticii de astăzi. Dealtfel, succesul psiholingvisticii se explică prin această tendinţă. Pentru descrierea structurii „in sine şi pentru sine* o astfel de preocupare poate părea aproape inutilă, dar pentru teoria generală a limbii ea este destul de importantă.*

Dacă studiile consacrate „substanţei limbii sînt socotite de obicei ca nepertinente din punct de vedere lingvistic, in schimb, in domeniul „formei* se manifestă extrapolări privitoare la insuficienţa tratării lingvistice însăşi. E vorba de tendinţa de descrierea formală împinsă pînă la limitele schemelor matematice. Unii specialişti consideră chiar că lingvistica matematică se confundă cu lingvistica generală. De fapt, analiza relaţională şi cantitativă a limbii, deşi se situează la un înalt nivel de abstractizare, nu poate constitui totuşi o teorie generală a limbii. Ea doar presupune o anumită concepţie care influenţează cercetarea şi implicit*

rezultatele. De aceea, specialiştii care lucrează în acest domeniu trebuie să atragă atenţia asupra concepţiei care stă la baza studiului matematic al limbii, asupra valorii metodologice a principiilor aplicate precum şi asupra semnificaţiei rezultatelor obţinute. In acest sens, lucrarea de faţă recurge, pentru a determina structura semnului, la unele teorii generale cu privire la noţiunea de funcţie, definită cu ajutorul teoriei mulţimilor. In partea a doua, consacrată analizei motivării, sînt folosite unele elemente, destul de simple, de statistică, în acest fel, un număr apreciabil de categorii lingvistice, cunoscute de multă vreme, capătă o semnificaţie mai vastă şi în acelaşi timp, mai precisă, poate chiar unele soluţii care n-ar fi fost posibile prin limitarea la procedeele tradiţionale.

Cu modificările de rigoare, această carte reprezintă lucrarea pe care am susţinut-o ca teză de doctorat de specialitate în 1968 la Universitatea din Montpellier, din Franţa, unde predam limba română şi in subsidiar lingvistica generală. Vrem să exprimăm pe această cale mulţumirile noastre profesorilor care s-au interesat de elaborarea lucrării şi ne-au făcut preţioase sugestii. Astfel, am folosit observaţiile competente ale acad. Alexandru Graur şi ale profesorului Solomon Marcus de la Universitatea din Bucureşti, ale profesorilor Andre Martinet de la Sorbona, Ber- nard Pottier (Universitatea din Paris-Nanterre), Pierre Miniconi, Xavier Mignot şi mai ales ale regretatului îndrumător Louis Michel de la Universitatea din Montpellier.

In acelaşi timp, trebuie să amintim sprijinul constant al tuturor profesorilor, colegilor şi prietenilor care ne-au sugerat numeroase soluţii la problemele pe care le-a ridicat semiotica lingvistică, cit şi al tuturor celor care s-au străduit să ne asigure cele mai bune condiţii de studiu atit in ţară cit şi in străinătate.

In perioada elaborării acestei lucrării, semiotica nu cunoscuse dezvoltarea de care se bucură astăzi, îi sint consacrate reviste (cf. Semiotica), *apar culegeri, ceea ce ilustrează ansamblul problemelor pe care le ridică cercetarea multilaterală a diferitelor sale domenii. (Vezi* Cercetări asupra sistemelor semiotice *pe care o publică in limba rusă Universitatea de Stat din Tartu cu titlul de* ET]|iet<oTcxt] sub *redacţia lui J. M. Lotman sau volumul* Essays in Semiotics, *publicat de Julia Kristeva, Josette Rey-Debove şi Jean Donna Umiker — 1971)'.*

Acest gen de studii lărgeşte considerabil cimpul de aplicare al semioticii, dar se apropie mai puţin de problemele semnului lingvistic; de aceea, nu vom încerca să facem o expunere asupra tuturor dezbaterilor privind semnul in general.

în afara remanierilor impuse de orice nouă lectură, am introdus un capitol care deschide orizontul semiotic; plecînd de la structurile lingvistice concepute ca modele pentru celelalte „timpuri? semiotice, am încercat să schiţăm unele puncte de reper in „Universul structurilor semiotice".

Am avut în vedere, in acelaşi timp, observaţiile făcute în recenziile apărute şi profităm de ocazie pentru a mulţumi autorilor acestora, cit şi tuturor celor care s-au străduit să citească şi să consulte

[1] *Sint de menţionat şi unele lucrări de iniţiere, ca de pildă cele semnate de P. Guiraud (1971), I. S. Stepanov (1971), G. Mounin (1970), U. Eco (1973).* prima ediţie; aceleaşi *mulţumiri sînt adresate cu anticipaţie recenzenţilor şi cititorilor ediţiei de faţă.*

Pentru a avea o imagine a eforturilor consacrate studiului semnului lingvistic ne putem referi la cartea lui E. F. K. Koemer Contributions au debat postsaussurien sur le signe lingustique. Introduction et bibliographies annotees, *publicată in* „Approaches to Semiotics", *2, editată de Thomas A. Sebeok (1972). Subliniind utilitatea unei astfel de cărţi ne permitem să*

facem o singură rectificare. La pagina 27 se citează lucrarea lui Al. Graur şi Lucia Wald, Scurtă istorie a lingvisticii *(Bucureşti, 1965), în care s-ar vorbi despre motivarea realizată de patru categorii de semne : împrumuturi, onomatopee, limbajul infantil şi semne a căror asemănare se datorează întîmplării. De fapt, autorii se referă la metoda comparativă-istorică, iar categoriile menţionate sînt invocate numai în scopul eliminării semnelor care nu pot fi folosite în comparaţie ; există cuvinte a căror asemănare nu se întemeiază pe originea lor comună, fără ca totuşi să fie motivate, cum ar fi împrumuturile şi asemănările în- tîmplătoare. Autorilor li se reproşează pe nedrept (ca dealtfel şi lui S. Ullmann) de a nu fi adăugat cuvintele compuse şi derivatele. Dar în* Studii de lingvistică generală *(1960), Al. Graur s-a ocupat pe larg de semn şi de motivare, prezentînd toate categoriile, inclusiv cuvintele derivate şi compuse (v. p. 160—170). Dealtfel, personal am utilizat punctele de vedere ale lui Al. Graur şi S. Ullman pe care îi citǎm la pagina 179 a primei noastre ediţii.*

într-atit e de adevărat că in acest domeniu, mai mult decît în altele, o bună lucrare trebuie să se întemeieze pe o cunoaştere aprofundată a textelor şi pe o cooperare internaţională mai eficace pe care, sperăm, viitoarele congrese de semiotică o vor realiza.

în sfîrşit, o precizare in legătură cu noul titlu al lucrării de faţă: întrucît am lărgit cîmpul cercetării la semiotica generală (cf. capitolul VI, nou introdus : Universul structurilor semiotice), *am socotit că este mai nimerit ca în locul titlului ediţiei precedente* (Le signe linguistique, *Ed. Klincksieck şi Ed. Academiei R.S.R., Paris, Bucureşti, 1970) să adoptăm titlul de* Semiotica lingvistică. *El corespunde mai bine modificărilor făcute şi chiar conţinutului majorităţii capitolelor din ediţia iniţială.*

[1] *Ediţia de faţă este de fapt a V-a, fiind precedată de versiunea franceză, tipărită în 1970. La rîndul ei, aceasta este forma îmbunătăţită a tezei din 1968 ; şi aceasta a fost precedată de o altă versiune franceză (1967), înaintea căreia existînd o primă formă în limba română (1965). Să amintim unele contribuţii publicate în diferite reviste sau volume şi vom avea imaginea unei activităţi semiotice de două decenii, ale cărei rezultate se grupează modest acum.*

AL	— Acta linguistica
BSLP	— Bulletin de la Societe de linguistique de Paris
CF	— Cercetări filozofice
CFS	— Cahiers Ferdinand de Saussure
CLTA	— Cahiers de linguistique thdorique et appliquăe
DLRM	— Dicţionarul limbii române modeme, Bucureşti, 1958
DZPh	— Deutsche Zeitschrift fur Philosophie
FM	— La Franţais Moderne
L Lg	— Language
LR PL	Lingua
PLg	— Limba română
PLG	— Probleme de logică
RP	— Psychologie du langage
S SCL	Probleme de lingvistică generală
SL	Revista de psihologie
TCLC	Semiotica
TIL	Studii şi cercetări lingvistice
TLL	Studia linguistica
VF	Travaux du cercle linguistique de Copenhague
VJ W	Travaux de l’Institut de linguistique
	Travaux de linguistique et de littărature
	Voprosy filosofii
	Voprosy jazykoznanija
	Word

SEMN ŞI SEMNAL

ACTUALITATEA SEMIOTICII

Natura unităţilor semnificative ale limbii este dezbătută pe larg în lingvistica generală a secolului nostru. Dezbaterile duc de obicei la consideraţii semiotice mai ample ; există, în mare, trei factori care fac ca teoria semnului să fie foarte actuală.

a) Constituirea unei noi teorii a limbajului după răspindirea ideilor lui Saussure şi elaborarea analizei structurale. In noua orientare, majoritatea specialiştilor folosesc termenul de semn, deşi nu există un acord unanim în această privinţă. Uneori, termenul de semn desemnează un mod de a înţelege unităţile semnificative minimale, monemele. Se vorbeşte de asemenea de „semnul zero“, fiind vorba în acest caz de echivalentul unui afix.

b) Elaborarea teoriei informaţiei şi perfecţionarea mijloacelor tehnice de transmitere a mesajelor au impus precizări cu privire la caracterul semiotic al limbajului. Se studiază mecanismul transmiterii, trăsăturilor semnalelor lingvistice, capacitatea lor informaţională.

c) Folosirea din ce în ce mai frecventă în filozofia contemporană a noţiunii de semn. După ce s-a restrîns la filozofie, simiotica a intrat apoi în preocupările psihologiei şi ale fiziologiei. în astfel de domenii, lingviştii au găsit numeroase teze care pot lămuri problemele semioticii lingvistice.

Dar, în ciuda diversităţii preocupărilor şi a opiniilor şi/sau poate tocmai din cauza acestei diversităţi, nu există încă o teorie unitară asupra semnului lingvistic. Vom încerca să dăm o vedere de ansamblu asupra

trăsăturilor esenţiale ale semnului, stabilind în acelaşi timp, -pe baza unor elemente noi, locul pe care el îl ocupă în organizarea generală a limbajului.

1. TEORII MODERNE

a) După cum am arătat mai sus (p. 6) concepţiile actuale despre semn au ca punct de plecare ideile lui Saussure. Iată definiţia saussuriană a semnului : „Numim semn îmbinarea conceptului şi a imaginii acustice, dar, în mod curent, acest termen desemnează în general doar imaginea acustică, de exemplu, un cuvînt *(arbor* etc.)" *(Cours,* p. 99).

Potrivit concepţiei sale despre limbă ca fenomen psihic, Saussure consideră semnul ca fiind de natură psihică : „Semnul lingvistic nu uneşte un lucru cu un nume, ci un concept cu o imagine acustică" *(Cours,* p. 98). Iri legătură cu aceste elemente, Saussure spune : „Propunem să se păstreze cuvîntul *semn* pentru a desemna totalitatea şi să se înlocuiască „concept" şi „imagine acustică" respectiv cu *semnificat* şi *semnificant*; aceşti termeni au avantajul de a marca opoziţia care îi separă fie între ei, fie de totalitatea din care fac parte" *(Cours,* p. 99).

Deseori se consideră că definiţia care s-ar potrivi cel mai bine cu doctrina lui Saussure este cea care consideră semnul ca semnificant (R. Wells, 1947) ; dar nu toţi lingviştii împărtăşesc acest punct de vedere. De fapt, credem că tezele semiotice ale lui Saussure se referă la ansamblul manifestărilor limbajului şi că deci ar fi lipsit de sens să se accepte unele dintre ele şi să se înlăture automat altele. Astfel, de exemplu, ele sugerează necesitatea de a se face deosebirea între stările semiotice ca atare, aparţinînd limbii, şi procesele semnalizatoare care se manifestă în vorbire. Tocmai acestei deosebiri îi acordăm o importanţă capitală. Dacă se caută neapărat o accepţie prioritară la Saussure, se pare că definiţia bilaterală şi implicit relaţională s-ar

potrivi cel mai bine cu sistemul său de gîndire.

O trăsătură esenţială a semnului, analizată pe larg de Saussure, este caracterul său „arbitrar", adică nemotivat. Ideile lui Saussure au provocat o adevărată polemică în jurul arbitrarului semnului, rezumată în a doua parte a lucrării (VII, 1).

Dintre şcolile structuraliste, îndeosebi glosematica a continuat analiza saussuriană a semnului lingvistic. în *Prolcgomenes ă une theorie du langage,* L. Hjelmslev acordă o mare atenţie semnului ; acesta este redus în teoria lui Hjelmslev, la relaţia dintre forma expresiei şi forma conţinutului. Hjelmslev vorbeşte despre funcţia semiotică, prin care cele două forme sînt interpretate ca functive ce se găsesc într-un raport de solidaritate (cf p. 71—85).

Hjelmslev a arătat că părerile sale se deosebesc de concepţiile tradiţionale şi că teoria lui se apropie de tezele lui Saussure şi ale lui Weisberger '. In glosematica, teoria semnului este considerată piatra de încercare a lingvisticii. Semnul este studiat pe larg în toată structura limbii, dar în special în cadrul noţiunilor de funcţie, formă — substanţă, limbă — vorbire. Din această cauză, după studiul raportului între semn şi celelalte unităţi ale limbii, am considerat utilă introducerea unor paragrafe speciale cu privire la aceste noţiuni (cf. cap. V).

In concluzie, se poate spune că în lingvistica generală actuală există trei categorii de concepţii privitoare la semn (care dealtfel se regăsesc chiar în tezele lui Saussure) : a) semnul este alcătuit din semnificant şi semnificat ; b) semnul este o simplă relaţie între două forme ; c) semnul nu este reprezentat decît de semnificant, semnificatul fiind ceva exterior semnului şi naturii sale. După cum se va vedea, aceste accepţii nu sînt atît de contradictorii pe cît se pare, deoarece ele se referă la domenii distincte.

b) După cum am mai arătat, discuţiile asupra semnului au devenit de o mare actualitate, în urma aplicării la studiul limbii a noţiunilor de teorie a informaţiei şi dc cibernetică în general. Acest lucru a uşurat aprofundarea cercetărilor asupra naturii semiotice a cuvîntului, asupra

[1] Ideile lui Leo Weisberger sînt analizate de H. Spang-Hanssen (1954), de M. M. Guhman (1961) etc. (v. bibliografia). Una din lucrările sale reprezentative este *Die Muttersprache im Aufbau unserer Kultur,* Diisseldorf, 1957. rolului acestuia în semnalizare, atît la nivelul comunicării cît şi la cel al cunoaşterii.

Din punct de vedere informaţional, limba este un cod, format dintr-un ansamblu de semne, organizate după o schemă combinatorie. In calitatea lor de semne, unităţile semnificative servesc la codificarea unităţilor invariante ale cunoaşterii.

Luînd ca punct de plecare ideile de bază ale cibernetícii, am lărgit semnificaţia deosebirii fundamentale dintre *procesul* propriu-zis şi *starea* structurală care îl precedă sau care rezultă din el. Am subliniat această distincţie şi prin folosirea unor termeni deosebiţi pentru fiecare aspect : în ceea ce priveşte procesul, s-ar putea rezerva termenul de *semnal,* iar pentru starea opusă cel de *semn.* In comunicare, unităţile lingvistice sînt semnale ; în structura limbii, ele au, dimpotrivă, statut de semne.

c) în antichitatea greacă, filozofii au făcut observaţii asupra caracterului de semn al cuvîntului, încă din secolele V—IV înaintea erei noastre. Platon, Aristotel, stoicii s-au ocupat de acest aspect în controversa binecunoscută asupra raportului dintre cuvinte şi lucruri. Prin intermediul lui Augustin şi Boethus, teoriile asupra semnului intră în preocupările filozofilor medievali Abelard, R. Bacon, W. d'Occam.

O serie de filozofi au contribuit în epoca modernă la dezbaterea problemei semnului, pentru a determina în special natura conţinutului său : F. Bacon, Hobbes, Descartes, Locke, Leibniz, Kant, materialiştii francezi, Hegel şi alţii. Cercetări recente au relevat divergenţele care au existat între filozofi în ceea ce priveşte teoria cuvîntului, după cum aceştia erau materialişti sau idealişti. Se citează ca exemplu opoziţia între tezele filozofului Hobbes şi ale lui Berkeley (v. E. I. Basin, 1963). Michel Foucault a întreprins o „arheologie[14] a cunoaşteri, în care semiotica capătă semnificaţii ontologice şi epistemologice. Modul în care e conceput raportul dintre semnificat şi semnificant variază în funcţie de epocă : Renaştere, epoca clasică, epoca contemporană (cf. M. Foucault, 1966, de exemplu, p. 72—81).

Prima teorie a semnului cu serioase implicaţii lingvistice a fost elaborată în secolul al XlX-lea. Ea aparţine filozofului american Charles Sanders Peirce (cf. prezentarea făeută de J. B. Carrol, 1955, p. 34), care a influenţat considerabil teoriile semiotice ulterioare. Peirce a stabilit o foarte analitică tipologie a semnelor, din care se reţin de obicei trei mari categorii : semnele indiciale *(index),* cu rol preponderent de orientare a comportamentului uman, semnele iconice *(icons),* caracterizate prin capacitatea lor de a „zugrăvi" semnificaţia, cum ar fi hărţile, tablourile, fotografiile şi *simbolurile,* luate în accepţia lor formală ca în logică sau matematică (cf. Ch. S. Peirce, 1931—1935, 1958 ; cf. şi fragmentele reproduse în antologia lui Andre Jacob, 1969, p. 424—428).

în secolul al XX-lea, semiotica a cunoscut o mare dezvoltare, marcată, printre altele, de lucrări ca cele ale lui Roland Barthes în Franţa (cf. R. Barthes, 1964, 1967). în filozofie, există două direcţii principale : teoria lui R. Carnap, pe de o parte, care se ocupă de trăsăturile semiotice ale limbajelor formalizate, de sistemele de semne în general. Această teorie se leagă de filozofia neopozitivistă (cf. A. Boboc, 1974), de logica simbolică şi de semantica logică. Pe de altă parte, semiotica este reprezentată de teoria psihologică a semnului, bazată pe doctrina behavio- ristă şi pragmatică, ilustrată mai ales de Ch. W. Morris. Contextul general în care s-au dezvoltat aceste două direcţii de cercetare este discutat pe larg de H. Spang-Hans- sen în cartea **sa** şi astăzi actuală *Recent Theories on the Nature* of *the Language Sign* (1954).

La început (1934), Carnap considera trăsăturile semantice, psihologice şi sociologice ale limbajului ca fiind nepertinente ; trăsătura esenţială a semnului constă doar în apartenenţa sa la un sistem. Mai tîrziu (1942), Carnap a arătat că logica nu trebuie întemeiată numai pe principii sintactice ci şi pe baze semantice. Bineînţeles, aceste discipline sînt concepute într-un fel propriu, formal, diferit de accepţia lor curentă în lingvistică. Sistemul lui Carnap prezintă un aspect teoretic general, legat de filozofia neopozitivistă şi un alt aspect, practic, care se găseşte la baza unor anumite principii logice şi semantice.

în prezent, pentru cercetătorii din domeniul semioticii, distincţia pe care o stabileşte Carnap între latura descriptivă (studiată de ştiinţele empirice) a semanticii şi sintaxei, şi latura logică a acestor discipline (care cuprinde construcţiile de sisteme) este semnificativă. In funcţie de acestea există două feluri de limbaje : limbajul-obiect („object-language") şi metalimbajul; acesta din urmă cuprinde un sistem de semne şi de reguli care servesc la interpretarea primului (cf. R. Carnap, 1961, p. 23—33).

Se pot distinge astfel două aspecte ale semioticii : 1) Teoria semnelor poate fi elaborată la un nivel abstract, ipotetic, în care elementele nu sînt riguros definite ; ele pot fi luate ca atare prin intuiţie. La acest nivel se folosesc procedee proprii logicii simbolice, matematicii, de exemplu noţiunea de corespondenţă din teoria mulţimilor. Nu contează decît relaţia semnificant — semnificat, fără a se stabili însă criteriul conform căruia un obiect este semnificant iar altul semnificat. 2) La un alt nivel, teoria semnului e legată de filozofie, de gnoseologie, de logică, de lingvistică, de istorie (v. Walter A. Koch, 1963, p. 31—48, unde se dă şi bibliografia filozofică a problemei ; A. A. Zi- noviev, 1963).

Această distincţie, esenţială ca metodă, nu poate însă împiedica cercetătorul să recurgă la ambele domenii în acelaşi timp. Dacă ne plasăm în prima perspectivă, ne putem dispensa de datele celei de a doua, dar acestea sînt incluse cel puţin în „intuiţia" specialistului. Situaţia se schimbă dacă studiul este orientat spre al doilea punct de vedere. O teorie „empirică" trebuie să scoată în relief principiile relaţionale, stabilite în cadrul primului domeniu, ceea ce va contribui la o mai bună descriere a însăşi naturii semnului.

Trebuie să menţionăm printre teoriile psihologice, binecunoscuta carte a lui C. K. Ogden şi I. A. Richards, *The Meaning of Meaning* (ediţia întîi, 1923). Pentru ei, semnul este un stimul particular, dar asemănător stimulului original. Autorii folosesc trei noţiuni fundamentale, plasate în cadrul celebrului triunghi semiotic, şi anume : simbolul, gîndirea sau referinţa şi referentul. Aceste distincţii pot servi la o mai bună înţelegere a „arbitrarului" semnului lingvistic în cadrul relaţiei semnificant — sem-

nificat — referent.

Dar, teoria care interesează cel mai mult semiotica este cea elaborată de Ch. W. Morris. In principala sa lucrare — *Foundations of the Theory of Signs,* (1938) [2] — autorul se declară un adept al behaviorismului. în general, behaviorismul a influenţat mult concepţia lingviştilor americani, chiar dacă nu există un acord unanim în această privinţă ; teoria semnalizării este adoptată limpede de L. Bloomfield în cartea sa fundamentală, *Lan- guage* (1933).

După ce stabileşte factorii care intervin într-un proces semiotic, Morris împarte semiotica în trei „dimensiuni" : semantica, pragmatica şi sintaxa. Pentru el este foarte importantă deosebirea dintre *simboluri* şi *semnale ;* această distincţie, privită dintr-un alt punct de vedere, **este esenţială** pentru cercetarea noastră.

Morris a încercat să stabilească un acord între poziţia pragmatică şi pozitivismul logic. El a construit o semiotică universală în care nu mai există diferenţe calitative între semne; Morris exclude gîndirea din procesul de semnalizare, ceea ce constituie o opoziţie radicală faţă de teoriile semiotice marxiste (cf. L. O. Reznikov, 1963).

Desigur, dacă ne limităm la expresia lingvistică putem face abstracţie de factorul gîndirii (cf. Z. S. Harris, 1961, p. 188); în studiul funcţional al elementelor expresiei, se poate examina doar comportamentul, reacţia vorbitorilor, fără ca ceea ce se petrece în mintea lor să fie luat în considerare. Dar cînd trecem în domeniul conţinutului semantic, gîndirea intervine, sub o formă sau alta, oricît de formalizată ar fi analiza.

2. SEMIOTICA ROMÂNEASCA

2 Ulterior, Morris a publicat alte lucrări ca *Signs, Language and Behavior,* New York, 1946, 1955 (analizată amplu de H. Spang- Hanssen) ; *Signification and Significance,* Cambridge, Messachu- setts, 1964, unde autorul comentează şi unele teze lingvistice.

Practica semiotică în civilizaţia românească tradiţională este una din cele mai interesante, concentrînd sisteme şi valenţe, rar întîlnite la alte popoare în etnografie, folclor, artă, tezaur lingvistic. Chiar în cultura noastră mai veche, întîlnim unele consideraţii semiotice pertinente, ca la Simion Ştefan. Dar abia cu şcoala ardeleană se conturează semiotica propriu-zisă.

Cercetările consacrate şcolii ardelene au elucidat numeroase probleme privitoare la locul şi importanţa reprezentanţilor ei în cultura românească. S-a mers de la consideraţiile generale, istorico-politice, sociale, culturale pînă la detaliile filologice. Mai puţină importanţă s-a acordat, credem, aspectelor teoretice ; s-ar putea reconstitui o filozofie a şcolii ardelene, o teorie a cunoaşterii şi a limbajului.

In ansamblu, se poate spune că demersul şcolii ardelene se plasează pe tărîmul semioticii angajate, însufleţită de aceleaşi idealuri şi promovată cu aceleaşi instrumente, printre care cel lingvistic ocupă un loc de prim plan. Dacă pentru unii, scrierile corifeilor au iz de cronică, dacă pentru alţii ideile lor par uneori dogmatice, pentru cititorul avizat este impresionantă modernitatea şi actualitatea gîndirii şi faptei iluştrilor înaintaşi.

Important este însă că implicit, dar şi explicit găsim în lucrările ardelene ale epocii concepte şi interpretări semiotice. Cele trei dimensiuni ale acesteia — semantica, sintaxa şi pragmatica — sînt ilustrate în lucrările respective. Există, în împrejurările de atunci, o luptă pentru semnificaţie, realizată într-un program vast, care merge pînă la „învăţătura firească spre surparea superstiţiei norodului*.

Dimensiunea semantică şi sintactică sînt pe larg dezbătute în lucrările şi poziţiile lingvistice ale învăţaţilor, unele dintre ele fiind în consonanţă cu achiziţiile ulterioare, ca în cazul lui Petru Maior. Există însă şi alte domenii semiotice luate în considerare, ca obiceiurile, îmbrăcămintea etc. a căror semnificaţie şi alcătuire sînt explicitate, e drept, mai mult diacronic (cf.

Samuil Clain, Damaschin Bojincă ş.a.).

Pragmatica e ilustrată de întreaga acţiune, mergînd de la reformele economico-sociale şi politice pînă la ortografie (pentru acestea din urmă, vezi mai ales lucrările lui Ion Budai Deleanu, Constantin Diaconovici Loga). Se viza influenţarea publicului prin retorică (cf. *Propoveda- niile* şi *Predichele* lui Petru Maior), prin modele de redactare (cf. *Epistolarul* lui C. D. Loga), prin sfaturi directe de comportare în viaţa curentă (cf. *Omu de lume* al lui V. G. Csokotis).

într-un asemenea context se plasează şi Paul Iorgovici. Născut, cum se ştie, la Vărădia în 1764, Iorgovici învaţă la Vîrşeţ şi Seghedin, după care face studii superioare de filozofie şi drept în Universităţile Imperiului. Studiază apoi la Roma, iar ulterior îl întîlnim la Paris, în viitoarea evenimentelor Revoluţiei. Face o călătorie în Anglia. Ocupă postul de cancelist imperial la Viena, de avocat al diocezei din Vîrşeţ. In amurg de veac (1799) publică *„Observaţii de limbă ru- mănească prin Paul Iorgovici fecute.* In Buda s-au typărit la Crăiască Universităţii Typografie“. In urma lor, autorul este arestat şi lucrările, printre care un glosar şi o gramatică, sînt arse. Dovedindu-se nevinovat, poate ocupa un post de profesor de latină la Vîrşeţ ; în 1808, înainte de a prelua însărcinarea de director al şcolilor din Caransebeş, moare în chip misterios.

Paul Iorgovici ocupă o poziţie aparte în cadrul curentului ardelean prin consideraţiile de semiotică teoretică, întemeiată epistemologic, prin înţelegerea corectă a relaţiei limbă — societate, prin unele soluţii mai realiste în privinţa cultivării limbii.

In introducerea „La cetitoriu" el arată : „Calea către lucru, la care eu te îndemn, e ne umblată şi e pline de spini şi de rugi implicaţi ; îns ia duce la o câmpie latâ, înfrum- seţată de multe feliuri de flori, din care albinele sergui- toare sug sucu şi fac din trănsu aşa gătiture care trece preste poterile minţii omenesci“. Iată deci un admirabil elogiu adus cunoaşterii, închipuită ca o strădanie răsplătită **cu nectar.**

In contextul general a sensualismului veacului, Iorgovici vede sursa cunoaşterii în simţuri : „faptele acelea . . . le conoscem prin simţiri, adeche prin eesperienţie, au că sunt noo bune, au ba“ *(Observaţii, p.*

3). In plus, rezultă de aci că tot în experienţă adică în practică, am zice noi, stă şi criteriul aprecierii valorii cunoaşterii, ca adevăr şi ca morală.

Lumină a minţii este loghica „cu care potem conosce ce e adevărat a judeca şi a încheia de toate cele ce cad sub simţirile noastre, care operaţie (lucrare) a minţii o aretem prin cuvinte ; deunde a loghichei este a învеţa în ce se cuprinde virtutea cuvintelor care spre acela svărşit se în- trebuinţaze ca nişte semne a perceptului minţii, ca tot însul auzind cuvântul să înţăleagă şi perceptul minţii ce e ligat cu cuvântul acela“ (p. 7). Cunoaşterea se realizează deci prin cuvinte care sînt „nişte semne“ ; cuvîntul ca semn se comportă ca un semnificant, de fapt un semnal în procesul de comunicare ; el este „legat“ cu „perceputul minţii“, care este semnificaţia sau semnificatul semnului, transmis ca mesaj.

Iorgovici înţelege complexitatea comunicării semiotice, atît ca sursă, cit şi ca proces de elaborare a instrumentului, de achiziţie a lui : „Dar pentru a face cunoscute la alţii aşa trebuinţe, este dată la fie ce om potinţa de a cuvânta. Cu care şi cei muţi se nasc, ci întrinşii e numai împedecată prin organele cele imperfecte (nesăvărşite) a trupului. Precum vedem în copii sugători care ne avănd încă organele trupului cuprinzetoare de cuvinte, putinţa de areta lipsa sa, o face cunoscută prin alte semne, şi auzind dese ori aceleaş cuvinte, le începe a spune de jumetate“ (p. 3—4). Nu se anticipează oare în acest fragment teoria competenţei lingvistice înnăscute, atît de dezbătută astăzi, după lansarea teoriilor lui Noam Chomsky ? Şi nu sînt invocate sistemele semiotice prelingvistice, precum şi cele paraling- vistice, studiate de psiholingvistică şi de teoria comunicării ?

După explicitarea naturii semiotice a limbajului, a funcţiilor sale de exprimare şi de comunicare, învăţatul bănăţean trece la lămurirea trăsăturilor inerente semnelor lingvistice : „îns cuvintele şi modu de a descoperi perceputul minţii prin cuvinte, nu sunt la toate naţiele într-o forma. Nici într aceiaş naţie nu vorbesc toţi cu acelaşi mod. Căci, încă de la început, au fost unii omeni mai aleş la minte, deci întrinşii şi cuvintele ca semnele a perceputului minţii, au fost mai

alese“ (p. 5). Există deci o diversitate a semnificantului de la o limbă la alta şi chiar în interiorul aceleiaşi limbi există sinonime, diferite feluri de a reda un oarecare semnificat.

Iată însă pasajul în care autorul lămureşte şi mai limpede ideea, introducînd şi termenul care avea să devină celebru după mai bine de un secol prin succesul doctrinei lui Ferdinand de Saussure : „Apoi vedem că chiline Naţii chiline au cuvinte, macar că aceiaş perceput au, aşa dar cuvintele sunt semnele arbitrarie : adeche în voia oamenilor stă a numi ore ceva într-aşa sau altmintrelea chip“ (p. 21). Nu se poate mai clar formulat principiul arbitrarului semnului lingvistic. Iorgovici îi asociază însă explicaţia prin convenţie deliberată, veche din antichitate şi readusă în epocă de un Jean-Jacques Rousseau.

Se semnalează implicit însă şi categoria opusă arbitrarului şi anume motivarea, sugerată prin intermediul figurilor semantice, dezvăluite de retorică : „nici întro limbă nu se au cuvinte din destul. . . Deci sîntem siliţi a da unui nume mai multe înţelegeri . . . spre exsemplu zicem viaţă scurtă, bucurie scurtă ş.a.“ (p. 22—23).

Iorgovici a aplicat asemenea principii în lucrările sale ; plasîndu-se în ansamblul teoriilor şcolii ardelene, el marchează însă unele nuanţe demne de semnalat. Constatînd că limba noastră e „stricată[44], el leagă această stare sociolingvistică de istoria zbuciumată a neamului nostru şi recomandă întoarcerea la sursele latineşti. Dar aceasta, am spune noi, numai în disperare de cauză, căci în mod normal lucrurile ar trebui să se întîmple ca la englezi : „Dela englezii nu se poate lua paritate la naţia noastră. Căci angle- zii, macar mestecaţi cu alte naţii, au în limba lor vorbe de- pertate de la redecina lor. Dar ei tot sunt naţie nesuppuse la alta. E de sine stepănitoare. La ei înfloresc sciinţele, cu aceasta floreşce şi limba[44] (p. 79). Iată deci că evoluţia normală a limbii, progresul ei este legat de neatîrnarea naţiei, de civilizaţie. Din păcate.. . „Toate acestea sunt contrarii la romani. De ream fi fost noi păn acuma tot în starea aceia în care am perdut florea, şi noi ream fi schimbat limba noastră, ci în mai bine, nu în mai reu. Că multe domnii, multe meşteşuguri s-au descoperit de

atuncia în coci, la care şi alte cuvinte multe se cer[44] (p. 80). Rezultă că Iorgovici vede mai dialectic decît se crede de obicei superioritatea latinei : aceasta este utilizabilă ca sursă de îmbogăţire, îndeosebi pentru o limbă mai săracă, cum era a noastră la acea vreme. Oricum, legătura limbii cu societatea este pregnant formulată : „starea limbii şi a naţii în acelaş pas umblu[44] (p. 11).

înaintaşii s-au străduit spontan că cultive limba : „osteneala lor au respuns pornirii[44] (p. 76). Pornirea, „judeţul[44] cărturarului cărăşean este de a îmbogăţi conştient limba cu împrumuturi din latină şi se ştie că şi el, ca ceilalţi, au exagerat. Această exagerare vine din tendinţa, justificată în contextul istoric al timpului, dar la Iorgovici ea este nuanţată de principii înaintate : „Să nu gândească cineva că eu umblu să laped din limba noastră cuvintele cele streine ; căci mie bine este cunoscut că nici o limbă nu e, să nu fie mestecată cu cuvinte streine[44] (p. 77).

Există o justificare a recurgerii la latinisme care merge pe linia înţelegerii motivării semnului lingvistic ca o coerenţă în interiorul unei familii lexicale. Vorbind despre opoziţia dintre cuvintele străine şi cele moştenite, autorul arată : „căci cele a noastre curr una din alta, precum curre apa limpede din izvorul seu cel neturbat ; iar la cele streine ne vedem siluiţi“ (p. 78). în definitiv, tonul general este conciliant : „Mai preurme slobod este la fie care a vorbi cum lui place, mie m-au mai plăcut cuvintele romanesci, care se trag iar din cuvinte romanesci, decât cele streine, şi me voiu ţinea de aceste a nostre, în toate scrisorile mele“ (p. 78).

Aşadar găsim la Paul Iorgovici o teorie a semnului lingvistic articulată complex pe armătura şcolii ardelene. El reprezintă o voce cu inflexiuni armonioase, un moment semnificativ în istoria semioticii româneşti, caracterizată printr-o trăsătură constantă : militantismul cultural pus în slujba binelui naţiei.

b) TENDINŢE ACTUALE

Cum se ştie, teoriile Şcolii ardelene au avut ca

urmare unele exagerări latinizante. Insă destul de repede lingviştii români din secolul trecut s-au încadrat în curentele dominante ale epocii, nuanţîndu-le şi uneori chiar depăşindu-le. Merită să fie menţionată în această privinţă activitatea multilaterală a lui Bogdan Petriceicu Hasdeu care lega limba de societate, de obiceiurile celor care o vorbesc, fă- cînd prin aceasta o semiotică implicită, aplicată pertinent la domenii extrem de cuprinzătoare.

După dominarea istorismului de provenienţă neogra- matică, lingvistica românească modernă s-a preocupat de probleme de teorie a limbii, în consonanţă cu doctrinele contemporane. Astfel, un ecou al *Cursului de lingvistică generală* al lui Ferdinand de Saussure este lucrarea lui Al. Rosetti, *Le mot, esquisse d'une theorie generale* (1943), în care se face o coerentă teorie a cuvîntului şi implicit a semnului lingvistic.

Prima sinteză a semioticii lingvistice din ţara noastră o găsim în cartea lui Al. Graur, *Studii de lingvistică generală* (1960), în care, într-un amplu capitol, se prezintă cu- vîntul ca semn, precum şi diferitele categorii de motivare.

Intre timp, semiotica s-a conturat în mai multe domenii, s-a cristalizat în lucrări ample şi reviste, devenind chiar o mişcare ştiinţifică şi culturală. S-au făcut şi unele încercări de interpretare a principalelor momente ale semioticii. Poate fi menţionată în această privinţă concisa, dar profunda analiză efectuată de Sandu Galopenţia-Eretescu (1971), în care se schiţează trăsăturile principalelor tipuri de semne şi ale „dimensiunilor" semiotice.

Au existat şi preocupări de organizare a eforturilor semiotice, mai întîi în cadrul unui laborator de semiotică la Universitatea din Bucureşti, marcat prin tendinţa de cuprindere a unor domenii cît mai felurite şi întinse, cu ajutorul metodelor preluate din lingvistică, mai ales cea structuralistă, şi din ştiinţele formale — logica şi matematica. Destul de curînd laboratorul de semiotică a încetat să mai funcţioneze ca atare, iar unele direcţii de cercetare au fost preluate de Secţia de studiul sistemelor, condusă de S. Marcus, care a imprimat o abordare deductivă, matematică cercetărilor semiotice, aplicate diferitelor domenii, cum o dovedeşte şi recenta lucrare *Semiotica folclorului* (1975).

în 1974 s-a organizat, în cadrul Societăţii Române de Lingvistică, Grupul Român de Semiotică, care a devenit un important centru de dezbatere a problemelor de semiotică generală, cu aplicaţii mai ales în domeniul lingvisticii, al literaturii şi, mai recent, al mijloacelor de comunicare de masă. Preşedintele de onoare al Grupului este Mihai Pop care aduce o largă perspectivă în semiotica noastră, de la folclor pînă la cultură în ansamblu, cum rezultă, printre altele, din *Cuvintul înainte* la lucrarea lui I. Lotman, *Studii de tipologie a culturii* (1974). Activitatea curentă a Grupului este coordonată de semnatarul acestor rînduri, care se ocupă şi de pregătirea studenţilor în domeniul semioticii.

în capitală mai există şi alte centre semiotice, cu caracter mai mult sau mai puţin specializat. în provincie se remarcă un grup de tineri la Timişoara, reuniţi de revista *Orizont* şi preocupaţi îndeosebi de problemele semioticii literare, ilustrate de pildă de lucrarea lui Livius Ciocârlie, *Realism şi devenire poetică* (1974).

La Iaşi există preocupări analoge care îşi fac loc în coloanele revistei *Cronica ;* de semnalat este însă cercetarea semioticii într-un cadru mai larg în care se cuprinde perspectiva istorică, precum şi difuzarea principalelor direcţii din semiotica actuală, cum rezultă, spre exemplu, din cercetările Măriei Carpov care a tradus şi prefaţat lucrarea lui A. J. Greimas, *Du sens* (1970).

La Cluj semiotica este legată de lingvistică şi de literatură ; de obicei, cercetările de semiotică sînt grupate cu cele de poetică şi chiar de stilistică, care merg de la abordarea „clasică" pînă la formalizare, la modelare ; semiotica literară este ilustrată aici de magistrala carte a lui Ion Vlad, *Povestirea. Destinul unei structuri epice* (1972).

Semiotica este aşadar reprezentată la noi de studii în mai toate direcţiile sale de bază : semiotica generală şi formală, semiotica lingvistică şi literară, a mijloacelor de comunicare de masă, a imaginii, a muzicii, a dansului, a arhitecturii, a medicinei etc. Există şi preocupări de semiotică aplicată la învăţămînt sau în domeniile tehnicii folosite în comunicarea de diferite tipuri.

Dar specificul semioticii româneşti este reflexul

însuşi al specificului poporului şi culturii noastre. Acest specific s-a ancorat în limbă, iar lucrarea de faţă încearcă să-1 pună în lumină tocmai în sectorul organizării semiotice al limbii noastre. Insă limba ca fenomen semiotic trebuie încadrată în alte sisteme de semne, cum sînt obiceiurile, folclorul, arta, producţiile vechi şi noi în diferite domenii, prin care românii au exprimat mesajul lor de omenie. Cu alte cuvinte, există o semiotică obiectivă, iar ca ştiinţă, semiotica este chemată să dea seama de întemeierea social-istorică a „cîmpului" său.

Se reproşează unei anumite semiotici, îndeosebi celei formalizante, ruperea de istorie, de subiect. Asemenea izolări sînt posibile cînd se neglijează determinarea materia- list-dialectică a sistemelor de semne. Pentru a evita astfel de alunecări, am încercat în cele ce urmează, ca după analiza formală a semnului lingvistic, să prezint şi întemeierea lui epistemologică şi încadrarea în sisteme semiotice mai largi, iar trăsătura lui de bază — motivarea — am abordat-o şi din punct de vedere istoric.

SEMNUL IN STRUCTURA LIMBII

1. SEMN UNILATERAL SAU BILATERAL?

Am văzut că la Saussure sînt prezente cele trei accepţii ale semnului lingvistic — unilateral, bilateral şi relaţional. Aceste accepţii au fost pe larg discutate la Simpozionul de la Erfurt, consacrat semnului şi sistemului limbii (cf. volumele *Zeichen und Sy stern der Sprache,* 1961, 1962)

în cele ce urmează, vom lua în considerare principalele trăsături ale semnului, care implică o accepţie sau alta, trimiţînd la tezele anumitor participanţi la această dezbatere publică, deosebit de importantă în istoria semioticii lingvistice. S-a făcut

adesea observaţia că sensul nu poate să facă parte din însăşi alcătuirea semnului (cf. II, 66 — cifrele romane indică volumele noi sus citate, în timp ce cifrele arabe trimit la pagini). în opoziţie cu sensul, semnul are un caracter material şi tocmai sub acest aspect poate el să acţioneze în cadrul comunicării umane (v. I, 100—109 ; II, 242 ; I, 77—78). Trebuie să subliniem că în principiu, teoria comunicării ajunge în cele din urmă la o concepere unilaterală a semnului, pentru că ia în considerare, tocmai aspectul de semnal al cuvîntului. Acesta intră în categoria mai generală a semnalelor, deşi îşi păstrează trăsăturile proprii (cf. I, 142—143). în acest caz semnul nu ar fi deeît o formă exterioară pentru sens care ar fi conţinutul său (vezi şi I, 16).

Se pune deci problema dacă este cu putinţă ca un conţinut să se poată organiza într-o formă al cărei suport este exterior naturii conţinutului. Teoria actuală a modelelor arată intr-adevăr că acelaşi obiect poate fi descris cu mai multe aparate formale, fiecare subliniind un anumit aspect, fără ca acest conţinut să fie totuşi epuizat. Gene- ralizînd, s-ar putea spune că cel puţin acolo unde conţinutul nu este direct perceptibil, forma unui obiect poate să *reprezinte,* să „modeleze" conţinutul altuia. Aşa stau lucrurile şi cu semnalul lingvistic care, în comunicare, reprezintă el singur mesajul ; în mare, el este forma acestuia. Avînd în vedere importanţa problemei, îi vom consacra un paragraf aparte (vezi V, 1).

In acelaşi timp, semnul are un caracter social (cf. I, 148, 34, 223, 249, 73) ; această trăsătură presupune existenţa unui cod cu valoare supraindividuală. Or, în codul ca atare, se iau în considerare de obicei cele două aspecte ale semnului — semnificantul şi semnificatul. Numai atunci cînd este transpus în funcţionarea practică, mai ales în circuitul material al mesajului, codul poate fi redus numai la semnificanţi.

Aceşti semnificanţi sint realizaţi în secvenţe, ei au deci o organizare sintagmatică, fiecare segment referindu-se la experienţa actualizată de către vorbitor (cf. I, 109). Nu este de mirare deci că accentul pus pe structurile sintagmatice duce la o concepere unilaterală a semnului ; dezvoltarea considerabilă a „sintagmaticii" se explică în bună parte prin greutăţile întîlnite în cercetarea sensului unităţilor lingvistice ; deoarece el

este eliminat din analiza claselor se întîmplă uneori să fie eliminat din însăşi structura unităţilor cercetate.

Sensul este considerat ca fiind exterior semnului pentru că spre deosebire de aceasta, el nu este arbitrar (cf. II, 206—208, I, 231—232). Avînd în vedere importanţa acestei probleme şi comentariile pe care le-a prilejuit, vom reveni asupra ei, mai ales în cea de-a doua parte a lucrării, consacrate motivării ; în principiu, semnificatul este arbitrar numai în măsura în care este delimitat mai mult sau mai puţin accidental (a se vedea tezele lui Saussure asupra valorii, precizate de Bally şi dezvoltate în contextul nou al semanticii structurale).

Accepţia semnului ca element unilateral reflectă unele aspecte de concepţie şi de metodă (vezi şi L. Antal, 1960 ; T. P. Lomtev, 1960) ; astfel, dacă semnul este considerat din punct de vedere extralingvistic se vede mai clar latura sa materială, semnificantul. S-a sugerat chiar că semnul aparţine *limbii* (cf. I, 222—223, 267), situîndu-se într-o ierarhie de nivele. Raţionamentul ar trebui să fie dus mai departe : anumite laturi semiotice ale unităţilor semnificative se manifestă în limbă, altele în vorbire ; numai în acest din urmă caz ele sînt unilaterale.

Semnul face parte din nivelele mai largi ale unităţilor semnificative ; de aceea, el se defineşte prin referire la monem şi mai ales la cuvînt (vezi I, 96, R. Jakobson, II, 66—67, şi 1963, p. 163 şi passim). Dacă semnul a fost adesea confundat cu latura *signans,* în schimb cuvîntul a fost întotdeauna socotit o unitate bilaterală ; dar aşa cum se va vedea mai departe, el este una dintre noţiunile lingvistice cel mai greu de definit.

Dacă semnul este asimilat cuvîntului, atunci este foarte normal ca el să fie socotit bilateral (cf. I, 136—139). în mod firesc punctul de vedere structuralist implică o definiţie bilaterală a semnului (vezi II, 92, 114—119, 98—102, 59—60). în cazul acesta, unităţile limbii sînt luate ca un întreg cu două feţe inseparabile. Sensul face parte din semn şi numai desemnatul îi este exterior (cf. II, 70).

„Unilateraliştii“ concep semnul ca atare, fie din grija de a nu confunda latura semnificantului cu cea a semnificatului, fie dintr-o tendinţă spre descrierea sintagmatică. „Bilateraliştii“ aşa cum am văzut, pun în lumină unitatea dintre cele două „feţe“ ale semnului;

tocmai această unitate contează înainte de toate ; nu contează dacă semnificantul şi semnificatul se bazează pe substanţe diferite, căci ei au acelaşi tip de organizare, conform principiului iso- morfismului planurilor (cf. J. Kurylowicz, 1949).

Conceperea bilaterală a semnului ajunge la o a treia accepţie — relaţională — susţinută în primul rînd de re-prezentanţii glosematicii (cf. I, 141). Această teorie se sprijină pe opoziţia substanţă — formă, care provine din *Cursul* lui Saussure : conform tezelor învăţatului genevez, dezvoltate de Hjelmslev, se consideră forma ca fiind primordială, iar semnul doar ca un caz particular al acesteia (vezi şi I, 47, 212—213, I, 99).

Dar chiar plecînd de la acest punct de vedere funcţional ne putem referi la substratul substanţial al semnului (cf. I, 41). Altfel spus, punctul de vedere substanţial nu
contrazice total punctul de vedere relaţional şi invers. Se poate chiar considera relaţia dintre semnificat şi semnifi- cant ca un „proces[14] (cf. J. Marouzeau, 1951, p. 27). Termenii între care există relaţia pot fi socotiţi fie ca substanţă, fie ca formă, dar la urma urmei se ajunge întotdeauna la substanţă, oricare ar fi interesul ei lingvistic. Noţiunea cea mai sintetică care cuprinde întregul ansamblu semiotic este funcţia ; ea include în acelaşi întreg atît termenii cît şi corespondenţa care există între ei. Vom recurge la ea mai ales din punctul de vedere al logicii claselor. Orice definiţie unilaterală (în sensul obişnuit al termenului) este periculoasă ; e adevărat că semnul este un obiect material, dar a-1 reduce numai la acest aspect înseamnă a-i vedea doar funcţionarea şi a-i neglija structura în afara procesului. E de asemenea adevărat că semnul nu există ca atare decît în virtutea relaţiei sale cu ceea ce el semnifică sau desemnează ; dar a nu vedea decît structura sa statică, înseamnă a-i neglija capacitatea de semnalizare, procesul de transmitere a mesajului.

Mai mult, dacă se consideră sensul ca parte constitutivă a structurii semnului, trebuie să se explice natura semiotică a faptelor de conştiinţă, plecînd de la cele mai recente date ale neurofiziologiei (a se vedea mai departe IV, 3).

Studiul semnului lingvistic este îngreunat şi de terminologia folosită : în filozofie, în lingvistică, se utilizează un mare număr de termeni pentru a desemna caracterul semiotic al unităţilor semnificative ale limbii. Fără a întocmi un inventar al acestora, vom face doar unele observaţii, cu atît mai mult cu cît una din distincţiile de bază ale lucrării de faţă constă, aşa cum s-a văzut, în opoziţia dintre doi termeni esenţiali : semn şi semnal.

De obicei, specialiştii se ocupă de deosebirile care există între semn şi simbol (cf. I, 230, 136, 140). Simbolul este mai degrabă o categorie psihologică ; în *Cursul* lui Saussure el apare (p. 101) ca parţial motivat. Simbolul este studiat de mai mulţi autori contemporani [3].

Există în această privinţă două direcţii principale dc abordare : pe de o parte, tradiţia inaugurată de Peirce vede în simbol un tip de semne convenţionale, arbitrare, folosite în limbajele formale, cum este cel logico-matematic ; pe de altă parte, conform unei străvechi tradiţii culturale, preluate şi în gîndirea filozofică, simbolul este un semn motivat, cu o puternică marcă reprezentativă (iconică, în terminologia lui Peirce), al cărui semnificat cuprinde o largă sferă conceptuală, cum este, de pildă, balanţa ca simbol al justiţiei. Tot pe această linie se plasează şi simbolistica artistică, care a dus la crearea curentului simbolist, unde simbolul este cultivat în unele laturi mai particulare. Am preferat această accepţie a simbolului, dată fiind determinarea

3 M. Sandmann. *Subject and Predicate. A. Contribution to the Theory oj Syntax,* Edinburg, 1954 ; L. O. Reznikov, *Gnoseologiceskie voprosy Semiotiki,* Leningrad, 1964, cap. III—VII, în care se face o distincţie clară între diferitele categorii de semne ; Tatiana Slama Cazacu, *Limbaj şi Context,* Bucureşti, 1959 : B. Simecnov-Dimitrov, *Zeichen* ... II, p. 200—201 etc. Pentru aspectul sociologic al simbolului, vezi Georges Gurvitch, *La vocation actuelle de la sociologie,* Paris, 1962, p. 92—101. Implicaţiile filozofice ale distincţiilor între categoriile semiotice sînt pe larg analizate de Adam Sciraff în *Introduction â la semantique,* Paris, 1968, p. 143—193, şi în *Langage et connaissance,* Paris, 1969, p. 319—336.

lui culturală, deschisă la ample valenţe reprezentative în cadrul semnificantului şi la numeroase implicaţii ale semnificatului, în cadrul unor nuanţate fapte de conştiinţă, mergînd pînă la unele adeziuni ideologice. De fapt intr-un context mai larg este discutată tipologia semnelor în ultima vreme, cu accent deosebit asupra realizării lor în literatură (cf. R. M. Browne, 1971).

In limbă, există într-adevăr un număr (destul de redus dealtfel) de cuvinte cu valoare de simbol ; este vorba de cuvintele motivate prin propriul lor semnificant, vorbin- du-se chiar de un simbolism fonetic. Pentru că această problemă se leagă în special de motivare, o vom analiza mai amănunţit în a doua parte a lucrării (VII, VIII).

Distincţia între semn şi semnal este foarte importantă pentru determinarea naturii semnului în general. După ce defineşte semnul, Emile Benveniste afirmă clar : „Dar cădem într-o gravă confuzie dacă identificăm „semnul[11] cu „semnalul[11]. Dacă vrem să ajungem la o oarecare claritate este important să menţinem absolut distincte aceste două planuri'-[4] (II, p. 93 ; vezi şi R. Godel, 1966, p. 54). Alţi cercetători subliniază diferenţele care există între semnal şi simbol (A. Pagliaro, 1957, p. 19—46). Se menţionează de asemenea faptul că semnalul este un „mijloc de comunicare printr-un canal[44] (II, 255). Efortul de a deosebi noţiunea de semn de cea de semnal e explicit în aceste observaţii succinte : în principiu, acolo unde intervine un *proces* cibernetic este vorba de semnale, în timp ce acolo unde nu este vorba decît de structura codului, ne găsim în prezenţa semnelor. Charles Bally a luat (1939) ca punct de plecare deosebirea între fapt şi act pentru a explica diferenţele dintre multiplele manifestări ale fenomenelor semiotice. Contribuţia cea mai interesantă, care demonstrează limpede necesitatea distincţiei între entităţile concrete ale vorbirii şi entităţile abstracte ale limbii, se datorează lui Luis J. Prieto în lucrarea binecunoscută *Messages ci sig- naux* (1966 ; a se vedea, de pildă, p. 40). Caracterul de proces semiotic al limbajului a fost analizat îndeaproape la Simpozionul de la Erfurt (cf. I, 118—123 ; II. 1—6, 165—170,
I, 145—148, I, 29—33). De obicei, în acest caz, se subliniază cu pregnanţă caracterul semnalizator al limbajului ca formă de cunoaştere şi de comunicare.

O atare distincţie provine deci din fiziologie şi psihologie. în această direcţie, unii cercetători s-au inspirat din ideile lui K. Biihler. Pentru Bertil Malmberg (1966 *a,* p. 208), teoria lui Biihler e complementară cu analizele structurale, care consideră limbajul în stare „pură[44]. în concepţia învăţatului german, semnalul se leagă de funcţia apelativă (1934, cap. I, mai ales pag. 28). Cuvîntul este un semnal atunci cînd este adresat unui ascultător (S. Ullmann, 1962, p. 12—13). A. Nehring face precizarea că dintre semnele percepute de receptor numai unele categorii pot fi considerate semnale, şi anume elementele specializate în funcţia de semnalizare, pe care el le numeşte „referenţi[44] cum sînt interjecţiile şi în general deicticele *(Sprachzeichen,* p. 83—86, cap. V—IX).

Dar din punct de vedere informaţional, orice cuvînt poate deveni semnal : „Semnificaţia poate orienta semnul spre o concordanţă stabilă cu evenimentele. în acest caz, semnul se transformă într-un purtător de informaţie, în semnal[44]. (A. A. Brudnîi, 1961, p. 178). Rezultă, cît se poate de limpede, că orice cuvînt devine semnal în cadrul procesului de comunicare ; însă, cuvîntul este semnal şi în procesele proprii gîndirii.

în mod independent, am ajuns la concluzia că deosebirea între semn şi semnal este de cea mai mare importanţă în semiotică (a se vedea PLG, IV, 1962) ; de aceea, i-am acordat toată atenţia şi am încercat să stabilim un sistem global pentru a putea cuprinde toate aspectele semiotice ale limbajului. Raportul dintre semn şi semnal va fi urmărit la toate nivelele limbajului şi în cadrul principalelor noţiuni ale lingvisticii generale actuale. Nu trebuie să pierdem din vedere teza modernă conform căreia e necesar „să facem deosebirea între limbaj ca aspect abstract şi limbaj ca aspect fizic. O atare dihotomie e implicată în perechi de termeni ca cod — mesaj, limbă — vorbire, sistem — proces şi metalimbaj — limbaj-obiect“ (S. Saporta, 1961, p. V).

Am prezentat pînă aici principalele domenii în care s-a dezvoltat teoria semnului cît şi unele din cele mai importante aspecte ale semnului, insistînd asupra contribuţiilor mai recente, în special asupra celor care au fost rezultatul unei confruntări publice ; se impune însă o concluzie.

Semnul este un ansamblu unitar, format dintr-un

semnificant şi un semnificat. Unităţile semnificative ale limbii, după cum îndeplinesc funcţia de semn sau de semnal, se pot manifesta la două nivele [4] lingvistice principale, cărora li se alătură două nivele extralingvistice :

1. a) Semnul în *structura limbii* se prezintă ca un element constitutiv ; el se situează într-un anumit punct al ierarhiei lingvistice, organizate după principiul stratificării. Semnul apare la nivelul unităţilor semnificative minimale — monemele, apoi la nivelul cuvintelor ca unităţi complexe lexico-gramaticale. Trebuie făcută deci deosebirea între semne elementare şi semne complexe. Interesul noţiunii de semn constă tocmai în faptul că ea reprezintă o unitate generică, cu caracter suplu, lucru care nu ar fi posibil în cazul celorlalte unităţi lingvistice, rigide chiar prin însăşi definiţia lor.

Semnele lingvistice constituie o structură în care elementele se definesc prin relaţiile lor reciproce. Există deci, un ansamblu de semne, organizat conform unei scheme structurale, care este determinată de relaţii semiotice de diferenţiere.

b) Structura limbii presupune existenţa unei *structuri de semnificaţi.* La acest nivel există numeroase implicaţii extralingvistice privind organizarea cunoaşterii ; clasele de semnificaţi formează o ierarhie în funcţie de trăsăturile loi

2. a) Semnalul în actul de *comunicare.* Procesul transmiterii mesajului cuprinde toate aspectele semiotice ale limbajului. Semnele apar în circuitul informaţional sub formă de semnale complexe. Un semnal, ca unitate complexă de comunicare, concentrează cel puţin un semn cu valoare lexicală, la care se adaugă determinări introduse de semnele cu valoare gramaticală.

b) Semnalul se manifestă şi în *procesul cunoaşterii ;* cuvîntul, ca semnal, este un stimul general care permite memorarea trăsăturilor esenţiale ale claselor de obiecte şi fenomene. Semnalul lingvistic contribuie deci la realizarea efectivă a procesului de cunoaştere.

Teoria semnului ocupă un loc important în

4 Dintr-un alt punct de vedere, Bohumil Trnka vorbeşte la rîndul său, de mai multe nivele de manifestare a semnului (1964. p. 33—40).

lingvistica generală ; ea explică natura intimă a limbajului, structura şi particularităţile folosirii lui în comunicare.

3. CUVÎNTUL CA SEMN

în analizele lingvistice, termenul de semn intervine foarte des : el pare precis, dar în mod paradoxal, se foloseşte mai ales cînd autorul nu vrea să precizeze clar natura unităţii la care se referă ; de aceea, e foarte important să se stabilească locul semnului în cadrul unităţilor limbii. Trebuie totuşi subliniat faptul că diferitele accepţii date semnului nu sînt atît o dovadă a ambiguităţii, cît a relativităţii acestei categorii lingvistice : limba are un profund caracter semiotic, cu care sînt impregnate toate nivelele sale semnificative. E vorba de un izomorfism semiotic al nivelelor limbii, cu rezerva că fiecare îşi păstrează trăsăturile sale specifice. Rezultă de aici că semnul se manifestă ca o categorie generică care cuprinde mai multe feluri de unităţi.

Unitatea lingvistică fundamentală care se bucură de o existenţă independentă e propoziţia. Henri Frei susţine faptul că şi aceasta (fraza în general) poate fi considerată ca semn (1962, 1963). Credem însă că nu trebuie confundată structura semiotică cu semnul ca unitate. E adevărat că putem distinge între semne elementare şi semne complexe ; cu toate acestea, propoziţia nu este un semn ca atare ; ea cuprinde doar tipologiile semiotice combinatorii. S-ar putea vorbi, cel mult, de un semn foarte complex în cazul propoziţiilor din limbile aglutinante şi incorporante (vezi mai departe, p. 226).

Totuşi, unele propoziţii se reduc la un semn unitar ; ele sînt numite monoreme. Unitatea semiotică a propoziţiei este realizată sintetic în propoziţii exprimate printr-un verb impersonal, de tipul *Plouă ! Ninge !* In aceeaşi categorie pot fi incluse propoziţiile al căror conţinut, dominat în general de afectivitate, se concentrează într-un singur cuvînt. 0 persoană care constată decesul cuiva poate spune doar *Mort!* în acest

caz însă, semnul *mort* transmite un mesaj cu mult mai bogat decît sensul curent al cuvîn- tului respectiv.

Propoziţiile de tipul răspunsurilor (da, *nu, miine)* constituie fără îndoială semne propriu-zise. Totuşi, ele se alătură categoriilor menţionate mai sus, prin trimiterile la elementele mesajului care le precede.

Cîteodată, pentru a transmite un mesaj complex se folosesc interjecţiile ; statutul lor semiotic depinde însă de situaţia care face să recurgem la ele. Interjecţiile sînt socotite un tip de monoreme : *ah !, au !, pst!, vai! etc.*

Diremele se deosebesc de monoreme doar din punct de vedere cantitativ : *Bătrînul! mort!* Fără îndoială aceste semne exprimă un mesaj mai complex decît sensul actualizat în folosirea obişnuită (cf. M. Cressot, 1959).

în afara acestor particularităţi, propoziţiile sînt ansambluri organizate într-o structură coerentă. Analiza sintagmatică actuală, fie că este vorba de cea structuralistă sau generativ-transformaţională, e legată de studiul segmentării frazei în elementele sale constitutive — sintagmele.

Sintagma este unul din termenii cei mai controversaţi şi mai vagi ai lingvisticii. Dar toţi specialiştii sînt de acord asupra faptului că ea se plasează la un nivel inferior propoziţiei şi superior unităţilor semnificative minimale. Sintagma interesează deci indirect semiotica, ca o etapă în descoperirea semnelor. Dar pentru unii învăţaţi chiar cu- vîntul ar fi o sintagmă (F. Mikuă, 1957, A. Martinet, *Ele- ments,* II, 4). In acest caz se subliniază izomorfismul nivelelor şi se dă în acelaşi timp o soluţie problemelor atît de complicate ale definirii cuvîntului.

Tradiţia lingvistică, intuiţia vorbitorilor şi semiotica în general socotesc cuvîntul ca o unitate de bază a limbii. Dar cînd s-a pus problema unei definiţii riguroase, au apărut greutăţi nebănuite, mai ales din punctul de vedere al cerinţelor structuraliste. Structura lingvistică cuprinde elemente semnificative atît de complexe încît încercarea de a descoperi trăsăturile generale ale cuvîntului a părut temerară. De aceea, s-a încercat înlăturarea categoriei de cuvînt din lingvistică, ceea ce nu împiedică pe lexicologi să-1 folosească în continuare. în acelaşi timp, unii specialişti insistă asupra realităţii cuvîntului ca unitate (B. Trnka, 1962).

Analiza cuvîntului se impune într-o cercetare semio-

tică ; aceasta trebuie să dezvăluie trăsăturile cuvîntului şi organizarea lui ca unitate semiotică de bază a limbii. Problema esenţială, care se pune pentru structura lingvistică la nivelul semnificativ este raportul dintre diferitele feluri de semne pe care acest nivel le cuprinde.

Knud Togeby (1949) a realizat o sinteză a definiţiilor cuvîntului, apreciate din punct de vedere structuralist ; autorul prezintă diferitele tipuri de accepţii date cuvîntului. în lingvistica românească, Al. Rosetti (1947) a definit cuvîntul prin prisma rădăcinii. Alţi autori preferă valorile morfologice ale cuvîntului drept criteriu al stabilirii unităţii sale (H. Schultink, 1962, p. 362). Cuvîntul a fost definit de asemenea şi ca unitate sintactică ; K. Togeby trage concluzia că cuvîntul trebuie definit ca unitate sintactică de conţinut. Drept urmare, el stabileşte o ierarhie cu ajutorul analizei în constituenţi imediaţi, pentru a ajunge la unităţi lexicale ireductibile.

în studiul cuvîntului, trebuie totdeauna precizat nivelul de analiză la care ne situăm. Cuvîntul este o unitate complexă, care se manifestă pe diferite planuri şi nivele, iar pentru fiecare aspect trebuie să existe un principiu propriu de structurare. Nu trebuie deci să se pretindă ca un principiu de conţinut să clarifice expresia şi invers, ca trăsăturile gramaticale să explice particularităţile lexicale şi invers.

Dar indiferent de nivel şi de structură, cuvîntul păstrează întotdeauna un caracter semiotic [5].

Dacă la începutul analizei structurale a cuvîntului, a fost subliniat îndeosebi caracterul său eterogen, în prezent se încearcă să se pună în evidenţă unitatea sa de expresie şi de conţinut (vezi D. L. Bolinger, 1963).

în privinţa aspectului global al cuvîntului, e interesant să menţionăm concluzia lui Andre Martinet : „Devreme ce analiza în segmente întîmpină greutăţi pe care nu le-ar putea depăşi decît prin decizii arbitrare, e mai bine să renunţăm la orice succesiune şi să

5J. Laziczius, *La definition du mot,* CFS., 5, p. 37 ; E. Buyssens, *Le signe linguistique,* în „Revue belge de Philologie et d'Histoire" XXXVIII, 3, p. 709. încă din 1942—1943 (Les *langages et le discours),* E. Buyssens precizase nivelele semiotice ale cuvîntului (vezi şi noua versiune, *La comunication et l'articulation linguistique,* Bruxelles-Paris, 1967, XII—XVII).

considerăm cuvîntul ca pe un complex de trăsături semnificative, în acelaşi mod în care, pe planul unităţilor distinctive, fonemul este recunoscut ca un complex de trăsături fonice pertinente[44] (1966. p. 47). Această analogie ne va permite să precizăm locul semnului în ansamblul manifestărilor cuvîntului.

în principiu, există trei mari sectoare de analiză a naturii semiotice a cuvîntului : a) conţinutul semantic al cuvîntului în raport cu expresia ; b) relaţiile între elementele semiotice ale cuvîntului ; c) poziţia cuvîntului şi a elementelor sale în ierarhia nivelelor limbii.

a) CONŢINUTUL SEMANTIC AL CUViNTULUI

Din punct de vedere semiotic, analiza semnificatului lămureşte toate nivelele la care apare cuvîntul ca unitate, în structura limbii, semnificatul cuvîntului, desemnat cel mai adesea prin termenul de *semem,* este considerat ca un fascicol de trăsături distinctive, numite *seme* (cf. V. Ivanov, 1957). Cum se prezintă de fapt aceste trăsături în reţeaua complexă a planurilor şi nivelelor, la care intervine cuvîntul ?

în primul rînd, trebuie luate în considerare cuvintele polisemantice, a căror analiză e mai uşoară, datorită structurii clasice a articolelor de dicţionar. Iată un exemplu din DLRM : *„Moale* 1. Care cedează uşor la apăsare, modifi- cîndu-şi forma. 2. Neted, mătăsos, fin. 3. (Despre sunete, voce) încet, stins ; p. ext. plăcut, armonios. 4. (Despre pas, mers) Uşor, domol. 5. Fig. (Despre oameni) Lipsit de energie şi voinţă, apatic[14]. Se poate dovedi că fiecare sens reprezintă o trăsătură distinctivă. De aceea nu vom înlocui sensurile unele cu altele, ci fiecare sens cu un altul, opus ; se obţine astfel o modificare în planul expresiei : trăsătura 1 şi 3 se găsesc în raport de comutare cu „tare[44], 2 cu „aspru[44], 4 cu „grav[44], „apăsat[44], 5 cu „energic[44]. E de la sine înţeles că acestor trăsături lexicale, li se adaugă trăsături gramaticale de gen, număr, caz.

Paralelismul este mai bine pus în lumină de antonimele legate prin mijloace formale : a se vedea, de pildă, articolele *închis* şi *deschis* din DLRM. Datorită sistemului de formare a cuvintelor, întîlnim

corespondenţe formale între trăsăturile distinctive cuprinse în afixe. Trăsăturile distinctive sînt cu atît mai evidente în cuvintele analizabile : *contravizită, reface* etc.

Descoperirea semelor este mai grea în cadrul cuvintelor monosemantice. Dacă semnele monosemantice sînt analizabile, atunci segmentarea va uşura descoperirea trăsăturilor distinctive : astfel, trăsătura conţinută în primul element al cuvîntului *termometru* se găseşte în raport de comutare cu cea a cuvîntului *manometru* (cf. de asemenea *alcoolmetru, lactometru, tensiometru)* ; trăsătura conţinută în elementul al doilea este comutabilă cu cea din cuvîntul *termostat.* Relaţiile de opoziţie, studiate pe baza principiilor logice şi onomasiologice, pun în evidenţă semele, caracterul lor distinctiv.

Cercetarea structurală oferă mijloacele necesare pentru ca această analiză să fie dusă mai departe [6]. De exemplu, cuvîntul *ger* cuprinde trăsături semantice ca „temperatură atmosferică[44] şi „foarte joasă[44]. Dacă se înlocuieşte aceasta din urmă cu „ridicată[44] se obţine o modificare în planul expresiei : *căldură.* Este vorba de □ analiză prin genul proxim şi diferenţa specifică (cf. J. Rey-Debove, 1966, p. 71—96), care a dus în cele din urmă la aşa-numita analiză componenţialâ din semantica structurală.

Ea se poate aplica şi sensurilor particulare ale cuvintelor polisemantice. *Drum* are, printre altele, sensul de „cale de comunicaţie pe care se poate ajunge de la o localitate la alta" ; ultima trăsătură este comutabilă cu „pe care se circulă în interiorul unei localităţi" prezentă în *stradă.* în acest caz cuvintele polisemantice reprezintă un „suprafascicol" de trăsături distinctive. Ansamblul trăsăturilor distinctive semantice este desemnat uneori prin termenul de *plerem* (pentru terminologie a se vedea sinteza Paulei Diaconescu, 1962, p. 519—541), atît pentru cuvintele monosemantice cit şi pentru cele polisemantice. Primele sînt analoge cu cuvintele monofonematice, celelalte cu

6 C. L. Ebeling, *Lingvistic units,* în *Janua linguarum,* XII. 1960 ; J. L. Prieto, mai ales *Principes de noologie,* Haga, Paris, 1964 ; G. Mounin, *Les problemes theoriques de la traduction,* Paris, 1963 ; B. Pottier, *Vers une semantique moderne,* TLL, II, 1.

cuvintele polifonematice. Astfel, pentru a deosebi cuvintele franceze *ă, an, et, hein, au, on, osufs, un, y, eu,* se face apel la trăsăturile distinctive ale fonemelor [7] ; în cuvintele polifonematice, fonemul apare ca o „trăsătură distinctivă". Acesta este un mod foarte analitic de a interpreta stratificarea : ceea ce la un anumit nivel se prezintă ca o unitate distinctivă, la nivelul imediat superior devine o trăsătură distinctivă. (Pentru Em. Vasiliu ar fi vorba de transformarea invariantei în variantă — cf. 1959, p. 469.)

Procedînd analog, se descoperă trăsăturile distinctive ale semnelor neautonome — afixele lexicale şi gramaticale (cf. L. Prieto, 1957—1958, p. 245).

b) LEXEM ŞI MORFEM

După stabilirea trăsăturilor distinctive în cadrul seme- mului (unitate semantică minimală), trebuie analizată poziţia acestuia în ansamblul semiotic, care este cuvîntul. Sensurile lexicale nu sînt izolate, ele sînt întotdeauna însoţite de determinări gramaticale.

în principiu, o unitate de un anumit nivel îşi poate pierde valoarea distinctivă la un alt nivel. Formal, aceasta înseamnă că unităţile sau trăsăturile distinctive *x şi y* din sistemul *A* se pot combina într-un singur element din sistemul *B.* Fenomenul, pe care l-am putea numi *dominanţă,* poate fi comparat cu neutralizarea. De pildă, pentru sememul lexical „alb[u] formele particulare *(alb, albă, albei)* nu au importanţă ca atare ; ele sînt strict echivalente. Dominanţa e doar analogă neutralizării pentru că nu e vorba de o condiţionare prin context ci prin organizarea celor două sisteme semiotice (lexical şi gramatical).

Dacă acceptăm această teză, soluţia problemelor ridicate de comparaţia între cuvîntul latin şi cel francez (cf. A. Meillet, 1936, p. 13) este uşor de găsit : oricare ar fi forma cuvîntului *lupus,* ea nu afectează sememul lexical ; din punct de vedere semantic, el se comportă în acelaşi fel ca şi corespondentul său francez *loup.*

7 Aceasta nu înseamnă că fenomenul ca atare ar fi un semn. Andrei Avram (1962, b) respinge cu argumente interesante teza lingviştilor care consideră că fonemul este un semn ; a se vedea, de exemplu, poziţia lui F. Kulleschitz-Kolmar (1960).

Se înţelege de la sine că diferitele clase lexicale au trăsături proprii, în ceea ce priveşte relaţiile lor cu categoriile gramaticale. De pildă, substantivele se deosebesc de regulă de adjective prin faptul că sînt întotdeauna concepute cu un anumit gen. Cînd genul are doar valoare gramaticală, jocul întîmplării este mult mai mare, rămînînd ceea ce L. Hjelmslev numeşte o *„afinitate* care face ca o categorie noţională să se preteze cu o deosebită uşurinţă la realizarea formală într-o categorie morfologică dată . . .“ (1959 a, p. 161).

Prin urmare, cînd un cuvînt poate fi folosit la mai multe forme în cadrul aceleiaşi categorii gramaticale (fără ca sensul să se schimbe), sememul nu reţine decît semnificaţia generală a categoriei; aspectele particulare ale acesteia reprezintă un fascicol de trăsături distinctive la nivel gramatical, în timp ce la nivel lexical sensul unităţilor gramaticale minimale se comportă ca o singură trăsătură distinctivă. Numai aşa poate fi interpretată, credem, analogia stabilită de L. Hjelmslev între morfeme şi prozodeme (ibidem, p. 155).

De fapt, la nivel lexical, analiza în mai mulţi semnificaţi gramaticali nu este pertinentă : rom. *făcusem* este analizat pe nivele în *făc-* şi *-usem;* pentru sememul lexical sînt distinctive trăsăturile lui *făc-* (radicalul verbului *a face),* în timp ce partea gramaticală se manifestă ca o singură trăsătură distinctivă. Numim *lexem* ansamblul trăsăturilor lexicale+trăsătura gramaticală globală (proprie clasei considerate), exprimate prin semnificanţi ca elemente de expresie ; acest ansamblu unitar este semnul lexical.

Este vorba de fapt de accepţia obişnuită a termenului de cuvînt atît în tradiţia lingvistică cît şi în limbajul curent.

La nivel morfologic, situaţia e inversă : fiecare semnificat morfologic este un fascicol de trăsături distinctive, în timp ce trăsăturile distinctive ale sememelor lexicale sînt asimilate într-o trăsătură generală. In *ţinusem,* fiecare semnificat morfologic conţine un ansamblu de trăsături distinctive : înlocuirea primei persoane a singularului *(-m)* cu a doua persoană dă naştere formei *ţinuseşi,* cea a lui *-se* (din *ţinuse)* cu zero duce la *ţinu* (perfect simplu) după cum cea a lui *-u* cu zero dă *ţin* (prezent). In schimb, trăsăturile

distinctive ale sememului „ţin" se reduc la semnificaţia verbală generală (proprie clasei de semne susceptibile de a apărea, pe plan sintagmatic, lîngă elementele verbale menţionate).

La fel ca în cazul nivelului lexical, cînd mai multe categorii gramaticale se concentrează într-un singur semnificat, acesta poate fi socotit ca un ansamblu de trăsături distinctive : *-e* din (unei) *case* cuprinde trăsăturile „femi- nin“, „singular[1]', „genitiv-dativ" + o singură trăsătură lexicală — semnificaţia clasei nominale a semnelor. Conti- nuînd analogia cu neutralizarea, s-ar putea spune că datorită dominaţiei nivelului gramatical, sensurile lexicale sînt neutralizate ; rezultatul este un fel de arhisemem ale cărui trăsături se situează între domeniul lexical (trăsătura semantică generală) şi domeniul gramatical (semnificaţia categorială a părţii de vorbire). Intr-adevăr, la nivel morfologic, opoziţia între *cint-, lucr-, vorb-* se neutralizează în paradigma mai mult ca perfectului, de exemplu *(cîntasem=lucrasem).* Dar arhisememul „verb“ are o valoare distinctivă : cel puţin la modurile personale, el nu poate fi înlocuit prin „nume", „adverb" etc : *tunasem, *susasem.* Numim morfem, ansamblul trăsăturilor distinctive ale semnificaţilor morfologici-!-semnificatul lexical general, exprimaţi prin semnificanţii corespunzători. Prin urmare, această accepţie se deosebeşte atît de cea care socoteşte morfemul semn gramatical minimal (cf. J. Vendryes, 1921), cît şi de cea care asimilează morfemul semnului minimal în general. Morfemul reprezintă deci semnul morfologic.

Pe plan sintactic, cuvîntul reuneşte — la acelaşi nivel — într-un singur ansamblu, lexemul şi morfemul. Conform principiului stratificării, acestea sînt considerate drept trăsături distinctive (în cadrul unei unităţi imediat superioare). Pentru categoria predicatului, sînt luate în considerare lexemele verbale ca semnificaţi lexicali generali — verbalitatea — şi morfemele ca semnificaţi morfologici globali actualizaţi pentru a exprima predicaţia. în structura limbii, cuvîntul sintactic nu cuprinde decît semnificaţiile generale ale claselor, concepute ca serii lexicale şi gramaticale ; pentru predicate (verbe) de pildă, se reţine capacitatea de a exprima procesul, starea (trăsătură semantică

generală) şi de a preciza aceste procese şi stări prin categorii gramaticale globale, de care dispune structura verbală respectivă (semnificatul morfologic global). în acest sens principiul stratificării este respectat : unităţile devin trăsături din ce în ce mai abstracte pe măsură ce înaintează în ierarhia nivelelor lingvistice.

în discurs, cuvîntul sintactic grupează sensul lexical general şi trăsăturile gramaticale incluse în partea de propoziţie realizată, mai ales cele prezente în acord şi rec- ţiune ; bineînţeles, se adaugă aci şi trăsăturile sintactice : in *mîncăm prune* verbul reprezintă un fascicol format din sensul lexical procesual al lui „a mînca" + plural, persoana întîi, prezent, indicativ, tranzitivitate, luate global. Am putea denumi *sintaxem* această unitate semiotică complexă. Sem'nificanţii din planul expresiei se comportă aici ca nişte trăsături distinctive. Se asigură astfel unitatea cuvîntului ca semn sintactic.

c) SEMNUL CA MONEM. STRATIFICAREA SEMIOTICA

Eforturile cercetării structurale s-au orientat spre descoperirea unităţilor minimale ale limbii. în ceea ce priveşte a doua articulare, Andre Martinet a făcut o prezentare generală a problemelor în culegerea *La linguistique synchronique* (1965). în primul capitol, autorul studiază deosebirile dintre prima şi a doua articulare ; principiile de analiză ale primei articulări în unităţi semnificative sînt stabilite în special în *Elements.* Pentru unităţile semnificative minimale el foloseşte termenul de *monem,* care are avantajul de a nu se preta la nici o ambiguitate.

în analiza de mai sus a cuvîntului, am postulat segmentarea în moneme ca un fapt deja stabilit ; dar organizarea structurilor semiotice este realizată în aşa fel încît monemele nu există în stare izolată. Segmentarea dusă pînă la extrem, fără să se ţină seama de raporturile de dominanţă devine o operaţie de laborator. Această problemă se află în centrul interesului diferitelor şcoli structuraliste. Bernard Pottier oferă o adevărată sinteză a procedeelor propuse pentru segmentarea în unităţi semnificative minimale *(Systematique,* p. 19—29, 36—65). Datorită faptu lui că analiza depăşeşte folosirea reală a unităţilor semnificative, s-a ajuns la stabilirea

unor criterii strict formale de simplă distribuţie (cf. Z. S. Harris). Analiza în constituenţi imediaţi este şi mai interesantă pentru structurile semiotice, pentru că stabileşte unele nivele ierarhizate în cadrul segmentării (cf. K. L. Pike). în semiotică, nivelele[8] trebuie considerate din punctul de vedere al structurii generale a limbii (a se vedea paragraful următor) : semnul apare la două nivele fundamentale ■— monomul şi cuvîntul cu sub-nivelele sale.

Socotim deci că în ce priveşte procedeele dc analiză, limitele prea înguste sînt dăunătoare. E important să se vadă care este aspectul esenţial, dezvăluit de un procedeu sau altul. Astfel, monemele definite ca clase de distribuţie sînt considerate mai ales sub aspectul lor cantitativ. Limitarea doar la acest aspect, înseamnă de fapt neglijarea laturii calitative, existenţa trăsăturilor distinctive, pe care le putem descoperi numai cu ajutorul analizei funcţionale, prin folosirea raportului de comutare, fundamental pentru orice organizare semiotică.

Monemele sînt semne elementare, ireductibile ; ca şi fonemele, ele nu există în stare pură decît atunci cînd do- bîndesc statutul nivelului imediat superior : monem = cu- vînt monomonematic. Rezultă şi de aici că stratificarea nu se reduce la un principiu mecanic. în planul expresiei, trecerea de la un nivel la altul, sau realizarea unui nivel într-altul nu pune probleme de analiză prea complicate : dacă fonemul (o) ia statutul unui semnificant de cu- vînt — fr. *eau* —, nimic nu se schimbă în structura lui ; este adevărat că prin aceasta el este introdus în relaţiile proprii monemului pe care îl realizează, dar ca expresie rămîne ca atare. Dacă fonemul participă la alcătuirea mo- nemelor polifonematice, el se manifestă în cazul acesta sub forma variantelor combinatorii /a/=[â] în *oală.* Din punctul de vedere al analizei lingvistice, trecerea fonemului la monem determină o schimbare calitativă. Astfel /o/ nu are decît aspect distinctiv, în timp ce monemul *eau* este distinctiv şi semnificativ în acelaşi timp : apare aici o organizare interioară, între cele două laturi ale semnului : semnificant şi semnificat. Fiecare

8 Vezi de asemenea sugestiile lui Benvcniste, în *Probleme.' de linguistique generale.* Paris, 1 '66, p. 119—131 ; J. L. Piersor.. *Langye — parole ? Signifiant — ;˙ :nifie — signe,* SL, XVII, 1.

latură a monemului comportă trăsături distinctive, care antrenează anumite relaţii în cele două planuri — semnificat şi semnificant. Semnul trece de la un nivel semiotic la altul cu consecinţe structurale atît în ceea ce priveşte semnificatul cît şi în ceea ce priveşte semnificantul. în paragraful precedent am arătat cum dispare independenţa elementelor unui nivel sub dominaţia altui nivel : ceea ce este unitate distinctivă se transformă în trăsătură distinctivă şi invers. Aceasta înseamnă că structura semiotică a monemului este determinată de perspectiva nivelului la care ea se manifestă. Luat în stare „pură“ de simplu monem, *lupt* nu cuprinde decît trăsăturile rădăcinii verbale „a lupta“. Plasat în domeniul gramatical, *lupt* conţine un semnificat complex, determinat de trăsăturile lexicului şi ale sistemului gramatical (persoana întîi, singular, prezent, indicativ).

Semnul se realizează sub forma variantelor ; ca monem, semnul reuneşte semnificantul şi semnificatul. Variantele cele mai importante ale semnificantului sînt formele alternante : fr. *Je viens* — [vje], *nous venons* — [v5n],ils *viennent* — [vjen] etc. Trăsăturile conţinutului, organizarea paradigmatică şi sintagmatică permit să se reunească asemenea forme într-un semn unic (vezi analiza lui A. Martinet în *Elements,* p. 102—104).

Variantele semnificatului rezultă din folosirea particulară a semnelor ; socotim că variantele individuale şi contextuale ale semnificatului sînt reduse la invariante de către vorbitori. Practica comunicării, ca şi analiza funcţională infirmă poziţia lingviştilor care cred că există tot atîtea sensuri cîte folosiri particulare ale semnelor.

în semnul lexical, variaţia morfemelor produce variante ale aceluiaşi semn : un semn lexical are un număr de variante normale egal cu numărul formelor paradigmei sale gramaticale. De aceea, semnul complex este esenţial- mente un semn lexical.

Structura nivelelor semiotice lămureşte şi natura semnului zero (vezi pentru aceasta G. F. Meier, 1961). Semnul zero este un element care nu apare decît în structura unui semn complex. El reprezintă tot un semn gramatical care figurează în alte variante ale semnului lexical, în cadrul paradigmei acestuia : de exemplu, în perfectul simplu al verbului „a face“ persoana a IlI-a a

singularului este „marcată" prin desinenţa zero : *făcui ~ făcuşi ~ făcu.* Din punct de vedere lexical, această absenţă a semnului nu este cu nimic pertinentă pentru că în general semnele gramaticale sînt „neutralizate" sub dominarea lexicului. Din punct de vedere gramatical, semnul zero este termenul unei opoziţii care, pentru a putea fi percepută, necesită totdeauna prezenţa cel puţin a unui monem comun (vezi şi L. J. Prie- to, 1966).

Prin urmare, domeniul semiotic al limbii se manifestă la două nivele diferite : cel al monemului şi cel al cuvîntului. Cuvîntul ca semn complex prezintă trei subnivele, aşa cum rezultă sintetic din tabloul de mai jos, în care am izolat cuvîntul oarecum în afara schemei ierarhice a unităţilor funcţionale, el fiind, după distincţiile făcute de Bernard Pottier (1974, p. 33—34), o unitate formală.

SEMN

	SEMNIFICAT	SEMNIFICANT
I	Trăsături distinctive	I. Trăsături distinctive
II	*Monem*=semn elementar	
III	Semnificat { a) Lexical b) Gramatical	SemniOe.», { g
	a) *Lexem* = semn lexical	
	Semnificat lexical+semnificat gramatical global	Semnificant lexical + nificant gramatical global
	b) Morfem=semn morfologic	
	Semnificat morfologic + semnificat lexical general	Semnificant morfologic + semnificant lexical global
	c) *Sinta.rem* = semn sintactic	

Semnificat lexical global + semnificat morfologic global

Semnificat lexical general-!-semnificat morfologic global

Principiul' stratificării este respectat. Primul nivel semiotic este format din trăsăturile distinctive ale nivelului precedent : în cadrul semnificatului este vorba

de trăsături semantice (lexicale sau gramaticale) ; în cadrul sem- nificantului se iau ca punct de plecare trăsăturile distinctive care se combină în semnul monofonematic şi unităţile (fonemele) care, combinîndu-se în semnul polifonematic, dobîndesc statutul de trăsături distinctive.

Al doilea nivel semiotic — cuvîntul — este alcătuit din elementele nivelului precedent — monemele, atît în plănui semnificatului cît şi al semnifieantului. întrucît nivelul monemelor cuprinde două serii dialectic distincte de unităţi (lexicale şi gramaticale), nivelul cuvîntului se organizează în trei subnivele. Primul dintre aceste subnivele — lexemul — reprezintă semnele cele mai concrete, de sine stătătoare. Acest lucru se bazează pe faptul că el păstrează unitatea sememului şi nu reduce la statutul de trăsături distinctive decît monemele.

Al doilea subnivel — morfemul — este mai abstract ; el reduce semnificaţii lexicali la statutul de trăsături distinctive, iar morfemele pe care le păstrează ca unităţi nu se bucură de independenţă. Al treilea subnivel este şi mai abstract căci el reduce cele două serii — lexemele şi morfemele — la statutul de trăsături distinctive. Pentru ca principiul stratificării să fie respectat, ar trebui ca lexemele şi morfemele să fie considerate la acelaşi nivel — lexico-gramatical. Dar schema pe care o propunem' are drept scop să sugereze în mod analitic complexitatea structurilor semiotice ale limbii.

4. SEMNUL CA FUNCŢIE

Pentru a desprinde semnele ca unităţi, se folosesc procedeele analizei funcţionale ; acestea sînt aplicate la studiul raportului semiotic fundamental, comutarea, care există între cele două planuri : semnificaţi şi semnificanţi. Dar aspectul funcţional al semnului nu este numai o bază obiectivă a analizei (descoperirii) unităţilor. Orice • cercetare structurală trebuie să

meargă pînă la studierea ansamblurilor de unităţi. Aceste ansambluri sînt organizate prin relaţiile care există între elementele lor. Cum trebuie însă concepute elementele prezente în reţeaua de relaţii ? S. K. Saumjan propune o distincţie semiotică între două nivele, după cum semnul este considerat ca o intersecţie de relaţii sau ca fenomen observabil (cf. S. K. Saumjan, 1961, *Zeichen,* p. 197—199).

Fireşte, această distincţie este foarte importantă pentru demersul analizei ; dar în ceea ce priveşte existenţa semnelor, acestea conţin amîndouă nivelele : relaţiile se stabilesc între semne observabile. Cînd se depăşeşte etapa descoperirii unităţilor semiotice, trebuie să ne interesăm atît de relaţiile dintre unităţi, cît şi de relaţiile care guvernează ansamblurile de semne. Se poate recurge în acest caz la noţiunea de funcţie, concepută conform accepţiei actuale din matematică.

O funcţie nu intervine decît în interiorul unei structuri specifice. Funcţia şi structura sînt corelative. Trebuie avută însă în vedere şi necesitatea de a considera ansamblul de referinţă. O funcţie ar putea să se manifeste, de exemplu, într-un lanţ funcţional (J. St. Greenberg, 1957)

Noţiunea de funcţie se manifestă în mai multe feluri, dat fiind că acelaşi obiect poate fi privit sub mai multe aspecte. Dar, în cele din urmă, trebuie să se ajungă la acelaşi fundament logic.

L. Hjelmslev s-a ocupat pe larg de noţiunea de funcţie în *Prolegomene*. Funcţia este concepută de el ca un fel de relaţie de dependenţă (v. şi 1959 *b,* p. 70—71 şi 1966, p. 29—30, 131—150).

Funcţia şi semnul se află într-o strînsă legătură la Hjelmslev ; semnul este, pentru el, o entitate realizată prin relaţia dintre forma expresiei şi forma conţinutului. Astfel, el introduce noţiunea de funcţie semiotică, care reuneşte cele două forme. Această teză este subliniată şi de alţi reprezentanţi ai glosematicii (N. Ege, 1949, S. Johan- sen, 1949).

Raportul funcţie — semn din glosematică poate să constituie punctul de plecare pentru cercetarea funcţională a limbajului. Dar, plecînd de la teoria mulţimilor, vom grupa „pe acelaşi plan“ şi „functivii" şi raportul de dependenţă care se stabileşte între ei.

De fapt, cînd se vorbeşte de funcţia semiotică, se încearcă să se precizeze că elementele pe care le grupează sînt nişte semne. Prin urmare, limbajul ca sistem semiotic e reprezentat de mulţimea semnificanţilor *A,* **mulţimea** semnificanţilor *B* şi regula de corespondenţă f, care asociază fiecărui element din *A* un element din *B,* fie {A, *B, f}.*

Ansamblurile semiotice ale limbii pot fi considerate din mai multe puncte de vedere[9] [10] [11]. Sub aspect strict lingvistic capacitatea de a diferenţia elementele limbii se situează pe prim plan. Se vorbeşte astfel despre „funcţia[14] distinctivă a fonemelor. Semnele (moneme sau cuvinte) au un aspect semnificativ ; dar, în acelaşi timp, ele intră în raporturi de diferenţiere.

Să luăm în considerare semnificanţii, semnificaţii şi raporturile de diferenţiere în care aceştia se manifestă. La baza lor se află monemul. Privit în totalitatea sa, monemul reprezintă o structură formată din semnificat, semnificant şi corespondenţa dintre ei.

în cadrul structurii, semnificantul şi semnificatul diferă unul de altul, dar raportul funcţional de dependenţă le uneşte într-un ansamblu unitar superior : monemul ca unitate bilaterală.

Datorită existenţei omonimelor şi sinonimelor „absolute[44], trebuie făcută observaţia că, la nivelul monemelor, nu există o corespondenţă biunivocă. Dar corespondenţa semiotică poate fi introdusă într-un ansamblu de referinţă, care arată aspectul unic determinat al unui element. Acest ansamblu e format de paradigmă ; în cadrul unei paradigme, monemul este mai puţin expus confuziilor omoni- mice (cf. Mioara Avram, 1958 ; S. Marcus, 1961). Rezultă că fiecărui semnificant X| diferit de x_2 îi corespunde un semnificat *f(xi)* diferit de f(x_2J :

Pentru a distinge semnificaţii, semnificanţii intră în relaţii de opoziţie pe plan paradigmatic şi în relaţii de contrast pe plan sintagmatic. Altfel spus, semnificanţii formează o schemă complexă în care fiecare element se

9 Pentru aspectul semiotic al funcţiilor limbajului, vezi
10P. Miclău, Le *signe dans Ies sgonctions du langage, Zeichen,* III,
11p. 174—194.

defineşte prin opoziţie cu elementele aflate lîngă el în seria din care face parte, cît şi în cele din seria corelativă. Saussure numea acest lucru *valoare,* socotind că ea se aplică şi semnificanţilor. Conceptul „nu poate fi cu adevărat determinat decît cu ajutorul a ceea ce există în afara lui" *(Cours,* p. 160). Valorile cuvintelor franţuzeşti *pled* şi *jambe* se deosebesc, de exemplu, de valoarea românescului *picior,* care cuprinde cele două semnificaţii. în gramatică, valoarea timpurilor din limba română se deosebeşte de valoarea timpurilor din limba rusă : în română există un număr mai mare de timpuri verbale decît în rusă ; aceasta posedă în schimb categoria aspectului pe care româna nu o are etc. Analizînd fapte asemănătoare, Saussure trage concluzia că : „în toate aceste cazuri, surprindem deci în locul *ideilor* date dinainte, *valori* emanînd din sistem" *(Cours,* p. 162).

Este bine cunoscută generalizarea lui Saussure privitoare la raportul dintre limbă şi gîndire. „Luată în ea însăşi, gîndirea este ca o nebuloasă în care nimic nu este necesar determinat. Nu există idei prestabilite, şi nimic nu este distinct înaintea apariţiei limbii" *(Cours,* p. 155). Există în această teorie două idei de bază : a) Saussure presupune, se pare, existenţa unei gîndiri dezorganizate prin natura sa; ea se precizează descompunîndu-se.

b) Funcţia „distinctivă" este fundamentală pentru limbă. Aceasta este *o formă şi nu o substanţă (Cours,* p. 156).

a) Putem stabili o anumită analogie între noţiunea de valoare descrisă de Saussure şi categoria de valoare din economia politică. Dar Saussure nu analizează ultimele consecinţe ale acestei analogii [12]. Dealtfel,

12 Analogia este reluată în mai multe lucrări ale lui L. Hjelins- lev, cf. *Essais linguistiques,* în TCLC., XII, p. 28, 40, 77. Pentru că apropierile sînt mai mult sau mai puţin accidentale, este necesar să se insiste asupra acestei analogii. Mai recent, ea este discutată de Henri Lefebvre, *Le langage et la societe,* Paris, 1966, p. 336—355. Pentru Michel Foucault, modul în care oamenii trăiesc, vorbesc şi produc explică evoluţia cunoaşterii ; structurile acesteia se realizează prin jocul a trei cupluri categoriale : funcţie-normă. semnificaţie-sistem, conflict-reguli (vezi *Les mots et Ies choses,* Paris, 1966, p. 362—374). Vom relua noţiunea de valoare în economia politică cu prilejul analizei laturii referenţiale a semnelor (cf. III, 1).

adesea cuvintele au fost comparate spontan cu banii. Comparaţia se referă numai la circulaţia cuvintelor dar nu şi la structura lor intimă, considerată sub aspectul valorii.

O marfă are o valoare de întrebuinţare rezultată din însuşirile ei concrete, care pot fi folosite pentru satisfacerea nevoilor materiale şi spirituale. Valoarea de schimb a mărfurilor rezultă din diferenţele care se stabilesc între ele, din faptul că pot fi comparate din punct de vedere cantitativ. Saussure se referă tocmai la această trăsătură analogă cu faptele de limbă. Dar marfa conţine ceva care se regăseşte în orice altă marfă şi anume elementul valoare ; aceasta rezultă din faptul că mărfurile sînt produse ale muncii umane.

Lucrurile se petrec la fel în cazul valorii semnelor lingvistice : aspectul lor diferenţial decurge din manifestarea valorii obiective a semnificatului. Aceasta înseamnă că valoarea unui semn se bazează pe un invariant care reflectă clase de obiecte şi fenomene. Avem deci a face cu un proces de transpunere a lumii reale în conştiinţa subiectului ; nu e vorba de a decupa porţiuni din două mase amorfe, pentru că realitatea desemnată prin limbă este obiectiv organizată. Din punctul de vedere al cunoaşterii, se poate afirma că semnul are — prin semnificatul său — o *valoare obiectivă.*

b) Al doilea aspect al valorii se referă la caracterul strict diferenţial al faptelor de limbă. Dacă însă în ce priveşte primul aspect se încearcă să se elimine „substanţa" semantică, în ce priveşte al doilea aspect, există tendinţa de a da la o parte şi substanţa fonetică a semnului. Saussure a arătat deja că semnificantul „nu este deloc fonic, el este incorporai, alcătuit nu de substanţa sa materială, ci doar de diferenţele care separă imaginea sa acustică de toate celelalte" *(Cours,* p. 164). Trebuie subliniat însă faptul că această concepţie se referă la limbă ca fenomen de conştiinţă. Valoarea, privită sub aspectul său diferenţial, ar putea fi desemnată prin termenul de *valoare relativă.*

Există deci, pentru a rezuma, o valoare obiectivă a semnificatului, care se manifestă prin corespondenţa cu realitatea la care trimite semnul ; valoarea obiectivă a sem- nificantului rezultă din suportul său material (imaginii acustice îi corespunde un semnificant concret,

un semnal, de obicei sonor). Valoarea lor relativă se manifestă prin diferenţe, prin opoziţii.

Dar lucrurile devin şi mai clare dacă interpretăm aspectul diferenţial al semnului cu ajutorul noţiunii de funcţie. în analiza unităţilor lingvistice, trebuie precizat întotdeauna punctul de plecare. Dacă se pleacă de la mulţimea semnificanţilor ca domeniu de definiţie (sursa) şi de la relaţia de semnificaţie ca corespondenţă, atunci fiecărui semnificant îi corespunde un anumit semnificat aparţinînd mulţimii valorilor, numită şi cosursa sau adresa (cf. P. Dragomir, A. Dragomir, 1975, p. 11). Semnifican- tului *pas* îi corespunde semnificatul „pas“, semnificantu- lui *bas* îi corespunde semnificatul „bas“.

Distincţia între semnificaţi se realizează, pe planul expresiei, prin opoziţia dintre elementele semnificanţilor, de exemplu */p! ~/b/.* Bineînţeles, se poate alege drumul invers : se pleacă de la semnificaţi ca domeniu de definiţie şi se încearcă să se găsească semnificanţii care le corespund în codomeniu.

Cu ajutorul acestor principii de analiză se stabileşte ansamblul unităţilor atît în planul expresiei cît şi în pla- nul semnificatului. Ansamblul se prezintă sub forma unui întreg organizat din punct de vedere structural. Astfel, semnele şi elementele lor interne sînt grupate pe clase, pe baza trăsăturilor lor comune. între elementele claselor există o regulă de corespondenţă, de exemplu, între consoanele surde şi sonore, între cele dure şi cele muiate etc. Această relaţie poate fi aplicată şi semnificanţilor. Se stabileşte, de exemplu, o corespondenţă între semnificanţii care se disting prin opoziţia sonoritate/surditate etc., între semnificanţii diferenţiaţi prin două foneme şi aşa mai departe.

în acelaşi timp, astfel de corespondenţe între semnifi- canţi atrag corespondenţe între semnificaţi. într-adevăr, trăsăturile distinctive ale elementelor semnificanţilor sînt delimitate prin diferenţierile manifestate în planul semnificaţilor. Există, astfel, corespondenţe între semnele care se disting prin anumiţi indici (unul sau mai multe foneme, ordinea fonemelor, elementele de prozodie etc.). Astfel, mulţimea semnelor se împarte în clase avînd următoarele proprietăţi :

a) fiecare clasă conţine cel puţin un element;

b) două clase distincte nu au elemente comune ;

c) dacă se reunesc toate clasele, se obţine mulţimea semnelor. Se poate vorbi deci de o partiţie a mulţimii semnelor în clase de echivalenţă (cf. S. Marcus, 1966, p. 28—30).

Diferenţele se bazează pe corespondenţe semiotice : unui sens *yi* îi corespunde un sens 1/2 determinat de o anumită regulă, de pildă de necesitatea ca sensul *y*| să fie exprimat printr-un semnificant Xi, deosebit de semnifican- tul *X2* (care exprimă sensul 1/2) cu ajutorul a două foneme : fr. „parleur" *parleur* „pasteur" *pasteur,* „faptă" *faptă* „farsă" *farsă.* Există desigur şi o corespondenţă funcţională în cadrul fiecărui semn între expresie şi sens. Avem deci două tipuri de corespondenţe : pe plan orizontal însoţite de corespondenţe pe plan vertical. Hjelmslev introduce aceste corespondenţe în definiţia comutării : o corelaţie care contractează o relaţie cu o corelaţie din planul opus (L. Hjelmslev, 1959 c, p. 46 ; Em. Vasiliu, 1965) Deci :

X| X2 X3 ..... Xţi

II! I

yi— V2—yj—……—y.*

Se impune o observaţie : dacă se pleacă de la semni- ficanţi, se constată existenţa unor corespondenţe „naturale" între semnificanţi pe de o parte şi între fiecare semnificant şi fiecare semnificat luate separat, pe de altă parte. Corespondenţa între semnificaţi *(yi—y2—ya—*.....
. ..—y») se opune radical celorlalte ; ea rezultă din ele şi tocmai datorită acestui fapt are un caracter cu totul formal, nereflectînd un sistem coerent.

Aceasta înseamnă că între cele două mulţimi astfel organizate (semnificanţi şi semnificaţi) există o asimetrie fundamentală. Nu este vorba despre accepţia curentă a acestei noţiuni (diferenţa dintre numărul unităţilor din cele două planuri — cazurile de sinonimie şi omonimie), ci de faptul că o organizare „naturală", sistematică în planul semnificanţilor induce o organizare „artificială", nesistematică în planul semnificaţilor şi invers.

Există totuşi o structură semantică. Dar sistemul se-

mantic nu a fost încă studiat în întregime. Totuşi se pot invoca cîteva aspecte structurale cu caracter general. Desigur, sensurile afixelor gramaticale şi lexicale formează sisteme ; caracterul sistematic al morfologiei şi al formării cuvintelor fiind de mult lămurit, dificultatea apare numai în domeniul semnelor radicale.

a) Unele categorii semantice „clasice" au sensuri care se leagă între ele. Cea mai importantă este cea a sinonimelor. Există, de exemplu, corespondenţe foarte complexe intr-o serie sinonimică din sfera lui „a vorbi " în franceză : *parler, causer, discourir, discuter, disserter, epUoguer, haranguer, interpeller, palabrer; bavarder, babiller, ca- queter, jacasser jaboter, jaser, papoter* (cf. *Dictionnaire Quillet,* s.v.)

Sînt citate, de asemenea, antonimele (cf. Al. Graur, *Studii,* p. 25—26 ; L. Guilbert, 1964), care apar în perechi ; dacă ne referim la sfere mai largi, se pot întocmi serii întregi. Locuţiunile care cuprind antonime demonstrează faptul că ele se evocă unele pe altele : *tant bien que mal, de bine, de rău* etc.

b) Un alt tip de corespondenţe funcţionale, care se aseamănă cu antonimele, se manifestă în folosirea cuvintelor cu sens ironic (cf. J. Pelc, 1961) ; aproape toate cuvintele care conţin aprecieri (pozitive sau negative) pot fi folosite cu accepţia inversă : o *treabă bună* poate însemna în anumite împrejurări „o treabă proastă".

c) Folosirea cuvintelor în sens figurat reprezintă o structură semantică foarte dezvoltată. Fiind dat sensul propriu al unui cuvînt, se poate obţine, în funcţie de context, o accepţie figurată. In principiu, majoritatea cuvintelor nerelaţionale pot dobîndi valori figurate ; e vorba îndeosebi de categoriile următoare : nume, verb, adjectiv, adverb. Dar aici nu putem avea în vedere decît figurile de stil din limbajul obişnuit, pentru că ele sînt consacrate prin uz şi alcătuiesc un sistem mai riguros decît figurile stilistice literare, deşi mecanismul funcţionării lor e acelaşi.

Astfel, se folosesc la figurat numele de metale *(aur, plumb),* de flori *(bujor),* de păsări *(vultur),* de animale *(măgar, porc)* etc., verbe ca *a înflori, a îngheţa, a paraliza,* adjective în secvenţe ca : *un glas* (sau o *lumină) dulce ;* există o întrebuinţare analogă a adjectivelor cu valoare adverbială : *a vorbi aspru* (sau

blînd). Ne găsim, în toate aceste cazuri, în prezenţa unei structuri semantice organizate pe baza unor principii funcţionale : plecînd de la mulţimea sensurilor proprii, se obţine mulţimea sensurilor figurate, cu toate alunecările şi imprevizibilul permis de o atare transpunere.

d) In sfîrşit, aspectul cel mai important al structurii semantice se manifestă în însăşi organizarea semnificaţiei ca unitate şi a grupurilor de unităţi de semnificaţi.

Trăsăturile distinctive ale semnificatului, semele, constituie într-adevăr ansambluri bine organizate, după cum o .demonstrează cercetările structurale ale semnificaţiei, ilustrate de lucrări ca cele ale lui J. Dubois (1964), E. Coseriu (1964) etc. Pentru acest aspect se citează de obicei exemplul dat de B. Pottier cu privire la semele grupului de cuvinte al căror semnificat general este cel de „siege“ (vezi B. Pottier, 1964). Ne interesează aici faptul că între semnificaţii caracterizaţi prin seme comune se stabilesc corespondenţe funcţionale, de exemplu, între „chaise“ şi „fauteuil“ pe de o parte şi între „tabouret“ şi „pouf“ pe de altă parte.

Aceste corespondenţe sînt puse în valoare de modelul dat de A. J. Greimas în *Semantique structurale* (1966). De pildă, organizarea „spaţialităţii“ sub formă de arbore prezintă corespondenţe funcţionale între termeni, cum ar fi orizontalitate/verticalitate, suprafaţă/volum. Rezultatele studiilor de semantică componenţială pot fi deci interpretate în termeni de corespondenţe semantice.

Acest tip de analiză este şi mai sugestiv în cadrul cercetărilor de semantică generativă şi transformaţională, ilustrate de studiile lui J. J. Katz şi J. A. Fodor (1966, 1967 ; cf. comentariul la S. Golopenţia-Eretescu, 1967 ; o viziune mai largă e dată de cartea lui J. Katz, *La philo- sophie du langage,* 1971). Este introdusă, în acest caz, componenta semantică a gramaticii generative şi transfor- maţionale ; ea stă nu numai la baza corespondeţelor funcţionale dintre semnificaţii lexicali, dar îi introduce pe aceştia în corespondenţe gramaticale : „Semnificaţia finală a oricărei fraze este obţinerea prin demersuri succesive de *amalgame* care acţionează asupra sensurilor lexicale

şi gramaticale ale constituenţilor săi“ (M. Tuţescu, 1974, p. 135).

în ceea ce priveşte organizarea grupurilor de semnificaţi, au fost deja puse în valoare anumite domenii care prezintă corespondenţe funcţionale mai mult sau mai puţin sistematice ; un domeniu deseori invocat este cel al numelor de culori (cf. A. Gleason, 1965, p. 4—5 ; a se vedea pentru limba română A. Bidu-Vrânceanu, 1976, iar pentru organizarea paradigmatică de ansamblu a semanticii, D. Chiţoran, 1973, p. 100—147).

Teoria cîmpurilor semantice oferă un model riguros de structurare sistematică, în special în varianta sa modernă. Astfel, în prezent se pune la contribuţie analiza componenţială, care poate oferi o privire de ansamblu asupra organizării semnificaţilor. Menţionăm ca exemplu cercetările întreprinse de E. Coseriu care stabileşte chiar o tipologie a cîmpurilor semantice, ajungînd la o configuraţie, bazată pe dihotomia unidimensional/pluridimensio- nal ; aceasta ilustrează de fapt corespondenţele funcţionale foarte complexe, căci : „lexicul structurat al unei limbi nu este o suprafaţă plană, ci un edificiu cu mai multe etaje" (E. Coseriu, 1975, p. 51).

Există deci, în domeniul semanticii, numeroase tipuri de corespondenţe care se manifestă într-o structură (o partiţie). Dar structura semantică nu apare decît dacă se iau în considerare anumite constante extralingvistice ; în afară de aceasta, ea nu implică existenţa unui sistem în sectorul semnificanţilor.

La fel stau lucrurile în cazul direcţiei studiate de ono- masiologice : se ia în considerare un semnificat general şi se caută semnificanţii corespunzători. Sensurile formează o structură, dar între semnificanţii respectivi nu există neapărat relaţii sistematice. în română, persoana care conduce o organizaţie, o instituţie, poate fi desemnată prin semnele : *cap, şef, căpetenie, superior, responsabil* (cf. U. Ricken, 1960). De fapt, din punct de vedere semiotic, semnele elementare se caracterizează prin faptul că sistemului de semnificanţi îi corespunde un non-sistem de semnificaţi şi invers, sistemului de semnificaţi îi corespunde un non-sistem de semnificanţi.

In aceasta constă diferenţa fundamentală dintre semnele nelingvistice şi semnele lingvistice[13]. In domeniul semnelor nelingvistice, există un anumit paralelism între diferenţele stabilite între semnificanţi, pe de o parte şi semnificaţi, pe de altă parte. De exemplu, în cadrul semnelor de circulaţie, semnul ->■ înseamnă „înainte", semnul „la dreapta", semnul invers acestuia înseamnă „la stînga".

Ele pot fi combinate : înseamnă „înainte sau la dreapta**. La fel, culorile semaforului sînt aranjate corespunzător organizării semnificaţiilor lor. Aceasta deoarece semnele nelingvistice sînt elaborate conştient, în scopul satisfacerii unor nevoi limitate ; ele sînt dispuse într-un sistem determinat de structura obiectivă codificată.

La originea sa, limbajul avea trăsături analoge : cuvintele simbolice (interjecţii şi onomatopee) reproduceau în mare, diferenţele dintre obiectele şi fenomenele desemnate. Mesajele care trebuiau exprimate erau puţine la număr, şi se puteau reproduce diferenţele dintre situaţiile care interveneau în activitatea practică cu ajutorul unui sistem nuanţat de interjecţii.

Dar în momentul în care numărul mesajelor comunicate a sporit considerabil, combinaţiile de semne s-au desprins de sistemul exprimat. Numărul semnelor a crescut extraordinar : raportul „natural** între denumire şi lucru dispare. în acest moment, asimetria, despre care s-a vorbit mai sus, apare ca o condiţie esenţială a limbajului ; este vorba de o asimetrie statornicită din motive istorice, dar care se justifică şi prin împrejurările deosebite de realizare a comunicării lingvistice. într-adevăr, aceasta impune deseori introducerea şi menţinerea unor trăsături redundante : dacă unei diferenţe minime între semnificanţii lexicali i-

13 Diferenţele dintre cele două categorii de semne sînt discutate în general de A. G. Volkov, I. A. Haborov (1959) şi de G. V. Kolăanski (1960); pentru o vedere de ansamblu vezi, A. G. Volkov *Iazyk sistema znakov,* Moscova, 1966 ; a se vedea, de asemenea, analiza pertinentă a lui Lius J. Prieto, în studiul *Fonction et economie,* în „La linguistique [u], 1965, 1, p. 1—13, 2, p. 41—66, cît şi *Messages et signaux,* Paris, 1966, passim. Lucrarea lui Prieto este comentată de Christian Metz în „La linguistique" 1967, 2. p. 41—56.

ar corespunde (în majoritatea cazurilor) o diferenţă minimă între semnificaţi, confuziile ar fi prea mari : dacă de pildă, antonimul cuvîntului *prost* ar fi *brost* deseori, confuzia ar fi cel puţin supărătoare. în română, sînt confundate foarte des denumirile lunilor *iunie* şi *iulie.*

Dispariţia cuvintelor ca urmare a ciocnirilor omonimice, deşi rară, este o dovadă a acestui fenomen. în convorbirile telefonice, se schimbă regulat numărul *şapte* prin *şepte* pentru a evita confuzia cu *şase,* deşi diferenţa e marcată prin *pt/s.* Rezultă de aici că structura diferenţială a limbajului este subordonată procesului de comunicare (vezi IV, 1, 2).

CLASE' DE SEMNIFICAŢI

Am prezentat pînă aici problemele generale privitoare la poziţia semnului în structura generală a limbii. Locul pe care-1 ocupă semnul la un nivel sau altul e determinat de cele două aspecte — semnificant şi semnificat. Dar, în principiu, semnificanţii sînt cei care consacră o structură lingvistică ca atare ; în cadrul semnelor complexe, fiecare semnificant al monemului este un fel de marcă pentru semnificatul său. De exemplu, intr-un cuvînt ca *reimpărţi- răm,* semnificaţii *re, im, părţ, i, ră, m* „desfăşoară" semnificaţii respectivi : aceeaşi unitate de mesaj este segmentată şi organizată sistematic. In capitolul precedent, am arătat cum se regrupează astfel de segmente în funcţie de manifestarea semnului la nivel lexical sau gramatical.

In capitolul de faţă vom analiza structurile semnificaţilor ca atare, în cadrul aşa-numitei dimensiuni semantice a semioticii. Vor fi luate în discuţie trăsăturile semantice generale ale claselor de semne, în raport cu referinţa ; se va stabili astfel o ierarhie a trăsăturilor semice în funcţie de distanţa cu referentul : individuale, particulare, re- prezentabile, abstracte, categoriale.

în lingvistica tradiţională s-a încercat gruparea semnelor lingvistice în părţi de vorbire; criteriile folosite în acest scop sînt următoarele (cf. Al. Graur, 1972, p. 170

—175) :

1. **Criteriul morfologic** face deosebirea între cuvintele flexibile şi neflexibile ; astfel, se deosebesc, pe de o parte, clasele de substantive, adjective, pronume, verbe, pe de alta, prepoziţiile, conjuncţiile şi interjecţiile ; adverbul este o clasă intermediară. Dacă se recurge la categoriile gramaticale, se pot deosebi în cadrul cuvintelor cu flexiune, cuvintele care variază în funcţie de număr, gen, caz şi verbele care suferă modificări pentru a marca modul, timpul, diateza, persoana.

2. **Criteriul logic.** Conform acestui criteriu există cuvinte care desemnează noţiuni, cum sînt substantivele, pronumele, verbele, adverbele. Alte clase de cuvinte exprimă raporturile între noţiuni, idei : prepoziţiile, conjuncţiile, articolele. In sfîrşit, există clase care redau stări afective sau imită zgomote : interjecţiile şi onomatopeele.

Din acelaşi punct de vedere, se recurge şi la sensul lexical general al claselor : astfel, substantivele se deosebesc prin faptul că desemnează obiectele, verbele, mişcarea sau stările, adjectivele, însuşirile etc. Un astfel de criteriu este criticat (E. Benveniste, 1966, p. 63—74) pe drept cuvînt ca fiind extralingvistic şi chiar neprecis, căci, de pildă, *a fugi* şi *fugă* exprimă acelaşi proces, deşi in esenţă aparţin unor clase diferite.

3. **Criteriul sintactic** este folosit îndeosebi în cazul limbilor cu flexiune săracă, cum ar fi engleza ; dar chiar în limbile cu flexiune bogată folosirea criteriului e utilă pentru a putea face unele distincţii în cadrul claselor de cuvinte invariabile cum sînt prepoziţiile şi conjuncţiile.

Clasificarea cuvintelor în părţi de vorbire este unul din cele mai criticate capitole ale lingvisticii tradiţionale. S-a observat, pe de o parte, că deseori lingviştii aveau idei preconcepute, stabilite încă de filozofii antici ; ei luau ca punct de plecare schemele din limbile clasice şi încercau să încadreze în ele, de bine de rău, cuvintele din limbile moderne. Pe de altă parte, punctul de plecare îl constituie întotdeauna o concepţie substanţialistă, care ignoră realitatea lingvistică formală, proprie fiecărei limbi în parte.

în lingvistica structurală, orientarea distribuţionalistă este cea care a elaborat, în mare măsură, procedeele obiective, necesare delimitării

cuvintelor în clase. Contribuţia cea mai importantă în acest sens este datorată lui Z. S. Harris (1961). Pentru Harris, un cuvînt englez este substantiv numai datorită faptului că poate apărea după *the* şi înainte de s, elemente care constituie contextul caracteristic clasei. Trăsăturile semantice, logice etc., nu-1 mai interesează pe lingvist. O asemenea direcţie de analiză a avut urmări deosebite şi un număr însemnat de cercetători şi-au consacrat eforturile pentru descoperirea contextelor tuturor clasele de cuvinte, sau mai degrabă de moneme. E inutil să subliniem extraordinara eficienţă a acestui procedeu în tratarea mecanică a limbii.

Pentru gruparea tuturor formelor unui cuvînt într-o paradigmă unitară, unii cercetători pleacă de la teoria lui Hjelmslev asupra selecţiei. Se afirmă astfel că un anume cuvînt este substantiv în toate poziţiile în care el „guvernează* un adjectiv (Valeria Guţu-Romalo, 1964, p. 65).

în cele ce urmează, socotim clasele de semne deja stabilite pe baza unor criterii lingvistice, care să ţină seama în primul rînd de realitatea proprie fiecărei limbi, organizată după relaţii formale ; clasele sînt delimitate astfel, mai ales ca urmare a comportamentului lor distribuţional.

Considerăm, în acelaşi timp, că sensul semnelor este deja stabilit ca fascicole de trăsături distinctive (a se vedea II, 3 *a,* 4). Rămîne de văzut care sînt trăsăturile generale de semnificaţilor, în funcţie de apartenenţa la o clasă sau alta. Această problemă este foarte importantă pentru cercetarea motivării care formează obiectul celei de a doua părţi a lucrării de faţă.

Conform tradiţiei, se face deosebirea între semnificaţi concreţi şi abstracţi. Gramaticile au stabilit distincţia între cuvinte concrete şi abstracte luînd ca punct de plecare caracterul cunoaşterii : senzorială sau raţională. Se arată astfel că numele care desemnează fiinţe sau lucruri, din **natură, perceptibile** cu ajutorul simţurilor sînt nume con**crete. Aşa sînt numele de** oameni, de animale, de plante, **de lucruri (cf.** *Gramatica limbii române,* **1954, voi. 1,** p. 123). în mod corespunzător se defineşte categoria opusă : numele de acţiuni, stări, însuşiri, relaţii sînt abstracte dacă sînt considerate ca noţiuni (ibid. ; din cauza absenţei, pro-

babil, a unei mărci flexionare pentru opoziţia concret — abstract, a doua ediţie (1963) a renunţat la acest capitol).

Reluarea întregii discuţii în jurul acestui criteriu nu prezintă un prea mare interes aici. Ceea ce a dat naştere la confuzii a fost invocarea procesului senzorial în primul caz şi a formelor cunoaşterii logice în al doilea. Oricum, criteriul psihologic al reprezentabilităţii, folosit şi în pedagogie este cel mai curent invocat. în acelaşi timp, s-a propus să fie depăşit planul cunoaşterii recurgîndu-se la un criteriu ontologic (cf. F. Asan, 1958, p. 42, T. Slama- Cazacu, 1958, p. 806). înainte de a propune o soluţie a problemei distincţiei între semne concrete şi abstracte, ne vom ocupa de gradul de generalitate al trăsăturilor semnificaţilor în raport cu referentul.

1 REFERINŢA

Sfera dezbaterilor a fost lărgită tot pe baza teoriei cunoaşterii prin analiza raportului dintre general şi individual. Intr-adevăr, aceste categorii sînt strîns legate de cele de abstract şi concret ; există anumite clase de semne care ridică probleme deosebite în această privinţă. E cazul interjecţiilor şi onomatopeelor ; s-a afirmat că şi ele ar conţine trăsături abstracte (vezi I. Coteanu, 1957 *a,* p. 182 şi urm.), constituite pe baza unei oarecare abstractizări. De pildă, interjecţia onomatopeică *pleosc !* folosită pentru a reda căderea unui obiect în apă are ca referent o întreagă serie de acţiuni corespunzătoare. însă astfel de cuvinte sînt abstracte în măsura în care reprezentarea ca formă a cunoaşterii senzoriale, se apropie de abstractizare ; în cadrul lor nu sînt reţinute toate detaliile imaginii obiectului ca referent, dar nu este depăşit nici stadiul senzorial, reprezentativ. Prin urmare, semnele de acest tip „generalizează" o reprezentare acustică, după cum reprezentarea sonoră a unei note muzicale se bazează pe executarea ei la diferite instrumente.

La fel, interjecţiile care exprimă o stare afectivă sau senzorială *(ah !, oh !, au ! etc.)* sînt supuse unor asociaţii repetate, pînă ce vorbitorii realizează o reprezentare „generalizată" a situaţiei referenţiale, care le produce.

Rezultă de aici că trebuie să se facă deosebire^ între generalitatea considerată din punct de vedere epistemologie şi generalitatea considerată din punctul de vedere al codificării sociale. In ceea ce priveşte cunoaşterea, ono- matopeele şi interjecţiile sînt semnele cele mai puţin abstracte, ele sugerînd însăşi prezenţa „fizică" a referentului ; dar în privinţa codificării sociale, ele se comportă ca şi celelalte semne, fiind înzestrate cu aceeaşi consacrare socială. Deşi la un nivel inferior, mesajul pe care-1 trans-
mit cuprinde trăsături invariante, atît în semnificat cît şi în semnificant.

Pentru ca interjecţiile şi onomatopeele să fie în întregime semne abstracte, ele trebuie să aibă statut de cuvinte determinate de categoriile gramaticale (a se vedea mai jos, p. 185—186).

Din alt punct de vedere, generalul a fost invocat în studii consacrate evoluţiei limbilor. De exemplu, mult timp s-a afirmat că indienii americani care aveau douăsprezece cuvinte pentru acţiunea de a spăla se găsesc la un nivel înapoiat de generalizare. Dar antropologia modernă (cf. CI. Levi Strauss, 1962), precum şi interpretările mai noi din lingvistica generală (cf. L. Wald, 1969, p. 73—94) au demonstrat că gîndirea „sălbatică[14] şi clasificările pe care ea le realizează, exprimă mai degrabă un alt tip de structură decît o stare inferioară faţă de gîndirea „civilizată[14]. în acelaşi timp, trebuie făcută distincţia între noţiunile curente şi conceptele ştiinţifice. In linii generale, aceasta datează de pe timpul lui Aristotel ; primele exprimă obiectele prin determinări elementare, în timp ce celelalte redau esenţa prin determinări precise şi complexe, realizînd ceea ce se numeşte concretul logic (cf. D. P. Gorski, 1963, p. 89—99, H. Wald, 1959, p. 120—121). Cînd e vorba de un mesaj curent, experienţă socială nu este întotdeauna exprimată în forme lingvistice corespunzătoare. în evoluţia societăţii, semnele consacră rezultatele procesului de abstractizare, dar inovaţiile din cadrul semnificatului pot fi înglobate, cîteodată fără modificări formale, în structuri anterioare (cf. N. A. Leontiev şi A.

A. Leontiev, 1960, p. 16, S. Ullmann, 1962, p. 120).

Semnul exprimă deci esenţa sub diferite forme. El se referă însă în acelaşi timp la trăsături generale. De fapt, generalul nu este altceva decît extinderea esenţei in fenomene particulare ; el este, cum se spune uneori, latura cantitativă a esenţei (A. Joja, 1955, p. 68).

Numele proprii conţin esenţa cea mai puţin generalizată ; ele sînt semne care se referă la indivizi şi care nu se formează prin abstractizarea trăsăturilor comune mai multor exemplare (cf. H. Spang-Hanssen, 1955, p. 75—76, P. Trost, 1958, Al. Graur, *Studii,* p. 208). în general, cercetătorii văd în numele proprii nişte semne speciale ; Alfons Nehring le situează între „referent[44] şi „marcă[44] *(Sprachzeichen,* p. 122—142 ; a se vedea şi Claude Levi-
Strauss, 1962, p. 212—216). Adevărul este că numele proprii, spre deosebire de celelalte semne ale limbii nu se „referă[11] la o clasă de indivizi, cum se întîmplă, de pildă cu nume de tipul *scaun,* care are ca referent întreaga clasă de obiecte caracterizate prin trăsăturile comune respective. însă numele propriu se referă la o clasă de manifestări ale individului pe care îl desemnează, realizînd prin aceasta o abstractizare evenimenţială, situaţională, oricum, diacronică. în acelaşi timp, numele propriu are capacitatea de a evoca reprezentarea individului, obiectului desemnat, dat fiind că în zdrobitoarea majoritate a cazurilor el desemnează entităţi concrete, nu abstracte. Rareori, se botează o idee cu un nume, iar dacă se face acest lucru, ea vă căpăta nu denumiri ca *Maria, Elena, Londra, Dunărea* etc., ci mai degrabă expresii convenţionale ca *a, b, x, y.*

Întrucît însă referentul numelui propriu poate să apară sub diferite ipostaze, se face deosebirea între semnificaţie care ar fi permanentă şi sens care poate să difere în funcţie de denumirile respective : încă G. Frege arăta (1892) că semnificaţia semnelor „luceafăr de seară“ şi „luceafăr de dimineaţă[14] este aceeaşi, în timp ce sensul lor diferă (cf. comentariul la Al. Boboc, 1968, p. 233). Am prefera însă termenul de sens pentru semnificatul invariant, iar semnificaţia pentru accepţiile particulare.

Celelalte semne exprimă esenţe de diferite grade. Dar exprimarea trăsăturilor invariante ridică probleme

speciale în cazul semnelor transparente, motivate : trăsătura evocată de semnificant nu coincide totdeauna cu esenţa, ea se opune chiar acesteia (vezi I. Coteanu, 1959, p. 17) ; e vorba deci de o relaţie deosebită între semnificant şi semnificat ; organizarea semnificantului devine un procedeu comod de a exprima semnificatul : manipularea practică a mesajelor obişnuite cere adeseori utilizarea unei trăsături care să reprezinte ansamblul semnificatului ca în termeni de tipul lui *telefon.* Dar reliefarea unei trăsături nu implică întotdeauna absenţa celorlalte trăsături esenţiale. Activitatea practică verifică şi corectează structurile semiotice inadecvate. Istoria semnificatului „atom“ oferă un bun exemplu în acest sens ; s-a stabilit iniţial, în structura semiotică a cuvîntului, o trăsătură greşit socotită esenţială. Dar deşi depăşită, această structură se menţine ; după o perioadă de timp semnul va deveni nemotivat şi accidentul va face parte din istoria sa.

Se discută uneori şi manifestarea elementului individual în cadrul semnelor; în principiu, acestea nu se leagă de obiecte, ci de noţiuni. Lucrul este adevărat numai dacă se iau structurile logice ca atare, în cadrul lor făcîndu-se abstracţie de obiectele reale care le corespund. Dar de fapt abstractizarea nu face decît să despartă vremelnic generalul de particular (P. Apostol, 1956, p. 193). Aceasta dă posibilitatea unui semn să se refere în acelaşi timp la concept şi la obiect. In plan sincronic, utilizarea individuală a semnului este subordonată structurii constituite (cf. teoria denotaţiei şi a conotaţiei a lui E. Goblot, 1924, p. 105 ; dintr-un alt punct de vedere, vezi G. Mounin, 1963, p. 144—164).

Cu toate acestea, într-o secvenţă, nu unitatea ca atare ne reţine atenţia, ci raportul dintre obiect şi o trăsătură care-i aparţine sau raportul între lucrurile implicate în afirmaţia sau negaţia actualizate *(Logica,* 1957, p. 37). înseamnă deci că la nivelul raţionalului exprimarea particularului se găseşte în stare latentă, deşi nu capătă forme speciale.

Conform unei tradiţii deja încetăţenite, structura semiotică fundamentală are o configuraţie triunghiulară, cu- prinzînd relaţiile complexe dintre semnificant, semnificat şi referent: în filozofia contemporană, iar un bilanţ cuprinzător îl face Leonard Linsky (1974), care porneşte de la tezele lui G. Frege, dezvoltate mai ales de Bertrand Russel (cf. îndeosebi 1920). Pentru acesta, „un nume este un simbol simplu, desemnînd nemijlocit un individ, care este semnificaţia *(meaning)* sa“ (B. Russel, 1970, p. 208). Este ceea ce lingviştii numesc, sub influenţa semanticii logice, sen-

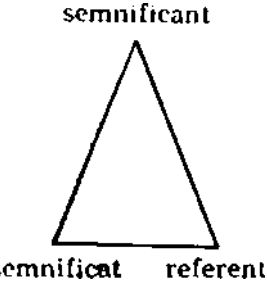

Am adaptat în terminologia cea mai curentă celebrul triunghi elaborat de C. K. Ogden şi J. A. Richards (1923). Trecînd peste concepţia pozitivistă a autorilor asupra statutului referentului (cf. comentariul lui Al. Boboc, 1968, p. 227—228), este totuşi necesar să fie lămurit statutul acestuia în cadrul structurii semiotice elementare. Cum se ştie, problema a fost pe

 sul referenţial al cuvintelor (cf. Em. Vasiliu, 1967, 1970, p. 12).

Semnul lingvistic se poate referi la un exemplar unic, cînd spun de pildă un *om.* Cum arăta deja Russel, aici nu e vorba de mai mulţi oameni, ci de ceea ce el numeşte un om ambiguu. însă, am spune în termeni lingvistici, una este sensul unui semn şi alta actualizarea lui, care supune sememul la transpuneri, reduceri sau transformări mergînd pînă la depăşirea denotaţiei printr-un adaos de conotaţie, ca atunci cînd, într-un enunţ de tipul nu *suport metroul,* se actualizează senzaţia de sufocare (vezi R. Galisson, 1970).

Credem că şi problema logico-filozofică a referinţei poate fi lămurită mai bine dacă se recurge la un model lingvistic, cu condiţia ca acesta să aibă o coerenţă globală, cuprinzînd cei trei termeni ai relaţiei semiotice fundamentale : semnificatul, semnificantul şi referentul. Pornim astfel de la principiul ontologic că substanţa lor este primordială (vezi mai jos V, 1). Aceasta este însă supusă unei reduceri de redundanţă şi se obţine o determinare prin invarianţă : sunetele sînt reduse la foneme ca ansambluri de trăsături distinctive, variaţia de semnificaţie la sememe ca ansambluri de trăsături semantice invariante (seme) ; obiectul referenţial însuşi poate fi conceput ca ansamblu de trăsături invariante. De fapt, analiza semantică de tip componenţial este reductibilă la o analiză a lucrului : revenind la celebrul exemplu al lui B. Pottier (1964), nu numai sememul „fotoliu“, dar şi obiectul fotoliu se defineşte prin, trăsăturile invariante : cu spătar, cu picioare, pentru o persoană, pe care se şade, cu braţe, din material rigid.

Rezultă de aici că semnul la nivelul invarianţei se defineşte la fiecare din cei trei termeni pe baza unui model ansamblist, aşa cum S. Marcus (1966) a şi dovedit-o matematic în privinţa semnificantului şi oarecum indirect în privinţa semnificatului (S. Marcus, 1970). Dar modelul ansamblist este cu atît mai valabil dacă luăm în considerare domeniul variaţiilor semnului. Aci însă vom arăta că submulţimea variaţiilor de la fiecare pol este dominată de trăsăturile invariante ale unităţii respective. Oricum, variaţiile constituie nişte clase de echivalenţă, dat fiind că ele se află în raport de reflexivitate, simetrie şi tranzitivitate. De pildă o

unitate de semnificant ca *Ipl* cuprinde

clasa de echivalenţă a varietăţilor lui : $C_{(P)}$ ={PI, Ps P3, • • • . .. ,p»}. în mod analog vom judeca semnificatul şi referentul : variaţiile de semnificaţie constituie clase de echivalenţă pentru fiecare semem în parte ; obiectele la care semnul se referă sînt şi ele clase de echivalenţă raportate la semem şi la şirul de foneme corespunzător.

Semnul are deci ca referent nu obiectul individual, ci o clasă de obiecte echivalente. Această viziune clasema- tică este foarte importantă pentru funcţionarea artistică, în special literară, a semnului : Tipătescu nu are un referent unic, ci întreaga clasă de prefecţi, caracterizată prin aceleaşi trăsături. Chiar cînd opera este cu cheie ca *Bietul Ioanide* al lui George Călinescu, cutare personaj, deşi are corespondent în cutare profesor universitar, se „referă[11] de fapt la întreaga clasă, marcată prin trăsăturile invariante corespunzătoare.

Pentru a ne menţine la acelaşi nivel, ar trebui de fapt să admitem că variaţiile de semnificant se află în relaţie cu variaţiile de semnificat, iar acesta cu cele referenţiale. Cînd spun *ce maasă !,* semnificantul se realizează prin variaţii, cea mai pregnantă fiind lungirea lui *a* ; în acelaşi timp se actualizează unele trăsături semice, îngro- şîndu-se cea de dimensiune şi evident se face referirea la obiectul particular prezent în situaţia de comunicare. în structura limbii ca atare relaţia are loc între invariante de semnificant, semnificat şi referent.

Referentul este deci cel de-al treilea termen al rela- ţiei semiotice fundamentale, iar el a fost menţionat sub diferite forme în toate cercetările de semantică, tradiţională sau mai nouă. însă ceea ce nu s-a subliniat în lingvistică şi ceea ce este limpede pentru semiotică, este că obiectele însele sînt semne, adică entităţi înzestrate cu semnificaţii.

Natura obiectelor poate fi „obiectul[11] filozofiei, al economiei politice ; producerea lor ţine în prezent de tehnica industrială, iar consumul este un fenomen psihologic şi sociologic. în schimb, semnificaţia obiectelor este lămurită în prezent de semiotică.

Un obiect căruia i se atribuie o semnificaţie este, chiar prin acest fapt, un semn. Ce înseamnă aceasta ? Orice obiect are o funcţie, el serveşte la ceva; dar

obiectul do- bîndeşte valori care-i depăşesc simpla funcţionalitate. în

economici, funcţionalitatea se reduce la valoarea de întrebuinţare a obiectelor-marfă. Şi cum în lumea de astăzi majoritatea zdrobitoare a obiectelor sînt cumpărate, ele pot fi cercetate întocmai ca mărfurile.

Dar acestea au o valoare mai adîncă, cea care provine din faptul că sînt produse ale muncii omeneşti. Or, tocmai cantitatea de muncă umană conferă valoare mărfii- obiect. însă de fapt valoarea se manifestă la piaţă sub formă de preţ ; piaţa consacră timpul de muncă socialmente necesar pentru producerea mărfii prin comparaţie cu celelalte, aflate în aceeaşi situaţie. Marfa va avea astfel o valoare de schimb.

Karl Marx a dat prima explicaţie ştiinţifică a valorii, arătînd în acelaşi timp că ea ascunde relaţii sociale între producătorii proletari şi proprietarii mijloacelor de producţie — capitaliştii. Dar aceste raporturi nu sînt vizibile, valoarea avînd deci un caracter abstract.

Iată deci obiectul-marfă înzestrat cu însuşiri pe care nu le putem sesiza în mod obişnuit. Dar oamenii ştiu totuşi că ceva se ascunde în dosul mărfii, în ciuda neputinţei de a şti exact ce. Atunci li se întîmplă să o considere ca un fetiş, iar Marx a consacrat frumoase pagini în *Capitalul* fetişismului mărfii, care constă în însuşirea ei „miraculoasă" de a fi schimbată cu alta.

Valoarea mărfii este cea dintîi şi cea mai profundă dintre semnificaţiile obiectelor. Ea este nucleul în care se concretizează contradicţiile dintre muncă şi capital şi implicit soluţiile revoluţionare. în planul fetişismului, semnificaţia se lărgeşte pînă la nuanţe miraculoase.

Putem oare conchide de aici că chiar la nivelul economic obiectul este un semn ? Răspunsul este afirmativ dacă socotim latura sa exterioară, forma concretă, drepţi semnificant, iar valoarea ca semnificat. Semnificatul ar fi dat în acest caz de munca folosită pentru producerea obiectului, altfel spus de marca umană.

însă dacă luăm în considerare obiectul concret (sem- nificantul) şi funcţionalitatea lui legată de valoarea de întrebuinţare, atunci aceasta îmbogăţeşte sensibil semnificaţia (semnificatul) : astfel, obiectele ca semne se diferenţiază şi calitativ şi cantitativ.

Acest semnificat are un caracter obiectiv, în sensul filozofic al termenului, care provine din practica concretă, dar şi din caracterul său social. într-adevăr,

obiectele-

mărfuri vorbesc, manifestîndu-şi prezenţa, utilitatea şi trăsăturile proprii. Locul acestei vorbiri este piaţa care se constituie ca un discurs. Prin valoarea lui de schimb, obiectul îşi povesteşte diacronia, el vorbeşte de munca autorului său ; interlocutorul avizat înţelege sensul ascuns al mesajului şi va şti să-1 denunţe.

Deci, obiectul vorbeşte omului, acesta îi răspunde, răspuns care merge pînă la actul cumpărării, al consumării. Dar obiectele vorbesc şi între ele, iar adesea scriitorii au ascultat acest limbaj pe care l-au transpus în „fabule".

Obiectele sînt o parte integrantă a umanului; majoritatea oamenilor produc direct sau indirect obiecte, dar totalitatea indivizilor folosesc şi consumă uriaşe cantităţi de obiecte. Contactul nemijlocit al omului cu obiectul implică aprecieri, atitudini, transferări ale trăsăturilor omului în obiect. O simplă opţiune trădează aceste trăsături, căci orice obiect este impregnat de valori atribuite şl consacrate social.

Aceste valori sînt la urma urmei valori morale, stabilite după principii axiologice, explicite sau implicite. Se poate spune că obiectele nu sînt niciodată inocente. Pe lîngă substratul lor economic, funcţionalitatea lor, se adaugă deci semnificaţii morale şi afective.

Dacă luăm, de pildă, un obiect ca stiloul, latura lui aparentă — forma, culoarea, mirosul — constituie semnifican- tul. Valoarea este dată de timpul de muncă socialmente necesar pentru fabricarea lui ; ea reprezintă o parte din semnificaţia stiloului, care vorbeşte de munca omului, ca muncă abstractă, socială, dar şi concretă, legată de o anumită tehnică uşor sofisticată.

Valoarea de întrebuinţare, funcţionalitatea defineşte clar semnificaţia invariantă a stiloului : obiect cu care se scrie, prevăzut cu un rezervor de cerneală.

Un obiect face parte dintr-un sistem, ceea ce rezultă din cercetări ca cele ale lui J. Baudrillard (1968), precum şi din altele mai specializate ca cele ale lui CI. Levi Strauss (1958) sau R. Barthes (1957).

Semnele lingvistice au deci ca referenţi obiectele (care la rîndul lor se comportă ca semne). Ele sînt supra-semne şi din această complexitate rezultă şi locul

lor favorit printre celelalte sisteme de semne. Pentru simetrie, vom deduce oare că şi semnificatul este un semn ? Tentaţia e mare şi ei i-au cedat gînditorii de inspiraţie pozitivistă (cf. A. Dumitriu, 1975, p. 557—574); vom reveni asupra ei în capitolul următor. Deocamdată vom analiza semnificatul tot în zona de dincoace de invarianţă, dar la un nivel intermediar : între obiectul perceput şi invarianţa raţională şi anume ca reprezentare.

2. REPREZENTAREA

Semnele care trimit nemijlocit la anumiţi referenţi au posibilitatea ca, în afara semnificatului invariant, raţional, dedus din clasa de obiecte, să sugereze imaginea unui referent sau a unui grup de referenţi. Problema a fost discutată încă de Ch. S. Reirce care se exprimă limpede : „să luăm ca exemplu de simbol cuvîntul „iubeşte". Acestui cuvînt îi este asociată o idee, imaginea *(icon)* mentală a unei persoane care iubeşte o alta... Şi cuvîntul dragoste are ca efect de a face să fie reprezentat prin icon, adică prin imaginea pe care o avem în minte despre un îndrăgostit şi iubita lui, cele două obiecte denotate prin cele două semne indiciale *(index),* Ezechiel şi Huldah" (Ch. S. Peirce, 1940, p. 112). Dar problema reprezentării a fost pe larg discutată în teoria referinţei mai ales în legătură cu categoria semnelor care desemnează personaje mitologice, fictive în general. Concluzia este că „anumite imagini vin în minte. Imagini ale lucrurilor înzestrate cu forme, dimensiuni şi care totuşi n-ar fi tangibile" (L. Linsky, 1974, p. 174).

Prin procesul de actualizare, semnul lingvistic îşi re- strînge trăsăturile semice, puţind evoca chiar imaginea obiectului. Este vorba de posibilitatea semnului lingvistic de a fi însoţit de forme senzoriale de cunoaştere : senzaţii, percepţii, reprezentări. Vom reţine numai reprezentarea ca ultim pas înaintea invarianţei raţionale.

Cel mai clar se manifestă reprezentarea la substantive : *om, copil, iepure, grîu, trandafir, masă, scaun* etc. cuprind trăsături reprezentabile, în timp ce în *bunătate, inteligenţă, dezvoltare, raport, unitate, cauzalitate* etc. acestea lipsesc.

Reprezentările evocate de semnele care conţin primul tip de trăsături nu sînt numai de natură vizuală. Semne ca *fluierat, sunet* cuprind trăsături care evocă o imagine, acustică. Lucrurile se petrec la fel în cazul celorlalte simţuri : *căldură, frig, pipăit, parfum* etc. Fireşte, acelaşi tlp.de trăsături apare în semne care evocă o imagine realizată prin mijloacele ştiinţei moderne : *atom, virus* etc. (cf. T. Slama- Cazacu, 1958, p. 107).

în sfîrşit, trebuie să menţionăm anumite substantive care nu desemnează lucruri existente în realitatea obiectivă ca : *drac, vîrcolac, înger, zînă* ; deşi reprezentarea este în ansamblul ei rodul imaginaţiei, elementele sale particulare au o bază reală.

Adjectivele se împart în reprezentabile şi abstracte după cum însuşirea desemnată este evocatoare sau nu în purtătorul ei. Astfel, *negru, roşu, strident, parfumat, dulce, aspru, acru, moale* etc. conţin trăsături reprezentabile ; bun, *cuminte, deştept, formidabil* etc., sînt abstracte.

Verbele fac parte din primul tip, dacă sensul lor se referă la o acţiune, un proces sau o stare nemijlocit repre- zentabilă în subiectul lor : *a fugi, a scrie, a cînta, a fluiera, a înmiresma, a savura, a atinge.* Restul verbelor nu cuprind direct trăsături reprezentabile : *a studia, a descoperi, a deveni, a se îndoi, a gîndi* etc. ; fireşte, aici intră, auxiliarele şi semi-auxiliarele.

E de la sine înţeles că facem abstracţie în acest caz de reprezentabilitatea indirectă a unor semnificaţi cu ajutorul unui cod suplimentar ca gesturile sau mimica. Astfel, de pildă, semnificatul semnului *a fugi* este direct reprezen- tabil într-o acţiune, fără de care el este de neconceput, în timp ce semnificatul semnului *durere* nu este însoţit în mod obligatoriu de gesturile şi mimica care o pot sugera în anumite contexte.

Semnele pe care gramatica tradiţională le situează în clasa adverbelor se leagă de verbe şi de adjective ; aparţin primului tip cele care determină acţiunea sau

însuşirea ca reprezentabile : *(a fugi) repede* ; altfel, ele nu sînt reprezentabile : *ieri.* Adverbele derivate păstrează de obicei caracterul cuvîntului de bază, manifestînd totodată o tendinţă de abstractizare : *cruciş, iepureşte, prosteşte.*

Numeralele sînt semne abstracte deoarece prin ele însele nu pot reprezenta nimic. Se poate imagina o cantitate de obiecte, dar pentru o determinare numerică în sine trebuie să facem abstracţie de obiecte. în structura lor, numeralele sînt deci semne abstracte ; dar în folosirea lor particulară ele pot determina cantităţi abstracte (în matematică, de iexemplu) sau reprezentabile (în viaţa curentă); acest lucru depinde de sintagmele în care numeralele apar.

în acelaşi fel se comportă pronumele care, deşi poate fi raportat la un obiect, rămîne abstract : nu se poate reprezenta sensul semnelor *ea, acesta, al meu* şi nici să se perceapă *însuşirea* semnului *el* într-un obiect. Fără îndoială, referirea la particular implică, în majoritatea cazurilor, posibilitatea reprezentării indirecte : pronumele realizează o coborîre a universalului în particular, dar acesta nu este pronominal, ci nominal reprezentabil. Trebuie să avem în vedere în acelaşi timp, o a doua mişcare spre universal, după schema stabilită de B. Pottier *(Systematique,* p. 79), care adaptează la interogative-nehotărîte teoria lui G. Guil- laume ; ea este valabilă şi pentru alte pronume ca : fr. *on,* rom. *noi, voi.*

Prepoziţiile sînt semne relaţionale ; de aceea, ele sînt socotite de obicei semne abstracte. Sensul lor e greu de precizat chiar şi la acest nivel; totuşi se vorbeşte uneori de prepoziţii concrete şi de prepoziţii abstracte (L. Vasiliu, 1961, p. 145). Distincţia e îndreptăţită : există o deosebire netă între *spre, sub,* şi *de, pentru.* Distincţia care s-a operat în cazul altor părţi de vorbire este aici mai largă : conţin trăsături de tip reprezentabil prepoziţiile al căror sens participă la constituirea unui ansamblu reprezentabil, în opoziţie cu cele care stabilesc raporturi nereprezentabile. în enunţul *Pisica se află* sub *masă,* prepoziţia *sub* exprimă un raport realizat într-o situaţie reprezentabilă. Dimpotrivă, în enunţul *Cartea a fost scrisă* pentru *studenţi,* prepoziţia *pentru* este abstractă, căci raportul dintre

semne nu poate fi realizat într-o situaţie reprezentabilă. Bernard Pottier a comentat cele trei trăsături esenţiale ale prepoziţiilor : valoare spaţială, valoare temporală şi valoare no- ţională ; el face o analiză amănunţită a acestor trăsături bazîndu-se pe conceptul de limită (simplă sau dublă), precizată prin orientare, punctualitate (cf. B. Pottier, *Systematique,* p. 127—134). Doar trăsătura spaţială este reprezentabilă : din casâ-n *casă ;* trăsăturile temporale (din zi **î n** *zi)* şi noţionale *(din ce în ce)* sînt abstracte (idem, passim ; cf. p. 214, 254).

Legătura strînsă dintre prepoziţie şi celelalte părţi de vorbire, în special verbul, este pusă clar în lumină de aşa- numita gramatică a cazurilor, în care se face apel direct la semantica ansamblului. Se arată, de pildă, că „prepoziţia *de* şi locativul pe care îl introduce prezintă anumite afinităţi semantice cu verbele orientate care se combină de preferinţă dacă nu exclusiv cu locativul limitei iniţiale* (Teodora Cristea, 1975, p. 72). Intr-un exemplu ca *ţipetele proveneau din această casă,* prepoziţia *din* constituie o reprezentare unitară cu verbul *proveneau.* în schimb, într-un alt exemplu ca *logica modernă decurge din logica clasică,* verbul şi prepoziţia nu mai exprimă un raport spaţial, ci, cum se spune „spaţializat*.

Conjuncţiile conţin, fără excepţie, trăsături abstracte, căci ele nu sugerează niciodată singure o anumită reprezentare. Fără îndoială, conjuncţiile pot uni termeni repre- zentabili sau abstracţi, dar caracterul enunţului nu este cu nimic influenţat de ele. De exemplu, în coordonare, termenii pot fi reuniţi cu ajutorul conjuncţiilor prin relaţii de egalitate *(cartea sau caietul)* de adunare *(cartea şi caietul),* de scădere *(lucrează bine, dar incet* — vezi B. Pottier, *Systematique, p.* 141—144).

Semnificaţii interjecţiilor sînt percepuţi ca manifestări ale unor stări fizice, afective sau, în cazul onomatopee- lor cu caracter interjecţional, ca reproducere a unor zgomote. Ceea ce este interesant în structura lor semiotică e faptul că cele trei laturi ale semnului se prezintă ca trei planuri suprapuse : cînd

spun *pac !, poc !,* reprezentarea semnificantului acoperă, deşi schematic, reprezentarea zgomotului ca semnificat şi implicit ca referent.

Prin urmare, se pot distinge, în cadrul părţilor de vorbire, două categorii de semne după cum trăsăturile sînt reprezentabile sau nu. Dar, deseori, acelaşi semnificat cuprinde amîndouă tipurile de trăsături. Iată de pildă un cu- vînt luat din D.L.R.M., a cărui latură descriptivă a fost bine apreciată de către specialişti : *„Piaţă I,* 1. Loc (sub cerul liber) cuprinzînd amenajări speciale, unde se face comerţ de mărfuri cu amănuntul. 2. Loc public, larg şi descoperit, înconjurat de clădiri sau de plantaţii, amenajat în interiorul unei localităţi pentru a o înfrumuseţa. II (Ec. pol.) Sfera circulaţiei mărfurilor, constituind o categorie a economiei de mărfuri care devine complet dominantă şi capătă o răs- pîndire generală în cadrul economiei capitaliste*. Sensurile I, 1, 2 sînt reprezentabile, în timp ce sensul II este abstract.

Deosebirea între trăsături reprezentabile şi abstracte este departe de a avea un loc bine determinat în cadrul analizei structurale. Nu numai că nu este cercetată ca atare, dar deseori se ia ca punct de plecare o atitudine antimen- talistă, explicabilă prin faptul că distincţia respectivă se deschide spre universul extralingvistic al cărui statut nu-şi găseşte întotdeauna o organizare lingvistică explicită.

Dar cum structuralismul a devenit o metodă univer- sală pentru ştiinţele umane, va trebui să se recurgă la alte discipline pentru a se găsi mijloacele necesare lămuririi în mod satisfăcător, a ierarhiei trăsăturilor reprezentabile. Psiholingvistica oferă în acest scop aparatul explicativ necesar. Se poate recurge, de pildă, la metoda experimentală pentru a se determina implicaţiile fiziologice ale distincţiei între semnificaţi reprezentabili şi semnificaţi ab- stracţi (a se vedea T. Slama-Cazacu, 1968, p. 384). în ce priveşte gradarea trăsăturilor reprezentabile, ar fi utilă realizarea unor experienţe cu privire la generalitatea acestor trăsături. Dacă se va lua drept criteriu vizualizarea, s-ar putea compara figurile reprezentabile, de pildă în cadrul semnificaţilor care fac parte din cîmpul locuinţei. S-ar

obţine astfel rezultate mai sugestive pentru *cocioabă, vilă, zgirie-nori,* decît pentru *locuinţă.*

Odată stabilită această reprezentare gradată a realului în semnificaţi, se va putea studia funcţionarea sa în cadrul raportului de comutare care leagă cele două planuri — semnificat şi semnificant. Şi în acest domeniu se vede cît de profitabilă este pentru lingvistică, ca şi pentru alte ştiinţe, deschiderea spre semiotică.

Categoria semiotică care se leagă nemijlocit de reprezentare este conotaţia, mult discutată, nesatisfăcător lămurită din punct de vedere teoretic, dar folosită cu un succes rar întîlnit.

Conotaţia se opune denotaţiei. Aceasta, cum s-a văzut mai sus, este dată de ansamblul trăsăturilor invariante ale semnificatului, realizîndu-se la nivelul raţional, abstract. Cum însă am opus peste tot denotaţia reprezentării, rezultă de aci că identificăm conotaţia cu reprezentarea ? In principiu, se poate spune că aceasta este baza conotaţiei, care introduce nuanţe suplimentare. I. Coteanu a subliniat valoarea semantică a conotaţiei, înţeleasă ca un adaos rezultat din asociaţiile de idei, în funcţie de caracterul mesajului; deşi capătă un contur adecvat, limbajul conotativ nu există în stare pură, delimitat categoric de cel denotativ (I. Co- teanu, 1973, p. 37—42).

Din punct de vedere calitativ, a devenit clasică deosebirea făcută de A. J. Greimas (1970, p. 283) între conotaţia euforică şi cea disforică, după efectul plăcut sau neplăcut pe care îl au semnele lingvistice asupra receptorului. Intr-o încercare de sinteză mai recentă se stabilesc diferite tipuri de conotaţie după natura ei (referenţială, socială, morală, afectivă) şi după gradul de generalitate (individuale, de grup restrîns, profesionale, naţionale, internaţionale), raportate la categoriile stilistice fundamentale : afectivitatea şi expresivitatea (E. Slave, 1974).

Am discutat cu alt prilej structura stilistică a limbii, în cadrul căreia am plasat şi conotaţia (P. Miclău, 1971, p. 374). Pentru discuţia de faţă prioritară este conotaţia referenţială : un semn lingvistic se impregnează de trăsături semantice apreciative, care provin din felul cum e privit obiectul la care se referă. Semnul *fotoliu*

are conotaţia semantică de „destindere", „confort", provenită de fapt din conotaţia referentului; *stilou* are o conotaţie generală, de genul „intelectual". Dar conotaţia poate varia în funcţie de categoria socială : pentru unii stiloul este un obiect „distins", pentru alţii el implică obligaţia de a scrie, ceea ce nu este întotdeauna euforic ; pentru unii el este un instrument al autorităţii, cu care se semnează un act oficial, pentru alţii un obiect banal.

In toate aceste cazuri, conotaţia are ca punct de plecare denotaţia, dar baza ei de elaborare este reprezentarea şi, mai mult, mînuirea directă a referentului. Altfel spus, conotaţia duce la ideea de acceptare sau de respingere a unui semn, făcînd trecerea de la semantică la pragmatică : verigheta ca semn al alianţei matrimoniale are o conotaţie euforică şi de adeziune la un sistem consacrat din punct de vedere social şi istoric.

Conotaţia bazată pe reprezentare este foarte limpede în cazul metasememelor : sinecdocă, metonimie, metaforă (vezi analiza lor structurală la J. Dubois ş.a., 1970). Este evidentă conotaţia reprezentabilă a unor semne ca *măcelar* „om crud", *marionetă* „persoană care execută orbeşte ce i se cere". Termenul de plecare („om crud") este şi el reprezentabil, dar prin metasememul metaforic *(măcelar)* reprezentarea devine mult mai sugestivă : termenul de sosire aduce o imagine pregnantă, bazată pe o pragmatică ieşită din comun, prilejuită de tăierea animalelor pentru consum. Cînd cineva spune despre un chirurg că este „un măcelar“ subliniază denotaţia pînă la semnificaţia de „ucigaş", dar atrage atenţia mai ales asupra imaginii întărită de pragmatică. La fel se întîmplă în cazul verbelor de tipul *a incasa* „a primi lovituri", *a masca* „a ascunde ceva sub aparenţe înşelătoare", precum şi al altor părţi de vorbire.

Nu este cazul să fie discutat aici mecanismul constituirii imaginii prin metasememe : dealtfel, i se va consacra un paragraf special în capitolul IX, rezervat motivării semantice.

Există însă şi o conotaţie nereprezentabilă în semne ca *inteligenţă, cuminte, a studia* etc. Ea se leagă aici de trăsătura (4- abstract), despre care va fi vorba în

paragraful următor.

3. ABSTRACŢIA

Trăsăturile semice abstracte ţin de denotaţie. Natura lor este cercetată mai ales de logicieni, de psihologi, aplecaţi asupra însuşirilor cunoaşterii conceptuale. Astfel, noţiunile sînt socotite concrete sau abstracte în funcţie de conţinutul lor. însă cum majoritatea semnelor lingvistice se sprijină pe noţiuni, distincţia operată în logică poate fi folosită cel puţin la nivelul general al semioticii lingvistice. De pildă, „scaun" este o noţiune concretă pentru că reuneşte ansamblul trăsăturilor concretizate în obiect, în referent ; în schimb „înalt" este o noţiune abstractă, deoarece nu se referă la un obiect ca atare, ci la unele trăsături desprinse de referent.

Ar reieşi de aici că deosebirea dintre concret şi abstract se face numai în cadrul substantivelor, restul semnelor fiind abstracte. Dar analiza claselor de semne permite stabilirea unei ierarhii de semnificaţi prin prisma abstracţiei.

A. Semnele cele mai puţin abstracte sînt *interjecţiile* şi *onomatopeele,* deoarece ele realizează reprezentări nemijlocite : prin însăşi natura sa, semnificantul se constituie ca echivalent al semnificatului şi referentului.

B. *Substantivele* sînt concrete sau abstracte : semnificaţi de tipul *scaun, cameră, carte* sînt concreţi. Cei abstracţi se ordonează ascendent, de la o simplă trăsătură distinctivă detaşată *(tristeţe)* şi pînă la trăsăturile conceptelor cele mai generale *(timp, spaţiu, necesitate).*

C. Această categorie cuprinde clase de semnificaţi abstracte din perspectivă logică ; dar în cadrul lor se pot distinge, conform paragrafului precedent, semne cu trăsături invariante abstracte şi semne cu trăsături reprezentabile.

a) Adjectivele reprezintă abstracţia unei trăsături proprii mai multor clase de obiecte şi fenomene, ceea ce le şi deosebeşte de substantive : *„Substantivul* este un termen primar : substanţa substantivului îşi este sieşi incidenţă (nu se poate spune *pisică* decît despre o *pisică)* ; adjectivul este un termen secundar, incident substantivului (nu se poate spune *alb* decît despre ceva care este *alb) : pisică^-albă".* (B. Pottier, *Systematique,* p. 49). Aceasta nu înseamnă că adjectivele nu se organizează pe o scară ascendentă în raport cu trăsătura desprinsă : adjective cu trăsături reprezentabile *(acru, moale* etc.) sau abstracte, începînd cu semne de tipul *bun, deştept* şi sfîrşind cu termeni teoretici : *general, necesar* etc.

b) Verbele exprimă o acţiune, o stare desprinsă de subiectul (purtătorul) lor : acţiunea, starea poate să aparţină domeniului sensibil (de unde existenţa trăsăturilor reprezentabile în *a minca, a împinge)* sau diferitelor grade de abstracţie *(a deveni, a evolua).*

c) Adverbele sînt rezultatul unei abstracţii superioare, căci prin structura lor, ele se referă la alte clase (verbe, adjective sau la ele însele) ; e vorba deci de trăsături raportate la alte trăsături desprinse, la rîndul lor, de purtătorul lor : *„Adverbul* este un termen terţiar incident, dar nu faţă de adjectiv ci faţă de incidenţa adjectivului faţă de substantiv" (B. Pottier, *Systematique,* p. 49). Există totuşi o gradare în funcţie de trăsătura exprimată : repre- zentabilă, deşi indirect *(încet, înăuntru),* sau abstractă, la diferite grade : *bine, rău, chiar, astăzi, fireşte.*

D. Ultima categorie cuprinde clasele de semne cele mai abstracte. Acestea pot pune în relaţie semne reprezentabile sau abstracte, contribuind în acelaşi timp la alcătuirea ansamblurilor de la care preiau sau cărora le transmit anumite trăsături.

a) Numeralele exprimă doar aspectul cantitativ al re- ferenţilor făcînd abstracţie de semnificaţie : semnificatul lui *şapte* nu conţine nici o trăsătură calitativă a referentului. Dacă substantivele determinate sînt reprezentabile, numeralul se impregnează şi el de această trăsătură : *şapte cărţi* este o sintagmă în care determinantul este influenţat de determinat şi invers. Delimitarea cantitativă face ca ansamblul să poată fi

mai bine reprezentat.

b) Clasa *pronumelor* cuprinde semne prin excelenţă de referinţă : semnificatul pronumelor nu cuprinde niciodată trăsături descriptive ; el este constituit de posibilităţile de referire la obiectele, la persoanele sau la fenomenele de care s-a vorbit anterior, sau a căror prezenţă este presupusă. Pronumele nu subliniază trăsăturile semnului substituit, ci îi restrînge sau îi lărgeşte sfera. Pronumele se aseamănă mai degrabă cu numeralele decît cu adverbele : ele pot particulariza substantivele, verbele, dar acestea sînt considerate ca entităţi şi nu ca trăsături reprezentabile. Fie că coboară, fie că urcă pe axa celor două tensiuni ale universaliilor, ele nu realizează decît trăsături care ţin de substituţie şi de actualizare '.

c) La fel se petrec lucrurile şi în cazul *prepoziţiilor.* Ele nu sînt niciodată determinanţi de sintagmă, dar marchează raportul între T şi T' : T' îşi proiectează trăsăturile asupra lui T, iar prepoziţia joacă tocmai rolul de a scoate în evidenţă trăsăturile relaţionale ; astfel, termenii se particularizează şi devin autonomi. Prepoziţiile sînt semne funcţionale care conferă autonomie sintactică unor semne care în condiţii normale nu o posedă (cf. A. Martinet, 1962 b, p. 287).

Prepoziţiile aparţin întotdeauna determinantului : „Anumite forme de pronume au însuşirea de a absorbi prepoziţia *ă.* Astfel fr. *lui = ă lui: „il faut la* **1 u i** *donner, ă l u i*[u] (B. Pottier, *Systematique,* p. 76). Prin urmare, prepoziţiile intră într-un interval închis la stînga, care le include o dată cu determinantul ; indiferent de limite şi de orientare, trebuie să menţionăm această închidere la stînga care îl separă pe T' de T : fr. *aller ă Paris, venir de Paris,* adică

[1] Analiza structurală a acestor trăsături e nuanţată prin folosirea unor noţiuni din teoria codurilor ; *a* se vedea în acest scop, Maria Manoliu Manea, *Sistematica substitutelor din româna contemporană standard.* Bucureşti, 1968, mai ales p. 205—219.

[-*•1 şi [•<-, unde am folosit notarea lui B. Pottier adăugind semnul [consacrat notării intervalului.

E adevărat că prepoziţiile sînt cerute de T, dar ele sînt înglobate în T'; dovada acestui lucru reiese din comparaţia cu construcţiile sintetice corespunzătoare :

eo Romam, în care nimeni nu consideră că desinenţa nominală aparţine verbului.

Gramatica cazurilor precizează şi mai mult rolul prepoziţiilor, arătînd în plus importanţa verbului. Dacă este vorba de trăsătura (+orientare) pomenită aici, putem stabili posibilităţile combinatorii ale verbelor şi tipurile acestora în funcţie de cazurile cerute în structura subiacentă. Există astfel : 1) verbe orientate autodefinite, caracterizate prin determinarea spaţială intrinsecă : *a înrăma* este derivat de la un substantiv. reprezentînd locativul ; b) verbe orientate unidirecţionale, care cer alativul *(a se îndrepta spre)* sau ablativul (a *proveni din* etc. ; cf. T. Cristea, 1975, p. 52—53).

d) *Conjuncţiile* sînt mai abstracte decît prepoziţiile, dar. în acelaşi timp sînt mai independente. Conjuncţia este cel mai îndepărtat semn faţă de un purtător oarecare ; ea este un operator logic. Faptul că pot fi suprimate mai mult sau mai puţin sistematic în unele limbi, nu înseamnă că ar dispărea într-unul din termenii alăturaţi. Din această cauză vom socoti conjuncţia, la fel ca şi copula, un micro- semnal independent (vezi IV, 2).

e) Clasa *afixelor.* In principiu, acestea sînt abştracte, deoarece exprimă trăsături generale incluse în structura de ansamblu a semnificatului. Totuşi, ele pot fi plasate într-o ierarhie conform gradului de abstracţie. în ce priveşte prefixele lexicale, B. Pottier a dat un exemplu de analiză funcţională (cf. *Systematique,* p. 298). în privinţa afixelor gramaticale, cele de număr, gen, aspect pot fi grupate împreună ca fiind mai puţin abstracte ; trăsăturile lor sînt mai apropiate, deşi indirect, de obiectele şi fenomenele determinate, Dimpotrivă, cazul, timpul, modul sînt. mai abstracte ; raportul lor faţă de purtătorii relaţiilor exprimate este mai îndepărtat. în afară de aceasta, în sînul fiecărei categorii unele afixe sînt mai concrete decît altele ; astfel, afixele dualului şi trialului, care determină cantitatea obiectelor, sînt mai concrete decît cele de plural care se referă la un ansamblu mai puţin determinat; locativul este mai concret decît dativul etc.

Afixele nu sînt semne independente : ele constituie elemente care analizează structurile semiotice în trăsăturile lor distinctive, intrînd însă într-un fascicol

unic. Rolul lor este mai bine pus în evidenţă de jocul trăsăturilor categoriale.

4. CATEGORII

Pornind de la structura semnificatului şi de la legătura lui cu semnificantul, am încercat să stabilim o distincţie între trăsăturile reprezentabile şi trăsăturile abstracte.

Pe lîngă acestea, urmează să punem în evidenţă un al treilea tip — trăsăturile categoriale, care sînt rezultatul unui proces de abstractizare foarte accentuat.

Deşi abstract, un semnificat are la început un conţinut sărac. Insă pe măsură ce cunoaşterea clasei devine mai profundă, conceptele dobîndesc noi trăsături esenţiale, determinări care asigură trecerea de la abstractul vag la concretul superior (cf. *Categoriile dialecticii materialiste,* Bucureşti, 1957, p. 323—331). De pildă, noţiunea de atom este o categorie foarte concretă pentru fizica modernă, faţă de caracterul schematic, abstract pe care-1 avea mai înainte.

Acest proces e valabil pentru conceptele ştiinţifice, dar lucrurile stau la fel, *mutatis mutandis* şi pentru semnificaţii obişnuiţi. Ca urmare a dezvoltării societăţii şi a gîndirii, aceştia se îmbogăţesc cu noi determinări ; în general, semnificaţii obişnuiţi de astăzi sînt mai concreţi decît într-un trecut mai mult sau mai puţin îndepărtat. E de ajuns să ne gîndim la cunoştinţele dobîndite în şcoala primară pentru a constata că „soare“, „lună“, „cer“, sînt mult mai concrete decît în epoca antică. Acelaşi lucru e valabil, cu mici diferenţe, în cazul semnificaţilor de tipul „apă“, „cal“, „alb“ etc.

S-ar putea totuşi afirma că există un fond de semnificaţi neutri din punctul de vedere al determinărilor din cadrul concretului superior : *bine* înseamnă acelaşi lucru ca lat. *bene, fac* ca lat. *facio etc.* Dar atît lingviştii (S. Ull- mann, 1952, p. 100) cît şi filozofii (H. Wald, 1959, p. 119) sînt de acord cu faptul că numărul acestor semne este foarte restrîns : evoluţia ansamblului

semnificanţilor are întotdeauna un sens ascendent.

Există însă un aspect mai important. Am arătat că clasele de semne nu se găsesc pe acelaşi plan ; semnele relaţionale ocupă o poziţie aparte. La fel se întîmplă în cazul afixelor care, deşi lipsite de independenţă, au o mare importanţă în organizarea structurilor semiotice la nivelul concretului superior. Logica generală se ocupă de concepte în stare pură, ca să spunem aşa, lăsînd la o parte determinările implicate de semnificanţii lor ; la acest nivel, trăsăturile categoriilor gramaticale sînt „neutralizate[14]. Rămîne doar o semnificaţie generală proprie clasei de semne (părţi de vorbire).

Dar, la nivelul trăsăturilor categoriale, trebuie avute în vedere, în afara determinărilor proprii conceptului, şi determinările adăugate ca urmare a organizării semiotice în reţeaua de categorii gramaticale şi lexicale „gramaticalizate[44]. Prin aceasta, semnul nu-şi pierde cîtuşi de puţin unitatea ; dimpotrivă, el realizează ceea ce se cheamă unitatea în diversitate. Intr-un cuvînt ca *despachetaserăm* se disting următoarele determinări :

1) sensul general de „pachet[44] din radicalul *pachet ;*

2) sensul prefixului *des-* care opune pe *a despacheta* lui *a împacheta ;*

3) sensul de perfect al sufixului verbal *-a- ;*

4) sensul de mai mult ca perfect al sufixului *-se- ;*

5) sensul de plural al elementului desinenţial *-ră- ;*

6) sensul de persoana întîi plural al desinenţei -m.

Faţă de cuvîntul simplu *pachet,* derivatul, mai ales la această formă flexionară, este mult mai complex : în mare, fiecărei trăsături îi corespunde un segment de semnificant ; aceasta înseamnă că trăsăturilor semnificatului le corespunde un semnificant analizabil, care reuneşte într-un ansamblu sintetic toate trăsăturile, după ce mai întîi le-a desfăşurat. Cuvîntul simplu, fără flexiune, conţine toate determinările date de sistemul semiotic ; el este deci, în planul semnificatului la fel de determinat ca şi toate celelalte cuvinte ; ca semnificant, el este însă evident mai „abstract[44]. Rezultă de aici o asimetrie între cele două elemente ale structurii semiotice. Opoziţia dintre cele două categorii de semne a fost consacrată prin termeni diferiţi propuşi de către Charles Bally (vezi şi VII, 1) :

semnele cu semnificant simplu au o structură *implicită,* celelalte (cu semnificant complex) aparţin unei structuri *explicite.*

Determinările la nivelul trăsăturilor categoriale sînt următoarele :

a) Determinarea prin *părţi de vorbire.* Viggo Brăndal (1928) arăta că substantivul aduce în general ideea de substanţă, numeralul pe cea de cantitate ; adjectivul exprimă categoria calităţii, verbul relaţia, procesul sau starea. Astfel de observaţii există de mult timp în logică, începînd cu Aristotel, dar ele au fost într-o mică măsură „exploatate" de către lingvistică. Singura încercare demnă de a fi luată în considerare aparţine lui Gustave Guillaume (cf. de exemplu culegerea de studii *Langage et science du langage,* 1964), dezvoltată în contextul structural de către Bernard Pottier *(Systematique).* Indicii gramaticali proprii fiecărei părţi de vorbire completează structura semiotică a cuvîntului : ei adaugă la trăsăturile semantice, trăsăturile categoriale ale claselor. Adjectivul *negru* de pildă, cuprinde, pe lîngă trăsăturile distinctive care-1 definesc ca semnificat, trăsăturile de „culoare", de „însuşire" în general. Dacă denumirea e transparentă, i se adaugă trăsături asociative ; de exemplu, negrul poate fi desemnat cu ajutorul cuvîntu- lui „cioară[14], după cum se petrec dealtfel lucrurile în idiomurile populaţiilor din Arhipelagul Bismarck (cf. E. Al- brecht, 1961, p. 94—95).

Nu e nevoie să analizăm aici amănunţit, din acest punct de vedere, toate părţile de vorbire ; articolul, prepoziţia sînt folosite ca indici gramaticali şi în acest caz, ele sînt „incorporate" structurii semiotice determinate. Adverbul ocupă o poziţie intermediară între aceste clase şi celelalte.

b) Determinarea prin *categorii gramaticale* propriu-zise este mai importantă decît prima, pentru că este mai clar percepută de către vorbitori : datorită nevoilor de comunicare şi existenţei mărcilor distincte, ea este înzestrată cu o cantitate mai mare de informaţie. Numărul determină unităţile prin termenii opoziţiei singularitate/pluralltate, genul prin trăsăturile de animat/neanimat, cele de sex etc. ; cazul este o categorie relaţională prin excelenţă ; timpul

actualizează trăsăturile categoriei generale de timp, modul exprimă realitatea, posibilitatea etc.

Structura semiotică este cu atît mai complexă cu cit cuprinde mai multe determinări categoriale. Adjectivele în română, grupează implicit sau explicit determinările obligatorii de număr, gen şi caz ; în cadrul verbului coexistă trăsăturile de număr, persoană, timp, mod, diateză.

Din punctul de vedere categorial, exprimarea trăsăturilor gramaticale (flexionară sau nu, sintetică sau analitică) nu prezintă prea mare importanţă. In principiu, limbile sintetice sînt mai concrete. Dar în celebra discuţie purtată asupra caracterului concret al latinei şi abstract al francezei s-a arătat că forma de exprimare a categoriilor este puţin semnificativă (cf. A. Meillet, 1936, p. 13, S. Ullmann, 1962, p. 24—25).

Cuvîntul este un fascicol de determinări ; dacă limba este analitică, determinările sînt precizate fie prin context (determinare implicită), fie prin folosirea uneltelor gramaticale (determinare explicită secvenţială). Meillet însuşi arătase că noile procedee sintactice formează un sistem cu acelaşi rol ca şi afixele. în ceea ce priveşte organizarea semiotică, Bally a făcut observaţia că elementele analitice au tendinţa de a se grupa în jurul cuvîntului determinat. în limba franceză, acest fenomen este pus în evidenţă prin accentul grupului de cuvinte, ceea ce ar însemna un fel de întoarcere la formula sintetică (Ch. Bally, 1926, p. 70 ; 1950. p. 308).

Întrucît accentul de grup cuprinde cîteodată ansambluri prea vaste, am încercat să găsim un criteriu pentru a dezvălui unităţile semiotice complexe ; în cadrul comunicării aceste unităţi apar sub forma semnalelor complexe al căror element central nu poate fi un element gramatical (vezi IV, 2). Dacă această unitate complexă este proiectată în planul semnificaţilor se obţine structura semiotică de bază, alcătuită dintr-un element central, concretizat de determinările exprimate cu ajutorul procedeelor sintetice sau analitice.

c) Determinarea prin *derivare* şi prin *compunere* este strict explicită : trăsăturilor semnificatului li se adaugă determinările categoriale caracteristice fiecărui segment de semnificant. în cuvîntul *ştergător* (într-o

anumită regiune a ţării) se disting, alături de trăsăturile obiectului, determinarea generală adusă de sufixul -*(ă)tor* „instrumentul acţiunii[11] ; semnul este mai determinat decît corespondentul său simplu *prosop.*

Aceeaşi opoziţie apare în cuvintele compuse : *untdelemn* este mai determinat decît *ulei:* semnificanţii primului analizează clar semnificatul. Este vorba, în aceste cazuri, de o motivare, adică de faptul că un semn complex trimite la semnele elementare care îl alcătuiesc. Este însă limpede că semnul complex e o unitate al cărei semnificat nu reprezintă o simplă grupare a semnificaţilor proprii unităţilor elementare (vezi mai jos, p. 236).

d) Determinarea prin figuri semantice, prin *metasememe.* Un cuvînt poate dobîndi un sens nou prin procedee ca metafora, sinecdoca, metonimia, etc. (cf. descrierea făcută încă de A. Darmesteter, 1928). în general, trebuie să se distingă, în cadrul acestor determinări asociative, trei situaţii :

a) Folosirea figurată „obiectivă" ; un cuvînt este utilizat pentru a desemna un obiect care nu avea o denumire : dialectal, *miţă* desemnează instrumentul care serveşte la scoaterea găleţii căzute în fîntînă. Semnificatului tehnic i se adaugă (cel puţin pentru anumiţi vorbitori şi pentru o anumită perioadă de timp) trăsăturile clasematice ale me- tasememului.

(3) Metasememele expresive, din limba curentă ; adesea se preferă în locul unui termen neutru, un semn marcat prin imagine şi trăsături clasematice noi : ia naştere astfel o opoziţie între primul care este mai puţin determinat şi celălalt, determinat de trăsături evocatoare şi clasematice observabile într-o simplă explicitare a semnificaţiei : *zvirlugă* „persoană vioaie, iute în mişcări, sprintenă". Pe drept cuvînt, unii autori atrag atenţia asupra caracterului, să spunem, mecanic al acestor determinări : „Dar trebuie să avem în vedere natura şi limitele acestei „imaginaţii" care acţionează pe bază de modele şi arhetipuri" (P. Guiraud, 1965, p. 91).

Ţ) Metasememele literar-artistice : Apollinaire, desem- nînd Turnul Eiffel prin terqienul de *bergere* „ciobăniţă", obţine o structură semiotică inedită : trăsăturilor iniţiale ale semnificatului tehnic li se adaugă cele antrenate de meta- semem, realizîndu-se o

sinteză superioară de determinări (cf. şi IX, 2).

Ultimele categorii (c şi d) formează ceea ce apare, de obicei în lingvistică sub denumirea de formă internă, ca mecanism de bază prin care se asigură motivarea semnelor ; în a doua parte a lucrării, ne vom opri asupra analizei minuţioase a trăsăturilor sale lingvistice.

în acest capitol, am luat în considerare structurile semnificaţilor organizate în clase care sînt inerente sistemului lingvistic. Aspectul cel mai important este distincţia dintre cele trei tipuri de trăsături ale semnificaţilor. Cu- vîntul apare ca un semn unitar care concentrează jocul acestor trăsături în toată complexitatea interdependenţei lor. „Unitatea cuvîntului serveşte drept punct de cristalizare pentru multiplicitatea reprezentărilor" (E. Cassirer, 1933, p. 27).

Gustave Guillaume vorbea despre o psiho-semiologie, care studiază structurile gîndirii prin semne şi de o psiho- sistematică, care se interesează de analiza organizării concrete a unor astfel de structuri. „în limbaj semnul este mediator între semnificatul virtual (de *puissance)* şi semnificatul de efect" (G. Guillaume, 1964, p. 246). Pînă acum, psiho-sistematica a încercat să descopere trăsăturile cele mai importante şi cele mai simple ale structurilor de conştiinţă ; pentru Guillaume faptele psihice aparţin limbii doar indirect, prin intermediul celor semiologice. El face însă deosebirea clară între „starea psihică" şi „starea semiologică", între „sistemul psihic" şi „sistemul semiologic" (cf. G. Guillaume, 1971, p. 87, 257—264) ; rezultă că nivelul psihic ar corespunde semnificatului, iar cel semiologic semnificantului. Oricum, importantă este însă ideea fundamentală a structurii semnificatului în raport cu semnificatul : „Am spus că gîndirea noastră, pentru a deveni conştientă *(prendre conscience)* de ceea ce vrea să exprime, trebuie să fie *structurată,* adică să se adapteze unor cadre, reduse la număr şi bine determinate" (B. Pottier, 1958, p. 111).

Acest cadru structural trebuie să fie stabilit de către semiotică, în funcţie de relaţiile existente între cele trei laturi ale semnului : semnificant, semnificat şi referent. După elaborarea procedeelor formale de analiză, se constată în prezent tocmai tendinţa de

studiere a trăsăturilor generale care caracterizează clasele de semnificaţi. în cele de mai sus ne-am limitat doar la precizarea trăsăturilor claselor, fără a intra în amănunte în ceea ce priveşte structurile interne ale acestora, pentru care sînt necesare cercetări speciale.

PROCESE DE SEMNALIZARE

1. TRANSMITEREA MESAJULUI

In capitolele precedente ne-am ocupat de poziţia semnului în structura limbii. La toate nivelele unde semnul apare ca unitate simplă sau complexă, am făcut abstracţie de procese, limitîndu-ne la structuri ca stări date. Dar structurile sînt pe de o parte rezultatul a numeroase procese, pe de altă parte sînt „proiectate“ pentru a fi folosite în cadrul proceselor.

Dintre acestea, folosirea elementelor semiotice ale limbii în transmiterea mesajului constituie aplicarea cea mai interesantă. Pentru întrebuinţarea unităţilor semnificative ale limbii în cadrul proceselor, am rezervat termenul de *semnal,* opus semnului, consacrat structurilor „statice". Dealtfel, aceste două aspecte nu sînt separate decît din punct de vedere metodologic, pentru că, de fapt, cuvîntul se realizează simultan ca semnal şi ca semn. Acest lucru e cu atît Eiai evident dacă luăm în considerare un nivel sintetic ca el al transmiterii mesajului : rolul primordial al limbajului este acela de a servi ca mijloc de comunicare.

Ferdinand de Saussure a pus pe primul plan limba ca nstituţie socială, opusă vorbirii — realizare individuală. Ulterior, structuralismul a găsit procedeele de descoperire **1** elementelor invariante ale limbii şi a structurilor care le cuprind ; din această pricină s-a

ajuns la conceperea limbii ntr-un mod mai mult sau mai puţin abstract, iar aspec-

tele practice ale funcţionării limbii au fost adeseori neglijate.

Pornind de la critica structuralismului „clasic[44], noua orientare, cristalizată în gramatica generativă, reintroduce într-un context mai precis distincţia dintre limbă şi vorbire, pe care o reinterpretează în cadrul dihotomiei competenţă — performanţă (vezi N. Ruwet, 1967, p. 16—18).

Pe de altă parte, este interesant de observat că după apropierea structuralismului de lingvistica matematică, paralel cu înţelegerea foarte abstractă a fenomenelor de limbă, se constată şi tendinţa de a studia procesele lingvistice în mod concret, mai ales ca urmare a dezvoltării teoriei informaţiei. Ca disciplină cibernetică, aceasta comportă o latură matematică formalizată, foarte abstractă, dar şi un număr mare de aplicaţii practice, dintre care transmiterea informaţiilor pe baza sistemelor lingvistice (transpuse în mecanisme tehnice) ocupă un loc de prim ordin. Nu în- tîmplător culegerile de lucrări lingvistice moderne cuprind „studii teoretice şi aplicate[14]. în cele ce urmează vom încerca să analizăm poziţia şi rolul unităţilor semiotice ale limbajului în procesul de transmitere a mesajului prin mijloace lingvistice netranspuse în alte sisteme ; în felul acesta vor fi puse în lumină unele trăsături ale dimensiunii pragmatice a semioticii lingvistice.

Pentru a transmite o informaţie, vorbitorul trebuie să dispună de un ansamblu de elemente dintre care să aleagă pe cele necesare alcătuirii mesajului de transmis ; astfel, el va alege semnificaţii pe care îi va corela cu semnificanţii corespunzători. Aceste unităţi semiotice fac parte dintr-un ansamblu organizat, în care ele se înlănţuiesc într-o schemă de relaţii, adică într-o structură aptă de a fi transpusă dintr-un sistem în altul. Este ceea ce se numeşte un cod.

Limba reprezintă un cod particular şi anume un cod natural. De aceea, ea trebuie să fie descrisă ţinîndu-se seama atît de trăsăturile generale ale codurilor, cît şi de propriile însuşiri de cod natural, alcătuit în evoluţia istorică, din necesităţile şi posibilităţile de comunicare între oameni.

Codul lingvistic are o existenţă socială, care se manifestă în practica comunicării : vorbitorii (aceleiaşi limbi) sînt obligaţi să întrebuinţeze acelaşi cod pe care

nu-1 pot schimba după voia lor. Tocmai caracterul prioritar social al codului determină folosirea lui individuală de către vorbitori (cf. A. I. Smirnickij, 1954 ; Al. Graur, *Studii,* p. 388—399).

Procesul de transmitere a mesajului comportă două etape principale : emiterea şi recepţia semnalului. Ambele presupun existenţa prealabilă a codului lingvistic ca mod de organizare a semnificaţilor în general, iar unele din elementele sale au fost înfăţişate în capitolul precedent, consacrat analizei tipurilor de trăsături ale semnificaţilor. Aceste tipuri se întîlnesc în mai toate limbile, însă modul în care trăsăturile semnificaţilor sînt organizate în cadrul unităţilor şi al claselor diferă de la o limbă la alta. Dar oricît de restrînsă ar fi colectivitatea care vorbeşte o limbă, codul lingvistic pe care ea îl foloseşte se bucură de o existenţă socială, impusă ca atare individului.

Adevărul este că însuşi primul moment al emiterii semnalului, adică actualizarea semnificatului, este supus exigenţelor sociale ale codului ; individul nu poate actualiza mesajul decît prin intermediul codului folosit de comunitatea lingvistică căreia îi aparţine.

Există o formă fundamentală a activităţii cerebrale care este comunicată printr-o succesiune minimală de elemente lingvistice raportate la realitate : propoziţia ; prin ea se stabileşte relaţia între un element particular şi un grup de transformări : se afirmă sau se neagă apartenenţa a ceva la o clasă. Pentru aceasta, se iau semnele necesare exprimării mesajului ; de pildă, în afirmaţia „Casa este mare“ sînt actualizaţi semnificaţii „casa“, „mare“ şi copula „este“. Subiectul este actualizat aici printr-un semnificat care comportă reprezentarea unei case mari, integrată în categoria mai largă a obiectelor mari. în felul acesta este actualizat un ansamblu structurat în planul semnificaţilor. Din păcate însă, n-au putut fi rezolvate încă problemele referitoare la natura acestui ansamblu şi a mecanismului intern al elaborării sale.

Oricum, mesajul nu există în stare de gîndire „pură“, ci este transpus în structuri lingvistice ; altfel spus, intervine o operaţie de codaj, care transpune mesajul dintr-un sistem (al gîndirii) într-un altul (al limbii) ; pentru aceasta sînt puse în joc toate nivelele

limbii, aşa cum au fost înfăţişate în capitolele precedente.

La nivelul cuvîntului (unitate semiotică complexă) sînt folosite semne elementare (moneme) cu valoare lexicală şi gramaticală, reunite într-un ansamblu care va fi articulat ca unitate de comunicare, semnalul. De pildă, pentru mesajul „casa este înaltă", se foloseşte monemul *cos-* şi articolul *-a (casa),* copula *este* şi adjectivul format din monemul *înalt,* urmat de desinenţa *-ă (înaltă).* Se obţine astfel o secvenţă care cuprinde două unităţi semiotice fundamentale şi un element care exprimă raportul dintre ele.

Codificarea mesajului este dominată şi ea de existenţa socială a codului lingvistic : vorbitorul nu dispune decît de mijloacele oferite de comunitatea lingvistică ; de aceea, el este obligat să-şi organizeze mesajul cu ajutorul procedeelor generale, cu atît mai mult cu cît el este actualizat, în cea mai mare parte a cazurilor, pentru a fi transmis.

In comunicarea orală, conform subansamblurilor semiotice actualizate, sînt dirijate impulsuri către organele de articulare, care realizează trecerea structurilor semiotice particulare din domeniul conştiinţei în domeniul existenţei materiale, acustice. Articularea este un proces fiziologic de comandă şi control al cărei rezultat este reprezentat de semnale. Acestea se propagă sub forma vibraţiilor sonore, caracterizate de parametri acustici : frecvenţă, amplitu-, dine, durată.

Sub aspectul său acustic, semnalul este element fundamental al procesului de transmitere a informaţiei lingvistice. Deşi amplu folosită, noţiunea de informaţie nu este încă clar definită. In orice caz, ea nu se confundă cu alte categorii, cum ar fi materia (substanţa) sau energia ; elementele materiale înzestrate cu o anumită energie nu sînt decît purtători de informaţie.

Informaţia este deci o proprietate a semnalului acustic ; acesta se înfăţişează ca o structură semiotică, care ne informează despre semnificat, fără a-1 conţine însă în substanţa sa; dat fiind caracterul său strict material, semnalul nu poate fi socotit o unitate semiotică bilaterală : el este reprezentat doar de latura

sonoră a cuvîntului. Dar, deşi unilateral, semnalul nu există decît în măsura în care este purtător al unei informaţii ; semnalele reproduc concret structurile semiotice din care fac parte semnificaţii pe care îi transmit.

A doua etapă a procesului informaţional urmează calea inversă : ascultătorul percepe semnalul acustic şi recunoaşte în el trăsăturile fonice : înălţimea, intensitatea, durata, spectrul. înălţimea sunetului este analizată spaţial de membrana bazilară, care se găseşte în organul nu

mit melc din urechea internă ; intensitatea este transpusă în impulsuri nervoase modulate în frecvenţă : prin topografia ei (prin porţiunea de membrană bazilară de la care vine) fibra nervoasă indică tonul, în timp ce prin frecvenţa impulsurilor .se indică intensitatea excitantului sonor (E. Nicolau, C. Bălăceanu, 1961, p. 165). în acest fel, semnalul este transformat în imagine acustică, fiind din nou transpus din domeniul fizic în cel al conştiinţei. Primit ca un tot de analizatorul auditiv, semnalul este descompus de scoarţa cerebrală în elemente semiotice minimale ; altfel spus, el este supus unei operaţii de decodaj, care este o operaţie de analiză, opusă codajului ca sinteză. Dar, deşi opuse, cele două operaţii se bazează pe aceleaşi structuri semiotice care fac parte din acelaşi cod social. Receptorul recunoaşte în semnele elementare aceleaşi semnificaţii pe care le actualizase emiţătorul : el recunoaşte monemele lexicale, în jurul cărora grupează determinanţii gramaticali care precizează mesajul fie pe plan categorial, fie pe plan individual.

Se ajunge astfel la momentul final al comunicării, şi anume la integrarea în mintea receptorului, a aceluiaşi mesaj pe care-1 formulase şi emiţătorul. Pe tot acest parcurs conţinutul semnificat a trecut prin mai multe transpuneri, dintre care cele mai importante sînt codajul în sistemul lingvistic şi decodajul semnalelor în elementele alcătuitoare ale mesajului.

Din punct de vedere lingvistic este important de subliniat că acest proces al vorbirii include trăsăturile invariante ale sistemului. în prima etapă, emiţătorul adaugă la invariante trăsături individuale, accidentale. Dar în a doua, receptorul operează o reducere de redundanţă, reţi- nînd trăsăturile esenţiale, necesare decodajului. întregul proces poate fi redus la

următoarea schemă :

A. EMITERE

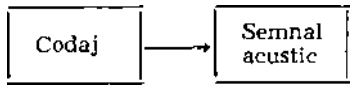

B. RECEPTARE

Percepere a

Decodaj

Din acest tablou au fost omişi anumiţi factori care apar în orice proces de transmitere a informaţiei, cum ar fi sursele de zgomot, situaţia etc. *.

2. STRUCTURA SEMNALULUI

Procesul de transmitere a informaţiei pune în joc toate nivelele semiotice ; în planul structurii lingvistice, se pleacă de la unităţi semiotice, organizate pe axa paradigmatică. Pentru a transmite mesajul, sînt alese anumite elemente din paradigmă, care sînt grupate apoi în secvenţe, pe axa sintagmatică.

Cu alte cuvinte, fiecare element al mesajului este rezultatul alegerii dintr-o clasă de semne. O dată ales, elementul respectiv este realizat sub forma unui semnal ; acesta reprezintă o etapă, o stare a secvenţei. Prin alegeri succesive se ajunge la o suită de semnale care transmit mesajul. Elaborarea secvenţelor are la bază mecanismele dezvăluite de modelele din gramatica generativă-transfor- maţională, realizate în cadrul celor trei componente de bază : sintactică, semantică şi fonologică. Nu ne vom opri aici asupra avantajelor şi

inconvenientelor unor asemenea modele [14] [15]. Oricum, gramatica generativă, îmbinată cu studiul informaţional, pot explica cel puţin bazele transpunerii semnelor în semnale.

Semnele (elementare sau complexe) sînt delimitate după criterii funcţionale ; acestea permit şi o descriere structurală a întregului ansamblu de semne, în cadrul tuturor categoriilor şi la toate nivelele. Trebuie să vedem acum care sînt posibilităţile de delimitare a semnalelor ca unităţi informaţionale fundamentale.

în orice proces de transmitere a informaţiei există tendinţa de a sesiza segmentele comunicării nu prin elementele lor minimale de expresie, ci prin grupări mai largi. Astfel de pildă, în comunicările telegrafice, semnele literelor sînt grupate automat în funcţie de semnificaţia lor globală, iar, la rîndul lor, grupurile de litere sînt reunite în ansambluri dictate de unităţile mesajului. La fel se în- tîmplă şi în cazul comunicării lingvistice.

Pentru lămurirea structurii enunţului se poate recurge la analiza în sintagme. Accepţia semantico-stilistică a sintagmei, va interesa mai puţin, din moment ce ea depinde de factorul subiectiv, care este intenţia vorbitorului (cf. I. Iordan, 1956, p. 500—503).

Deoarece însă semnalul este stabil ca model structural, e preferabil să fie plasat în cadrul sintagmelor strict definite prin trăsături sintactice şi morfologice. în acest caz, sintagma va fi socotită ca îmbinare de doi termeni, cu precizarea că uneltele gramaticale nu pot forma singure unul din termenii ei.

în teoria sintagmei a'[r]em deci un punct de plecare pentru segmentarea textului în semnale ; după ce s-au

14 Pentru scheme mai analitice vezi Al. Rosetti, *Introducere în fonetică,* Bucureşti, 1957, p. 12—13 ; Tatiana Slama-Cazacu, *Limbaj şi context,* Bucureşti, 1959, p. 222—224, 241—280, unde sînt prezentate mecanismele fiziologice ale procesului ; idem *Introducere în psiholingvistică.* Bucureşti, 1968, p. 70—106 ; E. Nicolau, C. Bălăceanu, op. cit., p. 20 ; Bertil Malmberg, *Structural Lingvistic and Human Comunication,* Berlin—Gottingen—Heidelberg, 1963, p. 26.

15 Vezi în această privinţă Nicolas Ruwet, *Introduction ă la grammaire generative,* Paris, 1967, p. 91—97. în ceea ce priveşte formalizarea, cf. Noam Chomsky, George A. Miller, *L'analyse formelle des langues naturelles,* Paris, Haga, 1968, II.

obţinut sintagmele, va fi continuată analiza pentru a se segmenta sintagmele la rîndul lor în semnale ; în principiu, un semnal reprezintă un membru de sintagmă.

în planul semnificatului, semnalul trimite la un fascicol de trăsături lexicale şi gramaticale, care sînt necesare pentru a determina mesajul în sensul dorit de emiţător ; el corespunde semnului sintactic aşa cum se realizează el în discurs ; dar semnalul este mai concret decît modelul său existent în structura limbii (cf. II, 3, c).

Semnalul este o unitate de expresie cuprinzînd semni- ficanţii semnelor elementare sau monemelor ; izolate, acestea nu pot îndeplini rolul de semnal decît atunci cînd coincid cu o parte de propoziţie de tipul *lupt.* în acelaşi fel, fonemul poate fi socotit semnal în cazul unui mesaj ca fr. *eau = lol.* Un fonem sintetizează astfel funcţia semnalizatoare cînd marchează singur o opoziţie întemeiată pe o bază comună : fr. *donne-moi tes des !, rom. a cumpărat pere, bere.* Dar asemenea cazuri sînt destul de rare pe axa sintagmatică.

In schimb, în limbile flexionare se întîmplă adesea ca semnificanţii să fie legaţi unul de altul printr-un fel de sudură care nu mai permite trasarea unei limite clare între ei : cf. rus *bratskij* „frăţesc", unde limita între radical şi sufix trece prin fonemul /ts/. în limbile aglutinante apare un element fonic care asigură unitatea semnalului complex, armonia vocalică : magh. *embereknek* „oamenilor", dar *hâ- zaknak* „caselor", turc, *adamlar* „oamenii[11], dar *evler* „casele".

în analiza structurilor semiotice, am insistat asupra faptului că forma concretă a determinărilor e mai puţin importantă, esenţialul fiind ca fiecare unitate de mesaj să fie determinată de categorii gramaticale (cf. III, 4). înseamnă de fapt că între un semnal sintetic şi unul analitic nu există diferenţe informaţionale esenţiale. într-adevăr, elementele semiotice analitice se grupează în jurul lexe- mului constituind o unitate de semnalizare. Este vorba de elemente funcţionale care sînt echivalente afixelor gramaticale : articol, prepoziţie, pronume (ca marcă pentru persoană şi număr), verb auxiliar ; aceste clase nu pot comunica prin ele însele unităţi complexe de mesaj. în enunţul : *Unii copii /s-au îndreptat/ către casă,* există trei mari

unităţi de comunicare, trei semnale complexe.

Putem însă recunoaşte statutul de semnale aparte pentru două categorii de unelte gramaticale : copula şi conjuncţiile. Trăsăturile lor lingvistice şi mai ales funcţionarea lor impun acest tratament. Copula stabileşte un raport între termenii unui mesaj şi a fost întotdeauna considerată ca un element aparte ; în gramatica franceză termenul introdus prin copulă este considerat atribut, ceea ce presupune că predicat este doar copula: *la maison* est *belle.* Am putea deci defini copula ca un microsemnal de atribuţie.

Conjuncţia stabileşte raporturi mult mai complexe fie între semnale, fie între propoziţii. De aceea ea dobîndeşte o anumită independenţă, neputînd fi legată de nici unul din termenii între care stabileşte relaţia (vezi III, 3). Conjuncţiile sînt microsemnale operaţionale.

In situaţii particulare pot fi reliefate anumite microsemnale : o r i *pleci,* ori *rămîi;* conjuncţia devine în acest

caz un semnal normal. Chiar anumite prepoziţii pot fi puse în evidenţă în construcţii exclamative (Pentru *nimic în lume* !) sau eliptice. Se produce în acest caz un transfer de semnificaţie de la un semnal autonom la un semn elementar care devine astfel semnal autonom.

Există şi tendinţa inversă : microsemnalele mai ales pot fi articulate cu unul din elementele corelate : casa-i *frumoasă < casa este frumoasă;* dar nu rezultă de aici că copula dispare în întregime ca semnal. In general, semnalele sînt despărţite prin pauze. Limita dintre semnale e marcată şi de locul accentului cînd acesta este fix, de restricţiile sistemului fonologie (grupuri posibile numai la iniţială sau la finală ; cf. A. Martinet, *Element s,* p. 91—93).

Prin urmare, în „procesualizarea“ unităţilor limbii, semnalul se constituie ca segment fundamental din punctul de vedere al *procesului* de transmitere a informaţiei.

El este alcătuit din unităţile inferioare : cuvînt, monem, fonem, trăsături distinctive. Iată schema elaborării semnalului, care nu este decît o adaptare a celei propuse de L. Lekomcev (1961, p. 41) :

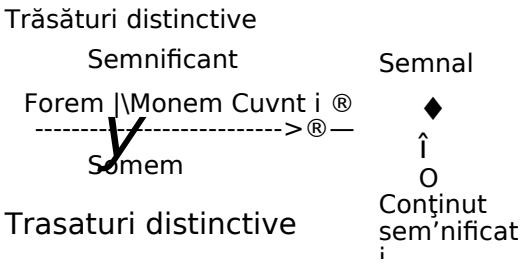

în care :

—►-direcţia unităţilor lineare
=►=direcţia elementelor nelineare
- -►= corespondenţa semiotică

•=semnificant O = semnificat ®=semn

Pentru analiza semnalelor se poate recurge la un

model de constituenţi, a cărui structură va fi un arbore, adică

un graf aciclic. Dacă se ia un enunţ ca *Un elev citeşte,*

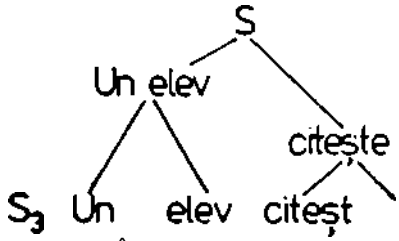

vom avea structura : în care :

S = secvenţă ;

Sj = macrosemnal analitic, alcătuit din cuvinte însoţite de articol, prepoziţie, pronume ca echivalent al desinenţei, verb auxiliar ;

52 = macrosemnal sintetic, alcătuit din cuvinte unitare, analizabile (în lexic sau gramatică) ;

53 = semnal elementar — monem ; acesta devine un microsemnal aparte numai în măsura în care nu este articol, prepoziţie, pronume- desinenţă, verb auxiliar.

După ce am văzut organizarea sintagmatică a semnalelor, urmează să ne oprim asupra structurii lor funcţionale. Am văzut că la toate nivelele semnele participă la structuri funcţionale, fie că e vorba de semne luate separat sau de ansambluri semiotice. Pentru semnal contează însă mai ales aspectul particular. Astfel, pentru a se realiza o comunicare lingvistică, din mulţimea generală a semnificaţilor se actualizează o submulţime. între fiecare unitate de semnificat şi fiecare semnal se stabileşte o corespondenţă funcţională. în momentul receptării funcţia este inversă : semnalele sînt luate ca domeniu de definiţie, care se aplică pe submulţimea de unităţi de semnificaţi.

Semnalul, ca unitate fundamentală a vorbirii, este purtătorul unei anumite informaţii. în consideraţiile precedente informaţia a fost abordată sub aspectul ei calitativ, semantic. Există însă şi un aspect cantitativ, dealtfel mai aprofundat de către specialişti decît

primul : cu anumite mijloace matematice se stabileşte cantitatea de informaţie, purtată de un semnal. Astfel, se ia în considerare proba-
bilitatea de apariţie a unui semnal oarecare : un semnal aduce o anumită cantitate de informaţie, dacă el nu poate fi prevăzut cu certitudine absolută. Cantitatea de informaţie se măsoară indirect, prin incertitudinea înlăturată ; măsura incertitudinii este desemnată cu termenul de *entropie,* preluat din termodinamică.

Cînd rezultatele sînt echiprobabile, *H* (entropia) este egală cu logaritmul în baza 2 din numărul de rezultate :

$$H = \log 2\ n.$$

Unitatea de informaţie este *bitul,* adică informaţia furnizată prin precizarea unei variante dintre două variante echiprobabile.

Dacă însă rezultatele nu au aceeaşi probabilitate de apariţie, atunci entropia se calculează după formula :

$$H = - \sum_{i=i}^{I=k} Pa < \log 2\ Pat$$

unde L = sumă ;

i = succesiunea indicilor 1, 2, 3 ... *k* ai sumei ; *Pai* = probabilitatea de apariţie a elementului a< Dealtfel, prima formulă (H=log2n) este un caz particular al celei de a doua, mai exact cazul în care toate probabilităţile *Pai* sînt egale între ele. Intr-adevăr, probabilitatea de apariţie a lui a* fiind aceeaşi pentru orice i, avem :

$$H = \frac{\text{I 1 ,}}{\text{In \& n}} \text{—log}^{\text{1,1,}}_{\text{b n}} \text{-------log}^{\text{1 ,}}_{\text{-----F...H----log}^{\text{11}}_{\text{n °}}} \text{—} =$$

de *n* ori

$$= \text{-n|i-log\^{}|} = \text{- jlogl]} = \text{- (log 1 - log } n) =$$

$$= \text{—(0 — log n)} = \log_2 n.$$

Cantitatea de informaţie *(I)* adusă de realizarea

unui rezultat este egală cu entropia inițială *(H*i), minus entropia rămasă după realizarea evenimentului (H2), deci :

$$/ = Hi—W_2.$$

S-a calculat[16] mai iutii entropia literelor în structura diferitelor limbi ; cu formule simple, dacă se cunoaşte lungimea medie a cuvintelor se poate calcula şi entropia cuvintelor. în a doua parte a lucrării ne vom ocupa de analiza motivării în funcţie de frecvenţă, care ridică probleme generale cu privire la capacitatea informaţională a cuvintelor după cum sînt sau nu motivate (vezi X, XI).

Pentru a transmite o cantitate de informaţie în condiţii optime, semnalul trebuie să fie organizat după anumite principii. Studierea structurilor de semne care stau la baza semnalului arată că principiul fundamental al sistemului este economia. Aceasta înseamnă că din relativ puţine elemente se poate realiza un număr foarte mare de unităţi. Motivarea relativă (derivate, compuse, figuri semantice — metafore etc.) este tocmai un aspect al acestei tendinţe către economie.

Realitatea lingvistică arată că codul lingvistic nu utilizează toate posibilităţile de a realiza o economie absolută ; fiecare cod lingvistic posedă un număr de unităţi care depăşeşte întotdeauna limita cerută de economie.

Practica transmiterii informaţiei este cea care impune cu necesitate introducerea în semnal a unor trăsături suplimentare pentru a asigura perceperea semnalului, în ciuda deformărilor inevitabile. în realitate, nu există proces de transmitere a informaţiei care să nu fie perturbat de o anumită sursă de „zgomot[44]. Deoarece în comunicarea lingvistică orală există întotdeauna o atare sursă de zgomot, efectele ei trebuie preîntîmpinate. Trăsăturile suplimentare, care intervin pentru a asigura eficienţa transmiterii, care pot fi „ghicite[44] cu o anumită certitudine, sînt numite redundante.

16 Vezi şi Z. Rovenski, A. Uemov, E. Uemova, Maşina *şi gîndirea* (trad. din 1. rusă), Bucureşti, 1962, p. 80 ; S. Marcus, Ed. Ni- colau, S. Stati, *Introducere în lingvistica matematică,* Bucureşti, 1966. p. 251—252.

Există în primul rînd o redundanţă manifestată în sistem, de pildă prin unele restricţii ale codului (în română grupul *ZVT-* este imposibil la iniţială etc.) ; dacă ascultătorul va percepe astfel de fenomene, rămase în afara codului cunoscut, el va şti să le transforme în structuri permise.

Ca orice cod, limba cuprinde două categorii de elemente de informare şi de control ; elementele de control permit detectarea şi corectarea erorilor survenite în comunicare. Tocmai numărul elementelor de control ilustrează raportul dintre economie şi redundanţă. Organizarea sintagmatică a semnalelor prezintă fapte analoge cu aceste elemente de control, incluse în mecanismul acordului. în principiu, dacă unei singure diferenţe din planul semnificatului îi corespund mai multe diferenţe în planul semnificantului, înseamnă că expresia semnificantă este redundantă : în engleză, pluralul este marcat o singură dată în *the French berets,* deci expresia este economică ; în secvenţa românească corespunzătoare *băştile franţuzeşti,* pluralul este marcat de alternanţa *bască/băşti* în care, în afară de primul sunet, celelalte sînt schimbate (a/ă, *s/ş, c/t),* ca şi de alternanţe din cadrul adjectivului *franţuzească/ franţuzeşti (ea/e, s/ş, c/t');* să adăugăm la acestea mărcile pluralului *-i-* şi *-le* şi ajungem la opt mărci pentru o singură distincţie (numărul), ceea ce dă o expresie extrem de redundantă.

O redundanţă atît de clar marcată nu este utilă ; ea apare adeseori în urma „accidentelor" fonetice. în a doua parte, consacrată motivării, vom studia şi căile prin care motivarea, adeoseori redundantă, dispare (vezi XI, 3).

Nu rezultă de aici că redundanţa este inutilă : dacă una dintre mărci se şterge în comunicare, conţinutul va fi transmis de o alta, echivalentă. în plus, există împrejurări în care sursele de zgomot sînt foarte puternice şi în asemenea cazuri este cu atît mai necesar să se introducă elemente suplimentare în procesul de semnalizare pentru a-i asigura eficacitatea.

Este cazul activităţilor care se desfăşoară în condiţii defectuoase de audiţie ; în asemenea situaţii, există un echilibru destul de interesant între elipsă ca expresie a economiei şi redundanţă. Pescarii de la noi

folosesc un singur cuvînt, *roată,* pentru a arăta că trebuie să se aşeze în formă de cerc, dar ei îl repetă de mai multe ori : *roată, roată, roată !* Elementele redundante completează mesajul, îl precizează : ele pot avea şi un rol de stimulare, de încurajare, de a atrage atenţia asupra mesajului, de a-i confirma receptarea (cf. T. Slama-Cazacu, 1962, 1964).

Am analizat pînă aici în capitole aparte nivelele semiotice ale limbajului : în sistemul limbii am stabilit o ierarhie semiotică plecînd de la semne elementare (moneme) pînă la semnul complex — cuvîntul lexical, morfologic şi sintactic. Transmiterea mesajului antrenează elementele şi unităţile de la toate nivelele limbii. în acest paragraf ne-am oprit la realizarea lor în forma articulată a semnelor.

în cele ce urmează vom studia anumite probleme privitoare la mecanismele cunoaşterii, care stau la baza structurilor semiotice, pentru a încerca apoi să înfăţişăm organizarea de ansamblu a sistemului semiotic al limbajului.

3. SEMNALIZAREA COGNITIVA

o) SEMNAL AL SEMNALULUI

în cursul acestui paragraf vom examina particularitatea limbajului ca sistem de semnalizare, folosind mai ales teoria, devenită clasică, a lui I. P. Pavlov.

Reflexul este cea mai curentă şi cea mai importantă formă de reacţie a organismului la stimuli ; forma elementară a reflexului este reflexul necondiţionat, reprezentat de reacţia de răspuns instinctivă, înnăscută, legată de funcţiile vitale ale organismului. în acest caz, stimulii au un caracter nemijlocit, provocînd o anumită reacţie fiziologică.

Semnalizarea apare ca un proces complex în cadrul reflexului condiţionat; anumite însuşiri ale obiectului (forma, culoarea) pot trezi unele reacţii, de pildă secreta- rea salivei, fără să aibă o legătură nemijlocită

cu ele (cf. I. P. Pavlov, 1951, II, p. 25). In asemenea situaţii excitantul condiţional apare ca un semnal, fiind însoţit pentru o perioadă de timp de excitantul necondiţional ; după aceea el va putea să determine singur aceeaşi reacţie.

în timp ce reflexul necondiţionat se desfăşoară la un nivel nervos inferior, reflexul condiţionat se fixează numai în creier ; acesta se realizează prin semnale ca excitanţi condiţionali, bazaţi pe funcţia de conexiune a scoarţei cerebrale. Conexiunea se stabileşte de fapt între noul agent şi organul care răspunde în mod normal excitanţilor nemijlociţi. Reflexul condiţionat se poate fixa şi cîteodată transforma, pe cale ereditară, în reflex înnăscut.

Organele semnalizării sînt analizatorii, care pot descompune fenomenele în părţile lor componente. Analizatorii sînt alcătuiţi din organele senzitive, căile nervoase şi porţiunile din scoarţă cerebrală, unde se termină nervii. Ca formă psihică, reflexul condiţionat se realizează în cadrul cunoaşterii senzoriale prin senzaţii, percepţii şi reprezentări care îşi au centrul în scoarţă. Reflexul condiţionat reprezintă o imagine a acţiunii exercitate asupra organismului ; se deduce de aici că înseşi senzaţiile sînt cele mai elementare semnale (imagini) în cadrul relaţiilor dintre organism şi lumea exterioară (vezi şi A. Kiselincev, 1958, p. 133, 233). Rezultă deci că putem socoti semnal nu numai un obiect sau o trăsătură, ci şi imaginea lor senzorială. Dacă senzaţia este pusă întotdeauna în legătură cu însuşirea respectivă a obiectului, ea poate fi considerată un semnal (vezi L. O. Reznikov, 1961, p. 124).

Reflexul condiţionat este prin urmare mecanismul primului sistem de semnalizare. El este comun animalelor şi omului. Dar natura lui explică şi structura celui de-al doilea sistem de semnalizare, propriu omului, amîndouă fiind în strînsă legătură. La om, semnalizarea se realizează prin conexiunea celor două sisteme, al doilea avînd rolul conducător în întreaga viaţă psihică. Limbajul formează cel de-al doilea sistem de semnalizare şi de fapt este un excitant condiţionat, dar foarte sintetic şi general.

Atît în procesul de constituire cît şi în cel de achiziţie a limbajului, pot fi stabilite mai multe etape în ceea ce priveşte trecerea de la primul la al doilea sistem de semnalizare.

a) Emiterea de sunete instinctive. Fiinţa preumană şi copilul în faza prelingvistică emit sunete care nu fac decît să exprime stări chinestezice, fără intenţia de semnalizare. Este vorba de reflexe necondiţionate, care duc la emiterea unor sunete lipsite de un statut fonologie în această fază.

b) Transformarea sunetelor iniţiale în semnale condiţionate. Este etapa în care sunetele emise de mai multe ori în legătură cu excitanţii nemijlociţi devin semnale condiţionate, legate de situaţii concrete, de satisfacerea necesităţilor biologice elementare — hrană, apărare etc. Dar la un moment dat, sunetele pot semnaliza singure unele trăsături esenţiale. Diferiţi specialişti, referindu-se la premisele biologice ale vorbirii, arată diversitatea sunetelor semnalizatoare folosite de maimuţe (cf. A. G. Spirkin, 1963. A. Nehring, *Sprachzeichen,* p. 91—104). Acestea produc sunete nearticulate, care însoţesc acţiuni colective ca împerecherea, rîsul, urmărirea altor animale, fuga în faţa pericolului, apărarea, jocul. în afara unor sunete izolate, mai mult sau mai puţin asemănătoare vocalelor şi consoanelor din limbajul uman, maimuţele sînt capabile să emită grupuri de sunete, ca : *mlia-mlia-mlia, ak-ak-ak, o-o-u, a-e-e-e* etc., folosite în diferite situaţii şi asociate unor gesturi caracteristice. Dar, în principiu, semnalele sonore au fost superioare gesturilor ; datorită capacităţii lor comunicative multilaterale, ele s-au constituit în sisteme de transmitere a mesajului. Este vorba firește de semnale de gradul întîi, animalele nefiind în stare să realizeze trăsături invariante de semnificaţi.

Oricum, antropoizii preumani au folosit unele sisteme semiotice, printre care se detaşează net sistemele sonore. „Aceste sisteme reglează comportamentul individului în raport cu un şir sau o succesiune determinată de evenimente, dintre care unul joacă rolul de *indiciu* sau *semnal,* iar celălalt — de regulă un eveniment cu semnificaţie biologică directă" — rolul de *semnalizat* sau *indicat* (cf. Cornel Popa,

1976, p. 348).

c) Transformarea semnalelor condiţionate în cuvinte propriu-zise. Acest proces a fost posibil datorită evoluţiei extraordinare a capacităţii scoarţei de a reflecta realitatea, evoluţie determinată de trecerea la o atitudine activă în cadrul unor rudimente de muncă în comun aşa cum a subliniat atîtţ de pregnant Engels [17]. în acest fel legăturile între indivizi au determinat folosirea sunetelor înzestrate cu trei funcţii de bază : imperativă, indicativă şi interogativă (G. Revesz, 1946, 6, II).

Pentru a denumi primele trăsături abstracte, elaborate în cadrul unui asemenea proces, cuvintele trebuie să aibă o formă motivată, adică determinată de conţinutul denumit şi comunicat. De aceea, primele cuvinte au fost strigăte naturale, interjecţii şi onomatopee (cf. Al. Graur, 1929, p. 63 ş.u., *Studii,* p. 186—196). în evoluţia structurii semnalului lingvistic, se pot distinge două etape : semnalul nearticulat şi semnalul articulat. Primul este propriu fiinţelor primitive, pitecantropii şi desigur sinantropii. Cuvintele ca semnale de gradul al doilea erau formate din grupuri sonore nediferenţiate ; nu poate fi postulată, pentru acea epocă, existenţa unităţilor funcţionale, a fonemelor.

Prin stadiul intermediar al omului de Neanderthal se trece la vorbirea articulată, proprie tipului evoluat al omului de Cro-Magnon. Numai în urma unei lungi evoluţii a aparatului fonator şi a scoarţei cerebrale, mai ales a centrului vorbirii, s-a putut ajunge la articularea unui semnal organizat din punct de vedere funcţional. Această evoluţie este atestată de fapte antropologice, de. elemente ale diviziunii muncii, ale perfecţionării uneltelor, de organizare socială a oamenilor, de rudimente de artă (A. A. Leontiev, 1963) ; semnalele sînt acum articulate în foneme distincte şi se ajunge la construcţii destul de ample, însă sub formă paratactică.

în ceea ce priveşte mesajul transmis, acesta are însă un sens difuz, nediferenţiat. Dar datorită activităţii practice, funcţia nominativă a semnalului se va dezvolta

17 Friedrich Engels, *Rolul muncii în procesul dc transformare a maimuţei în om,* în K. Marx, F. Engels, *Opere,* voi. 20, Bucureşti, 1964.

prin mecanismul generalizării care va duce la semnificaţi ab- stracţi (A. Roşea, 1963, p. 243). De-abia din acest moment se poate spune că semnalul lingvistic este deja constituit şi că fiinţa respectivă a devenit un adevărat *Homo signi- ficans* (H. Wald, 1970).

Semnalele nu mai sînt folosite pentru un obiect sau fenomen, ci pentru a indica trăsăturile generale, deduse dintr-un grup de obiecte. Altfel spus, semnalul este folosit pentru un grup de transformări, desemnînd elementul structural fundamental, invariantul grupului. Cuvîntul ca semnal are deci un rol organizator : el permite o sinteză a reflexelor condiţionate. în acest fel, percepţiile, reprezentările provenite din obiecte sau fenomene sînt reunite în- tr-un stoc de mesaje ; tocmai datorită semnalului lingvistic se reţin, printr-un proces de reducere de redundanţă, trăsăturile invariante (vezi E. Nicolau, C. Bălăceanu, 1961, p. 408, 414).

Din punct de vedere psihologic, procesul de abstractizare este datorat analizatorului verbal motor, care conduce impulsurile aparatului verbal către scoarţă, unde se produce trecerea de la cunoaşterea senzorial-concretă la abstracţie ; această trecere înseamnă deplasarea proceselor nervoase din primul sistem de semnalizare la un nivel mai îndepărtat de realitate, dar mai apropiat de esenţa ei. Cu alte cuvinte, se poate spune că mai multe informaţii sînt grupate într-o singură informaţie sintetică, care se referă la un întreg ansamblu, fiind codificată cu ajutorul cuvîn- tului ca semnal.

Este necesar să ne oprim puţin asupra expresiei „cuvîntul este semnal al semnalului[11]. Aşa cum am arătat, cuvîntul face parte din al doilea sistem de semnalizare. Dar s-a demonstrat, prin experienţe, că informaţiile senzoriale sînt şi ele legate de cuvînt : de pildă, impresiile provocate de o sonerie sînt raportate la cuvîntul respectiv. Altfel spus, cuvîntul este şi un punct de reper pentru primul sistem de semnalizare ; rolul său este acela de a stabili o corelaţie între cele două sisteme, asigurînd rolul primordial al celui de-al doilea. Cuvîntul (latura sa sonoră) este un semnal al semnalului pentru că, prin intermediul invariantului de semnificaţie, evocă semnale de ordinul întîi (imagini concrete ale obiectelor — senzaţii, percepţii, re-

prezentări).

Caracterul de semnal al cuvîntului este evident ; atît sub aspectul său fizic, sonor, cît şi sub aspectul impresiilor produse la nivelul scoarţei (imagine acustică), el este folosit pentru codificarea şi transmiterea unui mesaj. Cuvîntul contribuie la însăşi alcătuirea semnificaţilor, precum şi la mecanismul funcţionării gîndirii, odată constituită. Dar prin aceasta cuvîntul depăşeşte trăsăturile unui simplu semnal mecanic, fiind un „semn sui generis, un semn care are propria sa specificitate“ (A. Schaff, 1968, p. 190).

Anumite particularităţi ale constituirii limbajului ca sistem semiotic în filogeneză se regăsesc, concentrat, şi în procesul de achiziţie a limbii materne, în ontogeneză. Lăsînd la o parte abordarea psiholingvistică şi psihopeda- gogică a problemei, sînt de menţionat aici cele două tipuri de cunoaştere semiotică, care constituie de fapt şi două faze ale constituirii limbajului : cunoaşterea ostensivă şi cea discursivă (cf. C. Popa, 1976, p. 355—365).

Cunoaşterea ostensivă constă în însuşirea semnificatului unui semnificant pe baza perceperii directe a referentului respectiv, în cadrul lingvistic natural. Este vorba de situaţia semiotică clasică, care cuprinde întregul triunghi semiotic, plasat în procesul comunicării lingvistice elementare, cînd se însuşesc primele semne ale unui vocabular primar, caracterizat prin trăsături concrete, reprezentabile, perceptibile ca atare într-un referent nemijlocit. De pildă, un copil care învaţă limba maternă îşi va însuşi semnul *dine* asociind prin numeroase repetări sem- nificantul *dine* cu animalul respectiv sau cu imaginea acestuia, desprinzînd pînă la urmă trăsăturile invariante ale semnificatului. Această achiziţie presupune prezenţa unui vorbitor care cunoaşte dinainte semnul : reprodu- cîndu-1, el arată, indică (gest ostensiv) referentul. Astfel, cel care învaţă semnul va stabili o legătură constantă între semnificant şi referent.

Ulterior, pe baza unei cunoaşteri active se va alcătui semnificatul respectiv, chiar dacă el nu posedă o expli- citare în semnele corespunzătoare. însă important de arătat este că semnul se va constitui prin diferenţieri şi opoziţii, prin negaţii succesive : ambele sale laturi

sînt negative, opozitive şi diferenţiale, cum spunea Saussure ; semnificantul şi semnificatul se integrează în structuri.

Cunoaşterea discursivă porneşte de la existenţa unui sistem semiotic constituit, pe baza căruia operează în absenţa referentului, eliberîndu-se de contingenţa spaţială şi temporală. Limbajul devine astfel un sistem semiotic abstract, capabil să efectueze operaţii logice, supuse probelor de adevăr. în capitolul III, am arătat gruparea semnelor pe clase, în funcţie de trăsăturile semnificaţilor, referenţiale, reprezentabile, abstracte şi categoriale.

La nivelul logico-semantic, prin sistemul semiotic al limbajului se efectuează operaţii ca : denumirea, definiţia, diviziunea, clasificarea, abstractizarea şi determinarea, al căror reflex lingvistic este cunoscut în semantica de diferite tipuri, de la cea tradiţională, trecînd prin cea structuralistă şi ajungînd tocmai la semantica de ultimă oră, care se apropie de logică.

Dacă operaţiile de mai sus se referă mai ales la axa paradigmatică, limbajul permite în schimb şi operaţii de natură sintactică; considerarea, asertarea, contestarea unui conţinut prepoziţional poate fi însoţită de operaţii logico-sintactice ca, de pildă : conjuncţia, disjuncţia, implicaţia, echivalenţa, incompatibilitatea. Să adăugăm inferenţa şi demonstraţia şi vom avea un tablou complex al instrumentului ultra-rafinat care este sistemul semiotic al limbajului ca mod de cunoaştere abstractă pînă la nivelul cel mai înalt al reflecţiei logico-filozofice şi al achiziţiilor ştiinţei.

In toate dimensiunile semioticii lingvistice se încearcă „recuperarea" acestor operaţii ale cunoaşterii discursive, dacă n-ar fi decît deschiderea generativismului, care a fost preocupat de dimensiunea sintactică, spre semantică, îmbogăţită recent cu aparatura logico-pragmatică, în domenii cum este presupoziţia (vezi mai jos, p. 136).

Cunoaşterea discursivă permite şi operaţii interlingvis- tice, cum sînt : modelarea, cifrarea, traducerea. Intr-un paragraf special vom discuta cazul cel mai acut al acesteia din urmă : semiotica traducerii poetice (VI, 3).

E momentul să examinăm acum semnul în întregul său din punctul de vedere al comportării în structurile semiotice. La constituirea structurilor semiotice semnul participă sub cele două aspecte : semnificant şi semnificat; cum s-a văzut deja, acesta din urmă participă la toate nivelele şi formele cunoaşterii.

în semnificat sînt incluse însă trăsăturile invariante aparţinînd unor grupuri de transformări (clase de obiecte şi fenomene) ; de aceea, s-a afirmat că conţinutul semantic al cuvîntului nu poate avea un caracter de semn (Al. Graur, *Studii,* p. 172 ; T. P. Lomtev, 1960, p. 99—100). El este abstract, nearbitrar, în timp ce semnificantul este arbitrar, fapt dovedit prin diversitatea limbilor, prin existenţa sinonimelor şi a omonimelor în cadrul aceleiaşi limbi.

Critica caracterului arbitrar al cunoaşterii, implicat în definiţia cuvîntului ca semn în ansamblul său, se sprijină pe polemica dusă de Lenin împotriva empiriocriticis- mului. în zilele noastre această critică a fost reluată într-un context mai larg [18].

De fapt, cum am arătat mai sus, semnificatul se realizează prin forme corelate direct cu referenţialul, a căror elaborare are la bază fenomene neurofiziologice complexe, în mecanismul semnalizării lingvistice intervin două categorii de semnale : semnificanţii sonori şi semnalele neurofiziologice care codifică invarianţii de semnificaţie. Aceştia sînt de două ori mijlociţi : prin semnalele cunoaşterii senzoriale şi prin semnificanţii sonori.

Pentru a lămuri relaţiile din cadrul procesului de se- mioză, „feţele" lui pot fi interpretate din punct de vedere funcţional; vom lua astfel în considerare : mulţimea semnalelor sonore, mulţimea invarianţilor de semnificaţie şi regula de corespondenţă între elementele celor două mulţimi. Psihologii şi neurologii studiază în adîn- cime aspectul funcţional al cunoaşterii

18 Vezi V. I. Lenin, *Materialism şi empiriocriticism,* Bucureşti, 1972 ; cf. E. Albrecht, *Die erkenntnistheoretische Problematik des sprachlichen Zeichens,* în DZPh, 1961, p. 366 ; V. A. Zvegincev, *Ocerki po obscemu jazykoznaniju,* Moscova, 1961, p. 92—101.

şi al semnalului lingvistic [19].

Ei se interesează şi de corespondenţa care există între invariantul psihic şi trăsăturile esenţiale ale clasei de obiecte sau fenomene pe care o reflectă ; în acest caz avem un lanţ funcţional :

Invariant obiectiv — Invariant psihic — Semnal lingvistic

Corespondenţa semiotică se stabileşte nemijlocit între invariantul psihic şi semnal; după cum se va vedea în partea a Il-a (p. 175—176), semnificantul nu intră în raport direct cu invariantul obiectiv.

în prima parte a lanţului funcţional, determinantă este direcţia invariant obiectiv — invariant psihic ; prima mulţime reprezintă domeniul de definiţie. La nivel teoretic funcţia poate fi inversată şi în acest caz pornim de la invariantul psihic la cel obiectiv, dar aceasta nu înseamnă postularea unei ipostaze apriorice a gîndirii care ar fi capabilă „să creeze" realitatea.

La fel stau lucrurile şi în privinţa celei de a doua părţi a lanţului funcţional. Determinant este sensul invariant psihic ■— semnal lingvistic ; nu rezultă însă de aici că există gîndire fără limbă, ci doar că gîndirea este elementul primordial în raport cu expresia sonoră ; aceasta are raţiunea de a fi numai în măsura în care exprimă elemente de gîndire.

Saussure arătase că semnificantul şi semnificatul se evocă reciproc ; în cazul de faţă aceasta înseamnă că funcţia poate fi inversată, lucru subliniat şi de analiza mecanismului de semnalizare. Insă şi de data asta, trebuie arătat că trăsăturile invariantului psihic nu sînt determinate ca atare de caracteristicile semnalelor lingvistice. Cel mult, acesta poate fi socotit un model care sugerează organizarea invariantului psihic.

Cînd este în întregime nemotivat, semnul concentrează toate trăsăturile semnificatului : *scaun* reuneşte

19 Vezi A. Kreindler şi alte contribuţii în culegerea *Materialismul dialectic şi ştiinţele contemporane ale naturii,* Bucureşti, 1962 ; Paul Fraisse dă o interpretare psihologică a funcţiei semnalizatoare, mai apropiată de domeniul lingvistic — vezi *Problemes de psycho-linguistique,* Paris, 1963, p. 158. Pentru implicaţiile lingvistice propriu-zise, cf. Ande Martinct, *A Funcţional View of Language,* Oxford, 1962, p. 49.

toate trăsăturile distinctive, semantice şi gramaticale. Semnalele motivate subliniază, prin însăşi forma lor, anumite trăsături ale semnificatului : *televizor,* analizabil în trei unităţi semnificative minimale, „desfăşoară" trăsăturile corespunzătoare fiecărui element. In toate cazurile, semnalul „reprezintă" invariantul de mesaj, contribuind la elaborarea şi la manevrarea acestuia. Diferenţa între semnalele motivate şi cele nemotivate nu este fundamentală. Dovadă este faptul că structuri radical opuse (izolante sau aglutinante etc.) permit mesajului să se organizeze şi să se exprime fără greutăţi notabile. Relaţia este analogă celei dintre un model ştiinţific şi obiectul la care se referă : primordial este obiectul modelat; modelul acestuia este determinat şi nu invers (cf. S. Marcus, Ed. Nicolau, S. Stati, 1966, p. 109—110).

Am prezentat pînă aici principalele probleme pe care le ridică semnalul lingvistic în raporturile sale cu invariantul de semnificat, insistînd asupra caracterului de proces al semnalizării. Este necesar să analizăm acum semnul ca *rezultat* al acestui proces.

Prin urmare, semnificantul se află în strînsă legătură cu invariantul de semnificat, care are un suport neurofi- ziologic, ceea ce înseamnă că poate fi abordat, la rîndul sau, fie ca proces (propria sa elaborare), fie ca rezultat. Dar dacă în cadrul procesului putem izola categoria semnalului, mai este legitimă aceeaşi operaţie în analiza existenţei însăşi a structurilor semiotice ? Pentru a răspunde la această întrebare, să vedem cum se elaborează structura cognitivă elementară.

Fixarea unui mesaj este însoţită de modificări în structura neuronilor ; se presupune că este vorba de un substrat chimic, şi anume de substanţe care au caracteristicile necesare pentru a păstra mesajele — în primul rînd nucleoproteinele. Dar mecanismul intern al acestor procese nu este încă foarte bine cunoscut; dacă funcţiile inferioare ale cunoaşterii pot fi localizate în scoarţă, alta este situaţia pentru nivelul abstract : se ştie că nu există o zonă care să-i corespundă strict. Totuşi neurologii au stabilit mai multe nivele în

procesele care duc la realizarea mesajului lingvistic : 1. nivelul periferic al organelor de simţ (auzul şi vederea) ; 2. nivelul cortical, unde se elaborează organizarea discursului în foneme ; 3. recunoaşterea auditivă, vizuală, care permite raportarea unui cuvînt la un obiect sau la un grup de obiecte ; acesta este nivelul inferior al cunoaşterii şi comunicării umane ; 4. nivelul funcţiilor mnezice, de evocare a mesajelor invariante, a noţiunilor fixate ; 5. nivelul limbajului interior ; la acest nivel se constituie structurile semantice, morfologice şi sintactice ; 6. nivelul funcţiilor superioare de abstractizare şi generalizare (după A. Kreindler, 1962, p. 241—242). S-au găsit chiar corespondenţe neurofiziologice pentru categoriile de semnal, semn şi sens. Dar, deoarece substratul material al semnificatului nu este strict localizat, singura posibilitate de a-1 fixa este corelarea consubstanţială cu imaginea acustică a semnificantului.

în opoziţie cu semnele artificiale, în cadrul semnului lingvistic semnificantul reprezintă însuşi mijlocul de constituire al semnificatului. Rezultă de aici că semnul lingvistic are o structură internă, bazată pe o organizare bilaterală. Am prezentat mai sus (II, 1) argumentele „bilatera- liştilor“. Dar raţionamentul poate fi extins : ar fi nimerit să vorbim în primul rînd de caracterul „bilateral* al semnificatului.

Intr-adevăr, acesta are două aspecte — distincte, e adevărat — dar intrinseci naturii sale : un substrat neuro- fiziologic care reţine informaţia sintetică, invariantul grupului de transformări. El are la bază procese nervoase cu caracter semnalizator, care îi conferă trăsături semiotice. Acesta este primul aspect al semnificatului, care intră ca atare în structurile semiotice.

Dar semnificatul nu se reduce la simpla mişcare materială a scoarţei, ci este mai ales un ansamblu de trăsături abstracte care reflectă, reproduc, mai mult sau mai puţin fidel realitatea.

în afară de aceasta, el este determinat social, dat fiind că achiziţiile gîndirii nu constituie doar suma mecanică a contribuţiilor individuale. Acesta este al doilea aspect al semnificatului, aspect reprezentat în structurile interne numai prin intermediul primului.

în mod analog putem aborda caracterul bilateral al semnificantului. El participă la structurile semiotice prin imaginea sa acustică, care intră în corelaţie directă cu semnificatul. A doua latură a semnificantului o constituie aspectul său fizic, care are o valoare obiectivă, consacrată prin folosirea lui de către societate.

Pe plan intern semnul este bilateral în măsura în care reuneşte în acelaşi ansamblu substraturile neurofiziologice ale semnificaţilor, pe de o parte, şi imaginile acustice ale semnificanţilor, pe de altă parte. în figura de mai jos, planul intern este reprezentat prin partea haşurată :

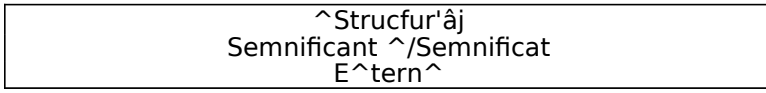

Prin urmare, caracterul bilateral al semnului trebuie analizat în toată complexitatea sa, prin cuprinderea aspectelor sale materiale şi sociale. „Unilateraliştii“ au avut în vedere doar semnificantul ; dar acesta nu epuizează structura semiotică internă, deoarece el alcătuieşte o unitate consubstanţială cu substratul neurofiziologic al semnificatului. Fenomenele semiotice nu pot fi reduse la semnifi- canţi decît în cazul cînd ne referim doar la existenţa fizică a acestora (cf. Max Bense, 1972, p. 72), şi anume la semnalele care se găsesc în relaţie de proces cu semnificaţii.

„Bilateraliştii“ insistă asupra structurii interne a semnului, dar neglijează substraturile ei materiale, sociale. Adeseori se neglijează însăşi existenţa celor două laturi, prin reducerea semnului la simpla relaţie care există între ele. în realitate, faptele semiotice, organizîndu-se în structuri interne care le sînt specifice, depăşesc limitele acestor structuri prin participarea la ansambluri mai cuprinzătoare.

Semnul este studiat de diferite discipline, potrivit cu aspectul care e pus în lumină. Fiziologia subliniază tocmai mecanismul fuzionării celor două elemente ale

structurii; ea este ştiinţa care demonstrează cel mai clar simbioza lor, explicînd modificările fizice pe care le implică.

Psihologia are în vedere elaborarea formelor de cunoaştere care intervin în alcătuirea structurii semiotice, relaţiile dintre elementele acesteia, precum şi relaţiile dintre structuri şi indivizii care le elaborează şi le folosesc ; aceste probleme sînt lămurite prin contribuţiile decisive ale psihologiei experimentale.

în ceea ce priveşte aspectul fizic al semnificantului, el este obiectul disciplinelor acustice şi fonetice; dar ştiinţa modernă a dus la dezvoltarea tehnicii transmiterii vorbirii la o foarte mare distanţă, ceea ce a permis elaborarea riguroasă a principiilor şi mijloacelor de semnalizare.

Cît despre lingvistica actuală, aceasta analizează cele două laturi ale semnului ; chiar cînd se ocupă de una din laturi, ea ia în considerare trăsăturile şi unităţile acesteia într-un raport de solidaritate cu planul opus ; este vorba de raportul de comutare, care asigură calitatea distinctivă a trăsăturilor şi unităţilor celor două laturi ale semnului.

în ceea ce priveşte relaţiile semiotice propriu-zise, s-a ajuns, datorită logicii simbolice, la un nivel superior de analiză a semnului (cf. Em. Vasiliu, 1962, Gh. Enescu, 1965, p. 169).

Rezultă aşadar că structurile semiotice pot fi analizate din unghiuri diferite ; esenţial este însă să deosebim structurile semiotice ca rezultate ale dinamicii proceselor de semnalizare.

Este neîndoios că lingvistica nu poate să aibă în vedere toate detaliile cercetărilor din celelalte discipline. Dar la nivel teoretic, lingvistica generală trebuie să facă bilanţul datelor fundamentale stabilite de ştiinţele care vin în contact cu ea. în acelaşi timp, avînd ca punct de plecare aceste date, lingvistica trebuie să stabilească locul unităţilor nivelelor lingvistice în vastul ansamblu al fenomenelor umane. Numai în acest fel vom putea evalua adevăratele dimensiuni ale sistemului general al limbajului. Aspectul semiotic al acestuia are o importanţă primordială, aşa cum rezultă şi din capitolul următor.

SISTEMUL SEMIOTIC AL LIMBAJULUI

în capitolele precedente am insistat asupra distincţiei fundamentale care lămureşte natura semiotică a limbajului : dihotomia între aspectul „static“ şi cel dinamic, consacrată de opoziţia dintre cele două tipuri de unităţi, semne şi semnale.

în sistemul limbii există o ierarhie începînd cu semnele elementare pînă la cele mai complexe ; dar la baza lor se află sistemul funcţional al limbajului.

Putem vorbi de o funcţie semiotică generală care cuprinde mulţimea semnificanţilor, mulţimea semnificaţilor şi regula funcţională care asociază fiecărui element din prima mulţime un element din a doua (făcînd abstracţie de omonime). După cum s-a mai arătat, această concepţie depăşeşte părerea obişnuită, tradiţională, care vede în semn mai ales semnificantul, dar şi schematismul unor orientări care tind să analizeze semnul numai din punct de vedere relaţional.

Interpretarea funcţională a faptelor semiotice impune examinarea sistemului sub aspectul său general. Esenţiale pentru organizarea sistemului sînt corespondentele funcţionale care se manifestă pe de o parte între unităţile semiotice, pe de alta chiar în interiorul acestor unităţi. Aceste corespondenţe cuprind limbajul în ansamblu, toate nivelele semiotice. Pentru a lămuri organizarea generală a sistemului limbajului, vom recurge în acest capitol la principalele noţiuni invocate în explicarea trăsăturilor esenţiale ale limbii.

în primul rind, vom prezenta poziţia unităţilor semiotice în raportul substanţă — invarianţă — formă, categorii

care au fost adesea legate de problemele semioticii lingvistice. Ele lămuresc natura trăsăturilor semiotice şi modul de organizare a elementelor prin relaţiile formale pe care le contractează.

în al doilea rînd, ne vom opri asupra conceperii limbii ca structură „statică“. Trebuie să vedem cum sînt alcătuite elementele semiotice în ierarhia care se ordonează de la necesar la întîmplător, de la existenţa socială a sistemului la interpretarea sa individuală.

In al treilea rînd, vom încerca să arătăm că sistemul cuprinde şi discursul, procesele de semnalizare, şi anume că el este inclus în vorbire.

1. SUBSTANŢA, INVARIANTA ŞI FORMA

In capitolul II, consacrat poziţiei semnului în cadrul structurii limbii, am prezentat tezele principale referitoare la distincţia între substanţă şi formă ; este vorba mai ales de ideile lui Saussure despre valoare ca manifestare a unei forme „pure“, în opoziţie totală cu substanţa. Am conchis că există o valoare obiectivă a semnului, care are la bază substanţa lui, şi o valoare relativă, care rezultă din raporturile stabilite între elemente (vezi II, 4).

Chiar în titlul acestui paragraf am introdus însă categoria care se corelează nemijlocit cu forma, şi anume mvarianţa. Dar, întrucît se vorbeşte curent de substanţă în opoziţie cu forma, trebuie să analizăm toate cele trei noţiuni. Din punct de vedere filozofic ele nu se situează însă pe acelaşi plan : substanţa este o manifestare particulară a materiei, în timp ce forma este o categorie generală care priveşte organizarea internă a obiectelor şi fenomenelor. în acest caz, forma se opune conţinutului ; într-adevăr, din punct de vedere teoretic, conţinutul şi forma au fost îndelung studiate, iar filozofii sînt mai mult sau mai puţin de acord în ceea ce priveşte principiile generale. Dar, cînd este vorba de modul în care trebuie înţeleasă manifestarea celor două categorii

în ştiinţele particulare mai există încă numeroase nelămuriri.

Lingvistica ocupă totuşi o poziţie privilegiată : deşi nu sînt încă lămurite toate amănuntele în cercetarea acestui domeniu, există un număr destul de mare de lucrări care oferă posibilitatea de a se vedea cel puţin în ce termeni se pune problema. Şi nu e de mirare : în lingvistica modernă s-a pus accentul pe studiul structurilor limbii, pe descoperirea trăsăturilor sale fundamentale, aspecte strîns legate de categoriile generale de conţinut şi de formă. Nu ne propunem să facem aici o prezentare exhaustivă a problemei nici pe plan filozofic, nici în ceea ce priveşte aplicarea ei la limbaj. Cele două categorii vor fi discutate numai din perspectiva semioticii lingvistice, ierarhizată în cadrul nivelelor pe care le-am schiţat în capitolele precedente.

Orice obiect sau fenomen are un conţinut şi o formă ; conţinutul reprezintă totalitatea elementelor şi proceselor proprii obiectului respectiv ; forma este modul de organizare şi exprimare a conţinutului (cf. *Categoriile dialecticii marxiste,* 1957, p. 205). în raportul conţinut — formă, primul are rol primordial, el dezvoltîndu-se mai repede decît forma, care este determinată de el ; dar forma nu este pasivă, ea putînd influenţa conţinutul.

Rezultă că prin conţinut trebuie să înţelegem, pe de *o* parte, elementele constitutive ale unui obiect sau fenomen, iar pe de altă parte, procesele interne care îi sînt proprii. Din cele de mai sus reiese că şi forma cuprinde aceleaşi aspecte (vezi şi E. Goro şi N. Diaconescu, 1963, p. 949).

1. A fost firesc ca în istoria filozofiei şi a lingvisticii gîndirea să fie considerată conţinut, iar latura sonoră a limbii — formă. Precizînd că prin conţinut trebuie să se înţeleagă ideile comunicate, Al. Graur arată că sunetele cuvintelor nu reprezintă forma, ci doar materialul din care este alcătuită. Pentru a lămuri mai bine organizarea complexului sonor (forma), Al. Graur apelează la forma internă ; un cuvînt ca *a înrădăcina* cuprinde, la figurat, două tipuri de formă internă : derivare, figură semantică (Al. Graur, *Studii,* p. 156 ; cf. şi Lucia Wald 1961, Al. Io- naşcu, 1962).

2. S-a pornit şi de la o altă premisă, şi anume, că cele două laturi ale limbii — semnificantul şi semnificatul — sînt elemente constitutive inseparabile. Ferdinand de Saussure insistase asupra legăturii lor indestructibile, iar L. Hjelmslev a subliniat că cele două laturi ale limbii sînt solidare.

Tocmai de la distincţiile lui Hjemslev (vezi, pentru acestea, Eli Fischer-Jorgensen, 1966) pleacă I. Coteanu şi Em. Vasiliu pentru a explica dialectica dintre conţinut şi formă în limbă. Autorii iau în considerare opoziţia dintre formă şi substanţă făcută de Hjelmslev în planul expresiei şi în planul „conţinutului[14]. După părerea lor, conţinutul limbii cuprinde în acelaşi timp latura sonoră şi latura semantică. Forma este raportul de solidaritate care se manifestă între cele două laturi. Dar fiecare din cele două aspecte are un conţinut şi o formă : în cadrul expresiei, faptele de ordin fonetic reprezintă conţinutul, în timp ce opoziţiile fonologice alcătuiesc forma ; conţinutul formei semantice este gîndirea. Acest punct de vedere pare să corespundă realităţii faptelor (cf. I. Coteanu şi Em. Vasiliu, 1960, p. 9—18) ; el este sprijinit şi de unele contribuţii filozofice (cf. H. Wald, 1962, p. 135—137).

Prima teorie se referă la caracterul dinamic al limbajului, fără însă ca acest fapt să fie subliniat clar de cercetători ; a doua are în vedere mai ales structura ca atare a *limbii.* în acelaşi timp, în cele două teorii se apelează la noţiuni auxiliare, dar fără a li se da o accepţie unitară ; este vorba mai ales de noţiunile de funcţie şi de structură (cf. A. Martinet, 1955, p. 39—93).

Este recomandabil ca funcţia să fie luată în accepţia cea mai largă, aceea pe care am folosit-o în capitolele precedente, întemeiată pe teoria mulţimilor. Concepută din acest punct de vedere, funcţia intră în corelaţie imediată cu noţiunea de sistem. De fapt, trăsătura fundamentală a sistemului este corespondenţa dintre elementele sale, dependenţa. Corespondenţele funcţionale pot fi stabilite între elementele unei structuri statice sau între elementele unei structuri dinamice. De obicei, în lingvistica actuală termenul de structură este aplicat nivelelor semiotice statice ; el este mai puţin folosit în studiul proceselor dinamice, ale

semnalizării. Analiza raportului între conţinut şi formă reflectă această stare de lucruri.

Pe lîngă aceste noţiuni am introdus şi pe cele de substanţă şi de invarianţă. Ele se manifestă diferit în funcţie de nivelele de analiză lingvistică : descoperirea trăsăturilor empirice, analiza trăsăturilor şi unităţilor distinctive, studiul structurilor. Această ierarhie apare clar la nivelul pre-semiotic Concluziile desprinse mai ales în fonologie pot însă lămuri şi organizarea nivelelor semiotice pro- priu-zise.

Unitatea minimală a expresiei (cf. E. Coseriu, 1962) ilustrează pe larg raportul dintre categoriile care interesează aici, pentru că în cadrul ei pot fi dezvăluite cele trei niveluri : substanţa, invarianţa şi forma. Substanţa unui sunet, a unei vocale, de exemplu, este reprezentată de caracteristicile ei acustice : astfel, se vorbeşte de frecvenţă, de amplitudine şi de durata vibraţiilor, care alcătuiesc diferitele vocale. Analiza timbrului în funcţie de frecvenţă, adică în funcţie de formanţi, pune în evidenţă tocmai substanţa sunetelor (cf. B. Malmberg, 1966, *b,* p. 13—15).

Iată de ce putem defini fonetica ca un domeniu prin excelenţă al substanţei lingvistice ; dealtfel, aşa cum am subliniat, numai în acest sens termenul de substanţă se potriveşte cu accepţia care i se dă în general în ştiinţe, şi anume o manifestare concretă a materiei, studiată de diferitele ramuri ale fizicii, chimiei etc.

La un nivel superior, avem în vedere capacitatea distinctivă a unităţilor de expresie, şi anume invarianţa fonemelor ; acestea se definesc tocmai ca fascicole de trăsături distinctive, invariante. Ele nu interesează ca substanţă, ci ca elemente constitutive ale structurii semiotice. Iată aşadar în ce sens limba nu este o substanţă : la nivel fonologie, unitatea nu este considerată sub aspect substanţial, ci ca fascicol de trăsături distinctive.

Se ştie că forma în fonologie se manifestă prin corespondenţele opozitive. Şcoala de la Praga şi mai ales Troubetzkoi (1957) a descris pe larg diferitele tipuri funcţionale formale. Pe de altă parte, dacă fonemul este considerat clasă de distribuţie, modelul formal potrivit pentru ilustrarea aspectului funcţional este împărţirea mulţimilor în clase de echivalenţă (cf. E. Vasiliu, 1965).

De pildă mulţimea variantelor lui *Ipl* este o clasă de echivalenţă : $C/_p/$ = = {n}, Pi,P2,P3,- • • *Pn* care intră în corespondenţă cu mulţimea variantelor lui */b/,* reprezentînd şi el o clasă de echivalentă : t>2, *bz,...,*b_n*}.* Unui element din $C/_p/$ îi corespunde un alt element din *C/b/: par/bar.*

Reiese din acest exemplu că corespondenţele între foneme implică corespondenţe între semne, conform principiului comutării. Dar înainte de a trece la analiza locului exact al elementelor semiotice în toate aceste raporturi, trebuie să ne oprim asupra particularităţilor celorlalte categorii care îşi au locul aici.

2. LIMBA CA STRUCTURA

Structura a fost întotdeauna socotită un atribut al limbii în opoziţie cu vorbirea ; este deci necesar să revedem principalele teze referitoare la antinomia limbă—vorbire. Vom porni de la principiul că sistemul lingvistic cuprinde ambele aspecte, dar că există diferenţe de organizare între ele, care se explică prin caracterul static al limbii, acesta opunîndu-se mecanismului procesual al vorbirii.

Raportul limbă—vorbire a fost comentat în mod sistematic, dealtfel ca şi alte antinomii ale limbajului, mai ales după răspîndirea doctrinei lui Saussure. înaintea lui Saus- sure s-a insistat îndeosebi asupra laturii psihologice a limbajului ; astfel, savanţii influenţaţi de concepţiile psihologiste, au elaborat o amplă teorie referitoare la vorbire ca expresie individuală, pierzînd din vedere raportul strîns care există între general şi particular (cf. Al. Graur, şi L. Wald, 1977, p. 112—114).

Ferdinand de Saussure opune categoric limba vorbirii. Avînd în vedere limba ca sistem, Saussure arată că producerea de sunete percepute ca imagini acustice nu afectează cu nimic sistemul *(Cours,* p. 36). Vorbirea, după Saussure, nu este obiectul de studiu al lingvisticii, ci al unor ştiinţe anexe, ca fiziologia, acustica.

Lingvistica nu trebuie să se ocupe decît de limbă ca sistem. Dar Saussure concepe limba ca un fenomen psihic, considerat, ce-i drept, de natură socială (vezi W. Doroszewski, 1933 ; R. A. Bu- dagov, 1954).

Ulterior, au fost reluate în discuţie deosebirile dintre ideile lui Saussure referitoare la raportul limbă — vorbire şi tezele structuraliştilor (W. Motsch, 1963, p. 7—8). La Saussure accentul cade pe opoziţia individual — social, în timp ce punctul de vedere structuralist are la bază distincţia sistem — interpretare a sistemului. Sub acest unghi, Hjelmslev stabileşte ierarhia : *schemă—normă—uzaj.* Semnul, după cum am mai arătat, reprezintă pentru Hjelmslev o relaţie între două forme ; el aparţine deci schemei (vezi L. Hjelmslev, 1959, b, Em. Vasiliu, 1959).

A fost firesc ca ideea de normă să apară în studierea raportului limbă—vorbire ; mai precis, ea a fost analizată din punctul de vedere al sistemului. Lucrarea lui E. Co- seriu, *Sistema, norma y habla* (1962), reprezintă contribuţia cea mai importantă în acest sens ; autorul situează norma între sistemul de opoziţii şi vorbire ca domeniu al variaţiilor.

Din normă fac parte unităţile ca realizare a opoziţiilor sistemului ; aceste unităţi sînt consacrate şi de frecvenţa lor în colectivitatea lingvistică. Vorbirea este actul lingvistic concret, în cadrul căruia apar variaţii de moment, în- tîmplătoare. In ceea ce priveşte fonologia, A. Avram stabileşte o ierarhie şi mai analitică, de la arhifoneme pînă la sunetele concrete (vezi A. Avram, 1958, p. 52). In morfologie, norma indică care dintre variante este cea mai potrivită, chiar dacă nu există o formă clar stabilită, ca în pluralul *chibrite, chibrituri* (I. Dănăilă, 1963).

Din punctul de vedere al frecvenţei, norma înseamnă interpretarea statistică a elementelor din cadrul structurii. In timp ce analiza structurală are scopul de a dezvălui esenţa, de a determina latura calitativă a unităţilor limbii, studierea normei are în vedere aceleaşi fapte, dar din punct de vedere cantitativ.

Limba ca structură semiotică cuprinde toate nivelele unităţilor lingvistice. Nivelul cel mai general este cel al arhiunităţilor. In planul expresiei, lucrurile

sînt mai clare în cazul arhifonemelor, de exemplu /T/ în rusă şi germană în poziţie finală. Cît despre unităţile semiotice, neutralizarea unei opoziţii între semnificanţi sau între semnificaţi intervine, de pildă, în cadrul omonimelor şi sinonimelor (cf. A. Avram, 1962 b, p. 352—356).

Domeniul cel mai larg al structurii este alcătuit din unităţile distinctive : fonemele în planul expresiei şi semnele, eşalonate în ierarhia unităţilor semnificative. Semnele elementare, monemele, sînt unităţi alcătuite dintr-un dublu fascicol de trăsături distinctive : pe planul semni- ficanţilor şi pe planul semnificaţilor ; semnele superioare, cuvintele, reprezintă suprafascicole.

Din punct de vedere semiotic trebuie să facem anumite precizări în cadrul relaţiilor distribuţionale. De pildă, în cazul distribuţiei complementare, cînd există o condiţionare fonetică a semnelor, variantele lor trebuie considerate ca formînd un singur semn, cum sînt desinenţele pluralului în engleză : *-s, -iz, -z.* In schimb, deşi se află în distribuţie complementară, desinenţele de singular în română sînt semne de sine stătătoare : 0, *-u, -e, -ă;* este şi cazul semnelor care se găsesc în variaţie liberă, de tipul desinenţelor neutrului plural în limba română : -e, *-uri.*

Aşadar, structura semiotică nu se reduce la simplul inventar al unităţilor invariante ; ea este mai analitică, în sensul că acordă statut de unităţi unor variante, indicînd şi tipologia grupării variantelor în unităţi. Se înţelege că variantele individuale, accidentale sînt reduse automat la trăsăturile distinctive ale unităţilor, atît pe planul sem- nificanţilor, cît şi al semnificaţilor. Acest mecanism funcţional se bazează pe structura variantelor care conţin simultan trăsăturile esenţiale ale unităţilor şi realizările întîmplătoare ; acestea din urmă sînt supuse unei reduceri de redundanţă, reţinîndu-se trăsăturile invariante, consacrate ca atare de structură.

Structura este deci un ansamblu de unităţi avînd o tipologie de realizări concrete, unite prin corespondenţe funcţionale. Dar ea mai cuprinde şi schema tipurilor sintagmatice şi tocmai în acest sens este concepută structura de unii autori. în fonologie cercetarea a atins un înalt grad de formalizare datorită teoriei grafurilor

(vezi S. Marcus şi Em. Vasiliu, 1961).

Am văzut că s-a ajuns să se stabilească şi la nivelul semnificatului unele trăsături simple prin combinarea cărora se obţine un fascicol unitar. Oricare ar fi metodele folosite, rezultatul este descoperirea unor trăsături semantice, care nu sînt niciodată succesive într-un monem. O oarecare organizare sintagmatică apare în semnele complexe — cuvintele.

Modelele combinatorii ale semnelor complexe sînt lămurite de teoria generală a sintagmei (cf. A. Martinet, *Ele-*

ments, p. 109—115). într-un cuvînt format din două mo- neme întîlnim raportul sintagmatic „clasic“ dintre determi- nat-determinant (T — T') : în casă, *cas-* ca monem liber este T, iar desinenţa care nu poate fi folosită singură, reprezintă T'. Deosebirea esenţială dintre sintagmele sintactice şi „sintagmele monematice“ constă în faptul că termenii primelor nu respectă în general o ordine fixă, în timp ce ordinea monemelor într-un cuvînt este fixă. Este inutil să mai insistăm asupra cazului în care ordinea termenilor unei sintagme are o valoare distinctivă : contrastul implică automat o opoziţie lexicală, ca în franceză, în sintagme do tipul : *homme grand/grand homme* („om înalt/om ilus- tru“), sau o opoziţie sintactică, ca în secvenţele : *Paul frappe Pierre/Pierre frappe Paul.*

în ce priveşte limba în general, structura semiotică conţine o mulţime M de semnificaţi lexicali şi gramaticali, exprimaţi prin semnificanţii corespunzători, care la rîndul lor formează o altă mulţime *M' :* Cele două mulţimi coincid, ceea ce înseamnă că mulţimea *M* se aplică asupra ei însăşi ; avem de a face deci cu un automorfism special, numit în algebră *endomorfism.* Acest fapt constituie expresia formală a relaţiei dintre planul semnificaţilor şi cel al semnificanţilor în limbă.

Relaţia dintre cele două mulţimi este de fapt o aplicaţie care asociază unui element din *M* un alt element din *M',* aşa cum am văzut cu alte prilejuri cînd am analizat diferitele aspecte ale funcţiei semiotice. Cum însă intervin şi cazuri de omonimie, putem socoti că aplicaţia este de un tip special şi anume o *surjecţie :* „dacă *f* este o surjecţie, trebuie să ajungă cel puţin o săgeată[u], conform figurii de mai jos (cf. F. Speranza, 1975, p. 72) :

Cu privire la relaţiile dintre elementele mulţimii de semne trebuie să subliniem unele particularităţi. Conform principiului stratificării, aplicat la cuvînt (vezi II, 3, c), elementele mulţimii de semne pot fi asociate între ele ;

De exemplu, *lupt-am=lupta-m ;* în primul caz, se ia în considerare rădăcina, căreia i se asociază cele două afixe gramaticale, în al doilea, se ia în considerare tema (formată din două semne) căreia i se asociază desinenţa.

Dar, deoarece nu se verifică în acest fel decît axioma asociativităţii, nu putem considera mulţimea semnelor ca un grup, pentru aceasta fiind necesare încă două axiome (vezi P. Dragomir, A. Dragomir, 1975, p. 34—37). De aceea, în cazul mulţimii semnelor se poate vorbi de fapt de un *semigrup.* Cu alte cuvinte, legea de compoziţie internă „o[u] determină o structură de semigrup în mulţimea *M.* Această structură caracterizează nivelul semiotic şi îi pune în lumină flexibilitatea şi complexitatea.

Rezumînd cele arătate, structura limbii cuprinde latura de semnificant sau expresia, latura de semnificat sau conţinutul ; aceste două laturi se realizează la trei nivele : substanţă, invarianţă şi formă (cf. şi tabloul de la pag. 125).

3. DISCURSUL

în cele ce urmează vom face o scurtă prezentare a discursului ; prin această noţiune înţelegem realizarea vorbirii. Fireşte, vorbirea este mult mai vastă, deoarece

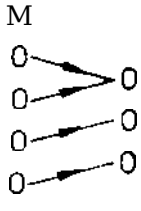

oricare ar fi această asociere, rezultatul este întotdeauna un semn care aparţine mulţimii de semne. Această lege de asociere satisface axioma asociativităţii : pentru orice *a,b,c*e *M*

$$a \circ (b \circ c) = (a \circ b) \circ c,$$

unde prin o se indică operaţia de asociere

cuprinde şi procesele de semnalizare. întrucît ne-am ocupat de aceste procese în capitolul precedent, vom menţiona aici numai trăsăturile care explică locul lor în cadrul categoriilor analizate în capitolul de faţă.

Structura cea mai cuprinzătoare a discursului este textul ; conform principiului stratificării, textul reprezintă nivelul cel mai înalt. El este rezultatul complex al mecanismului codificării mesajelor în semnale multiple ; în planul semnificantului, avem a face cu un flux sonor, relativ cotinuu, marcat de elemente prozodice : accent, intonaţie, pauză, ritm (cf. *Gramatica limbii române,* 1963, p. 468—483, A. Nehring, *Sprachzeichen,* p. 148—213).

Organizarea textului depinde de situaţiile informaţionale, de poziţia vorbitorilor în actul de transmitere a mesajului : el poate îmbrăca forma dialogului, a „monologului" articulat sau interior. In toate cazurile sînt actualizate semnele structurii, care sînt grupate în semnale. Dar vorbirea articulată este primordială : ea îşi impune modelul tuturor celorlalte forme de expresie.

Forma textului depinde şi de stilul vorbitorului, de starea lui afectivă ; din acest punct de vedere, textul se împarte în perioade, studiate de stilistică, care la rîndul lor, sînt împărţite în fraze. Semnalele frazelor nu sînt pe acelaşi plan nici ca expresie, nici ca semnificat; de obicei sînt reliefate semnalele care alcătuiesc propoziţii principale.

Propoziţiile au un anumit contur melodic, după cum sînt simple enunţări sau întrebări, exclamaţii. Chiar în cadrul propoziţiilor semnalele nu sînt egale ca întindere şi articulare. în general, se scot în evidenţă subiectul şi predicatul ; dar pot fi accentuate şi alte părţi de propoziţie, chiar elemente de relaţie. Aceasta înseamnă că semnalele au o mare mobilitate în ceea ce priveşte rolul lor în discurs.

Am analizat deja modul în care propoziţiile se împart în sintagme şi acestea în semnale : analitice, sintetice şi elementare (vezi IV, 2). Aceasta înseamnă de fapt că discursul în ansamblul său este supus unei organizări structurale stricte, care cuprinde toate nivelele şi toate categoriile de unităţi. Această organizare are la bază corespondenţe funcţionale de

natură semiotică. Cum corespondenţele sînt esenţiale pentru sistem, înseamnă că discursul include sistemul.

în secvenţe, unităţile au o organizare structurală lineară ; nivelele se subordonează nemijlocit unul altuia prin însăşi realizarea secvenţelor. între unităţile acestora se stabileşte o relaţie de incluziune : fonemele sînt incluse în moneme, acestea în cuvinte, şi în sfîrşit cuvintele în semnale complexe. Un text este format dintr-o mulţime de semnale ; această mulţime include toate unităţile de rang inferior. între *A* = mulţimea semnalelor complexe şi *B* = mulţimea unităţilor care îi sînt subordonate se stabileşte o relaţie riguroasă de incluziune, şi anume *A^)B.* Prin urmare, unităţile specifice structurii semiotice a *limbii* sînt incluse în semnale, altfel spus, elementele discursului conţin fapte cu caracter sistematic.

Structurile dinamice diferă însă fundamental de cele statice, atît prin elementele constitutive cît şi prin forma de organizare. Aspectele dinamice ale sistemului semiotic al limbajului se realizează în ceea ce numim *enunţare.* Aceasta constituie un capitol important al lingvisticii actuale, care are la bază experienţa filozofiei analitice engleze, reprezentată de J. L. Austin (1962), la care se adaugă, pe linie lingvistică, contribuţiile lui E. Benve- niste (1966).

Se face astfel distincţia între enunţarea constativă şi cea performativă ; prima cuprinde enunţuri adevărate sau false, a doua se referă la capacitatea enunţurilor de a influenţa pe ascultător. Actele vorbirii au trei aspecte : locuţiunea, ilocuţiunea şi perlocuţiunea. Locuţiunea se realizează prin simpla producere a semnificanţilor înzestraţi cu semnificaţi ; ea este actul prin care se spune ceva, se realizează semnale.

Ilocuţiunea este ansamblul indicilor care arată stările, actele asociate locuţiunii. Conceptul fundamental care reflectă dinamismul discursului este perlocuţiunea care se referă la efectele produse asupra ascultătorului în urma perceperii enunţului. Discursul cuprinde procedee perfor- mative uzuale, ca verbe de tipul : *a se scuza, a critica, a se opune, a aproba,* pronume, deictice, apelative. în toate aceste cazuri, semnele se realizează explicit ca semnale care, pe lîngă

comunicare, acţionează, influenţează asupra interlocutorului.

Dimensiunea pragmatică a semioticii concepută ca act de limbaj a fost dezvoltată mai ales prin contribuţia lui J. Searl (1970), care a stabilit reguli precise pentru acte ca promisiunea, cererea etc. : reguli de conţinut prepoziţional, reguli preliminare, reguli de sinceritate. Asemenea reguli cuprind acte de limbaj, realizate prin enunţuri simple ca *închide fereastra* ! dar şi prin structuri extrem de complexe, care reglementează raporturile sociale dintre oameni ; există astfel reguli precise de exercitare prin limbaj a relaţiilor juridice (vezi M. Tuţescu, 1974, p. 192— 195). Vom relua aceste probleme în paragraful consacrat semioticii presei (VI, 4) ; în ce priveşte categoria fundamentală a presupoziţiei, ea va fi abordată la nivelul limbajului poetic (VI, 2).

Semnalul este aşadar determinat de toate trăsăturile semnificatului. Tipică pentru semnalizare este folosirea secvenţelor analizabile care grupează mai multe semne elementare (moneme). înşiruirea lor reprezintă o formă de manifestare şi de organizare a conţinutului semnalizat.

Dacă în semnalizarea cognitivă este greu de sesizat participarea semnalelor la structurarea internă a procesului, în transmiterea informaţiei în cadrul discursului semnalele iau un aspect „tangibil", substanţa acustică (cf. şi N. I. Zinkin, 1958, 1962, p. 144). Dar ceea ce interesează mai mult în organizarea semnalelor, este determinarea lor de către conţinutul semnalizat, adică relaţiile informaţionale dintre segmentele semnificative minimale.

Aminteam mai sus că semnificatul actualizat prezintă determinări categoriale şi situaţionale ; In comunicarea obişnuită, conţinutul mesajului este raportat adesea la obiecte concrete, ceea ce adaugă la trăsăturile abstracte şi unele trăsături reprezentabile. Pentru a fi „gîndit“ în acest fel, semnificatul se organizează în forme speciale (cf. P. Naert, 1940—1941, p. 189—191). Prin urmare, semnalul este determinat de conţinutul mesajului. Dar trebuie să menţionăm şi elementele pe care le impune contextul situaţional ; dacă în acesta se găsesc indici care pot sugera anumite

trăsături ale mesajului, emiţătorul va alcătui un semnal mai economic ; în caz contrar, el va adăuga elementele necesare transmiterii exacte a mesajului (vezi L. Prieto, 1957—1958, p. 92). Nu este mai puţin adevărat că în principiu organizarea economică sau redundantă a semnalului depinde de conţinutul general al mesajului.

Semnalul are un caracter sintetic : el este legat de unităţi complexe de semnificat care îi determină organizarea. Toţi specialiştii care se ocupă de cunoaştere (medici, psihologi, filozofi, lingvişti) sînt de acord în principiu asupra faptului că cuvîntul ca semnal are o organizare care depinde de conţinutul mesajului. Acesta nu se poate organiza decît sub o formă semnalizatoare. Dealtfel, semnalul este singurul mijloc, cel puţin în momentul de faţă, care explică organizarea mesajului, pentru că mecanismul cerebral intim al acestuia nu este încă suficient lămurit.

Acest mecanism, de o complexitate extraordinară, presupune mai multe domenii de organizare : electrochimie, fiziologie, neurologie etc. Dar principalul punct de reper în toate aceste domenii este imaginea acustică a semnificantului, realizat ca semnal generalizator. Ea permite nu numai elaborarea invarianţilor de cunoaştere dar şi constituirea structurilor generale (vezi IV, 3), intervenind în însăşi organizarea procesului de cunoaştere. In acest fel se stabileşte un paralelism între organizarea structurii cognitive şi a celei lingvistice.

De fapt, reducerea de redundanţă în planul expresiei (elaborarea fonemelor) nu este posibilă decît datorită elaborării invarianţilor de cunoaştere : capacitatea distinctivă a fonemelor, care funcţionează în comutare cu semnificatul, reprezintă o organizare a acestuia în procesul semnalizării cognitive şi anume în procesul deosebirii dintre esenţial şi secundar, dintre necesar şi accidental.

Faptul că organizarea expresiei este determinată de conţinutul semnificat este şi mai evident la nivelele superioare : organizarea elementară în unităţi distinctive (fonemele) este supusă transformărilor în unităţi semnificative : moneme, cuvinte. Semnificanţii monemelor, motivaţi sau nu, devin modele formale de organizare a cunoaşterii : de pildă, în cuvîntul *pat* se

concentrează toate relaţiile formale ale procesului cognitiv, care se concretizează astfel în unităţi funcţionale, percepute într-un purtător material. Organizarea în semnificanţi complecşi, în semnale, este determinată şi mai mult de conţinutul semnificat ; noua trăsătură care apare este organizarea secvenţială a segmentelor semnificative, adică o formă discursivă a mesajului. Organizarea procesului cognitiv este strîns legată de procesul de comunicare.

Sistemul semiotic al limbajului se prezintă deci astfel :

Sistem semiotic	Laturi	Nivele	Manifestare
LIMBA :	semnificant	substanţă	variante
		invarianţă	unităţi
SEMNE	semnificat	formă	relaţii
VORBIRE :	semnificant	proces	articulare
		probabilitate	informaţie
SEMNALE		discurs	secvenţe

Sistemul semiotic al limbajului este deci organizat pe dihotomia fundamentală : structură statică — structură dinamică ; conform acesteia, deosebim, pe de o parte, un ansamblu de semne — unităţi cu două laturi (elementare sau complexe), pe de altă parte, gruparea semnelor în semnale — unităţi monoplane.

Am prezentat cu alt prilej (P. Miclău, 1970) detaliile analizei sistemului semiotic al limbajului, subliniind şi anumite implicaţii mai ales în domeniu poetic. Ne vom ocupa pe scurt de aceste implicaţii, dar în domenii mai vaste, care acoperă în bună parte universul structurilor semiotice.

UNIVERSUL STRUCTURILOR SEMIOTICE

Cercetările structurale au ajuns în mod firesc la consideraţii semiotice şi invers : datorită abordării semiotice a limbajului a putut fi elaborată metoda structurală. După cum am arătat, principiile semiotice ale lui Saussure sînt aplicate la teoria valorii, care duce la conceptul de opoziţie, concept fundamental pentru demersul structuralist ; la fel, analiza de mare fineţe pe care o realizează Hjelms- lev în planul conţinutului şi al expresiei duce la conceptul semiotic de comutare care este primordial pentru metoda structurală. în acelaşi timp, structuralismul american reprezentat de L. Bloomfield are la bază o teorie a semnalizării care este o premisă a analizei structurale distri- buţionale.

Structuralismul a devenit astfel o metodă foarte riguroasă de cercetare, iar lingvistica a oferit în acest sens un model care atinge precizia ştiinţelor exacte. în aceste împrejurări, lingvistica a început să iradieze şi a dobîndit cel puţin pentru ştiinţele umane cele mai importante, statutul de ştiinţă pilot. Metoda structurală a devenit astfel o metodă universală pentru aceste ştiinţe ; ea a dat rezultate elocvente în antropologie, în psihanaliză, în poetică. Dar acestea sînt tocmai ştiinţe al căror obiect este de natură semiotică (cf. Franţois Wahl, 1968, p. 10). Aşa se explică dezvoltarea semioticii care, într-o anumită măsură, s-a constituit ca teorie a disciplinelor bazate pe metoda structurală. Acest fapt este caracteristic pentru epistema zilelor noastre.

Deja în 1945 întemeietorul antropologiei structurale atrăgea atenţia asupra influenţei revoluţionare a fonologiei al cărei rol înnoitor era

comparat cu cel pe care l-a avut fizica nucleară pentru ştiinţele exacte (vezi Claude Levi Strauss, 1958, p. 39—40).

1. ANTROPOLOGIA ŞI PSIHANALIZA

Levi Strauss a aplicat principiile analizei structurale la trei domenii importante : la anumite obiecte din viaţa materială, la relaţiile de înrudire şi la mitologie. în fiecare sector avem de-a face cu obiecte sau fenomene înzestrate cu semnificaţie, care pot fi deci analizate ca semne constituite pe baza opoziţiei natură/cultură.

In celebrul triunghi culinar (cf. 1965), Levi Strauss arată cum se trece de la substanţa alimentară la trăsături invariante grupate în funcţie de opoziţii ca : digerat/ne- digerat, repede/încet, distanţa în raport cu focul, durabil/ provizoriu, endocentric/exocentric. în mare, se obţine o organizare formală triunghiulară, analogă celei a vocalelor. Important e însă de reliefat faptul că alimentele do- bîndesc semnificaţii culturale, ele comportîndu-se ca nişte semne care marchează mentalitatea oamenilor în diferite epoci, în diferite colectivităţi.

în lucrările lui Roland Barthes trăsăturile semiotice ale obiectelor de acest tip sînt şi mai clar explicitate ; el adaugă în plus şi universul obiectelor de îmbrăcăminte, pe care moda le înzestrează cu semnificaţii multiple (cf. R. Barthes, 1967).

De la aceste cazuri particulare se ajunge la o teorie generală a obiectelor concepute ca semne (cf. III, 1). Obiectele alcătuiesc un sistem care se manifestă pe cele două axe ale structurii : axa paradigmatică a seriilor marcate prin trăsături comune şi axa sintagmatică a enunţurilor, unde coexistă elemente diferite. Stiloul intră în seria paradigmatică a obiectelor cu care se scrie, cum este creionul cu varietăţile lui etc. Pe axa sintagmatică, stiloul se află alături de hîrtie, caiet etc.

Obiectele au fost întotdeauna înţelese ca semne şi

de către producătorii şi de către consumatorii lor, din antichitate, trecînd prin evul mediu, pînă în epoca modernă. Dar
numai în urma industrializării capitaliste, oamenii au putut sesiza mai limpede sistemele semiotice în care se constituie obiectele, pe baza acumulării obiectelor şi impactului lor social evident.

In sistemul capitalist şi forţa de muncă este o marfă, analogă obiectelor-semne care se vînd şi se cumpără, proces ce constituie forma de bază a alienării, caracteristice acestei orînduiri. Dar în ţările capitaliste avansate alienarea se extinde şi asupra consumului, transformat, prin publicitate, într-un sistem de semne, menit să concentreze întreaga fiinţă asupra consumării de obiecte, distrăgînd atenţia de la problemele economice, sociale şi politice.

Sistemul socialist înlătură contradicţiile inerente mărfii: prin desfiinţarea proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie, forţa de muncă încetează de a mai fi o marfă ; conotativ vorbind, munca ajunge să fie o chestiune de onoare.

Obiectele de consum curent rămîn mărfuri, datorită acţiunii legii valorii, care are însă un caracter limitat în socialism. Ele sînt semne, păstrînd însuşirile generale ale semnelor : semnificantul concret şi semnificaţia rezultată din valoarea de întrebuinţare. Datorită însă faptului- că producătorii sînt şi proprietari ai mijloacelor de producţie, ei au conştiinţa şi demnitatea de a produce obiecte pentru ei înşişi, pentru propriul lor consum. Aceasta este baza economico-socială a dezalienării individului în relaţia lui cu obiectele-semne. Publicitatea nu va mai avea funcţia de dezorientare ideologico-politică, ci de informare, de explicitare a rostului consumului în funcţie de legea fundamentală a socialismului. Omul ca producător şi consumator al obiectelor-semne este „factorul esenţial al întregii dezvoltări economico-sociale[11]. Politica Partidului nostru este îndreptată tocmai spre „satisfacerea plenară a cerinţelor sale de viaţă în continuă creştere şi diversificare[11], se arată în „Programul Partidului Comunist Român de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintare a României spre comunism[11] (p. 91—92).

Sînt foarte bine cunoscute lucrările lui Levi Strauss în domeniul relaţiilor de înrudire şi în acest caz investigaţiile sînt mai interesante pentru lingvişti, cel puţin pentru că ei s-au ocupat cu studierea termenilor de înrudire.

Antropologia structurală dezvăluie mai clar semnificaţiile suplimentare acordate „atomilor înrudirii[11], instituite prin coduri socio-culturale precise ; de pildă, într-o societate patriarhală, „tatăl[44] este caracterizat prin trăsături ca „respect[44], „autoritate[44]. Investigaţia semiotică este şi mai avansată în acest domeniu ; termenii de înrudire sînt analizaţi şi ca „obiecte[44] care pot fi schimbate între ele, rezultînd de aici o adevărată structură combinatorie. De pildă, anumite colectivităţi fac schimb de femei, ceea ce conferă semnificaţii deosebite relaţiilor dintre elementele înrudirii. Rezultă de aici un gen de discurs semiotic care prezintă analogii cu structurile limbii.

în sfîrşit, domeniul cel mai important al antropologiei structurale îl constituie analiza miturilor ca forme elementare ale cunoaşterii, prin care oamenii încearcă să justifice fenomene ce depăşesc puterea lor de înţelegere. Constatînd că miturile prezintă o serie de variante, antropologii structuralişti desprind din acestea conţinutul invariant. Astfel, ţesătura miturilor este segmentată în unităţi minimale, *mitemele,* care pot fi analizate după principiul axelor : paradigmatică şi sintagmatică. în acest sens este cunoscută analiza pe care Levi Strauss o face mitului lui Oedip în *Anthropologie structurale,* dar mai ales sînt cunoscute cercetările sale din *Mythologiques* (1964, 1966, 1968). Deci miturile sînt producţii semiotice ale căror elemente constituie un adevărat limbaj ; ele pot fi combinate, supuse transformărilor, după tehnica bricolajului, ajungîn- du-se astfel la producţii care pot fi întîlnite la diferite popoare.

Claritatea principiilor structurale aplicate la antropologie a produs o adevărată fascinaţie în rîndul specialiştilor care lucrează în domeniul ştiinţelor omului. Aşa se face că o nouă disciplină a fost atrasă în sfera problematicii semiotice, abordată prin metode

structurale. Este vorba de psihanaliză, al cărei obiect este reinterpretat după noua metodologie. în 1953 Jacques Lacan se exprima cît se poate de limpede : „Lingvistica poate să ne servească aici de ghid, întrucît ea orientează antropologia contemporană, iar noi nu putem rămîne indiferenţi[44] (.T. Lacan, 1966, p. 284).

Teza fundamentală a psihanalizei structurale susţine că „inconştientul este organizat ca un limbaj[44], ceea ce înseamnă că el este alcătuit din unităţi analoge acelora ale limbajului, avînd un semnificant şi un semnificat. Intr-adevăr, simptomele sînt semnificanţii în care trebuie des- coperiţi semnificaţii refulaţi. Mai mult chiar, manifestările inconştientului se prezintă sub forma unui discurs care dispune de o sintaxă proprie ; un vis, de pildă, se desfăşoară sintagmatic ca o înşiruire de simboluri în spatele cărora se ascund dorinţele refulate.

Structurile semiotice ale inconştientului au la bază procese analoge metonimiei şi metaforei. In această privinţă sînt luate în considerare tezele lui R. Jakobson (1963), după care metonimia şi metafora sînt doi poli fundamentali ai limbajului. în psihanaliză, metonimia se constituie prin deplasarea reprezentărilor de la un termen la altul pe baza contiguităţii, a asemănării, ceea ce atrage după sine mutaţii ale valorilor psihice, bazate pe echivalenţe.

Metafora se realizează prin condensarea asociaţiilor într-o reprezentare unică, centrală. Visul, ca formă de manifestare a inconştientului, devine astfel un lanţ de simboluri care redau prescurtat un semnificat latent.

Dar inconştientul se prezintă ca un limbaj şi în privinţa dinamismului discursului său, care se constituie ca vorbirea celuilalt. Psihanaliza are şi aici puncte comune cu lingvistica, prin faptul că ea recurge la teoria comunicării, care lărgeşte domeniul cercetării şi oferă noi puncte de vedere referitoare la procesele de enunţare şi la structurile pe care acestea le folosesc (cf. J. M. Palmier, 1969, p. 72—74).

Freud subliniase faptul că „simptomele vorbesc", iar în *Introducere in psihanaliză,* a scris un capitol aparte despre „sensul simptomelor" (cf. S. Freud, 1962). Acum este însă vorba de o valorificare a principiilor freudiene în contextul creat de semiotică ca

teorie şi de structuralism, ca metodă.

2. POETICA

Pentru a ilustra mai amplu tabloul structurilor semiotice considerate ca limbaj, ne vom referi în cele ce urmează la poetică. Provenită din necesitatea de a aborda literatura ca pe o structură eliberată de implicaţiile externe, • poetica va găsi repede un sprijin metodologic în structuralism şi o cercetare teoretică foarte rodnică în semiotică.; Ea a renunţat astfel la cercetarea pozitivistă a detaliilor, care fusese caracteristică şi istoriei literare şi analizei stilistice tradiţionale. Prin demersul ei deductiv, poetica este analogă retoricii ; astfel ea studiază nu opera în individualitatea ei, ci literaritatea (cf. T. Todorov, 1968, p. 102).

Poetica cuprinde în mare trei domenii de cercetare : analiza structurală *a* naraţiunii, studierea imaginii poetice şi domeniul mai teoretic care este numit curent semiotica literară.

Structura naraţiunii are puncte comune cu alcătuirea miturilor ; într-adevăr, succesele antropologiei structurale au avut anumite urmări asupra dezvoltării poeticii. Trebuie să adăugăm aici şi răspîndirea, deşi tîrzie, a ideilor şcolii formaliştilor ruşi, ilustrată mai ales prin *Morfologia basmului a* lui Vladimir Propp (1970). Legătura între aceste cercetări şi domeniul semanticii structurale a fost făcută de A. J. Greimas care le-a plasat în contextul lor semiotic natural. El interpretează cu o mare subtilitate şi profunzime funcţiile lui Propp, plasate într-un model actanţial riguros. Izomorfismul cu modelul structuralismului lingvistic constă în analiza semică, în cadrul semiotic propriu structurilor ca atare şi discursului (vezi A. J. Greimas, 1966, 1970).

Pentru tipul de naraţiune simplă, apsihologică şi asim- bolică, dispunem de lucrarea lui T. Todorov, *Gramatica Decameronului* (1969). Categoriile primare ale naraţiunii au denumiri lingvistice ca nume propriu,

adjectiv, verb ; din categoriile secundare fac parte : negaţia, opoziţia, comparativul, modurile, volutativul şi viziunile. Structura discursului narativ presupune deci segmentări şi relaţii provenite din sistemul semiotic al limbajului.

Imaginea poetică are la bază structura semnificaţilor limbii, care sînt supuşi unor noi interpretări. Este vorba mai ales de trăsăturile reprezentabile (cf. III, 2), care au capacitatea de a sugera un obiect sau altul ; ele sînt aplicate altor semnificaţi, prin intermediul mecanismelor metasememelor, cum sînt metafora, metonimia etc., care au fost reinterpretate structural în lucrări ca *Retorica generală* (1970). In acelaşi timp, metasememele constituie încălcări a regulilor de restricţie selectivă, stabilite de gramatica transformaţională: cînd Baudelaire foloseşte termenul *miroirs* „oglinzi*[4] pentru *yeux* „ochi** el nu ţine seama de incompatibilitatea trăsăturii semice „animat** caracteristică pentru ochi cu trăsătura semică „obiect*[4] care caracterizează termenul „oglinzi[44]. Dar poetul realizează astfel o fuziune a trăsăturilor, avînd ca punct de plecare trăsătura semică „vizual** comună celor două sememe în cauză. Vom oferi o analiză combinatorie a semnificaţilor implicaţi în imaginea poetică, în paragraful consacrat motivării semantice (cf. IX, 2).

Semiotica literară se ocupă de trăsăturile unităţilor limbii, care sînt folosite în literatură, începînd cu prozodia, pînă la structurile complexe ale figurilor retorice. Ea are în vedere şi transmiterea informaţiei literare după celebrul model al lui R. Jakobson care a stabilit locul funcţiei poetice în schema funcţiilor limbajului ; funcţia poetică constă în proiectarea principiului echivalenţelor de pe axa paradigmatică pe axa sintagmatică (R. Jakobson, 1963). Informaţia rezultată poate fi calculată cu formule rafinate, bazate pe noţiunile de entropie şi implicit de probabilitate şi frecvenţă.

Este deci evident că literatura are trăsături semiotice, iar şcolile de poetică structurală le-au pus în lumină mai mult ori mai puţin explicit. Poetica a preluat principiile analizei structurale, elaborîndu-şi o metodă

proprie de cercetare. Dar această metodă implică o teorie conform căreia literatura ar fi un sistem semiotic închis. Tocmai împotriva acestei tendinţe s-au ridicat cîţiva dintre semioticienii actuali ; astfel, îşi deschide drum o nouă direcţie ai cărei reprezentanţi încearcă să dezvăluie caracterul dinamic al literaturii, deschiderea ei către un univers mai larg, inclusiv ideologic. Această direcţie este ilustrată de lucrări ca cele ale Juliei Kristeva (1969, 1974) sau Umberto Eco (1962, 1968).

Este vorba de o orientare care are unele asemănări cu negarea structuralismului, proprie lingvisticii generative şi transformaţionale şi mai ales teoriei enunţării, inaugurate de un Emile Benveniste.

Pornind de la un alt punct de vedere, am încercat să schiţăm un sistem semiotic deschis, subiacent literaturii, caracterizat în mare de particularităţile sugerate de contribuţiile la nr. 18 (1972) al revistei *Communications* (cf. A. Wilden, 1972).

a) Unul din indiciile caracterului deschis al unui sistem este marea sa complexitate ; or, mai ales în planul semnificatului, literatura este extrem de complexă, atît prin numărul de elemente pe care le realizează cît şi prin relaţiile contractate de aceste elemente.

b) Literatura implică şi simulează viaţa, care constituie dealtfel referentul ei. Viaţa socială este transpusă direct în structurile literare prin trăsăturile semiotice specifice unor domenii ca antropologia, psihanaliza etc. Una din trăsăturile cele mai importante în acest sens este conotaţia al cărei mod de realizare a fost magistral pus în lumină de Roland Barthes cu ocazia analizei efectuate în *S/Z* (1970).

c) Relaţiile cu contextul formează o altă trăsătură, care contribuie pregnant la deschiderea sistemului semiotic al literaturii. Acest context este reprezentat de referent ca sursă de informaţie, de modul de elaborare şi de funcţionare a operei şi de acţiunea exercitată asupra destinatarului. Contextul reglementează, ordonează şi perturbează sistemul literar, asigurîndu-i astfel dinamismul.

d) Un sistem închis este alcătuit din elemente omogene, care se îmbină ca un agregat, în timp ce sistemul deschis cuprinde elemente eterogene. Prin însăşi

natura lor, sistemele semiotice sînt eterogene, deoarece pun în relaţie un subsistem de semnificanţi şi un subsistem de semnificaţi. în acest sens eterogenitatea literaturii este şi mai evidentă decît cea a limbii : semnificantul lingvistic este organizat mai ales prin mijloace prozodice, ajungînd la o structurare superioară în versificaţie. în acelaşi timp, semnificatul este supus unor operaţii complexe de analize şi sinteze inedite, al căror ultim rezultat este imaginea poetică. Relaţiile din cadrul fiecărui subsistem sînt deci foarte complexe în literatură, ceea ce face ca raporturile între ele să fie şi mai complexe. Raportul dintre „forma expresiei" şi „forma conţinutului" în literatură arată tocmai eterogenitatea care are ca bază deosebirile de natură dintre cele două planuri.

Complexitatea textului literar este pusă în lumină de Charles Grivel (1974), care, în mod paradoxal, defineşte textul ca „un agregat de unităţi/operaţii semice" ; înţelegem însă din analiza făcută de autor că textul este deschis prin mecanismele sale comunicative, prin implicaţiile ideologice etc.

e) Un sistem închis este „alimentat" de energie, în timp ce un sistem deschis este organizat pentru a transmite informaţii, ceea ce asigură şi controlul funcţionării sistemului. într-adevăr, informaţia literară este una dintre cele mai complexe, dat fiind că entropia sistemului semiotic în literatură provine dintr-un număr foarte mare de izvoare care se întrepătrund, iar combinarea lor produce o puternică imprevizibilitate.

Pentru a ilustra deschiderea informaţională a literaturii să luăm ca exemplu două versuri din poemul lui Rene Char *Bel ădifice et Ies pressentiments (Frumos edificiu şi presentimentele) :*

Des yeux purs dans Ies bois Cherchent en pleurant la tete habitable (Ochi puri în păduri
Caută plîngînd capul locuibil).

Textul este alcătuit din patru unităţi : un actant — *Ochi puri,* un circumstant — *in păduri,* un predicat — *caută plîngînd,* şi un obiect *capul locuibil.*

Pe plan paradigmatic putem menţiona legătura de cîmp semantic existentă între *ochi, cap* şi *a plînge* ; relaţiile de contiguitate care unesc aceşti termeni sînt

însă dezarticulate, fapt care permite desfăşurarea lor sintagmatică.

Mai întîi trebuie observată sinecdoca *ochi puri,* folosită pentru a desemna o persoană şi metonimia *capul locuibil* pentru a sugera raportul conţinător — conţinut. în ambele cazuri avem de a face deci cu un transfer de semnificaţie. Dar circumstantul şi predicatul amintesc registrul propriu, nefigurat; ei sînt plasaţi între cei doi poli supuşi transferului. Decodarea totală cere o interpretare în structura de adîncime a unui mesaj iniţial de tipul : „conştiinţa tragic sfîşiată îşi caută propriul lăcaş".

în al doilea rînd, se adaugă la cele de mai sus imaginile cuprinse în actant, în circumstant, în modalitatea predicatului şi în obiect. Rezultatul este o sinteză semantică care produce un semnificat global cu valoare simbolică, realizat prin valenţe psihanalitice, morale şi chiar metafizice.

Pentru o înţelegere totală trebuie să ne referim la întregul poem, la opera poetului şi la epistema epocii, ceea ce introduce o perspectivă semiotică mult mai vastă, cu- prinzînd mecanismele enunţării, participarea protagoniştilor actului poetic la transmiterea mesajului.

Acest dinamism constituie o trăsătură semiotică esenţială a literaturii. Enunţarea este într-adevăr mult mai bogată în semnificaţii în literatură decît în folosirea curentă a limbii. Nu insistăm aici asupra mecanismului comunicării şi a locului pe care îl ocupă funcţia poetică în cadrul acestuia. Există însă alte categorii semiotice pe care sintaxa şi semantica mai recentă le-au explicitat şi care sînt foarte utile pentru semiotica literară. Ne vom limita la conceptul de *presupoziţie,* unul dintre cele mai interesante pentru semiotica comunicării (cf. O. Ducrot, 1972 şi sinteza făcută de Mariana Tuţescu, 1974, p. 200—210).

Presupoziţia este direct legată de noţiunile de *spus (aserţiune,* cf. fr. *pose)* şi *subînţeles* (fr. *sous-entendu):* aserţiunea se reduce la afirmaţia cuprinsă într-un enunţ, în timp ce subînţelesul sugerează concluzia la care ajunge în mod firesc receptorul. Presupoziţia se referă la ceea ce se presupune a fi cunoscut de vorbitori, la ceea ce se consideră ca dat prealabil pentru ca mesajul să fie adevărat.

Dacă reluăm cele două versuri ale lui Rene Char,

putem desprinde presupoziţia şi relaţiile sale cu aserţiunea şi subînţelesul. în analiza făcută mai sus, am insistat mai ales asupra a ceea ce este spus (aserţiunii), asupra faptului că „ochii îşi caută lăcaşul[14]. Implicaţiile semiotice ale unei asemenea afirmaţii sînt destul de reduse dacă analiza se limitează la un model structural „clasic[14].

Prin subînţeles poetul sugerează anumite concluzii pe care le poate trage receptorul ; se subînţelege astfel că ochii îşi caută lăcaşul şi nu altceva, să zicem, obiectul vederii ; ei caută „în păduri[44], nu în alte situaţii, fiind scăldaţi în lacrimi, nu în străluciri de bucurie.

Presupoziţia este cu mult mai bogată ; ea dezvăluie în mod obiectiv nu numai elementele marcate, dar şi pe cele implicate în structura de adîncime. în *ochi,* forma nearticulată presupune că mai există şi alţi ochi care s-ar găsi în aceeaşi situaţie ca aceia la care se referă versurile. Epitetul *puri* presupune o selecţie calitativă în clasa ochilor ; implicaţia imediată este că ochii „impuri[44] nu intră în joc.

Circumstantul *in păduri* restrînge sfera acţiunii, dar aceasta, teoretic, este nelimitată, pentru că ochii au putut căuta ceva mai înainte în orice loc.

Predicatul *caută* presupune o acţiune deosebită pentru ochi, deoarece acţiunea normală este aceea de „a vedea" ; dar acţiunea este restrînsă prin circumstantul *plingind,* care implică presupoziţia fundamentală : „cel care caută este victima unei dureri sfîşietoare". în sfîrşit *capul* declanşează contradicţii care nu pot fi lămurite decît folosind mecanismul presupoziţiei : dacă ochii caută capul, înseamnă că nu mai sînt în cap, că a avut loc înainte o dizlocare a acestor organe ; ba mai mult, ei sînt capabili să se mişte ca o fiinţă independentă, care traversează pădurile.

Epitetul *locuibil* prezintă o presupoziţie spaţială : ochii caută capul nu ca pe o parte a corpului din care fac şi ei parte, ci ca pe un lăcaş în mod firesc locuibil : ochii nu se comportă ca organe ale vederii, ci ca locatari. Rezultă că între presupoziţie şi aserţiune apare o contradicţie, iar tocmai această contradicţie este sursa efectului poetic.

f) Un sistem deschis este caracterizat şi prin gradul de libertate al organizării însăşi a elementelor

care îl alcătuiesc. Intr-adevăr literatura este marcată printr-o mare libertate semiotică, pe care am ilustrat-o prin textul din poemul lui Rene Char. Această libertate apare mai ales în poezie prin încălcarea regulilor de restricţie selectivă, care produce anomalii semantice ; dar anomaliile literare nu sînt pur şi simplu date, ci se cristalizează cu ajutorul amalgamelor semantice în semnificaţi integraţi, care dobîndesc semnificaţii globale, încărcate de cele mai multe ori cu valori simbolice.

g) în sfîrşit, integrarea semiotică este o altă trăsătură a deschiderii sistemului literar. în literatură, mai mult decît în limbaj, un element nu se pierde după realizarea sa informaţională ; el îşi menţine de asemenea relaţiile paradigmatice şi sintagmatice în ceea ce Derrida (cf. 1967) numeşte urmă. Această urmă concentrează sau reuneşte transferări în care stimulii sînt adeseori foarte îndepărtaţi sau chiar uitaţi ; este vorba de pulsiuni, de evenimente ascunse, „uitate", contorsionate, concentrate sau transferate.

Dar tocmai acest gen de evenimente este propriu sistemului literar deschis asupra unei lumi căreia trebuie să i se descifreze codul prin semne roase de rutină. Am ilustrat în altă parte („Cahiers roumains d'etudes litteraires", nr. 2, 1973) trăsăturile sistemului literar deschis, luînd ca exemplu paradoxalul poem al lui Raymond Queneau Â *partir du desert,* care întruneşte plenar cele şapte puncte menţionate mai sus şi exemplificate parţial cu versurile lui Rene Char. Perspectiva poate fi deschisă pînă la cadrul mitologic, aşa cum rezultă din cercetarea lui J. Marc Blanchard, (1976), asupra unor fragmente din Rimbaud.

3. TRADUCEREA POETICA

Act fundamental de cultură, traducerea a fost, cu aceeaşi pasiune, susţinută şi combătută. Ea revine pe tapet cu aceeaşi balansare între bine şi rău ; laconic, am putea spune că traducerea este „un bine necesar

Activitate practică prin excelenţă, traducerea a beneficiat tot timpul de o teoretizare care s-a închegat treptat, dar n-a putut ajunge la nivelul, la amploarea obiectului său. în contextul actual, marcat de o adevărată explozie de teorii şi metode în cîmpul cercetării limbajului, şi traducerea este abordată în termeni noi. Sînt de menţionat două direcţii : analiza structurală pe de o parte şi cea contrastivă pe de alta. Dacă prima oferă mijloace precise de studiere a structurii limbii, a doua pune problema comparării sistemelor lingvistice şi chiar a traducerii, fără să abordeze însă complexitatea textului literar.

Nu este necesară aici trecerea în revistă nici măcar a principalelor direcţii care readuc în actualitate problema traducerii. în contextul capitolului de faţă, ne vom limita la abordarea ei semiotică, care deschide mai larg perspectiva, oferind soluţii interesante şi pentru aspectul lingvistic şi, mai ales, pentru cel extralingvistic al traducerii. în general, putem spune că principalele procedee de traducere, puse în lumină de lingvistică, pot fi luate în considerare şi în planul semiotic. Poezia lui Blaga este un tărîm favorit pentru a ilustra toate feţele semiotice ale traducerii ; în cele ce urmează vom analiza aspectele ei semiotice, prilejuite de transpunerea în limba franceză, îndeletnicire deschizătoare de lumini, care de mai mulţi ani ne dă cînd bucuriile izbînzii, cînd necazurile neîmplinirii.

Primul aspect care interesează atît lingvistica cît şi semiotica este corespondenţa între cele două limbi — limba din care se traduce, numită şi „limba de bază“ sau „limba sursă“ şi limba în care se traduce, numită şi „limbă ţintă“ sau „limbă scop“. Cum s-a văzut în capitolele precedente, (cf. II, 4) atît Saussure cît şi Hjelmslev au subliniat că forma conţinutului (ca şi a expresiei, dealtfel) diferă de la o limbă la alta. Astfel, dacă în română spun *mă doare piciorul,* în franceză voi fi obligat să precizez dacă e vorba de partea superioară *(j'ai mal ă la jambe),* sau de partea inferioară *(j'ai mal au pied).* Chiar în acest exemplu se vede în plus că româna are un verb specializat *(a durea)* pentru a exprima durerea, în timp ce franceza recurge la locuţiunea verbală *avoir mal.* Asemenea situaţii sînt foarte numeroase, chiar dacă se confruntă limbi înrudite

genealogic şi apropiate tipologic, cum sînt româna şi franceza, iar ele se înmulţesc simţitor în cazul unor limbi mai îndepărtate.

La fel stau lucrurile în cadrul semnelor nelingvistice, implicate în operaţia de traducere. Chiar domeniile mai simple ale semioticii reflectă asemenea structuri diferite de la un cod „naţional[14] la altul ; astfel, de pildă, semiotica gesturilor (chinezica) arată că unui gest dintr-o comunitate poate să-i corespundă gestul opus în alta : bulgarii clatină capul invers faţă de români pentru a sublinia pe „da“, respectiv „nu“. Or, astfel de gesturi sînt de multe ori invocate în literatură şi traducătorul trebuie să preîntîmpine nedumeririle, confuziile.

Cum se pot rezolva toate aceste dificultăţi ? Printr-o serie de procedee, elaborate pentru lingvistică şi care pot fi extinse şi la semiotică ; ele sînt : analiza componenţială, împrumutul, calcul, transpunerea, modularea, echivalarea globală şi adaptarea (cf. Jean-Paul Vinay, 1968).

a) Analiza componenţială vizează despărţirea semnificaţiei cuvintelor în trăsături distinctive, analoge celor din fonologie. în traducere, apar adesea cuvinte aşa-zise intraductibile, de tipul lui *dor* care nu are corespondent direct în limba franceză. Dar dacă sensul lui este descompus în trăsăturile componente, fiecare din acestea îşi găseşte corespondent în franceză ; astfel, putem traduce *Dorul* ca titlu al unui poem de Blaga cu *Deşir* pentru că textul vorbeşte explicit de dorinţă. în alte cazuri el poate fi tradus cu *nostalgie* şi chiar *mystere* etc.

Se vede aici că traducerea este mai precisă decît originalul, dar acesta avea o calitate în plus, bazată tocmai pe ambiguitatea produsă de semantismul „dorului*. Se pot găsi însă şi efecte comparabile, de pildă, dacă traducem *amiaza nopţii* prin *le coeur de la nuit:* în română e un fel de antifrază, în timp ce în franceză apare o metaforă, dar curentă.

Oricum, prin traducere se pierd nuanţe ale originalului : *ţărînă* se traduce normal în franceză prin *terre* care e mai puţin precis ; dacă sîntem conştienţi de pierderea unei trăsături distinctive (aici „pulverizat*), vom căuta ca în alte locuri să ne asumăm riscul unei

trăsături mai explicite în traducere, de tipul *tărie* tradus prin fr. *firmament.*

Se va produce astfel o permanentă pendulare de la ambiguu la dezambiguizare, de la vag la precis şi invers. Se pot însă întîmpla şi contrasensuri, dacă forţăm recuperarea. Titlul celebrului poem *Gorunul* poate fi tradus simplu cu *Le chene,* chiar dacă acesta nu precizează specia, fără a mai risca soluţia *Le jeune chene,* cum s-a întîmplat într-o traducere recentă.

Cum să traducem însă sintagma *in curat* din cunoscuta poezie *Tămîie şi fulgi ?* Soluţia care se impune este aceea de *lin pur,* dat fiind că lui *curat* îi corespund în franceză *propre* şi *pur.* Ambiguitatea din original se pierde în traducere, unde se precizează nuanţa simbolică a inului. Cu acest exemplu trecem însă dincolo de analiza componen- ţială, care se referă mai mult la latura raţională a semnificaţiei, ajungînd în mult discutata zonă a conotaţiei (vezi cap. III, 2). Aceasta poate fi ilustrată, ca problemă de traducere poetică, cu poemul *înfrigurare,* unde Blaga face un tablou incandescent, concentrat sintetic într-o vorbă :

> *Livada s-a încins in somn. Din genele-i de stufuri strîng lacrimi de văpaie :*
> *licurici.*

Or, în franceză *licurici* se spune *ver-luisant* şi e clar că nu putem traduce aşa, dată fiind conotaţia dezagreabilă a „viermelui*, prin însăşi natura lui. Găsim însă un alt termen care desemnează o insectă asemănătoare, al cărui nume (de origine italiană) poate fi acceptat : *lucioles.*

Aceeaşi analiză componenţială şi conotativă se aplică şi la semnele prezente în text. Iată, de pildă, în poemul cadenţat *La mănăstire* se spune : *Cu miros de ger în lină vine un bătrin. / îi sînt obrajii zdrenţuiţi / întocmai ca un prapur vechi.* El vrea o rugăciune *Pentru turma de oiţe.* Se conturează aici portretul unui bătrîn cioban, ca semn al unei civilizaţii ancestrale, în care spiritualitatea se leagă de umila realitate, ca într-o legendă. Cum un asemenea semn e mai puţin familiar pentru francezi, mai ales astăzi, el trebuie explicitat într-o versiune ca : *Un vieillard arrive dans sa fourrure ă l'odeur de froid.*

b) împrumutul este calea directă de a rezolva diferenţele de cod lingvistic, dar şi de alte coduri semiotice. De fapt, împrumutarea unui termen este implicată adesea de preluarea lucrului denumit, a referentului, ceea ce a fost de mult subliniat în lingvistică. Dar, aşa cum am arătat mai sus (III, 1, VI, 1) obiectele însele sînt semne înzestrate cu semnificaţie, ceea ce are o deosebită importanţă pentru traducerea poetică, întemeiată în mare parte pe o adevărată abordare contrastivă a lucrurilor invocate de poemele supuse traducerii : Astfel, din română a trecut în diferite limbi, fără a se răspîndi, e drept, un termen ca *haiduc*. Traducerea poemului *Haiducul* de Blaga ar contribui la consolidarea în franceză a cuvîntului românesc, dar mai ales a unei imagini a haiducului ca semn al unei entităţi umane contopite cu natura şi cu absolutul.

Poezia însă recurge rar la împrumuturi lingvistice inedite, evitînd chiar împrumuturile încetăţenite, uneori din motive puriste, alteori, cel mai des, pentru că foloseşte cuvinte obişnuite îmbinate inedit. Făcînd asemenea îmbinări, ea implică structuri semiotice noi, care sînt, în numeroase cazuri, proprii unei civilizaţii naţionale, puţin cunoscute alteia, sau chiar necunoscute. Cazul este sesizat acut cînd este vorba de civilizaţii distanţate, să zicem cea africană faţă de cea europeană. De aici s-a conchis chiar asupra imposibilităţii traducerii, aaucîndu-se ca argument nu numai deosebirile de cultură, ci şi de geografie, de climă. Cum să traduci un text care vorbeşte de zăpadă în limba unui locuitor dintr-o regiune unde nu s-a văzut niciodată zăpada ? (pentru întreaga problemă, cf. G. Mounin, 1963).

Dar tocmai în asemenea situaţii extreme, traducerea devine mai interesantă, ea contribuind la vehicularea unor referenţi noi, zugrăviţi original ca semne sugestive. Pentru a relua exemplul zăpezii, el poate fi ilustrat de acelaşi poem al lui Blaga, *Tămîie şi fulgi.*

Dar Blaga vorbeşte explicit de realităţi româneşti, de la pomenirea satului natal, al cărui nume este cîntat prin „etimologie poetică" în poemul ce poartă ca titlu data naşterii poetului *(9 Mai 1895)* pînă la semne ca :

Cocoşi apocaliptici tot strigă / tot strigă din sate româneşti (Peisaj transcendent), sau mai larg, *Cocoşi dunăreni. . .*

c) Calcul este o varietate camuflată de împrumut, de tipul *untdelemn,* ale cărui elemente traduc părţile slave corespunzătoare. Aici se produce în prealabil o analiză a semnului lingvistic din limba bază, unde el are o structură motivată, simţită ca atare de vorbitorul bilingv, care o transpune în limba ţintă, traducînd elementele componente. La acest tip se adaugă calcul semantic prin care un termen din limba ţintă se îmbogăţeşte cu un sens suplimentar, cuprins în termenul corespunzător din limba bază. Astfel, *a prelucra* care avea sensul concret cunoscut, a căpătat sensul abstract actual, sub influenţa prototipului rusesc ; asemenea calcuri se consolidează în limbă şi vorbitorul neavizat nu ştie nimic despre modelul străin adaptat, în textele traduse ele pot apărea ca o traducere în traducere, dar înţeleasă ca atare numai de specialişti.

Mai important este însă că traducerea şi, mai ales, traducerea poetică produce constant calcuri, îndeosebi de natură semantică. Am dat mai sus exemplul lui *ţărină* tradus în franceză prin *terre :* dacă prin traducere se poate sugera trăsătura suplimentară a originalului, se produce un calc semantic.

Insă calc semantic se realizează masiv în traducerea figurilor de stil, a metasememelor, înainte de toate a metaforei, apoi a metonimiei, a sinecdocii. Astfel, de pildă, în poemul *Izvorul nopţii* transpus recent în muzică „uşoară" (în treacăt fie spus, într-un ritm care contravine flagrant gravităţii textului), întîlnim o serie de metafore : *ochii tăi, adincii, sunt izvorul / din care curge tainic noaptea peste văi / şi peste munţi şi peste şesuri, / acoperind pămintul / c-o mare de-ntuneric.* De obicei, ochii sînt comparaţi cu oglinda, dar aici ei devin izvor al nopţii ; traducînd chiar literal, obţinem în franceză nuanţe noi pentru termenii corespunzători : *yeux, source, coule, mer de tenebres.* în asemenea cazuri e bine să pledăm pentru o traducere literală, adică cît mai fidelă, deşi în cazul de faţă tentează soluţia : *d'ou coule le mystere de la nuit.*

Se pare că Blaga este un caz fericit de „export" al

imaginii româneşti, ceea ce şi explică numărul mare de limbi în. icare a fost tradus de curînd. Trebuie subliniat că imaginile devin semne conturate neprevăzut, a căror transpunere într-un alt spaţiu cultural va găsi ecouri nebănuite, ca în monumentalul poem *Pluguri,* al cărui centru este imaginea-semn redată prin metafora explicită din partea a doua : *pluguri: mari paseri negre* etc. Aici vom traduce prozaic, cuvînt cu cuvînt, iar efectul va fi fulminant.

d) Transpunerea este operaţia menită să rezolve dificultăţile care rezidă în deosebirile de structuri semiotice, lingvistice şi extralingvistice. Numeroasele dizlocări de fraze, izolarea epitetului, rafinata folosire a elementului predicativ suplimentar, nedeterminarea, iată cîteva dintre structurile specifice poeziei lui Blaga, care sînt greu de transpus în franceză. Poate cea mai frecventă, folosirea substantivelor nearticulate, dă o coloratură deosebită poemelor, care rareori poate fi transpusă *(căci eu iubesc / şi flori şi ochi şi buze şi morminte).* Ca procedeu specific, transpunerea intervine în cazul elementelor predicative suplimentare ; numai printre primele poeme, am relevat mai mult de zece exemple care dau o viziune structurală personală asupra universului referenţial, trezit de semnele lingvistice folosite. Intr-un caz ca *Nebun / ca nişte limbi de foc eu braţele-mi întind (Noi şi pămintul)* putem traduce literal, în aceeaşi ordine. Ce să spunem însă de construcţia din poemul *Scoica: in care / prelung şi neînţeles / răsună zvonul unei mări necunoscute ?* Aici, *prelung şi neînţeles* nu pot fi raportate la verb în franceză şi va trebui să traducem : *ou resonne / le son long / et in- compris d'une mer inconnue.*

La fel vom proceda cînd e vorba de coduri semiotice mai largi. Dacă în *Perspectivă* izolarea epitetului e mai forţată în franceză : *Subt sfere, subt marile, / monadele dorm => Sous Ies spheres, sous Ies grandes, / Ies monades dorment,* în schimb, în poemul tot atît de rezonant semiotic *Din adine* construcţia pare firească şi în traducere : *Mamă, — nimicul — marele ! Spaima de marele => Mere, — le neant — le grand! L'angoisse du grand.*

e) Modularea este de fapt o serie de transpuneri

care acoperă un întreg proces de gîndire. O putem ilustra cu un ansamblu închegat, cum este în poezia lui Blaga ciclul consacrat zeului Pan. Lăsînd la o parte trăsăturile lingvistice şi semiotice ale procedeului modulării, ne putem opri la un caz aparte, anume acela al transpunerilor impuse de constrîngerile din domeniul semnificantului şi, mai precis, al versificaţiei. în ciclul pomenit, am încercat unele soluţii care să recupereze sonoritatea originalului printr-un rearanjament sintactic sau printr-un surplus de imagine. Astfel, începutul cantabilului poem Zeul *aşteaptă* sună cristalin : *Prin mirişte se joacă / şoareci şi viţei, / iar viţele de vie / ţin in palme / brotăcei.* El poate fi supus unei transpuneri sintactice de tipul : *Dans l'eteule s'ebattent / des souris et des veaux / et la vigne entre ses mains / des grenouilles / tient.* Tot poemul se pretează la transpuneri, dar e de menţionat doar tentaţia transferului epitetului *curate* din complexa sintagmă a originalului asupra „locativului" îmbogăţit prin imagine : *Nu vreau decit / să-mi port curate / degetele răsfirate / prin părul ei, / prin părul ei,* transpus în : *Je veux promener mes doigts / dans le pur / murmure / de ses cheveux, / de ses cheveux.*

Aici semiotica aduce o contribuţie prin reliefarea deosebită a imaginilor. Dar ea este implicată direct în obiecte-semne intraductibile, cum este în exemplul *şi foile de ulm / răstălmăcesc o toacă,* unde putem răstălmăci : (transpune semiotic) : *et Ies feuilles d'orme / / sont Ies formes / sonores de l'angelus* (poemul *Umbra).* Cît despre sonoritatea propriu-zisă, iată doar fragmente din poemul *Pan cîntă (La flute de Pan)* care transpun felurit originalul : *et devant Ies univers / de ma flute je jouais des airs... Maintenant aucun etranger / ne traverse plus ma grotte, / seules Ies salamandes y trottent / / et parfois s'y declenche : La lune blanche.* Verbul *de clenche* introduce un plus de dinamism, dar epitetul *blanche* e redundant şi obţinem astfel o compensaţie.

f) Echivalarea globadă se face în funcţie de anumite situaţii, şi în asemenea cazuri e clar că intervin -şi mai pregnant probleme de semiotică. Pentru ilustrare, pot fi luate traducerile titlurilor de culegeri ;

astfel, *In marea trecere* se traduce normal *Dans le grand passage* şi bucăţile culegerii explicitează sensul, fără să fie nevoie de căutarea altor soluţii mai fidele faţă de filozofia lui Blaga, pentru că ele ar încurca semnificaţia. *La cumpăna apelor* se poate traduce alb *Au partage des eaux* şi poemele din ciclu lămuresc ideea de bază (este unul cu acelaşi titlu). Cum vom traduce însă *La curţile dorului ?* Pe baza conţinutului programatic al poemului, cu acelaşi titlu, se poate propune A *la cour des mysteres.* Oricum, soluţia unei traduceri recente în care s-a propus *Au manoir de 1'ardente langueur* este cel puţin deplasată, prin faptul că *manoir* în franceză înseamnă *conac,* iar pluralul *curţile* trimite la orice, dar nu la ideea de „conac", în timp ce *langueur,* chiar dacă este *ardente* tot „lîncezeală" înseamnă, în ciuda unor eforturi verlainiene de înnobilare a conotaţiei.

în titlul *Mirabila sămînţă* Blaga îşi permite un neologism care nu poate fi echivalat în franceză ; vom traduce *La merveilleuse semence,* unde epitetul e obişnuit dar substantivul e mai puţin curent în limbajul poetic francez.

g) Adaptarea este procedeul folosit adesea în unele epoci ale traducerii, dar la el se recurge şi în contexte cînd domină rigurozitatea, dintr-un fel de disperare de cauză. însă în mod normal adaptarea se aplică la producţiile teatrale şi romaneşti, unde cumpănesc mult structurile semiotice din afara textului. In poezie adaptarea duce la crearea de noi poeme elaborate „în maniera" originalului ; aşa pot fi amintite adaptările fabulelor lui La Fontaine, făcute de Tudor Arghezi.

Se poate recurge la adaptare şi în poezie, dar într-un cadru mai restrîns. Astfel, de pildă, în locul soluţiei de mai sus privitoare la *toacă* se poate renunţa simplu la acest semn, înlocuindu-1 cu echivalentul lui, *clopot de vecernie,* care apare în versul următor. La fel se întîmplă la sfîrşitul poemului *Păianjenul,* unde vom face o adaptare tot prin suprimarea unui semn intraductibil. Alte soluţii au fost încercate, şi se cunoaşte greutatea traducerii termenilor caracteristici din Biblie în limba unor populaţii obişnuite cu altă floră etc. Poate că aici e preferabil împrumutul.

Exotismul poeziei trebuie menţinut : Blaga însuşi ne aduce culoarea locală în poemele inspirate din peisajul portughez sau polonez. Poeziile sale atît de româneşti prin universul referenţial al satului, al naturii ridicate pînă la o spiritualitate absolută, nu trebuie adaptate la coloratura franceză a unui Francis Jammes sau Paul Claudel, chiar dacă poetul îl admira pe acesta din urmă. Se face un gest de autentică cultură umanistă, dacă în traducere se păstrează rezonanţa de semnificant şi mai ales de semnificat a originalului. Teoria semiotică contribuie din plin la lămurirea implicaţiilor unui asemenea fapt de cultură.

4. MASS MEDIA : PRESA

Universul structurilor semiotice e readus în actualitate prin practica şi teoria mijloacelor de comunicare de masă, pentru care semiotica aduce o viziune şi o metodologie, menite să dezvăluie însăşi esenţa alcătuirii, funcţionării şi scopului lor.

Printre celelalte *mass media* (radioul, televiziunea, cinematograful), presa se prezintă ca cel mai clasic sistem semiotic, atît prin vechimea, cît şi prin desăvîrşirea la care a ajuns ; dealtfel, radioul s-a instituit ca o replică vorbită a presei scrise, iar televiziunea foloseşte unele tehnici preluate tot din presă, dacă n-ar fi decît celebrul reportaj. Evident, aici intervine imaginea dinamică, dar semnificaţiile imaginii s-au cristalizat mai înainte tot în presă, unde s-au obţinut adesea efecte de mişcare, prin unele instantanee sau îmbinări de imagini. Pe de altă parte, utilizarea plenară a instrumentului lingvistic în presă conferă acesteia profunzime şi nuanţe de mesaj pe care nu le poate realiza fluxul de vorbe auzite sau consumul pasiv de imagine. Dacă presa a cedat pasul vitezei de informaţie radioului şi televiziunii, care prin transmisiunile „în direct“ ne oferă participarea simultană la eveniment, ziarul a devenit în schimb un mijloc de sinteză, de reflecţie şi interpretare. Neputînd asigura

secvenţiali- tatea realului, presa îl pune în schimb în pagină, oferind o imagine a lumii, sustrasă timpului pe care îl învinge.

Ziarul este un semn global. De acest lucru este mai mult ori mai puţin conştient chiar cititorul de rînd : cînd ia în mînă un ziar, el îl parcurge fugitiv înregistrînd titlurile, relatările esenţiale, imaginile. Se operează astfel o integrare a tuturor semnelor din exemplarul respectiv într-un semn de ansamblu, care este de fapt imaginea lumii în momentul respectiv.

întrucît ziarul este inainie de toate un text scris, categoria cea mai însemnată de semne este aceea a literelor, a grafemelor. Exisă o tehnică foarte pusă la punct a utilizării codului de semne grafice într-un ziar, mult mai importantă decît într-o carte. Litera şi accesoriile ei se comportă, în contextul ziaristic, ca o categorie semiotică aparte şi anume aceea a semnelor indiciale : ea orientează, prin dimensiunile şi forma ei ; cititorul va selecta mesajele oarecum automat, reţinîndu-le pe cele scoase în evidenţă prin codul grafic. Vom preciza însă că grafemele sînt semne de gradul al doilea, ele reproducînd fonemele care la rîndul lor alcătuiesc semnificantul sonor al semnelor lingvistice. De aceea, perceperea semnelor grafice duce la o imagine care se suprapune peste „imaginea acustică“ a cuvintelor, pe o cale mai restrînsă, dar analogă sintezei dintre enunţul lingvistic şi imaginea vehiculată în film sau televiziune, de pildă, cînd auzim rostirea unui generic scris. Aici însă putem vedea fie chipul vorbitorului, fie imaginea lucrului despre care se vorbeşte, a referentului, ceea ce în cazul ziarului se face de obicei pe baza mecanismului psihologic al reprezentării şi, mai rar, prin ilustrarea fotografică.

Al doilea cod semiotic al jurnalisticii este imaginea propriu-zisă, care se realizează prin semnele iconice. Evident, cea mai importantă este fotografia care în unele ziare ocupă un spaţiu foarte cuprinzător, cum este, de pildă, la noi, *Scinteia tineretului.* Dar toate ziarele acordă un cuvenit spaţiu fotografic, atunci cînd e vorba de a rivaliza oarecum cu celelalte mijloace de comunicare de masă, bazate pe imagine, în special televiziunea şi documentarul cinematografic. Este vorba mai ales de evenimente încărcate cu profunde

semnificaţii, cum sînt vizitele, intrate în tradiţie, ale tovarăşului Nicolae Ceauşescu. Astfel *Scînteia* din 10 decembrie 1976 prezintă trei fotografii în prima pagină, urmate de alte trei imagini elocvente în pagina a treia, prilejuite de vizita secretarului general al partidului la expoziţia consacrată noutăţilor în domeniul tehnologiilor şi materialelor de construcţie.

Dar fotografia nu este singurul semn iconic ; sînt de notat printre altele hărţile, publicate adesea pentru a situa unele evenimente din viaţa internaţională, sau diagramele folosite atît de sugestiv cu prilejul campaniilor agricole.

Mai important este însă că imaginea, îndeosebi cea fotografică, include alte coduri de semne, printre care sînt de menţionat chinezica şi proxemica. Prima se ocupă de studiul gesturilor ca sisteme de comunicare, a doua de semnificaţia distanţei dintre protagoniştii unui proces de comunicare. Astfel, de pildă, în *Scînteia* (17 dec. 1976) se reproduce în ultima pagină o imagine din cadrul întrevederii dintre primul ministru al Guvernului R.S.R., tovarăşul Manea Mănescu şi preşedintele Franţei, Valery Giscard d'Estaing. In fotografie se vede că distanţa dintre cele două personalităţi este redusă la minimum, ceea ce subliniază semnificaţia evenimentului, cadrul său afectiv, notat explicit la sfîrşitul articolului : „Primirea şi dejunul s-au desfăşurat într-o atmosferă cordială, prietenească[41].

Dar cel mai interesant cod care se aplică la structurarea şi folosirea semnelor este retorica. Elaborată încă din antichitate în scopul perfecţionării artei discursului public, retorica a cunoscut o perioadă de stagnare în decursul veacului trecut ca urmare a contestării regulilor clasice în literatură şi a perspectivei net istoricizante a cercetărilor lingvistice şi literare. Ea revine pe tapet cu o inedită vigoare, susţinută de poetică, pe de o parte, de semiotică pe de alta, pe platforma comună a extinderii structuralismului în ştiinţele umane.

Există mai întîi o retorică a textului scris, altfel spus a sistemului de semne lingvistice, folosite în presă. O particularitate de bază a presei socialiste constă tocmai în introducerea în ziar a artei retorice a dezbaterilor politice, de la reproducerea ca atare a unor cuvîntări importante pînă la comentarea unei ştiri

oarecare.

în prezent însă există o tendinţă de extindere a viziunii retorice asupra tuturor sistemelor de semne, iar pentru cele din corpul ziarului mai semnificativă este abordarea cu mijloacele retoricii a semnelor iconice, a imaginii. Majoritatea figurilor de retorică se regăsesc în alcătuirea imaginilor din presă. Există astfel figuri bazate pe adăugarea unor elemente prin procedee ca repetiţia sau similaritatea; tehnica respectivă este ilustrată de *Fotocronica „Scinteii"* (cf. numărul din 17 dec. 1976), în care se prezintă de fapt cinci portrete de fruntaşi în muncă de la întreprinderea *Automatica* din Bucureşti. Variaţiile de scene de activitate şi de figuri umane se integrează unui mesaj global: preocuparea febrilă de realizare a sarcinilor de plan. Şi nu întîmplător textul asociat recurge la figura centrală a retoricii — metafora : *buchetul de realizări al întreprinderii.* Să menţionăm şi aici o anumită influenţă a imaginii dinamice de pe peliculă : fotografiile sînt înşirate secvenţial, prezentînd în plus avantajul simultaneităţii.

Din categoria opusă, aceea a suprimării de semne, merită să fie pomenită elipsa. O frumoasă exemplificare a procedeului oferă aceeaşi pagină din *Scînteia* în reportajul lui Corneliu Cârlan care explicitează chiar în titlu esenţa eliptică a protagoniştilor : *Oşenii, la locul lor de muncă. Zgirciţi la vorbă, iuţi la faptă.* Există aici un izomorfism între particularităţile semiotice ale „eroilor[14] şi ale semnelor care vorbesc despre ei ; însăşi imaginea însoţitoare este doar o înfăţişare parţială a unei hale de producţie textilă, iar în prim plan firele acoperă în bună măsură pe cele două lucrătoare.

Substituţia retorică este procedeul care stă la baza figurilor centrale : sinecdoca, metonimia, metafora ; ele au fost cercetate şi răscercetate în retorică, estetică, lingvistică, cu aplicaţii mai mult în literatură şi limbă în ansamblu, dar au fost mai puţin lămurite în sectorul semnelor iconice. în limbajul presei ele şi-au găsit o poziţie pertinentă, elocventă mai ales în cazul imaginilor izolate, nelegate de un anume text : acestea trebuie să vorbească de la sine, atît prin mesajul transmis de „fabula[44] imaginii, cît şi prin tipul structural în care se încadrează.

în numărul din *Scînteia* luat ca exemplificare sînt de relevat două fotografii reprezentînd figuri retorice de substituţie. Astfel, în prima pagină întîlnim o sinecdocă reprezentată de imaginea avînd ca legendă : „întreprinderea metalurgică din Iaşi : aspect din hala laminoarelor[44] ; este vorba de mecanismul reprezentării întregului printr-o parte a sa, cum spunem curent : *pars pro toto.*

Foarte importantă în presă este însă imaginea metonimică, în care un semn este folosit în locul altuia, pe baza unei contingenţe spaţiale sau temporale. Curentă este metonimia prin care se indică locul unde se face o acţiune în locul alteia sau chiar a agentului care o execută. în pagina a doua a aceluiaşi ziar se redă imaginea „Spitalului unificat din oraşul minerilor, Motru[44]. Este limpede pentru oricine că clădirea trimite la procesul de îngrijire a sănătăţii muncitorilor mineri ; în plus, vedem aici un efect al unei cauze implicite : preocuparea statului nostru pentru ocrotirea sănătăţii oamenilor muncii.

Metafora cere o anumită lămurire, fie prin introducerea termenului de plecare (metaforă explicită), fie prin dezvoltarea termenului de sosire. în *Scînteia* din 10 dec. 1976 există o fotografie a cărei semnificaţie rezultă din legenda alăturată : „Focul feeric al luminilor scenei începe în aceste orgi de lumină — aparatură complexă fabricată la întreprinderea *Decorativa* din Capitală[u]. Intr-adevăr, aparatele din fotografie par dotate cu „claviaturi" la care se află cei doi bărbaţi în poziţie de lucru, unul din ei însă putînd fi interpretat ca un organist. Metafora cuprinde aici o transpunere senzorială (o sinestezie) în sensul că pentru prezentarea unui aparat, destinat să coordoneze luminile scenei, se recurge la comparaţia (prescurtată) cu un aparat care produce sunete — orga ; prin aceasta şi sala de spectacol capătă vibraţiile unei catedrale, a unei săli de concert. în acest exemplu avem de fapt o îmbinare a metaforei iconice cu metafora literară, aceasta din urmă luminînd-o pe prima.

Alcătuirea semiotică a presei oferă însă un bogat material şi pentru teoretizări în cadrul semioticii generale. Sînt de luat în considerare în acest sens, cele trei „dimensiuni" ale semioticii : semantica, sintaxa şi prag-

matica.

în cadrul semanticii trebuie lămurit statutul referenţialului în presă : ziarul vorbeşte despre lucruri reale, supuse probei de adevăr; el nu cuprinde ficţiuni mai mult sau mai puţin verosimile. Dacă unele ziare inserează foiletoane literare sau sub formă de bandă desenată, acestea rămîn tot creaţii artistice, care contrastează puternic cu senzaţia de adevăr produsă de restul ziarului, însă mai importantă este utilizarea în presă a unor procedee literare în unele producţii care devin, prin aceasta, specii literare ; este cazul reportajului care a preluat în mare parte tehnica naraţiunii, deplasată de la nivelul ficţiunii la aceea a referenţialului controlabil. Mişcare benefică şi pentru literatură în cadrul popularei tendinţe de dezvoltare a literaturii-document.

Dimensiunea sintactică este utilizată în cunoştinţă de cauză de ziarişi în special în cadrul secretariatului de redacţie (cf. M. Ichim, 1975). Este vorba de operaţii sintagmatice ca elaborarea machetei, contextualizarea mesajului prin zonare (orizontală şi verticală), aranjarea titlurilor etc.

Dimensiunea pragmatică, mai nouă în semiotică, nu este mai puţin importantă pntru teoria şi practica presei. Intră aici concepte care intervin în structura de ansamblu a înlănţuirii praxiologice între cei doi poli ai săi : agentul şi produsul. Este vorba de interese, motivaţii, scop, strategie, situaţii, operaţii de realizare, execuţie, valorizare (cf. I. Tudosescu şi C. Popa, 1976). Toate acestea sînt legate nemijlocit de semiotică care plasează actul comunicării într-o asemenea relaţie praxiologică. Important de subliniat e faptul că emiţătorul în presă se instituie ca un producător de mesaj înzestrat cu o mare autoritate. El se adresează unui destinatar colectiv în scopul de a-1 informa, a-1 instrui şi de a-1 educa în cele din urmă. Din acest punct de vedere, mijloacele de comunicare de masă în general şi presa în special trebuie să aibă o contribuţie esenţială în practica socială din ţara noastră : „Dorim însă ca presa noastră, radioul, televiziunea, toate celelalte mijloace de informare să explice, prin activitatea lor, concepţia şi filozofia noastră despre lume şi viaţă, politica internă şi externă desfăşurată de partidul comu-

nist şi de statul român pentru a fi bine înţeleasă şi pentru a putea asigura ca întregul popor să participe la înfăptuirea acestei politici" (din interviul acordat de preşedintele Nicolae Ceauşescu săptămînalului „The New Re- public“ şi cotidianului „The Washintom Star“ din S.U.A., publicat în *Scînteia* din 21 oct. 1976).

Pentru a răspunde unor asemenea cerinţe, presa comunistă trebuie să folosească în cunoştinţă de cauză achiziţiile lingvisticii şi ale semioticii, aşa cum o arată, printre altele şi articolul *Linguistique : Ies mots et leur enjeu,* publicat de Denise Maldidier şi Regine Robin în ziarul *l'Humanite* din 25 noiembrie 1976. în mod curent *Scînteia* publică materiale în rubrica „Cum scriem, cum vorbim româneşte", foarte importante pentru cultivarea limbii literare actuale. Sînt inserate şi unele materiale mai teoretice ; dar ar fi poate de dorit ca acestea să-şi lărgească cîmpul şi la alte sisteme semiotice, care depăşesc pe cel lingvistic şi care nu sînt mai puţin importante pentru ansamblul mijloacelor de expresie. Evident şi celelalte publicaţii cotidiene şi periodice sînt chemate să-şi expliciteze alcătuirea prin studii coerente, care să contribuie la ridicarea pe o treaptă superioară a ansamblurilor de semne folosite. Semiotica lingvistică şi cea generală pot fi de un real folos în această privinţă.

5. FILOZOFIA STRUCTURILOR ŞI A SEMNELOR

Prezentarea diferitelor domenii ale semioticii, legate mai mult sau mai puţin direct de lingvistică nu epuizează întregul cîmp al cercetării semioticii ; ne-am mulţumit să înfăţişăm pe cele mai importante la ora actuală şi care, după ce au folosit experienţa lingvistică, o influenţează pe aceasta în multe privinţe.

O enumerare grăitoare a codurilor semiotice o face Umberto Eco (1972, p. 14—20). Le-am putea grupa într-o primă categorie a codurilor biologice (comunicarea animală, de care se ocupă zoosemiotica, cf. T. A. Sebeok, 1968, semiotica simţurilor, cea medicală —

studiul simp- tomelor), chinezica şi proxemica : un alt grup este acela al semioticii artistice (muzicală, plastică, estetică în ansamblu). Unele din acestea au fost menţionate în cele de mai sus.

Mai strîns legate de lingvistică sînt cercetate sistemele de comunicare umană de către Lucia Wald (1973), care stabileşte relaţiile dintre limbajul animal şi cel uman, originea şi dezvoltarea acestuia din urmă. Sînt cercetate şi unele mijloace de comunicare paralingvistică, (cf. şi G. V. Kolsanski, 1974), dar mai ales se face o expunere clară a codului semiotic al gesturilor (chinezica). Foarte importantă este cercetarea transpunerii grafice a limbajului.

Fireşte, semiotica lingvistică trebuie să ţină seama de achiziţiile tuturor acestor domenii, dar nu trebuie să uităm în acelaşi timp că ea are totuşi rolul de disciplină pilot printre celelalte. Oricum, fapt este că putem vorbi de o teorie semiotică generală, însoţită de o precumpănitoare metodologie structuralistă.

Se ajunge astfel la un nivel abstract de reflecţie filozofică asupra structuralismului ca metodă şi asupra semioticii ca teorie, cum se vede în lucrările lui Michel Foucault.

Foucault practică un structuralism şi, adăugăm, o semiotică mai mult deduse de exegeţi. Pentru el important este să se facă arheologia cunoaşterii ; într-adevăr, Foucault stabileşte trei configuraţii ştiinţifice, marcate de un număr de precepte, de atitudini, care pot fi determinate după felul cum sînt concepute relaţiile dintre cuvinte şi lucruri : Renaşterea, clasicismul şi epoca modernă. Acestea se reduc la trei episteme, întemeiate semiotic şi explicitate în analiza cunoaşterii ştiinţifice în trei domenii esenţiale : limbajul, biologia şi economia.

în secolul XVI relaţia dintre cuvinte şi lucruri este bazată pe asemănare care se caracterizează prin : convenienţă, emulaţie, analogie şi simpatie (M. Foucault, 1966, p. **32—34).**

Trecerea de la această epistemă la cea următoare se face pe calea discontinuităţii, teorie care a fost mult combătută de tot felul de adversari. Oricum, fapt este că în secolele XVII şi XVIII, între cuvinte şi lucruri nu se mai subliniază asemănarea, ci relaţia de ordine, de măsură, vizibilă în sistemele de semne, cercetate de

gramatica generală, de istoria naturală şi de economie : „In pragul epocii clasice, semnul încetează de a mai fi legat de ceea ce el marchează prin legăturile solide şi secrete ale asemănării sau ale afinităţii" (M. Foucault, 1966, p. 72). In *Logica* de la Port-Royal semnul este prezentat ca un act de cunoaştere, ca un mijloc de a distinge lucrurile, el fiind socotit arbitrar. „O pură şi simplă legătură a unui semnificant şi a unui semnificat" (op. *cit.,* p. 81). Din felul cum Foucault descrie cunoaşterea clasică, înţelegem că învăţaţii de pe acea vreme practicau structuralismul „sans le savoir". El arată grija lor de a clasifica, de a introduce peste tot ordinea raţională.

Secolul al XlX-lea este marcat de spiritul istoric în economia politică, care duce de la Smith şi Ricardo la Marx, în biologia evoluţionistă de tip Lamarck şi Cuvier, în lingvistica comparativă-istorică inaugurată de Bopp. Aceste direcţii sînt prea bine cunoscute pentru a mai fi nevoie de precizări; remarcăm totuşi fineţea cu care filozoful francez le abordează.

Epoca modernă are încă efecte în prezent. Iată însă că se schiţează o nouă viziune, o întoarcere la structuri, însă la un nivel superior, am spune noi. Dacă n-ar fi fost decît această constatare, şi ea camuflată, dealtfel, criticii n-ar fi fost atît de acerbi ; însă într-un asemenea context, în noua epistemă, Foucault proclamă fără echivoc „moartea omului“. Arătînd că omul este o „invenţie recentă", datînd numai de un veac şi jumătate, el precizează : „In orice caz un lucru e sigur : omul nu este cea mai veche nici cea mai constantă problemă care s-a pus cunoaşterii omeneşti" (op. *cit.,* p. 398). Ultima frază a cărţii prezice ca un pariu, că „omul se va şterge ca un chip de nisip la marginea mării".

Dispariţia omului ca obiect de cunoaştere este urmarea firească a „morţii lui Dumnezeu", proces care iscă la Foucault accente retorice : „Tuturor celor care mai vor să vorbească de om, de domnia sau de eliberarea lui, tuturor celor care mai pun întrebări asupra a ceea ce este omul în esenţa lui, tuturor celor care vor să plece de la el pentru a avea acces la adevăr, tuturor celor care în schimb raportează *(reconduisent)* orice cunoaştere la adevărurile omului însuşi, tuturor celor care nu vor să formalizeze fără a antropologiza,

care nu vor să mi- tologizeze fără a demistifica, care nu vor să gîndească fără a se gîndi de îndată că omul este acela care gîndeşte, tuturor acestor forme de reflecţie stîngace şi strîmbe *(gauches et gauchies),* nu li se poate opune decît un rîs filozofic — adică, într-o anumită măsură, tăcut" (op. *cit.,* p. 353—354).

L'archeologie du savoir (1969) reia temele din lucrarea precedentă, arătînd mai clar locul şi rolul limbajului, conceput ca enunţ, dar nu în chip structuralist, ci ca o „funcţie de existenţă care aparţine exclusiv semnelor şi pe baza căreia se poate decide, apoi, prin analiză sau intuiţie, dacă ele fac sens sau nu, după ce regulă se succed sau se juxtapun, a ce *(de quoi)* sînt ele semne, şi ce fel de act se efectuează prin formularea lor (orală sau scrisă)" (p. 115).

Se poate vedea aici o evoluţie de la structură la proces, aşa cum structuralismul lingvistic a trecut de la taxi- nomie la studierea enunţării ? Sau aderăm la teza că Foucault caută o a treia cale în afara umanismului şi a „structuralismului" ? (cf. Annie Guedez, 1972, p. 69—72). Oricum, în lecţia inaugurală, ţinută la College de France în 2 decembrie 1970, publicată cu titlul *L'Ordre du discours* (1971), Foucault se orientează mai clar spre problemele „discursului". Denunţînd forţa de avalanşă a discursului modern, Foucault conchide că e necesar „să se restituie discursului caracterul său de eveniment" (op. *cit.,* p. 53).

însă după ce a proclamat un „antiumanism teoretic", după ce a demascat puterea şi autonomia discursului, Foucault a trecut la un „umanism practic", prin acţiuni militante de tip Sartre ; astfel, a luat parte, prin anchete, la activitatea „Grupului de informare asupra închisorilor", aplicînd în munca politică unele principii umaniste, expuse teoretic încă în lucrările despre fenomenul nebuniei, privit medical şi social.

Rezultă de aci că umanismul este în ultimă instanţă o problemă de atitudine practică, luminată cel. mai lim- pede în practica politică.

Credem însă că la nivel teoretic aşa-zisa moarte a omului ca individ, notat grandilocvent cu majuscule, proclamată în context structuralist, cere a fi examinată mai cu atenţie. Dacă ar fi să credem pe Michel Foucault, de- clarînd că omul este o invenţie recentă, ar

însemna că el este produsul romantismului. Or, acesta a proclamat cultul individului, susţinut pe plan moral-afectiv ; este adevărat că romantismul militant implică participarea maselor, dar el nu a teoretizat ştiinţific organizarea socială. Acest rol revine întemeietorilor marxismului.

într-adevăr, Karl Marx, analizînd structura societăţii, arată că ea are un caracter obiectiv, fiind supraordonată voinţei indivizilor. Dar marxismul nu este numai o teorie, ci şi un instrument de schimbare a societăţii, în scopul eliberării sociale a oamenilor ; eliberînd proletariatul, revoluţia socialistă eliberează întreaga societate, deci pe fiecare individ în parte, care se poate astfel realiza plenar.

Altfel spus, prioritar este scopul general, iar realizarea acestuia nu este posibilă decît prin cunoaşterea ştiinţifică a structurilor. Omul nu este omorît prin această abordare, dimpotrivă, numai ea poate permite renaşterea omului social şi prin ea a omului individual. Aceasta este esenţa umanismului socialist. în acest context respingem o eventuală parafrazare a cronicarului : „Nu sînt structurile sub om, ci bietul om sub structuri". Odată cunoscute, structurile vor fi schimbate prin acţiunea conştientă, prin înţelegerea necesităţii, adică în mod liber (vezi şi H. Wald, 1970, p. 160—166).

Insă cunoaşterea structurilor duce de cele mai multe ori la modele formale de analiză, elaborate la un nivel superior cu ajutorul logicii formale sau al matematicii. Este ceea ce Jeanne Parain-Vial numeşte structura-model, pe care dealtfel o acceptă ca instrument de cercetare. Autoarea respinge însă structura-esenţă, ca principiu ontologic (1969, p. 208—209).

Această structură-esenţă a fost raportată la direcţii filozofice ca cele reprezentate de Platon sau Kant, dar, aşa cum arată Paul Ricceeur, aici este vorba de un „kan- tism fără subiect transcedental[44] ; structura devine o entitate în sine : „gîndirea structurală rămîne o gîndire care nu se gîndeşte", spune Ricoeur într-o formulă devenită celebră (1963, p. 617).

Replasînd problema în termeni semiotici, Umberto Eco, dezvoltă ideea unei anumite „surse" a oricărei structuri, un anume Cod al Codurilor, implicat de

determinarea dintre structuri pînă la o structură absentă : „Dacă structura ultimă există, ea nu poate fi definită[44] (U. Eco, 1972, p. 383). Dacă semiotica structurală se ocupă de originea oricărei comunicări, problema care se pune este de a răspunde la întrebarea *Cine vorbeşte ?* Dar există, spune Eco o „întrebare mai constitutivă, care ar fi pusă nu de omul liber (care se află în împrejurarea de a putea „contempla[44]), ci *de sclav,* care socoate ca mai urgent să se întrebe *„cine moare ?"* în loc de „cine vorbeşte ?" (şi să pornească de aici, nu pentru a face filozofie, ci pentru a construi o roată de apă care să-i îngăduie să moşiră mai puţin repede şi să se elibereze de piatra de moară de care este înlăn- ţuit)" — idem, p. 385. Aici, Eco evocă gîndirea înţelepţilor chinezi privitoare la importanţa practicii, ceea ce repune problematica structuralismului într-un context dialectic mai larg decît cel schiţat de Althusser (1969), care încearcă să recitească pe Marx în termeni structurali.

L. Althusser nu este un structuralist explicit, dar cum se arată uneori, „discursul[44] său este cel mai convergent cu implicaţiile teoretice ale structuralismului ; aceasta rezultă în primul rînd din raportarea gîndirii lui Marx la coordonatele contemporaneităţii spirituale, marcate de teoriile structurale. în acelaşi timp, trebuie arătat că Althusser nu face din Marx un structuralist „avant la lettre", ci redă statutul teoretic al marxismului în relaţie cu principiile structurale, la rîndul lor reinterpretate dialectic.

Cum se ştie, Marx însuşi foloseşte termenul de structură, mai precis chiar decît ar face-o unii teoreticieni actuali, întrucît el distinge între cele două manifestări fundamentale : infrastructura şi suprastructura. Althusser este preocupat înainte de toate de unele chestiuni de ordin epistemologic ; însă chiar la acest nivel, unde trebuie distins între ceea ce este vizibil şi invizibil, el arată condiţionarea structurală a obiectului.

Un mod de producţie este caracterizat prin nivelul atins de forţele de producţie şi de tipul de relaţii de producţie. Acestea din urmă sînt organizate structural în

sensul că determină natura de clasă a producătorilor în raport cu proprietatea faţă de mijloacele de producţie, cu poziţia în producţie şi cu repartiţia. Althusser insistă şi asupra suprastructurii ca ansamblu de instituţii, de manifestări şi practici politice, ideologice. Ceea ce caracterizează organizarea societăţii este faptul că ea prezintă diferite nivele structurale care, deşi se articulează coerent la un anumit plan, se intercondiţionează.

Dar prioritară este economia; Althusser vorbeşte **de** gradul de independenţă, de tipul de autonomie relativă a diferitelor practici sociale, precizînd însă că există o dependenţă faţă de practica determinantă, care este practica economică. Faţă de alte tipuri de structuri, Althusser aduce în discuţie structura cu dominantă : „Prin aceasta este precizat un nou punct important: structura totului este articulată ca structura unui *tot organic ierarhizat.* Coexistenţa membrilor şi a raporturilor în tot este supusă ordinei unei structuri dominante, care introduce o ordine specifică în articularea (Gliederung) membrilor şi a raporturilor" (L. Althusser, 1969, p. 122). Acest principiu al dominanţei este fundamental pentru economia politică marxistă, care demonstrează limpede determinarea „în ultimă instanţă a structurilor non economice de către structura economică".

Ierarhizarea structurilor din care e alcătuit un întreg trebuie studiată şi în alte discipline. După ce structuralismul s-a extins în noi şi noi domenii, el s-a îmbogăţit teoretic şi metodologic ; ne putem acum întoarce la domeniul de plecare — lingvistica, pentru a lămuri unele aspecte cu ajutorul conceptelor dobîndite între timp de analiza structurală. Astfel, am stabilit (II, 3, b) principiul dominanţei în cadrul nivelelor de manifestare a semnului lingvistic : sub dominarea nivelului lexical, *venisem* se comportă ca format din *ven-* şi o singură parte gramaticală, analizabilă sau nu, oricare ar fi monemele gramaticale : *-i, -se, -m, -ră* etc. Sub dominarea nivelului lexical, se produce un fel de neutralizare a opoziţiilor dintre monemele gramaticale; în schimb, la nivelul lexical, *veni* este distinct de *reveni.*

Această dominanţă acţionează însă în tehnica organizării interne a semnelor limbii. Mai în concordanţă cu

ierarhizarea de tip althusserian este abordarea limbajului ca un tot, iar pe linia celor discutate mai sus, ca un sistem semiotic de ansamblu. Instructivă pentru punerea problemei este despărţirea între cele trei dimensiuni ale semioticii : sintaxa, semantica şi pragmatica.

Pentru structuralismul formal, esenţială este dimensiunea sintactică, aşa cum arată şi studiile bazate pe logică şi matematică. în plus, s-ar înţelege că primele două dimensiuni — sintactică şi semantică — s-ar opune celei de a treia, cea pragmatică, cam aşa cum se opune structura practicii.

în realitate, Althusser arată că există tot atîtea practici cîte instanţe, nivele sociale. în mod analog, putem vorbi de o practică sintactică, precum şi de o practică semantică, rezervînd pragmatica pentru practica comunicării în ansamblu. în mare însă, practica lingvistică urmează ierarhizarea practicii sociale, de la economie pînă la ştiinţă ; mai precis, practica lingvistică se ierarhizează analog practicii sociale, determinantă fiind folosirea limbii în cadrul economic. Aceasta determină practica lingvistică din domeniul suprastructurii ; la acest nivel, limba se instituţionalizează, fiind „colorată[1]', cum se spunea pînă nu demult, după grupuri şi clase în domeniul politic, ideologic, artistic etc. Procesul este evident în diacronie, dar efectele acesteia funcţionează sincronic.

Insă Althusser are meritul de a fi subliniat şi relativa autonomie a teoriei, a cunoaşterii, a ştiinţei, vorbind de o practică teoretică [20] ; pentru lingvistică, este interesant să punem în evidenţă practica epistemică, legată direct şi de activitatea materială şi de cea spirituală. Avînd în vedere că practica epistemică pune limba în raport nemijlocit cu

20 Această autonomizare a teoriei, a ştiinţei, precum şi opunerea ei ideologică, îl duc pe Althusser la unele exagerări privitoare la caracterul „eronat" al ideologiei, combătute pertinent în studiul lui Ion Aluaş *Louis Althusser sau elogiul teoriei,* publicat ca introducere în versiunea românească a lucrărilor lui Altus- ser *Citindu-l pe Marx,* Ed. politică, Bucureşti, 1970. Nu trebuie să uităm însă că Althusser este condiţionat oarecum de valoarea peiorativă a termenului de ideologie în Occident, atît ca obiect de cercetare cît şi ca „practică" burgheză deformantă.

referenţialul şi că din această raportare decurg structurile semantice, înseamnă că prioritară este dimensiunea semantică a semioticii lingvistice şi a semioticii în general.

în sfîrşit, un alt aspect al teoriei lui Althusser, care depăşeşte viziunea structurilor încremenite, este introducerea contradicţiei în însăşi organizarea structurală a societăţii. Este vorba de binecunoscuta teorie a contradicţiei dintre caracterul forţelor de producţie care, de pildă în capitalism, devin tot mai socializate şi relaţiile de producţie, bazate, în acest sistem pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie. Această contradicţie este raportată deci direct la conceperea structurală a ierarhizării societăţii pe nivele dominate de economie. De aci conceperea structurii ca proces dinamic, ca determinare internă a propriei sale deveniri. Tocmai o astfel de tratare dialectică a structurii stîrneşte obiecţii din partea unor gînditori care se împacă greu şi cu materialismul şi cu dialectica (cf. Jeanne Parain-Vial, 1969, p. 160—175).

Dinamismul structurii conduce direct la perspectiva istorică, fundamentală pentru structurile sociale şi implicit pentru marxism. Althusser arată cum în condiţii particulare precise s-a ajuns la asimilarea forţată a marxismului cu istoricismul, problema punîndu-se ca o dilemă : ori acceptăm istoria şi atunci sîntem marxişti şi nestruc- turalişti, ori sîntem structuralişti şi atunci nu acceptăm istoria. La încetăţenirea unui marxism preocupat exclusiv de practica istorică concretă a contribuit mult Gramsci, arată Althusser, iar dilema de mai sus este acreditată de Jean-Paul Sartre, partizan fervent al participării nemijlocite, chiar individualiste la istoria zilelor noastre şi deci adversar al „contemplării[11] structuraliste.

Ultimul capitol din *Lire le Capital* se intitulează „Le marxisme n'est pas un historicisme", capitol întemeiat pe întreaga concepţie promovată de Althusser : „Obiectul de studiu al lui Marx este deci societatea burgheză actuală, care este gîndită ca un *rezultat* istoric : dar înţelegerea acestei societăţi, departe de a trece prin teoria genezei acestui rezultat, trece dimpotrivă exclusiv prin teoria „cor- pului", adică a *structurii actuale a societăţii,* fără, ca geneza ei să

intervină prin ceva“ (op. *cit.,* p. 79). Iată deci că marxismul nu este numai o ştiinţă a istoriei, ci şi a dezvăluirii esenţei sincronice a societăţii : *Capitalul* înfăţişează modul de producţie capitalist nu ca un simplu eveniment istoric, ci ca o structură realizată prin relaţii precise, iar prima sarcină a învăţatului este descoperirea acestora. Odată descoperite, relaţiile sînt plasate în procesul dialectic al negării lor ca urmare a contradicţiei care acţionează în sîntul structurii. In această negaţie revoluţionară, marxistul intervine din plin şi nu izolat, ci încadrat în- tr-un partid comunist, care are menirea de a înfăptui trecerea de la capitalism la socialism. Acesta este sensul demersului marxist în ansamblu şi chiar al lui Althusser, deşi în „litera“ acestuia unii văd o negare prea categorică a istorismului.

Dacă e adevărat că există şi un marxism sincronic, este adevărat că există şi un structuralism diacronic, în special pentru spaţiul francez, în care se aşază dezbaterile evocate aici. Trebuie menţionate contribuţiile lui Andre Martinet, lingvist format în climatul structuralismului praghez ; în capitolul 6 din *Llements* autorul invocă factorii structurali ai diacroniei : minimul efort, economia sintagmatică şi paradigmatică, redundanţa, informaţia, frecvenţa, analogia, dar mai ales presiunile în lanţ şi în sistem, randamentul funcţional.

La un nivel mai larg de cuprindere, relaţia dintre structură şi propriul ei dinamism este analizată de Lucien Sebag care subliniază importanţa practicii în producerea sistemului conceptual însuşi ; acesta este propriu culturii, care în ansamblu se poate bucura de o anumită autonomie, dar este determinat în ultimă instanţă tot de practică (L. Sebag, 1964, p. 184).

în general, există o tentativă de a se depăşi absolutizarea unor structuri-esenţe, încremenite, autonome şi rupte de subiect, de practică. Cum se ştie, Jean Piaget prezintă o concepţie mai dinamică asupra structurii, caracterizată prin trei trăsături : totalitatea, transformarea, autoreglajul (J. Piaget, 1968, p. 5—16, 27). Pentru lingvistică, el recomandă punctul de vedere generaţi vist ca fiind mai potrivit cu conceperea structurii ca transformare, ca creativitate, (cf. N.

Chomsky, 1968), criticînd în acelaşi timp ineitatea chomskiană, căreia îi opune un structuralism constructivist (p. 65—81). De pe o altă poziţie, subliniază aspectul creator al limbajului în opoziţie cu structurile taxinomice şi Paul Ricoeur : „După părerea mea, această nouă concepţie a structurii ca dinamism reglat va învinge primul structuralism ; îl va învinge integrîndu-1, adică aşezîndu-1 exact la nivelul lui de validitate[14] (P. Ricoeur, 1967, p. 814).

Metodologic vorbind, o asemenea integrare se reflectă în *Structuralismul lingvistic* al Măriei Manoliu Manea (1973), unde *alături* de şcolile structuraliste clasice (pra- gheză, daneză, americană) este tratată şi gramatica gene- rativă-transformaţională (p. 53—75). Dar chiar, şi poate mai ales, la nivelul metodei, este necesară mai mult opunerea decît alăturarea celor două direcţii. Gramatica generativă transformaţională beneficiază de achiziţiile structuralismului ; ea însă utilizează şi concepte şi descrieri ale lingvisticii tradiţionale şi porneşte, oricum, de la alte principii. Ea neagă structuralismul şi această negaţie este dialectică, dar tot negaţie rămîne.

în altă direcţie, la noi, „recuperarea[44] structuralismului teoretic s-a făcut în manualul *Materialismul dialectic* (1973) în capitolul „Sistem şi structură[44] redactat de Ludwig Griinberg. Conceptul de structură este corelat cu cel de-sistem şi cu cel de conexiune, care este o categorie mai cuprinzătoare ; structura ca o categorie de ordinul esenţei- „se sprijină în filozofia marxistă pe un principiu *ontologic* (structuralitatea ca *însuşire universală a realităţii*[11]*) (op. cit.,* p. 203). Aşadar, structura-esenţă poate fi acceptată, dar numai corelată cu categoriile dialecticii materialiste : „Aşa cum structuralismul oferă un instrument metodologic indispensabil analizei dialectice, filozofia marxistă oferă metodei structurale instrumentul teoretic care-i permite să nu-şi trădeze raţiunea de a fi[44] (op. *cit.,* p. 230).

Am prezentat mai sus (V, 1) problema structurii ca esenţă; ea trebuie privită diferit, după cum ne plasăm în perspectiva ontologică sau epistemologică. Discutlnd în termeni structuralişti, în planul ontologic, substanţa (realul concret) este primordială faţă de structura-

esenţă. Insă, în planul epistemologic, structura se prezintă ca invarianţă care se proiectează asupra substanţei, iar în ştiinţele care operează cu semne se ştie că substanţa este decupată de forma invarianţei.

De fapt, structuralismul din ştiinţele umane, care interesează aici, beneficiază de o nouă deschidere teoretică în cadrul semioticii actuale. Pentru unii învăţaţi este limpede că structuralismul reprezintă metodologia cercetării sistemelor de semne.

Structuralismul a demarat pornind de la principiile semiotice ale lui Saussure, duse la expresia lor superioară în glosematica lui Hjelmslev. Insă el a continuat să se dezvolte mai mult metodologic, oarecum alături şi chiar neglijînd cadrul semiotic. Odată extins însă în ştiinţele umane, s-au resimţit lacunele teoretice ale structuralismului, ceea ce s-a văzut şi din expunerea de pînă aici ; altfel spus, la un nivel mai înalt de abordare, s-a constatat că structuralismul este o metodă izbitor de eficace în cercetarea particulară, care nu dispune însă de o teorie de aceeaşi talie. într-o asemenea situaţie, avem impresia că s-a produs o recrudescenţă a semioticii tocmai pentru a suplini neizbutirile teoretice ale structuralismului. Acest lucru se vede în tot felul de prezentări, de la cele didactice (şi ele numeroase), pînă la cele solid întemeiate pe principii filozofice (cf. N. Mouloud, 1969). Putem afirma că în prezent există o sinteză epistemică în ştiinţele omului între 'teoria semiotică şi metoda structurală, sinteză deosebit de fructuoasă pentru cercetare, plină de lumini atunci cînd e vorba să vedem natura, esenţa obiectului studiat precum şi organizarea discursului care îl explică.

Există însă mai multe semiotici, după cum există mai multe structuralisme, de la cea pragmatico-comportamen- talistă pînă la cea legată direct de critică şi ideologie. Aşa cum structuralismul, după diferite disecării, a putut fi integrat şi folosit numai prin plasarea lui în cadrul mate- rialist-dialectic, tot aşa şi semiotica capătă un autentic statut şi sevă de cunoaştere numai prin reaşezarea ei în contextul filozofiei marxiste.

PARTEA A DOUA

MOTIVAREA

„ARBITRARUL"

1. COMENTARIUL PRINCIPIULUI

în cadrul semioticii limbajului s-a discutat mai mult aşa-numitul arbitrar al semnului lingvistic decît caracterul de semn propriu-zis al elementelor limbii. Anumite formulări ale lui Saussure au stîrnit unele nedumeriri ; deşi tardiv, în jurul anului 1940 s-a iniţiat o discuţie despre semnul lingvistic, în cadrul căreia varietatea punctelor de vedere emise şi a soluţiilor propuse a dovedit complexitatea problemei arbitrarului ; dezbaterile au căpătat un caracter polemic, cuprinzînd şi implicaţii de natură filozofică.

Raportul dintre semnificaţia cuvintelor şi latura lor sonoră a fost discutat de aproape toate şcolile filozofice, în domeniul lingvisticii generale, lui Ferdinand de Saussure îi revine meritul de a fi făcut o profundă analiză a naturii semnului lingvistic în general şi a arbitrarului în special *.

[1] Pentru istoria presaussuriană a problemei, vezi studiul lui E. Coseriu, *L'arbitraire du signe,* în *Archiv fur das Studium der neueren Sprachen und Literaturen,* 204. Bând, 119. Jahrgang, 2. Heft, 1967, p. 81—112. în ceea ce priveşte istoria culturii româneşti, am semnalat deja interesantele idei ale lui Paul Iorgovici despre arbitrarul semnului, care sînt comentate de D. Popovici în *La litt&rature roumaine ă l'ipoque des lumieres,* Sibiu, 1945, p. 268—270. Recenta ediţie critică a *Cursului* lui Saussure, pregătită de Tullio de Mauro (1973), prezintă note foarte analitice privitoare la manuscrisele saussuriene, precum şi la bibliografia diferitelor probleme, printre care arbitrarul ocupă un loc de

seamă.

Vorbind despre relaţia *signe — signifie — signijiant,* Saussure arată că „semnul uneşte nu un lucru şi un nume, ci un concept cu o imagine acustică[44] *(Cours,* p. 98). Legătura dintre cele două laturi este arbitrară, adică, spune Saussure, semnul lingvistic este arbitrar : nu există nici o legătură între sunetele franceze *s-b-r* şi ideea de „soră[44] redată prin ele ; dovada este că în alte limbi acelaşi concept e redat de alte sunete, de pildă în germană prin *Schwester.* Dîndu-şi seama de neajunsul termenului de *arbitrar,* Saussure ara^i că semnificantul nu poate fi schimbat la întîmplare : „vrem să spunem că este *nemotivat,* adică în raport cu semnificatul, cu care nu are nici o legătură naturală în realitate[14] *(Cours,* p. 101). Arbitrarul este după Saussure „condiţia esenţială a semnului lingvistic[44] *(Cours,* p. 184).

Saussure atrage atenţia asupra unor obiecţii care i s-ar putea aduce, precizînd că există unele categorii motivate : onomatopeele şi interjecţiile. Mai important este că el insistă asupra legăturii indisolubile dintre cele două laturi ale semnului ; ele sînt inseparabile ca atomii unei molecule de apă, ca cele două feţe ale unei foi de hîrtie. în *Cursul* lui Saussure se găsesc toate datele pentru a pune problema în termeni corecţi ; în acelaşi timp însă există unele nepotriviri care au format punctul de plecare al discuţiilor. Acestea sînt prezentate în mod amănunţit de Ru- dolf Engler (1962, 1964).

Emile Benveniste a observat, pe bună dreptate, o inconsecvenţă la Şaussure : în definiţie acesta arată că semnul nu se referă la obiect (el este psihic), iar în chestiunea arbitrarului recurge la un al treilea termen — realitatea, care lipsea din definiţie. De fapt, spune Benveniste, „între semnificant şi semnificat, legătura nu este arbitrară, dimpotrivă, ea este necesară[44] [21]. Cum

21 Emile Benveniste, *Problemes de linguistique generale,* Paris, 1966, p. 51 (vezi şi AL, I, 1). Vezi şi interpretarea lui Iorgu iordan, *Lingvistica romanică,* Bucureşti, 1962, p. 300. Albert Sechehaye, Charles Bally şi Henry Frei apără punctul de vedere saussurian : necesarul implică arbitrarul (cf. AL, II, 3, p. 165—169). Alan H. Gardiner recomandă o analiză mai nuanţată a conceptului în raporturile sale cu realitatea (vezi AL, IV, 3, p. 109—110 şi cartea *The Theory of Speech and Language,* Oxford, 1951, cap. I, II). în- tr-un cadru mai larg problema este reluată de Tzvetan Todorov în lucrarea recentă, *Theories du symbole,* Paris,

vom vedea, tocmai categoria de necesitate poate oferi soluţia raportului dintre cele două planuri ale limbii.

Charles Bally a reluat într-un cadru mai larg problema motivării. El vorbeşte de o motivare prin semnificant, adică ceea ce Saussure numea motivare absolută. Intră aici interjecţiile, onomatopeele *(ptiu, trosc, pleosc* etc.), simbolismul fonetic în sens larg, intonaţia, accentuarea. Motivarea *explicită* cuprinde categoria numită de Saussure motivare relativă şi se referă la posibilitatea de analiză a unui semn prin alte semne — derivate, compuse, forme gramaticale. Pe baza principiului asocierii, motivarea este lărgită extrem de mult prin categoria motivării *implicite.* E vorba de analiza conceptului prin notele sale caracteristice şi prin asocierile cu alte elemente ale altor concepte. Astfel, categoria motivării este considerabil lărgită şi ea cuprinde trăsături categoriale, nemarcate din punct de vedere lingvistic (cf. Ch. Bally, 1940, p. 87 ; 1950, p. 200—204).

Pierre Naert face precizări importante cu privire la caracterul necesar al raportului dintre semnificant şi semnificat. Pentru primul, P. Naert propune termenul de *signeme,* încadrat într-o schemă interesantă. Autorul încearcă să subordoneze aceleiaşi structuri atît necesarul cît şi arbitrarul, propunînd o soluţie de tipul *şi — şi.* în acelaşi timp, trebuie să reţinem ideea că ceea ce e arbitrar într-un sens e necesar în altul (cf. P. Naert, 1947).

S-a încercat de asemenea şi o revizuire a termenilor ; astfel, după E. Lerch (1939) cuvîntul este un simbol şi nu un semn, categorie pe care o respinsese însuşi Saussure. L. Zawadowski (1958) propune înlocuirea termenului de arbitrar cu cel de *convenţional,* prevenind asupra obiecţiei că acesta ar exprima o nuanţă subiectivă. S. Ullmann precizează că motivarea se manifestă la mai multe nivele : în fonologie prin simbolismul fonetic (ex. : fr. *piailler)* în morfologie prin derivare (ex : fr. *chant-eur),* în semantică prin figurile de stil (ex : fr. *mouche* cu înţelesul de „spion"). Autorul arată cum se compensează în franceză ultimele două tipuri (cf. S. Ullmann, 1952, p. 103—104).

1977, mai ales p. 323—338.

Categoria motivării e şi mai largă la Ivan Fonagy, care se ocupă de intonaţie, socotită ca fiind aproape aceeaşi în toate limbile şi marcînd anumite trăsături ale mesajului. Autorul pomeneşte şi de efectele izolate ale îmbinărilor armonioase de sunete, susceptibile de a sugera conţinutul, precum şi de dialectica pierderii şi redobîndirii motivării prin fenomenele prozodice (cf. I. Fonagy, 1956, 1963, 1972).

Din această sumară prezentare se vede că pot fi sugerate soluţii diferite, după cum luăm în considerare structura limbii sau realizările sale concrete în enunţ, după cum unităţile cercetate sînt semne sau semnale.

O altă soluţie este cea propusă de Alfons Nehring, pentru care perceperea elementelor unui cuvînt analizabil se deosebeşte de valoarea sa semantică generală. Astfel, în argoul american *flat-foot* are înţelesul de „poliţai[14], în timp ce analiza semantică a termenului evidenţiază sensul de „cel care are piciorul plat[44]. E important să notăm că din punctul de vedere al motivării, Nehring distinge mai multe categorii de semne. Sînt pur „arbitrare[44] semnele care îndeplinesc o funcţie referenţială, cum sînt pronumele (cf. A. Nehring, 1950, 1963, p. 72—73). Această categorie dovedeşte faptul că există în limbă un anumit număr de cuvinte care, prin natura lor, nu se pretează la motivare ; e vorba de cuvintele cele mai frecvente, care vor fi interpretate din punct de vedere statistic în capitolele următoare.

în sfîrşit, un ultim punct de vedere de care putem ţine seama, este dihotomia dintre sincronie şi diacronie. Printre alte observaţii interesante semnalăm pe cele făcute de Eric Buyssens (1960 a) în această privinţă ; în ultimul capitol vom aborda motivarea din unghiul istoric şi comparativ. Trebuie menţionat şi faptul că Al. Graur plasează motivarea în cadrul mai larg al raportului dintre conţinut şi formă în limbă. Am văzut deja (V, 1) în ce termeni se pune problema ; categoria formală care interesează nemijlocit motivarea este forma internă, constituită din cuvinte compuse, derivate şi din figurile semantice. Este de reţinut în mod deosebit importanţa acordată caracterului dinamic al motivării (cf. Al. Graur, *Studii, p. 179*—180).

Cercetînd diferitele puncte de vedere referitoare la „arbitrarul[44] semnului lingvistic, ne-am oprit mai ales asupra aspectelor de care ne vom ocupa în continuare ; se impune astfel o judecată de ansamblu, care va fi implicit o prezentare sumară a principiilor ce stau la baza părţii a doua a lucrării.

1. Există un aspect deosebit de important al raportului dintre semnificant şi semnificat : unii autori recunosc deschis că raportul respectiv presupune o investigaţie de ordin teoretic, în special în domeniul epistemologiei. Una din problemele care se pun este aceea dacă gîndirea poate exista în stare pură, nelegată de semn (cf. R. Godel, 1957, p. 190—250).

De fapt, o astfel de ipostază a gîndirii nestructurate nu ar putea fi admisă decît la nivelul cel mai de jos al cunoaşterii.

Dar lăsînd la o parte această nuanţă, Saussure discerne unul din aspectele dialectice ale raportului semnificant — semnificat, şi anume caracterul său necesar, care a fost subliniat şi de alţi autori, în special de E. Benve- niste şi P. Naert.

Alţi lingvişti au insistat asupra trăsăturii opuse necesarului, denumită „arbitrar". Aici nu apărea însă corelaţia dialectică dintre cele două categorii, deoarece se pornea de la principiul *sau — sau.*

In afară de categoriile de necesar şi arbitrar, s-a luat în discuţie şi noţiunea de motivare, care e mai strîns legată de analiza concretă a faptelor de limbă. Din păcate, motivarea nu a fost studiată în relaţiile sale teoretice cu celelalte categorii. De aceea, am încercat să găsim o bază teoretică care să cuprindă principalele categorii luate în discuţie. Plecînd de la existenţa unei legături necesare între semnificant şi semnificat, vom analiza categoria necesităţii nu în raport direct cu arbitrarul, ci cu întîmpla- rea ; motivarea va fi tratată ca manifestare a categoriei mai generale a condiţiei.

2. In cadrul structurii, semnificantul şi semnificatul se suprapun pe planul existenţei lor interne. Raportul necesar dintre ele diferă după cum ne referim la această suprapunere de natură psihică, la semnificantul material sau la referent. între acesta şi semnificant, nu putem stabili în general nici un raport necesar, nici unul arbitrar.

La rîndul său, raportul necesar — întîmplător se manifestă diferit, după cum considerăm cuvîntul ca semn lexical, la nivelul vocabularului, sau gramatical, la nivel morfologic, sau, în sfîrşit, ca o sinteză a acestor nivele pe plan sintactic.

în procesele semiotice, legătura necesară între semnal şi conţinutul semnalizat se referă la un ansamblu superior, constituit de semnalizarea cognitivă ; semnalul e unilateral şi reprezintă un model de organizare a proceselor semiotice.

3. Anumite sugestii au arătat că e necesară tratarea categoriilor discutate în mod diferenţiat, după importanţa elementelor pe care le cuprind. Din acest punct de vedere considerăm vocabularul ca fiind împărţit în două părţi, una formată de lexicul fundamental, cealaltă de masa vocabularului. Ambele sectoare sînt caracterizate de indicii dezvăluiţi în urma aplicării statisticii la studiul limbii, iar modul lor de manifestare în cadrul motivării are implicaţii generale privind structura informaţională a limbajului.

4. Un ultim punct esenţial în problema motivării este aspectul diacronic. într-adevăr, ceea ce în domeniul motivării e caracteristic unei anumite perioade poate fi negat de perioada următoare. Această teză este ilustrată prin evoluţia unei părţi a lexicului fundamental de la latină la limbile romanice.

2. NECESITATE, INTIMPLARE ŞI MOTIVARE

Există deci un raport necesar între semnificant şi semnificat, ceea ce înseamnă că el decurge din trăsăturile esenţiale ale celor două laturi ale semnului. într-adevăr, dacă luăm în considerare semnificantul, constatăm că acesta nu există ca unitate a limbii decît în măsura în care e asociat cu un sens. Altfel spus, un grup de sunete devine unitate lingvistică numai atunci cînd participă la alcătuirea fondului de semne al limbii şi cînd e folosit ca semnal în procesul de comunicare.

De asemenea, semnificaţii nu pot exista decît în ca-

drul mecanismului legăturii care constituie baza fiziologică a raportului necesar între concept şi imaginea acustică. Analiza semnalizării cognitive arată că conceptele nu pot exista fără a fi legate de un semnificant.

Am arătat (IV, 3) că semnificatul e rezultatul unui proces de reducere de redundanţă, prin care se reţin numai aspectele esenţiale ale unei clase de obiecte. Iată de ce semnificatul nu poate avea ca suport trăsăturile obiectelor individuale, ci trebuie să recurgă la un semnificant exterior naturii obiectelor. Numai asociindu-se cu acest semnificant, semnificatul poate reţine o informaţie sintetică, care se referă la o clasă de obiecte sau de fenomene. Astfel, caracterul invariant al semnificatului face necesară corelaţia cu imaginea acustică a unui semnificant.

Structura semnificaţilor are un caracter sintetic, realizat prin semnificanţi distincţi. Imaginile semnificanţilor participă ca puncte de reper la activitatea cognitivă. Sem- nificantul este, într-adevăr, singurul mijloc practic care ne permite folosirea promptă şi eficace a semnificaţilor, căci el îi diferenţiază conform unei scheme riguroase. Astfel, aspectul dinamic şi diferenţiat al semnificatului cere în mod necesar ca acesta să fie legat de un semnificant.

Argumentul hotărîtor în favoarea caracterului necesar al raportului semnificat — semnificant e dat de procesul de comunicare. însă nu numai prin prisma apariţiei lor, semnificaţii trebuie să fie legaţi de semnificanţii respectivi, ci şi din punctul de vedere al transmiterii lor ca un tezaur pentru epocile ulterioare. Vorbirea, sub diferitele sale forme, e singurul mijloc de comunicare de la creier la creier, iar prin aceasta, achiziţiile gîndirii devin forme ale conştiinţei sociale. Semnele lingvistice permit transmiterea experienţei atît între indivizii aceleiaşi generaţii cît şi de la o generaţie la alta, asigurînd astfel continuitatea şi dezvoltarea civilizaţiei materiale şi culturii spirituale ; în felul acesta limba dobîndeşte un profund caracter social (cf. N. A. Leontiev şi A. A. Leontiev, 1960 ; pentru interpretarea semiotică a culturii, vezi I. Lotman, 1974). Prin urmare, natura comunicativă a gîndirii în societate impune la

rîndul ei, atît ca apariţie cît şi ca existenţă şi dezvoltare, necesitatea unei corelaţii cu semnalul lingvistic.

Deci caracterul necesar al raportului dintre semnificant şi semnificat presupune o analiză a naturii interioare a celor două elemente, asupra căreia ne-am oprit în unele paragrafe ale primei părţi.

Insă categoria de necesar nu intră în corelaţie cu arbitrarul. De fapt, termenul de arbitrar trebuie înlăturat, în- trucît, vrînd nevrînd, el presupune o nuanţă de subiecţi- vism, în sensul că semnificantul ar putea fi schimbat după bunul plac al vorbitorilor, presupunere pe care a combătut-o însuşi Saussure. „Necesar" nu se opune nici lui „nemotivat", deoarece acesta din urmă implică ideea de „lipsă de temei", de „nejustificare".

Dacă despre caracterul necesar al legăturii dintre semnificant şi semnificat s-au purtat destule discuţii, unele avînd un caracter filozofic, în schimb categoria opusă nu a fost cercetată decît sporadic. în notele manuscrise ale lui Saussure se găseşte o observaţie asupra caracterului „fortuit" al legăturii semnificatului cu semni- ficantul (cf. R. Engler, 1962, p. 67). E. Lerch propune înlocuirea termenului de „arbitrar" cu cel de „întîmplător". Aceeaşi sugestie o fac A. Sechehaye, Charles Bally şi Henri Frei (1940—41, p. 165—169), precum şi Jean Perrot (1965, p. 112), care atrage atenţia asupra punctului de vedere filozofic. Cu toate acestea, pînă în prezent nu s-a acordat suficientă atenţie corelaţiei necesitate — întîmplare în cadrul structurii semiotice a limbajului, iar motivarea n-a fost plasată precis în raport cu această corelaţie.

Deci necesarul este o categorie corelativă cu contingenţa, cu întîmplarea. Aceasta nu este tipică pentru fenomene, ci decurge din legăturile accidentale, exterioare, întîmplarea este însă tocmai modul de manifestare a necesităţii : necesitatea îşi croieşte drum prin mulţimea întîmplărilor.

Dar întîmplarea nu are o sferă nelimitată de acţiune ; ea este limitată de anumite condiţii de loc, de timp etc. Există o probabilitate care, din punct de vedere statistic, este mai favorabilă în prezenţa anumitor factori. De pildă, apariţia fenomenelor meteorologice este o necesitate care îşi croieşte drum

prin acţiunea întîmplării, dar aceasta este limitată de anotimpuri şi zone geografice. Condiţia esenţială care face ca trăsăturile întîmplătoare ale semnificanţilor să fie limitate este existenţa sistemului lingvistic, la toate nivelele sale. în primul rînd, semnificanţii nu pot lua decît forma impusă de sistemul fonologie existent într-o anumită etapă. în al doilea rînd, şi lucrul acesta este mai important, la nivelul semiotic întîmplarea este determinată de posibilităţile sistemului de a crea semne noi, de exemplu în sectorul derivării şi compunerii. în mare, factorii care limitează cîmpul de acţiune al întîmplării în limbă la nivelul organizării semnelor, se încadrează în categoriile de motivare, ceea ce corespunde pe plan teoretic categoriei de condiţie. Motivarea se împarte în două mari tipuri :

1. **Motivarea absolută** cuprinde acea categorie de cuvinte al căror semnificant reproduce unele trăsături ale semnificatului. Aici intră :

a) *Interjecţiile. Ah ! Oh ! Vai!* exprimă spontan anumite stări afective. Fără a zugrăvi stările emoţionale exprimate, ele sînt condiţionate de acestea, prin faptul că apar ca o exteriorizare naturală a lor.

b) *Onomatopeele* reproduc sunete şi zgomote din mediul înconjurător : *cucurigu, cucu, trosc, zdronc.* Dar organele de articulaţie nu pot reproduce exact cîntecul păsărilor, zgomotele din natură. în afară de aceasta, onomatopeele intră în procesul de comunicare, ceea ce face ca ele să capete o prelucrare colectivă ; caracterul lor imitativ este, prin urmare, destul de aproximativ. Aceasta se vede şi din comparaţia între limbi : noi imităm cîntecul cocoşului prin *cucurigu,* în timp ce englezii îl reproduc prin *cock-a-doodle-doo.*

c) Cuvintele cu *simbolism, fonetic* conţin numai unele sunete care amintesc de trăsăturile obiectului : *înghiţi, miorlăi, sughiţa,* evocă parţial fenomenul denumit. Dacă primele două categorii sînt slab reprezentate în limbă, în schimb simbolismul fonetic este destul de frecvent. Există chiar procedee speciale, folosite pentru sugerarea unor trăsături ale obiectelor şi fenomenelor, pe care le întîlnim la serii întregi de cuvinte. Astfel sînt în româneşte grupurile *(î)rl şi (î)rţ* [22].

22 Vezi Al. Graur, *Sur le symbolisme phonetique,* în *Recueil d'etudes romanes,* Bucureşti, 1959, p. 73 şi urm. Impresiile

2. **Motivarea relativă** este trăsătura semnelor complexe, a căror structură poate fi explicată prin alte semne. Un cuvînt ca *pierde-vară* nu este total întîmplător, de vreme ce poate fi explicat prin elementele lui componente. Alegerea unui anumit procedeu depinde de structura limbii şi de atitudinea vorbitorilor, care pot fi impresionaţi de o trăsătură sau alta a obiectului. Astfel *ghiocel* e derivat în româneşte de la *ghioc,* luîndu-se ca trăsătură distinctivă forma referentului. Pe francezi i-a impresionat faptul că planta străpunge zăpada şi au denumit-o *perce-neige;* în ruseşte i se spune *podsnjeznik,* cuvînt care vine de la *pod snjegom* „sub zăpadă" ; în germană ghiocelul e comparat cu un „Clopoţel de zăpadă", *Schneeglockchen,* iar în engleză cu o „picătură de zăpadă", *snow-drop* (cf. A. Bu- dagov, 1961, p. 79—87). Din exemplele date rezultă că această categorie cuprinde mai multe clase de semne, şi anume :

a) *Cuvinte derivate* de la alte cuvinte cu ajutorul prefixelor sau sufixelor. Astfel, *sputnik* în ruseşte înseamnă „satelit" şi e alcătuit din prefixul s „împreună" şi *putnik* „drumeţ" ; numele unei păsări în româneşte este *mără- c.inar* provenit de la *mărăcine* + sufixul *-ar.*

b) *Cuvinte compuse. Mierea-ursului* este în româneşte numele unei plante. în englezeşte *do-nothing* înseamnă „pierde-vară", literal „face nimic“ ; în germană *Maiblume* („floare de mai") înseamnă „lăcrămioară". Astfel de cuvinte sînt extrem de numeroase în limbi care folosesc curent compunerea ca germana, maghiara, rusa.

c) Chiar din exemplele date mai sus, s-a văzut că uneori denumirea unui lucru poate avea la bază o comparaţie, o metaforă, sau o altă *figură de stil semantică; e* vorba de o motivare semantică, folosită în toate registrele limbii, de la terminologia curentă (nume de animale, de plante — cf. P. Guiraud, 1967), pînă la imaginile poetice. Trebuie subliniat faptul că atunci cînd un semn e motivat prin mai mult de un procedeu, putem spune că el este *supramotivat,* ca în exemplul

produse de sunete au fost cercetate experimental încă de E. Sapir, cf. *Recherch.es sur le symbolisme phonetique,* în *Linguistique,* Paris, 1968, p. 187—203. Pentru întreaga problemă, vezi Otto Jespersen, *Language, Its Nature, Developement and Origin,* Londra, 1959, p. 399—411.

Schneeglockchen, unde întîl- nim compunerea, derivarea şi o figură de stil semantică.

„Arbitrarul" semnului lingvistic implică deci trei categorii fundamentale, care trebuie luate în considerare : *necesitatea, întimplarea şi condiţia,* ultima putînd fi asimilată în limbă cu motivarea.

In afară de reunirea semnificantului cu semnificatul, este necesar să luăm în considerare şi raporturile implicate de baza lor obiectivă. Există astfel o legătură necesară între semnificantul acustic şi imaginea lui, încadrată în raportul general dintre orice obiect şi reprezentarea sa. Aceasta elimină unele trăsături ale obiectului, reţinînd pe cele mai semnificative, fără a ajunge însă la nivelul unui proces de reducere de redundanţă propriu-zisă. în cazul semnificantului, se poate spune că are loc o reducere parţială a variantelor fonice, fapt care ne ajută să recunoaştem un semnificant şi să-1 raportăm la o reprezentare dinainte fixată ; reprezentarea acustică cuprinde fonemele şi variantele lor poziţionale, cum este *â* din *oase.*

Necesară este şi legătura dintre invariantul psihic şi cel obiectiv ; semnificatul reţine trăsăturile relativ stabile dintr-o clasă de obiecte. De pildă, conceptul de „masă“ se află în raport necesar cu clasa „mese“.

Saussure afirmase că semnul este în întregime arbitrar, iar elevii săi au încercat să demonstreze amănunţit caracterul arbitrar al fiecărei laturi a semnului. Aşa se explică de ce s-a introdus în discuţie termenul de *realitate.* Mai delicată este însă problema caracterului arbitrar al conceptului. La Bally se găseşte afirmaţia clară că şi conceptul e arbitrar ; această teză cere o analiză mai profundă.

Bally consideră conceptele ca produs al mentalităţii sociale ; el dă exemplul ideii de virtute, care nu rezultă din simplul amestec al ideilor pe care indivizii şi le fac asupra virtuţii ; dimpotrivă ea le este impusă de viaţa socială şi de practica limbii. De aceea conceptele diferă de la un popor la altul şi de la un idiom la altul : contururile convenţionale, pe care franceza le impune conceptului de „femeie“ nu acoperă pe acelea ale

germanului *Frâu,* pentru simplul motiv că cuvîntul german este limitat de vecinătatea sinonimului sau *Weib*[23]. Ideea aceasta revine la Bally şi în alte lucrări ; recunoscînd că arbitrarul conceptului e mai greu de demonstrat decît cel al semnificantului, Bally insistă asupra constrîngerii sociale, care prin intermediul cuvintelor, ne obligă să realizăm conceptele nu în funcţie de realitate, ci de asocierile dintre cuvinte.

Cum se vede, Bally leagă arbitrarul conceptului de categoria de valoare. În *Cours,* ideea de arbitrar este subordonată celei de valoare, în timp ce în notele lui Saussure raportul apare inversat. De fapt, cele două categorii — arbitrar şi distinctiv ■— sînt corelative. Cum pot fi puse ele în legătură cu natura conceptului ?

Conceptul este determinat în mod necesar de realitate şi are de aceea o valoare obiectivă, neputînd fi, din acest punct de vedere, în nici un fel arbitrar. Necesitatea se manifestă însă sub forma întîmplării, care intervine şi în modul de reflectare a anumitor trăsături în concept. Parţial întîmplătoare este şi delimitarea conceptelor pe baza anumitor semnificanţi, aşa cum se vede din comparaţia între cuvinte din diferite limbi, de tipul lui *picior* raportat la fr. pied şi *jambe.* Dar astfel de cazuri nu pun în lumină decît un singur aspect al organizării lingvistice, iar acest aspect nu este esenţial, ci întîmplător. De fapt, e necesar ca trăsăturile membrului inferior al omului să fie reflectate în mintea noastră şi e întîmplător că în română conceptul respectiv este fixat cu o singură unitate semiotică *picior,* în timp ce în franceză apar două unităţi care segmentează ansamblul în *pied* şi *jambe.* Că acest lucru e accidental o dovedeşte faptul că, atunci cînd au nevoie, francezii pot reuni cele două concepte, fie prin folosirea cuvintelor respective, fie prin sintagma *membre inferieur* etc. Este vorba în fapt de dublul

23 Vezi Charles Bally, în *Journal de psychologie normale el pathologlque,* 23 (1926), p. 693—701, 177—202 ; *Le langage et la vie,* Paris, 1935, p. 125—126, 177, 202 ; cf. de asemenea *Arbitraire du signe. Valeur et signification,* în FM (1940), 1 ; *La contrainte sociale dans le langage,* în *La revue internaţionale de sociologie,* 1927, p. 211—229 ; Vezi şi Rudolf Engler, op. cit., p. 16, 59, 62 ; Th. V. Gamkrelidze, *The problem of „l'arbitraire du signe",* în I. 50 (1974), nr. 1, p. 104—107.

aspect al valorii — valoare obiectivă şi valoare diferenţială, relativă (vezi mai sus, II, 4).

Lanţul raporturilor necesare în care intervin structurile semiotice, este deci următorul :

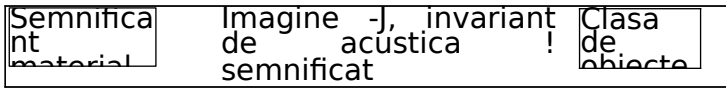

unde <=► implicaţie

Intre toate elementele vecine, luate cîte două, există o legătură necesară. De asemenea, un raport nemijlocit necesar îl induce şi pe cel imediat următor : semnificantul material este legat în mod necesar de imaginea lui acustică şi, prin intermediul acesteia, şi de invariantul de semnificat. La fel, clasa de obiecte este legată în mod necesar de invariantul de semnificat şi, prin acesta, şi de imaginea acustică a semnificantului. Acelaşi lucru se poate spune şi despre direcţia interior — exterior : imaginea acustică implică invariantul de semnificat şi, indirect, clasa de obiecte ; invariantul de semnificat se leagă în mod necesar de imaginea acustică şi, prin ea, de semnificantul material.

Legătura nu mai este necesară dacă sărim peste un element oarecare : rupînd o verigă, polii rămaşi nu mai alcătuiesc o unitate intrinsecă. Astfel nu sînt reunite nemijlocit : semnificanţii materiali şi invariantele de semnificat, imaginile acustice şi clasele de obiecte.

Cum s-a văzut, Saussure introdusese relaţia dintre imaginea acustică şi realitate, pentru a arăta că semnul este arbitrar. Din cele de mai sus se vede însă că o astfel de relaţie nu este direct implicită şi de aceea, ea nu are caracter necesar decît prin mijlocirea semnificatului. Neajunsul provine din faptul că la Saussure semnul este bilateral, alcătuit din semnificant şi semnificat, în timp ce pentru o abordare mai completă a lui, se impune un model trilateral care să includă şi referentul (vezi şi cap. III, 1). Pentru ca relaţia să fie şi mai analitică, am luat de fapt în considerare mai sus patru termeni, introducînd semnificantul material ca echivalent al referentului.

MOTIVAREA ABSOLUTĂ

S-au discutat pînă aici problemele teoretice ale motivării ; însă pentru lingvistică mai importante sînt aspectele ei practice. Latura aplicată va fi analizată în capitolele care urmează ; în capitolul de faţă, ne vom opri asupra motivării absolute, ilustrată cu material românesc, a cărui structurare poate fi întîlnită în numeroase alte limbi.

Motivarea absolută este condiţionată înainte de toate de sistemul fonologie. Vorbind despre posibilitatea de alegere a diferitelor mijloace semiotice (sonore, luminoase, grafice etc.), L. O. Reznikov arată că atunci cînd semnele formează *un sistem,* particularităţile fiecărui semn în parte sînt determinate, într-o anumită măsură, de locul lui în sistem, de natura materialului din care e construit sistemul (L. O. Reznikov, 1961, p. 119 ; 1964, p. 196—232 ; vezi şi A. Martinet, *Elements,* p. 25).

Această determinare este evidenţiată din plin de trăsăturile semnelor lingvistice. în ce priveşte cuvintele imitative, ele trebuie să se încadreze în structura fonologică a limbii *. Limbi ca franceza şi germana nu conţin onomatopee cu vocala *î,* de pildă, în timp ce în română ele sînt foarte numeroase : din cele vreo 120 onomatopee

[1] Facem abstracţie aici de sunetele, dealtfel puţin numeroase, care apar în cuvinte imitative, în interjecţii, fără să facă parte din inventarul fonologie al limbii luate în considerare ;

cf. de pildă, Serge Karcevski, *Introduction ă l'etude de l'interjection,* în CFS, 1, p. 59—60. Ele ţin mai curînd de ceea ce se cheamă codul semiotic paralingvistic.

menţionate în DLRM, circa 30, adică 25 %, conţin fonemul î. Recordul îl deţine categoria onomatopeelor care reproduc sunete sau zgomote caracteristice mişcării obiectelor sau fenomenelor ; din 19 onomatopee, 10 au la bază vocala *i: hîrşti, hirţi, hiţ, hiţa, jîş, vîj, pîr, scîrţ, sfir, zvîr.* Sunetul i se întîlneşte, deşi într-o măsură mai mică, şi la interjecţii şi, bineînţeles, la derivatele de la interjecţii şi onomatopee : *bîlbîi, biţii, bijbîi, fimii, fiţîi, gifîi, gilgîi, ginguri.*

In planul sincronic, sistemul fonologie este un factor care limitează trăsăturile semnificantului, atît ca inventar de unităţi, cît şi ca posibilităţi combinatorii. Ultimul aspect este din ce în ce mai mult studiat în fonologie (cf. E. Va- siliu, 1965, p. 132—144 ; Liliana Ionescu, 1962, p. 39—46), mai ales în domeniul consonantismului. Sistemul fonologie este dat prin tradiţie, dar el este modificat imperceptibil de generaţiile care se succed. Din punctul de vedere al realizării semnelor, sistemul de unităţi ale expresiei semnificante exercită o anumită constrîngere, în sensul că, odată stabilită forma semnului, nu se admit abateri prea mari de la ea. E vorba de aspectul contradictoriu al arbitrarului, explicat de Saussure ; în caracterul întîmplă- tor al formei semnului rezidă şi stabilitatea şi posibilitatea schimbării lui.

In procesul constituirii limbajului, sunetele folosite în interjecţii, în onomatopee, erau legate, în fiecare caz în parte, de un anumit mesaj ; ele nu alcătuiau un sistem fonologie închegat. Odată cu pierderea motivării absolute, din materialul fonetic existent se constituie un sistem de opoziţii fonologice. Din acest moment relaţia de subordonare se inversează, unităţile folosite în semnele motivate prin semnificant fiind determinate de sistemul fonologie. Din punctul de vedere al expresiei propriu-zise (la nivelul fonologie), nu se poate spune deci că interjecţiile şi ono- matopeele au o poziţie aparte în sistem.

Există totuşi, o structură a acestor categorii de semne. Specificul lor constă într-un anume paralelism între planul semnificatului şi cel al expresiei semnificante. Urmează ca acest lucru să fie demonstrat pentru interjecţii şi onomatopee pe bază de material românesc, extras din DLRM.

1. INTERJECŢIILE

Cele mai multe interjecţii exprimă spontan o reacţie de natură senzorială sau emoţională. Iată seria lor în bloc [24] : *ah, au, auleu, arş, bruh, elei, ha, hi, i, ia(n), iaca, iha, iu, o, of, oh, oho, oi, oideo, oleo, oleoleo, pi, phi, ptiu, ti, tiu, tiva, ţţ, uliuliu, ura, vah, vai, valeu, măre, bravo, pardon, parol, evrica, vivat.*

Se constată o predominanţă a vocalei *a* în interjecţiile mai legate de senzaţii *{au, vai* etc.), a vocalei *i* în cele care exprimă o mirare, o surpriză (i, *ptiu, tiu) ;* vocala *o* redă reacţii mai complexe, care presupun trăiri afective uneori mai înalte, de domeniul sentimentelor (of, *oh).* Dintre consoane sînt puţin reprezentate oclusivele şi surdele. Interjecţiile *ptiu, ti(u), tiva, ţţ* formează un grup izolat. In rest, predomină sunetele continui : fricative, lichide, semicon- soane. Am lăsat la sfîrşit cuvintele independente folosite ca interjecţii : *pardon, vivat* etc., care nu reflectă direct o stare emoţională.

Un număr mic de interjecţii exprimă o reacţie de dezaprobare, de îndoială : *de, dec, halal, hm, puah, sic, zău.* Cum o astfel de stare implică o atitudine cît de cît deliberată, interjecţiile respective conţin o mai mare varietate de sunete.

O altă categorie exprimă un îndemn, o chemare : *hai, haid, haida, hep, hopa, hopai, na, ss, sst, st; halt, hareci, iată, stop.* Şi aici se constată predominarea fricativelor : *h, s.* Oclusivele surde p şi t au mai mult rolul de a realiza un sfîrşit normal al interjecţiei, o

24 Pentru o clasare mai amănunţită vezi *Gramatica limbii române,* Bucureşti, 1963, I, p. 422—429. Din punctul de vedere al valorii de semnalizare, interjecţiile sînt discutate de Alfons Nehring, *Sprachzeichen, p.* 87—91, unde se dă bibliografia problemei, cf. de asemenea S. Karccvski, *op. cit., p.* 58—75.

implozie.

Foarte bine reprezentat este grupul interjecţiilor care exprimă un ordin, o comandă adresată oamenilor, animalelor etc. Cele mai răspîndite sînt : *hait, ho, huideo, huo, nea, şo, tio, marş, paşol.* Unele au un caracter onomatopeic : *bir, ciş, hale, hă, hiş, pui; pis, cîţ; ciuş; cuţu ; ţa; ţoa;* pentru îndemnarea vitelor de tracţiune se folosesc : *cea, ceala, di, hăis, ptru, ţiu.* Structura interjecţiilor propriu-zise se apropie de aceea a tipurilor prezentate mai sus : predomină fricativa *h,* fiind însoţită de diftongi. Apar şi aici cuvinte de sine stătătoare ca *marş, paşol.* Interjecţiile onomatopeice sînt mai variate, întrucît presupun o oarecare imitare a sunetului sau zgomotului caracteristic fiinţei sau situaţiei în legătură cu care sînt exprimate. Intervine în această categorie un sunet exterior sistemului fonologie, *ptru,* un fel de vibrantă bilabială, folosită în unele părţi ale ţării pentru a exprima comanda de oprire a animalelor de tracţiune. Este un caz izolat şi numai aspectul practic al elaborării unui astfel de sunet explică menţinerea lui ca element neîncadrat în sistem.

în sfîrşit, o ultimă categorie trecută printre interjecţii este cea alcătuită din anumite elemente de adresare, de salut spontan : *bă, bre, fă, hăi, mă, măi, pa, servus.* Se vede că se includ aici şi unele cuvinte străine, neanalizabile de către majoritatea vorbitorilor. Celelalte se aseamănă din punct de vedere structural cu restul interjecţiilor. Apare însă în plus o specializare a lor pe stiluri : *bre, mă, măi, servus, pa,* sînt familiare în timp ce *bă, fă,* sînt populare sau vulgare.

în ansamblu, se observă că interjecţiile au o organizare proprie ; însă elementele lor componente nu „zugră- vesc“ stările psihice exprimate. Aceasta se explică în primul rînd prin caracterul de reflex ale interjecţiilor : multe dintre ele răspund unor reacţii analoge reflexelor necondiţionate. Forma lor sonoră e determinată de poziţia organelor articulatorii, în reacţia de reflex spontan : *bruh, oh, au* etc. în al doilea rînd, sub influenţa celorlalte unităţi semiotice, interjecţiile capătă un caracter social, „con- venţional“. Prin manifestarea spontană a afectivităţii, interjecţiile apar ca semne total motivate ; prin caracterul lor social ele se supun tendinţei elementelor limbii de a se elibera de

motivarea absolută şi de a intra în categoria „arbitrarului[14] (vezi mai sus, p. 63).

Sînt interjecţiile unităţi distincte în sistem ? La nivelul lor structural se poate demonstra că da. înlocuind pe *au* cu *ptiu* se obţine o modificare în planul conţinutului, ceea ce dovedeşte că cele două interjecţii sînt unitaţi distincte. In acelaşi timp, este caracteristică pentru interjecţii existenţa unui mare număr de variante alcătuite din foneme diferite : *auleu, oleu, aoleu, valeu, valeu.* Din cauza caracterului aproximativ al redării stării afective, a jocului de semnale posibile în jurul aceleiaşi stări, apar mai multe variante libere nu numai ca variante ale fonemelor, ci şi pe linia înlocuirii fonemelor fără o schimbare în planul conţinutului. în schimb, interjecţiile mai legate de funcţia semnalizatoare pe plan denotativ se apropie de mecanismul structural obişnuit al limbii : *mă, bă etc.*

Din punct de vedere cantitativ, interjecţiile sînt puţin numeroase în raport cu restul vocabularului unei limbi avansate, chiar dacă socotim şi variantele ca elemente aparte : circa 100 la un lexic de mai multe zeci de mii de cuvinte — aproximativ 0,2 % pentru un total de 50 000 de cuvinte. Este aşadar îndreptăţită teza că astfel de cuvinte sînt un sector accidental în sistem ; ea ar trebui să fie nuanţată cu ajutorul analizei statistice diferenţiate pe stiluri. E aprioric sigur că în limba vorbită interjecţiile sînt cel mai des întîlnite. Nu întîmplător, interjecţiile ne întîmpină la tot pasul la Creangă şi Caragiale, autorii care au redat cel mai bine limba vorbită, spontană.

2. ONOMATOPEELE

Gramatica limbii române (ed. cit.) trece printre interjecţii şi onomatopeele, probabil avîndu-se în vedere caracterul lor exclamativ. Dar dacă multe din onomatopee se aseamănă cu interjecţiile din acest punct de vedere, totuşi ele au trăsături specifice şi de

aceea trebuie să fie tratate separat. S-a văzut că interjecţiile sînt motivate prin legătura realizată între exprimarea spontană şi stările afective. De aceea, ele se aseamănă în multe limbi. Ca mod de elaborare, interjecţiile se apropie de cuvintele infantile : *mama, tata, papa.*

Specificul onomatopeelor constă în faptul că ele încearcă să reproducă sunete şi zgomote existente în mod obiectiv, în afara subiectului vorbitor. Dar ca şi interjecţiile, onomatopeele sînt exclamaţii ; prin urmare ele îmbină tendinţa de a reproduce sunete şi zgomote obiective cu aceea a redării tonalităţii afective. însă efectul —- structura lor motivată — este determinat de prima. Datorită motivării, mesajul se îmbogăţeşte cu elemente reprezen- tabile. Reprezentarea, ca formă de cunoaştere, este un pas important spre abstractizare ; onomatopeele exclamative de tipul lui *pac, trosc,* se leagă de acest proces de abstractizare care se realizează prin reprezentare (vezi III, 1, 2). Cele care corespund trăsăturilor abstracte sînt înzestrate cu semne gramaticale, cel mai bun indiciu al abstractizării *(cucu, piţigoi* etc.). Dar şi în acest caz sînt necesare unele precizări : în anumite contexte, unele onomatopee apar ca un mijloc suplimentar de simplă reproducere a unor sunete sau zgomote. Indiciul primordialităţii funcţiei imitative concrete îl constituie prezenţa ambelor funcţii în acelaşi context.

Cucul sus pe-o rămurea,
Cucul sus cînta :

Cucu ! Cucu !

Interesează mai întîi organizarea structurală a onomatopeelor interjecţionale ; spre deosebire de interjecţiile propriu-zise, onomatopeele sînt mai bine delimitate, fiecare onomatopee exprimînd un anumit lucru : *hau* imită lătratul cîinelui, *pleosc* redă zgomotul produs de ciocnirea cu un corp elastic etc. Variaţiile formei sînt mai rare : *zdranc, zdronc, uţa, huţa.*

După cum reflectă un anumit conţinut, onomatopeele pot fi împărţite în mai multe categorii (cf. S. Puşcariu, 1937, p. 319—351). în mare, pot fi

despărţite onomatopeele referitoare la obiecte de cele referitoare la fiinţe.

Din prima oategorie se evidenţiază onomatopeele care reproduc zgomotul făcut de diverse lovituri : *cioc, poc, tronc, pac, tac, trac, paf.* Ele se folosesc fie separat, fie împreună : *tronca-tranca ; tronc* apare şi în îmbinarea *hodoronc-tronc* ; mai rar, ajunge să fie folosită şi ca exclamaţie de surpriză. Din această categorie, *paf* intră în expresia *a rămîne paf*; astăzi aproape că se foloseşte mai mult expresia decît onomatopeea izolată.

Ca structură fonetică, se observă participarea consoanelor surde, mai ales oclusivele *p* şi t, lucru explicabil prin însăşi semnificaţia onomatopeelor respective, care reproduc zgomote înăbuşite, închise. E semnificativă folosirea exclusivă a vocalelor o şi a ca sunete grave.

O altă categorie, legată oarecum de prima e formată din onomatopeele care imită zgomotul produs de închiderea bruscă a uşii, a unui capac : *clamp, clanc, clanţ, dap.* Caracteristic acestora este grupul consonantic *d,* iar ca vocale, sunetul cel mai deschis *a* ; sfîrşitul este redat printr-un sunet surd, de ohicei oclusiv ; rolul lichidei *l* şi al nazalelor este de a sugera alunecarea.

Onomatopeele care redau diverse mişcări ale corpurilor pot fi clasate după sunetele din care sînt alcătuite. Zgomotele bruşte, de scurtă durată, căderea etc., sînt reproduse prin oclusive (de obicei surde) : *buf, pac, ţac, ţoc (ţoc-poc).* Zgomotele cu durată mai lungă sînt redate mai ales prin fricative şi lichide (ultimele apar de obicei la finală) : *pir, sfîr, zvir, fiş, vîj.* între consoane se intercalează peste tot vocala *i.* Frecarea, alunecarea, rostogolirea obiectelor sînt redate prin onomatopee formate mai ales cu sunetele *h* şi *ţ : haţ, hăţ, hirşti, hîţ, hiţa, hurduz- burduz, scîrţ.* Şi aici predomină vocala f. La unele se întîlnesc grupurile de sunete evocatoare : *-rţ, sf-, zdr-, zv-.* Aceste grupuri concordă cu restul sunetelor din onomatopeele în care apar, completînd reprezentarea acustică ; de aceea, rolul lor se deosebeşte de cel al grupurilor evocatoare din cuvintele cu simbolism fonetic, unde apare un

contrast între elementele simbolice şi celelalte : *mîrţoagă.*

Tot zgomote ale obiectelor redau şi onomatopeele care se folosesc în formule bazate pe repetiţie : *tam-tam, tic-tac.* Repetiţia reproduce sunetele sau zgomotele caracterizate tocmai printr-o reluare uniformă.

în afara onomatopeelor discutate pînă aici, care se leagă de grupuri largi de obiecte, destul de diferite între ele, există unele serii care redau mai strict sunetele sau zgomotele anumitor obiecte, sau fenomene. Poate fi amintită astfel seria onomatopeelor care reproduc sunetul clopotului ; pentru clopotele mari se folosesc : *bang, bong, dang, vum,* alcătuite numai din consoane sonore, nazale şi vocale „grave“ ; pentru clopoţei se folosesc : *cling, tilinc, ting.* Caracteristică aici este vocala *i* (închisă, anterioară), în îmbinarea ei cu sunetele surde şi sonante ; finala este, ca şi mai sus, o velară.

.. Un grup special de onomatopee redau zgomotul apei sau al unui obiect care cade în apă : *bildîbîc, fleoşc, huş- tiuliuc, liop, pic, pleosc, plici.* Unele sînt alcătuite dintr-o singură silabă, altele sînt mai complexe : *bildîbîc. huştiu- liuc.* Există o deosebire între onomatopeele care reproduc zgomote înfundate, caracterizate prin vocalele *î, u, o* şi cele care imită zgomotul picăturilor *(pic),* sau căderea unui corp mic *(plici),* în care se recurge la vocala *i.* La consoane se remarcă prezenţa unor grupuri cu lichida *l : pl,* fZ, *Id.*

O altă categorie destul de bine reprezentată este aceea a onomatopeelor legate de diferite acţiuni şi reacţii fiziologice ale fiinţelor, îndeosebi ale omului : sughiţul — *hec. hi, hic* ; sforăitul — *sfor, hor* ; înghiţitul — *gogîlţ ;* sor- bitul — *horp* ; zgomotul stomacului flămînd —• *ghiorţ ;* zgomotul picioarelor — *piş, teleap, tip, tipa, tr-capa- leapa, trep, trop* ; mişcări bruşte — *hap, hara-para, hîţ, huşti, ţîşti, ţac, ţuşti, vîrşti, zbir, zbîrn, zdup, zvîc* ; zgomotul produs de o lovitură cu palma — *lip, jart* ; vorbitul — *circ, mire, gîra-mîra, tura-vura ;* cîntatul — *tralala ;* şoptitul ■— *şopa, şoşoşo* ; rîsul — *ha, hi, puf.*

După natura acţiunii, întîlnim anumite sunete, ce)

mai răspîndit fiind sunetul *h* ; pentru acţiuni bruşte predomină vocala *î,* însoţită de consoane surde *(p, t, c, ţ).* în scopul redării unor acţiuni mai complexe se folosesc grupuri simbolice *-Iţ, -rţ, -şt, -rşţ, -bz, -dz, -rc.* Vocea e redată prin silabe deschise *(şo, hi, tralala).*

în sfîrşit, o ultimă categorie, de onomatopee le cuprinde pe cele care redau cîntecul, strigătul păsărilor, sunetelor emise de diferite animale : *bîz, cri, ţîr, ţîrc ; miorc, oac ; clone, clonca, cotcodac, cucurigu, ga, mac ; cirip, cir, cronc, cucu, piu, uhiu ; bau, chiau, ham, hir, mir ; behehe, guiţ, miau, mihoho, mor, chiţ, ţiţ.*

Se înţelege că astfel de imitări sînt aproximative. Ca structură, se poate observa uşor o împărţire între cele care redau sunete plăcute şi cele care reproduc ţipete, în general articulaţii dezagreabile. în primul caz predomină vocala *i (cri, cirip),* în al doilea vocalele *-î, u (cîr. hîr, uhu).* Dintre consoane se remarcă frecvenţa mare a lui *r,* apoi *h* şi *ţ.* în ansamblu însă există o mare varietate, corespunzătoare diversităţii sunetelor reproduse.

Onomatopeele au deci o structură determinată de semnificat şi mai evident, de referent. In cadrul lor se folosesc fonemele limbii comune ; au o frecvenţă mai mare unele grupuri de sunete *-rţ, -şt* etc. încadrate ulterior în derivate de la onomatopee, acestea se pot desprinde ca un element sistematic de extindere a simbolismului fonetic. Cantitativ, onomatopeele sînt ceva mai numeroase decît interjecţiile (circa 120) ; dar faţă de întreg vocabularul respectiv al limbii române ele reprezintă tot cam 0,2%.

Spre deosebire de interjecţii, onomatopeele intră în componenţa unor expresii *(hîţ in sus şi hîţ in jos* etc.) şi pot fi folosite la figurat *(a cădea cu tronc),* mai ales prin derivate *(a bîzîi* „a plînge“). Lucrul cel mai important este că aproape toate onomatopeele au derivate *(ţopăi, ciripi, cîrîi* etc. etc.). în aceste derivate, care pot fi încadrate în categoria mai largă a cuvintelor cu simbolism fonetic, se realizează o sinteză superioară între capacitatea reprezentativă a semnului simbolic şi semnificaţia lui de- notativă. Iată pentru exemplificare o categorie ceva mai bine reprezentată de astfel de derivate, legate de acţiunile omului : *bălăngăni,*

băngăni, bijbîi, bîlbîi, biţii, bodogăni, bolborosi, bombăni, boscorodi, cocoli, crîşca, dondăni, fimîi, fîţii, fleşcăi, folfăi, fonfăi, forăi, forfăi, for- năi, forfoti, giffîi, gîlgîi, ginguri, horcăi, leorpăi, molfăi, morfoli, mormăi.

Interesant este că în derivate apar elemente de bază nefolosite izolat *(bîlbîi, gîlgîi)* ; numărul unor astfel de formaţii este foarte mare şi el face ca grupul cuvintelor evocatoare prin semnificant să sporească considerabil (cf. pentru latină Al. Graur, 1929, p. 63—88). Mai trebuie adăugat şi faptul că unele derivate au la bază cuvinte onomatopeice înzestrate de la început cu trăsături gramaticale, de exemplu *fonf, hohot* etc.

în- plus, e demn de semnalat faptul că înseşi onomatopeele interjecţionale pot ţine locul unei părţi de propoziţie. Iată un pasaj din Creangă : „Şi cînd răcneşte o dată cît ce poate, eu *zvîrr !* chibriturile din mînă, *ţuşti* '■ la spatele lui Zaharia, şi-ncepem a horăi, de parcă dormeam de cine ştie cînd[44]. In astfel de cazuri, cînd onoma- topeele (şi dealtfel şi interjecţiile) au rolul unei părţi de propoziţie, ele contractează anumite relaţii gramaticale, căpătînd prin urmare determinări categoriale şi apropiin- du-se astfel de cuvintele noţionale. Din acest punct de vedere se poate susţine opinia acad. Al. Rosetti care afirmă că onomatopeele sînt „folosite în acelaşi fel ca şi celelalte cuvinte ale vocabularului[44] (Al. Rosetti, 1962 ; cf. şi Iorgu Iordan, 1962, p. 60 şi urm.)

Luate la un loc, semnele motivate prin semnificant sînt destul de numeroase şi de frecvente, mai ales în limba familiară şi populară (vezi citatul de mai sus din Creangă, unde într-o singură frază apar patru elemente înzestrate cu motivare absolută).

MOTIVAREA SEMANTICĂ

Motivarea prin moneme (derivare şi compunere) a fost mai bine studiată, atît din punct de vedere sincronic cît şi diacronic şi de aceea i-am rezervat ultimele capitole. Aici, urmează să fie înfăţişată motivarea semantică care, împreună cu derivarea şi compunerea, alcătuieşte forma internă (motivarea relativă). La nivel semantic, motivarea rezultată din raporturile asociative din cadrul figurilor de stil, a metasememelor : metaforă, metonimie etc.

1. LIMBAJUL NEARTISTIC

Forma internă, mai ales cea semantică, a stîmit numeroase discuţii în istoria lingvisticii ; ea este legată de numele marelui învăţat Wilhelm von Humboldt, care vede în forma internă oglinda sufletului poporului *. Înţelegînd prin „sufletul poporului“ un ansamblu de idei mai mult sau mai puţin practic, se poate arăta într-ade-

[1] Vezi acad. Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică,* Bucureşti, 1962, p. 111 şi urm., unde se dă şi bibliografia problemei ; vezi şi comentariile făcute de Al. Graur, *Studii,* p. 162—164. în secolul nostru părerile lui Humboldt despre forma internă au fost dezvoltate într-un context nou de Leo Weisgerber care ajunge la concluzii extremiste ; vezi şi K. A. Levkovskaia şi M. M. Guh- man, în culegerea *Voprosy teorii iazyka v sovremennom zaru- beinoi lingvistike,* Moscova, 1961, p. 66—86, 123—162. văr că modul

de a trăi, de a gîndi se reflectă în limbă. Astfel, s-a arătat că limba latină reflectă ocupaţiile de bază ale latinilor, agricultura şi viaţa militară. Un cuvînt ca *delirate* „a ieşi din brazdă *(lira)"* a căpătat valoare figurată (cf. neologismul *a delira).* Faptul că în limba noastră se află multe cuvinte şi expresii de uz general luate din vocabularul pastoral, dovedeşte importanţa vieţii păstoreşti la noi : *a îmbulzi* e derivat de la *bulz,* expresia *ba e laie, ba-i bălaie* cuprinde termeni referitori la oi. Aceste aspecte n-au fost în măsură suficientă tratate cu mijloace lingvistice noi şi pe o bază istorică realistă.

în motivarea semantică se pot stabili mai multe grade de participare a trăsăturilor reprezentabile la alcătuirea unui semnificat îmbogăţit printr-o imagine. Fie cuvîntul francez *grue* „cocor". Cînd el se referă la pasăre, se realizează ca un semn nemotivat ; dar semnificatul nu e pur conceptual, deoarece vorbitorul actualizează, în afară de denotaţie, imaginea mai mult sau mai puţin schematizată a unui cocor. în principiu, trăsăturile abstracte şi cele reprezentabile se îmbină într-un semnificat omogen.

Dar cuvîntul *grue* poate fi folosit în sens figurat desemnînd o femeie uşoară. în acest caz se obţine un semnificat mai bogat : la trăsăturile abstracte se adaugă trăsăturile reprezentabile ale păsării, care subliniază pînă la deformare imaginea femeii. Structural vorbind, se stabilesc opoziţii complexe între termenii : *femme* (neutru) — *grue* (figurat) — *grue* (propriu). Termenul din mijloc este marcat printr-o imagine expresivă, realizată ca atare în opoziţie cu ceilalţi termeni. Dacă însă unul din termeni nu figurează în această structură ternară efectele expresive dispar. E tocmai ce se întîmplă atunci cînd *grue* se foloseşte ca termen tehnic (cu sensul de ,,macara") ; el e motivat de imaginea pe care o implică denumirea obiectului printr-un semn consacrat pentru a desemna o pasăre, dar deoarece termenul tehnic nu are „sinonim" nefigurat, efectul expresiv este nul sau foarte slab.

Pentru a demonstra marea sferă de cuprindere a motivării semantice în cadrul tendinţelor moderne de evoluţie a limbii, am extras din DLRM toţi termenii tehnici (în sensul larg al cuvîntului) folosiţi la figurat, fie singuri, fie în expresii. Iată doar cîteva exemple de la

literele *b,* c şi d : din tehnică în sens restrîns — *balanţă, cimenta, cizela* ; din ştiinţă (teoretică şi aplicată) — *caustic, cristaliza, dizolva;* din finanţe şi comerţ — *credit, debit, deficit*; din vocabularul militar — *baricada, blinda, calibru* ; din administraţie şi politică — *decreta, diplomat ;* din teatru — *culisă, decor, dramatic* ; din muzică — *brio, diapazon;* din sport — *campion, dresa;* din marină — *debarca* ; din medicină — *bisturiu, diseca.*

Termenii de acest gen fac parte dintr-un ansamblu de peste 1 000 de unităţi (vezi lista completă în lucrarea noastră din PLG, II, 1960) care reprezintă mai mult de 2 % din totalul cuvintelor înregistrate de DLRM. Dacă la acestea adăugăm, şi cuvintele figurate curente, procentajul se ridică în mod simţitor. Aceasta înseamnă că motivarea semantică poate fi pusă pe acelaşi plan cu formarea cuvintelor. Uneori s-a vorbit chiar de tendinţa de compensare între cele două tipuri (S. Ullmann pentru limba franceză).

In acest paragraf nu ne vom ocupa de efectul expresiv al acestei categorii de semne ; ne vom mulţumi cu cîteva observaţii asupra raporturilor existente între motivarea semantică curentă şi clasele de semnificaţi.

Am procedat la o analiză exactă a corpusului pentru a putea dezvălui unele relaţii mai suple decît simpla menţionare a domeniilor din care se preia materialul pentru motivarea semantică.

Problema care se pune este dacă există un tratament diferit al cuvintelor respective în funcţie de părţile de vorbire. în primul rînd, se observă faptul că întîlnim clasele cele mai concrete : substantiv, adjectiv, şi verb ; numai substantivele reprezintă mai mult de jumătate din corpus. în capitolul III, consacrat claselor de semnificaţi, am arătat că substantivele constituie clasa cea mai independentă, ceea ce se verifică şi prin capacitatea lor de a avea o formă semantică motivată. Verbele constituie circa un sfert din total, iar adjectivele ceva mai puţin de 15%. Rezultă că motivarea semantică este direct proporţională cu gradul de independenţă a claselor de semne.

E interesant de văzut în ce registre ale limbii se folosesc cuvintele provenite în general din domeniile tehnice. Se înţelege de la sine că marea majoritate păstrează, în aspectul lor figurat, acelaşi caracter : *apogeu,*

asimila, amorf etc. provin din limbajul intelectual şi-şi păstrează această nuanţă în accepţiile lor figurate ; dimpotrivă, alţi termeni capătă nuanţe familiare : *acosta, afon etc.*

Pentru a vedea dacă există diferenţe semnificative între părţile de vorbire din punctul de vedere al registrului stilistic căruia îi aparţin, am luat cuvintele care se caracterizează prin prezenţa clară a trăsăturilor reprezentabile. Aceasta, deoarece în corpusul nostru limbajul familiar nu conţine cuvinte abstracte, în timp ce în limbajul intelectual există un anumit număr de unităţi a căror reprezentabilitate nu este foarte clară (tip *analiza, dilemă* etc.).

Acestea au fost omise din tabelul de mai jos. Procedînd astfel, proporţia dintre cele două limbaje este mai echilibrată. Tabelul se prezintă astfel :

Limbaje / Părţi de vorbire	Intelectual	Familiar	Total
Substantive	322 (317,7)	161 (165,3)	183
Verbe	153 (162,5)	94 (84.5)	247
Adjective	63 (57,9)	25 (30,1)	88
Total	538	280	818

Cifrele indică efectivele observate în raport cu cele teoretice (între paranteze), acestea fiind calculate după
538
modelul: 483X^=317,7 etc. Am aplicat testul lui%^{2}; pentru a stabili valoarea lui x<^{2}, se recurge la indicele lui ;-2^9 —317,7)^2
Pearson, calculat după tipul : ----------= 0,058 şi aşa mai

departe. Făcînd totalul, obţinem x>$^{2 = 3}$>107. Tabelul admite două grade de libertate (la numerele liniilor şi coloanelor se aplică formula: (L—1)X(C—1) = (3—1)X X (2

—1) = 2. Tabelele dau pentru 2 g.d.l. valoarea lui X^2 = 5,991, pentru un risc de 0,05. Cum valoarea noastră pentru x^2 = 3,107<5,991, rezultă că nu există diferenţe semnificative între părţile de vorbire în ceea ce priveşte folosirea lor ca semne motivate semantic în limbajul intelectual şi familiar (provenite din domeniile tehnice).

Pentru motivarea semantică, se recurge la semne ai căror semnificaţi sînt reprezentabili. Totuşi am inclus în listă şi unii termeni mai abstracţi, tocmai pentru a vedea care e proporţia între cele două categorii. Şi de data aceasta trebuie făcută o selecţie în efectivele observate. De vreme ce în corpus termenii din limbajul familiar sînt toţi concreţi, proporţiile contează numai în ca-
drul limbajului intelectual : Iată cifrele :

Sens / Părţi de vorbire	Concret	Abstract	Total
Substantive	322 (315)	113 (120)	435
Verbe	153 (136,9)	36 (52,1)	189
Adjective	63 (86,2)	56 (32,8)	119
Total	538	205	743

Chiar o comparaţie superficială arată că tratamentul claselor nu este acelaşi. Substantivele prezintă o mare proporţie de termeni concreţi, mai exact 322 din totalul de 435, adică 74,02%. Proporţia este şi mai mare în cadrul verbelor : 153 din totalul de 189, adică 80,95%. Lucrul nu trebuie să ne mire, deoarece în trecerea de la limbajul tehnic la cel curent, vorbitorii au fost mai impresionaţi de procesele evocatoare *(camufla, cristaliza)* decît de acţiunile abstracte ca *decreta.* în plus, se impune o altă observaţie : dezvoltarea ştiinţei şi tehnicii a introdus un

număr mare de verbe concrete, alături de cele care existau dinainte ; în privinţa verbelor abstracte, fondul vechi putea fi adaptat mai bine la noile cerinţe. Totuşi diferenţa dintre substantive şi verbe nu este foarte mare.

Dimpotrivă, adjectivele au o comportare cu totul deosebită : din 119, nu sînt decît 63 concrete, adică 52,94%. Dacă, în general, adjectivele sînt tratate în acelaşi fel ca verbele din punctul de vedere al semnificaţilor, motivarea semantică este indicele originalităţii adjectivelor. într-ade- văr, un proces poate fi observat în trăsături mai independente decît o însuşire. Planul sintagmatic este o dovadă a acestei diferenţe de structurare a conţinutului : într-o sintagmă care conţine un verb şi un substantiv *(copilul rîde),* e greu de spus care din cei doi este determinantul. Unii lingvişti consideră ambii termeni ca fiind determi- nanţi, alţii vorbesc chiar de întîietatea verbului. Nu la fel se întîmplă însă cu adjectivul, care joacă întotdeauna rolul de determinant într-o sintagmă nominală obişnuită *(copilul inteligent).* Constituirea limbajului tehnic a avut consecinţe în cele două categorii de adjective — reprezentabile şi abstracte. Extinderea lor în limbajul curent a permis folosirea celor două serii, aproape în aceeaşi proporţie.

în ansamblu, tabelul de mai sus oferă deci diferenţe foarte semnificative, mai ales dacă comparăm adjectivele cu celelalte clase. într-adevăr, $\%^2 = 30{,}086$.

Analiza materialului românesc motivat semantic demonstrează tezele generale stabilite în prima parte (capitolul III) referitoare la structura semnificaţilor. în acelaşi timp, ea arată cum principiile teoretice devin mai precise şi mai bogate prin confruntarea lor cu faptele.

2. IMAGINEA POETICA

Spre deosebire de limbajul neartistic, în textele poetice se recurge la efecte inedite, care se bazează pe o organizare semantică şi sintactică deosebită. Astfel,

Tudor Vianu arăta că „simbolurile[11] artistice trebuie să asigure impresia de continuitate, de integrare într-un ansamblu coerent; în acelaşi timp, semnificaţii artistici au un caracter nelimitat (T. Vianu, 1966, p. 148—157). Vom vedea cum motivarea semantică în poezie, depăşeşte limitele unui singur semn ; o imagine poetică presupune relaţii complexe între semne şi operaţii de integrare pe care limbajul

curent nu le realizează decît în stare latentă. Pentru a demonstra această teză, vom lua culegerea lui Apollinaire *Alcools*[25]. Toţi cercetătorii sînt de acord asupra faptului că opera lui Apollinaire este una din cele mai interesante din punctul de vedere al imaginilor artistice folosite, dat fiind că ea se află la răscrucea dintre alcătuirile tradiţionale şi structurile noi ale veacului nostru.

în cele ce urmează, ne vom ocupa numai de procedeele „clasice", adică de comparaţie şi metaforă. Ca mecanism, motivarea artistică nu diferă prea mult de cea pe care o folosim în limbajul curent.

Studiul motivării semantice realizate ca imagine poetică a beneficiat de metodele elaborate în lingvistică. Astfel s-a încercat să se explice mecanismul figurilor de stil cu ajutorul analizei structurale. S-a arătat, de pildă, că comparaţia şi metafora au la bază neutralizarea opoziţiei dintre termenul figurat şi cel pe care-1 determină.

Aşa cum am mai arătat, tropii au fost supuşi unei analize minuţioase, bazată pe principiile retoricii, la care s-au adăugat tehnicile moderne ale semanticii (cf. J. Du- bois ..., 1970). Analiza semică este rafinată cu ajutorul unor elemente de formalizare : metafora, de exemplu, se bazează pe o relaţie de intersecţie între cei doi termeni : termenul de plecare şi termenul de sosire. în general, tropii sînt priviţi ca metasememe, fapt care pune în lumină nu numai structura lor internă, dar şi fundamentul lor referenţial.

în acelaşi timp, se încearcă o depăşire a stadiului analizei structurale prin valorificarea perspectivei

25 în *Calligrammes,* principiul integrării este şi mai pronunţat (vezi *Plâns paradigmatique et syntagmatique dans l'analyse sty- listique,* în *Ades du Xe Congres internaţional des linguistes,* Buca- rcst, 1970.

creatoare, introdusă de procedeele proprii gramaticilor generative. Modelele generativo-transformaţionale pot lămuri un aspect sau altul al structurii imaginii poetice.

Modelul gramaticilor cu număr finit de stări prezintă o formalizare a raportului dintre planul paradigmatic şi cel sintagmatic. Semnul motivat semantic face parte din- tr-o paradigmă ; locul pe care-1 ocupă în cadrul ei consacră capacitatea sa reprezentabilă. Motivarea semantică constă în transpunerea fascicolului de trăsături sugestive într-o altă paradigmă. In ceea ce priveşte efectul obţinut în fiecare stare, el se poate aprecia prin cantitatea de informaţie adusă, calculată în funcţie de probabilităţi, de frecvenţă. Dar în mesajul poetic există totdeauna o tendinţă de integrare foarte pronunţată, mai ales cînd este vorba de o imagine.

Modelul sintagmatic este mai puternic : el poate explica generarea frazelor, precum şi relaţiile dintre elementele lor. In domeniul motivării prin imagine, trebuie să vedem cum se leagă constituenţii acesteia. Evident, am putea face o descriere sub forma unui arbore care ar fi o formă sugestivă de prezentare a indicatorului sintagmatic. Dar pentru că este vorba de procesul de integrare a elementelor într-o imagine globală, care ne interesează în primul rînd, e preferabil să ne limităm la o simplă punere în paranteze, ca în acest exemplu din Alcools (1907) :

(((Le fer) Hait (leur sang)) ((la famme) (leur cerveau))) (Fierul era sîngele lor flacăra creierul lor)

Inconvenientele modelului sintagmatic constau pe de o parte în faptul că el nu are în vedere mesajul subiacent, pe de altă parte în incapacitatea sa de a rezolva problemele construcţiilor ambigui, a constituenţilor discontinui.

In schimb, în modelul transformaţional aceste probleme sînt tratate satisfăcător cu ajutorul componentului semantic al gramaticii. Ajungem astfel la studierea structurii de adîncime a frazelor ; se recurge la regulile de proiecţie, aplicate „de jos în sus“, pentru a reface semnificatul global, motivat prin imagine. Primul lucru pe care-1 constatăm este incompatibilitatea semică între termenii imaginii poetice. Astfel, într-o sintagmă nominală ca *prairie lyrique* (Apollinaire)

observăm incompatibilitatea între trăsătura semică „vegetal[14] a primului termen şi trăsătura semică „poetic" a celui de-al doilea. Altfel spus, se produce aici o încălcare a regulilor de restricţie selectivă. Dar tocmai în aceasta constă efectul poetic ; în acelaşi timp, ea constituie mecanismul realizării motivării semantice.

Motivările poetice sînt catalogate în termeni generativi ca nişte fraze anormale (cf. J. Katz, 1971) ; Tzvetan Todorov (1966) a făcut o clasificare a anomaliilor semantice în funcţie de relaţiile dintre termeni şi trăsăturile semice.

La un nivel mai abstract, Solomon Mârcus (1970, p. 158—162) a dat o apreciere exactă anomaliilor semantice în funcţie de distanţa dintre nodurile arborelui în care sînt plasate mărcile semantice, diferenţiatorii şi, implicit, restricţiile de selecţie,

Semantica generativă studiază deci cadrul de realizare a motivării prin imaginea poetică. Dar ea nu arată precis ce se întîmplă dincolo de integrările succesive, operate prin regulile de proiecţie. Odată constatată încălcarea restricţiilor selective, trebuie să vedem cum se realizează amalgamele semantice, adică reunirea trăsăturilor semice luate în considerare. în acest punct semantica generativă este insuficientă.

Iată de ce am preferat o analiză logică a motivării semantice, care se apropie dealtfel de modelul transforma- ţional. E vorba de modelul oferit de logica combinatorie, care e capabilă să dea seama în acelaşi timp de structura semantică şi de structura sintagmatică a imaginii.

a) COMPARAŢIA

Pentru a explica structura comparaţiei, trebuie să examinăm mai întîi natura termenilor care o alcătuiesc. Vom face în această privinţă distincţia între termenii elementari şi termenii complecşi. Sînt elementari termenii proprii sau figuraţi, formaţi dintr-un singur cuvînt susceptibil de a contribui la motivarea semantică ; în ceea ce priveşte termenii complecşi, aceştia sînt alcătuiţi din mai mult de un cuvînt. Rezultă că în termenii elementari, semnificaţii trebuie să fie analizaţi după cum cuprind fascicole de trăsături

abstracte şi/sau reprezentabile. Dacă termenii sînt complecşi, atunci fiecare parte va putea fi redusă la un singur fascicol.

„Obictele“ care sînt supuse combinărilor sînt deci :

— fascicol abstract : *amintire*

— fascicol dublu în termenii simpli :

. . . Ies colchiques qui sont comme des meres
(brinduşile care sint ca nişte mame)

— fascicol exprimat de un cuvînt aparţinînd unui termen complex :

L'amour lourd comme un ours prive
(La tzigane)
(Dragostea grea ca un urs îmblînzit).

Fireşte, sînt posibile toate combinaţiile, după cum vom vedea din analizele care urmează.

Asupra acestor obiecte acţionează operatorii elementari, numiţi combinatori şi anume : Z = identificator ; *I a* a ; W = repetitor ; *Wab—^abb; C* = permutator : C *a b c —*■ *a c b ; B* = compozitor : *B abc-ra(bc)* şi K = elimina- tor : K *ab* -► *a*[26].

Să luăm exemplul citat mai înainte, care conţine termeni siix?li :

Colchiques — m&res ab cd

unde : *a* şi c=fascicole abstracte ;

b şi d=fascicole reprezentabile.

Vom avea aplicaţia :

abcd-^ac(bd)

Procesul de transpunere în imagine este deci :

X = df B[3]*1.C. BB.*

Acest proces constă în integrarea trăsăturilor semnificaţilor într-o structură unitară. Fără îndoială, e riscant să precizăm ordinea actualizării semnificaţilor. în discurs, termenul de plecare este urmat de termenul de sosire. Dar cum se realizează trăsăturile în cadrul fiecărui semnificat ? Poate că psihologia experimentală

26 Vezi Gheorghe Enescu, *Introducere în logica matematică,* Bucureşti, 1965, p. 174—176 ; am folosit mai ales datele cursului predat de d-1 Grize, profesor la Universitatea din Neuchâtel, cu ocazia celui de-al 3-lea seminar de lingvistică teoretică şi aplicată (Nancy, iulie, 1967).

va găsi o soluţie la această problemă. Deocamdată putem spune că trăsăturile abstracte au prioritate, dat fiind faptul că sistemul denota- tiv este primordial faţă de reprezentare, de conotaţie. în imaginea integrată avem deci fascicolul abstract al termenului de plecare care se aplică pe celălalt fascicol abstract al termenului de sosire (figurat) ; rezultă astfel o sinteză în care primul fascicol are prioritate. Acest ansamblu sintetic se aplică la rîndul său pe reunirea fascicolelor concrete ale termenului de plecare şi de sosire ; dar de data aceasta ultimul are prioritate.

în exemplul de mai jos, menţionăm totuşi un fel de inversare a perspectivei paradigmatice : în timp ce de obicei în poezie se folosesc ca metasememe cuvinte care aparţin domeniului floral pentru a le aplica fiinţelor omeneşti, aici se petrece contrariul. Iată acum un exemplu care prezintă combinarea unui termen complex cu un termen simplu, ilustrînd dealtfel o structură destul de rară :

II y avait des fruits tout ronds comme des âmes
(Le larron)
(Erau fructe rotunde ca sufletele)

Aici fiecare termen poate fi redus la un fascicol unitar. Imaginea formată de cele două cuvinte ale primului termen (complex) este determinată „spiritual[14]. Dacă într-un context nocturn spunem : *Fereastra înaltă străluceşte ca un frumos sentiment,* vom avea doi termeni complecşi :

a b c d -+ a b (c d).

în astfel de situaţii imaginea este şi mai bine marcată de integrare ; aceasta presupune o determinare reciprocă : în exemplul dat din Apollinaire, fructele sînt transpuse în domeniul conştiinţei, al „irealului[44], în timp ce sufletul se concretizează în mod geometric şi vegetal.

Putem avea doi termeni complecşi, fiecare fiind format dintr-un cuvînt abstract şi dintr-unul concret, ca în exemplul menţionat mai sus :

L'amour lourd comme un ours prive

în primul termen epitetul e concret, dar acesta nu face decît să sublinieze trăsăturile substantivului care e abstract. Inversarea se produce în cel de-al doilea

termen, unde substantivul foarte concret are prioritate. Semnificatul sintetic se constituie prin reunirea trăsăturilor abstracte ale termenului propriu, subliniate de epitet, cu trăsăturile concrete ale comparaţiei. Observăm avantajul comparaţiei ca structură desfăşurată şi marele interes pe care-1 prezintă analiza mijloacelor de realizare a mesajului motivat.

în poezia modernă, se recurge adeseori la imagini care depăşesc limitele stricte ale celor doi termeni ai comparaţiei, ca în acest exemplu din *Alcools (Les colchiques):*

Le colchique couleur de cerne et de lilas
Y fleurit tes yeux sont comme cette fleur-lă

Violâtres comme leur cerne et comme cet automne.
(Brinduşa de culoarea cearcănelor şi a liliacului
Înfloreşte ochii tăi sînt ca acea floare
Liliachii ca cearcănele lor si ca această toamnă).

Avem aici o imagine analitică, ai cărei termeni sînt interdependenţi, ajungînd la o integrare impusă atît de semnificaţii lor cît şi de relaţiile sintagmatice. Poetul începe prin a invoca floarea de pe pajiştea veninoasă, după care marchează o pauză. Apoi reia firul printr-o asociere simplă şi spontană, apropiind simbolic semnificatul florii de cel al ochilor. Imaginea este realizată prin două secvenţe : în prima, floarea este determinată de două elemente *(cerne* şi *lilas).* în a doua, apare semnificatul central, *yeux;* acesta se leagă de semnificatul integrat în prima secvenţă care capătă astfel o valoare figurată. Dezvoltarea celei de-a doua secvenţe introduce două comparaţii dintre care prima reia un element deja cunoscut *(cerne),* în timp ce ultima conţine un termen abstract. Dacă pornim de la această segmentare, procesul motivării semantice este destul de simplu :

1) a b c -> • a(b c),
2) daebf-^da e(b f).

Acelaşi tip sintagmatic se regăseşte în această imagine din Zone, deseori citată de specialişti :

Une familie transporte un edredon rouge come vous transportez votre caeur Cet edredon et nos reves

sont aussi irreels.
(O familie transportă o plapumă roşie cum iţi transporţi inima
Această plapumă şi visele noastre sint la fel de ireale).

Aici comparaţia apare în primul vers ; integrarea este **uşurată** prin repetarea verbului şi prin strînsa legătura de semnificat între epitetul *rouge* şi complementul *coeur.* In partea a doua, se reia un element al primei părţi *(edredon),* la care se asociază un termen abstract *(reve),* cei doi termeni fiind determinaţi de un „atribut" mai mult decît abstract — *irreels.* Acesta cere o nouă integrare a ansamblului într-un semnificat foarte bogat şi complex, care dă cheia imaginii.

Menţionăm în sfîrşit tipul de imagine care se bazează pe comparaţii în lanţ, unde integrarea se realizează printr-un mecanism subtil de aplicaţii. Iată, pentru ilustrare, un fragment din *La chanson du Mal-Aime:*

Je suis fidele comme un dogue
Au maitre le lierre au tronc
Et Ies Cosaques Zaporogues
Ivrognes pieux et larrons
Aux steppes et au decalogue.
(Sint credincios ca un dulău
Stăpînului iedera trunchiului
Şi Cazacii Zaporojeni
Beţivi evlavioşi şi pungaşi
Stepelor şi decalogului).

Credinţa este motivată semantic prin imagini în serie. La început, construcţia lor este simetrică ; *dogue — maitre, lierre — tronc.* în a doua parte, termenii sînt foarte complecşi, fiind determinaţi de epitete ; în cele din urmă se coordonează un semnificat concret cu un altul abstract. Din punct de vedere relaţional, avem a face cu trei comparaţii în comparaţie. Cele trei comparaţii formează un semnificat unitar, puternic motivat, pe care se aplică semnificatul de credinţă.

Fie a=eul poetului;

0=semnificatul de credinţă;

7 = semnificatul integrat care rezultă din cele trei comparaţii ; avem aplicaţiile :

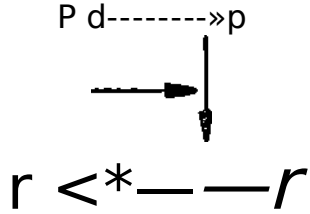

Astfel de cazuri de motivare semantică depăşesc cu mult cadrul unui simplu enunţ. Ele sînt la limita dintre semnificaţii globali şi imaginea superioară — tabloul. Dar studiul acestuia nu intră în sfera de cuprindere a semioticii lingvistice.

Faţă de comparaţie, metafora este un procedeu de motivare semantică mai sintetic (cf. G. Genette, 1972, p. 30). In structura metaforei trebuie să se ţină seama de două situaţii fundamentale : 1. Termenul de plecare şi cel de sosire se află în aceeaşi secvenţă : *soleil cou coupe (soare gît tăiat).* Este ceea ce am putea numi *metafora explicită.* 2. Al doilea tip nu conţine decît termenul de sosire ; el corespunde definiţiei tradiţionale a metaforei care presupune o opoziţie *in absentia:* receptorul percepe mai întîi semnificatul de sosire, realizînd el însuşi relaţiile cu termenul de plecare. Putem desemna această categorie cu termenul de *metaforă implicită,* care este de fapt cel mai sintetic dintre procedeele de motivare semantică.

Deosebirea dintre termenii simpli şi complecşi este valabilă şi pentru metaforă ; în structura explicită se pun aceleaşi probleme ca în cazul comparaţiei.

Echivalenţa dintre termeni poate fi exprimată printr-o simplă juxtapunere : *soleil cou coupe, la lune son cou tranche.* în aceste exemple, primul termen este analizabil în două fascicole — abstract (a) şi concret (b) ; în schimb, termenul de sosire este complex ; putem reduce astfel semnificatul fiecărui cuvînt la un singur fascicol *(c* şi *d).* Acesta contează ca semnificat reprezentabil, care realizează motivarea prin imagine în semnificatul global. Deci :

a b c d ► a b(c d).

Semnificatul motivat se obţine prin următorul demers :

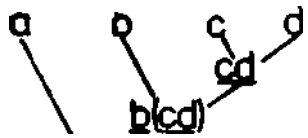

Să luăm acum exemplul :

Mon beau navire o ma memoire

(La chanson du Mal-Aime)

(Frumoasa mea corabie o memoria mea).

Se constată că termenul figurat este complex şi că precede termenul propriu ; acesta este simplu şi format dintr-un fascicol de trăsături abstracte. între cei doi ter-

meni poetul a intercalat interjecţia care contrastează cu contextul în planul semnificaţilor, dar asigură în acelaşi timp o legătură între termeni. In acest cadru se efectuează integrarea semnificaţilor ; factorul esenţial care o determină este antepunerea termenului figurat.

O categorie destul de frecventă la Apollinaire este cea în care termenul figurat „aparţine“ termenului propriu :

Les cadavres de mes jours
Marquent ma route et je pleure.

Et les roses de l'electricite s'ouvrent encore
Dans le jardin de ma memoire.

(Les fiangailles)

(Cadavrele zilelor mele
îmi înseamnă drumul şi plîng

Iar trandafirii electricităţii se mai deschid
în grădina memoriei mele).

Din punct de vedere logic, relaţia de apartenenţă nu este reflexivă, nici simetrică. Asta înseamnă că imaginea nu se aplică decît unei părţi din trăsăturile semnificatului propriu. Cu alte cuvinte, în primul exemplu, semnificatul „cadavre" nu se referă la trăsăturile descompunerii fizice, ci mai ales la descompunerea morală. Şi de astă dată se vede avantajul structurii explicite care, prin prezenţa celor doi termeni, permite asocieri neprevăzute. Acest lucru e valabil şi pentru a doua parte a citatului, unde apare o metaforă tradiţională *(rose)* legată de un termen tehnic modern. Dar imaginea nu se opreşte aici, ci se lărgeşte pînă la dimensiunile unui tablou. După contrastul realizat prin introducerea termenului tehnic *(electricite),* imaginea este reluată de această dată la un nivel dinamic ; verbul *(s'ouvrent)* cîştigă o mare forţă expresivă, pentru că intervine după integrarea semnificaţilor precedenţi. In sfîrşit, conturul se precizează în ultimul vers, unde se introduce un nou termen figurat *(jardin),* care realizează o imagine la un nivel superior de motivare semantică. Dar specifică poeziei lui Apollinaire, este surpriza totală care

intervine la sfîrşit; ea e marcată, lucru foarte important, prin notarea termenului de plecare. într-un decodaj mai profund, ultimul semnificat („memoire") este integrat printr-o imagine cu valoare simbolică.

Cînd verbul nu este figurat, caracterul său de element de relaţie procesual este mai evident :

Tous Ies mots que j'avais ă dire se sont changes en etoiles (Les fiangailles).
(Toate cuvintele ce aveam de spus s-au schimbat în stele).

în astfel de situaţii, termenul propriu este transpus în cel figurat printr-o succesiune în timp ; înseamnă că trăsăturile lui sînt „transportate" în secvenţă, pînă la trăsăturile semnificatului figurat, care, prin această întîlnire, devin cheia ansamblului reprezentabil al semnificatului sintetic. Fireşte, sînt posibile toate subtilităţile „jocului" ; de exemplu, verbul poate arăta o schimbare care nu este altceva decît o reîntoarcere la stadiul iniţial, el însuşi motivat semantic, ca în versul următor din acelaşi poem :

Les fleurs ă mes yeux redeviennent des flammes
(Florile în ochii mei se prefac în flăcări)

Diversele structuri se pot combina între ele :

Des troupeaux d'autobus mugissant preş de toi roulent (Zone) (Turme de autobuze mugind pe lingă tine aleargă)

Semnificatul esenţial este verbul plasat la sfîrşit, fiind precedat de participiul prezent metaforic. Dar subiectul acestui ansamblu este *troupeaux,* metasemem care determină termenul următor ; de aci o oadenţă sintagmatică care simbolizează fenomenul real.

Pentru a ajunge la structura semnificatului global care sintetizează imaginea, intervine procesul următor, unde fiecărei litere îi corespunde un cuvînt :

a b c d-rb(d c)a.

Altfel spus, versul lui Apollinaire este o suită terminală, rezultată din transformarea mesajului subiacent : „Les autobus roulent mugissant comme des troupeaux" („Autobuzele circulă mugind ca turmele").

Iată o altă variantă din Zone :

Bergere 6 tour Etffel le troupeau des ponts bele ce matin
(Cioban o Turn Eiffel turma podurilor behăie-n astă dimineaţă).

Intre cei doi termeni de la început întîlnim pauza interjecţională, deja menţionată ca procedeu de contrast. Faţă de exemplul precedent, aici imaginea nominală este dublată şi verbul „încoronează" semnificatul integrat; receptorul trebuie să facă un decodaj cu atît mai interesant cu cît acesta se bazează pe o aglomerare echilibrată ca opoziţie între trăsăturile reunite în semnificatul integrat.

Astfel, poetul ajunge la imagini foarte dezvoltate. Putem cita, din acest punct de vedere, tot poemul *Clair de lune* ; iată versurile cele mai semnificative, care ne dau o idee despre ceea ce am putea numi imaglne-vîrtej :

Les astres assez bien figurent les abeilles
De ce miel lumineux qui degoutte des treilles Car voici que tout doux et leur tombant du ciel Chaque rayon de lune est un rayon de miel.

(Aţa limpede aştrii înfăţişează albinele
Mierii luminoase ce picură din vrejuri
Căci iată cu blîndeţe şi căzînd din cer
Fiece rază de lună este o rază de miere).

Aici nu sîntem departe de alegoriile pe care le întîlnim în poeme ca *Les sept epees,* unde fiecare strofă conţine o determinare figurată, de la fenomenele naturale *(un ciel d'hiver neigeant, un bel arc-en-ciel joyeux, un fleuve vert et dore),* pînă la evocări de fiinţe omeneşti, de lucruri gingaşe *(l'ami aux si douces mains, une jemme, une rose).*

în exemplele de mai sus, comentate pe scurt, s-a putut vedea cum un termen figurat declanşează un altul, strîns legat de primul; semnificatul' de plecare rămîne deci pe planul al doilea, însă adesea trebuie exprimat prin semnificantul său, pentru ca să se poată realiza de- codajul imaginii.

Din acest punct de vedere, metafora implicită este mai sintetică, de vreme ce semnificatul de plecare este

totdeauna subînţeles; rezultă o greutate suplimentară de decodare şi, destul de des, o gamă largă de interpretări. Dar dacă acest tip de motivare semantică se prezintă ca un monolit, aceasta înseamnă că relaţiile din cadrul imaginii vor avea ca punct de plecare chiar trăsăturile termenului folosit şi ale clasei din care acesta face parte.

Astfel, sînt puse în evidenţă, mai mult decît în construcţiile explicite, afinităţile sintagmatice ale semnelor. Printre clasele care pun probleme speciale din acest punct de vedere trebuie menţionate mai ales verbele : transferul metaforic al unui verb implică transpuneri de semnificat în cadrul subiectului şi al complementului, dacă verbul este tranzitiv ; astfel, de pildă, dacă la Apollinaire *brazii dansează (Ies sapins dansent),* înseamnă nu numai că legănarea lor e comparată cu dansul, dar şi faptul că sînt umanizaţi prin aceea că li se atribuie o acţiune proprie omului. Dacă poetul declară că *a băut întregul Univers (avoir bu tout l'Univers),* se observă că motivarea semantică depăşeşte sfera verbului : obiectul acţiunii este considerat un lichid (vezi pentru aceasta sfîrşitul poemului *Vendemiaire).*

Pentru a explica mecanismul intim al acestor structuri, să reluăm exemplul : *Ies sapins dansent.* Putem spune că în astfel de cazuri există o determinare reciprocă : în vecinătatea substantivului *sapins,* este foarte limpede că *dansent* este decodat ca un termen figurat pentru *se balancent (se leagănă).* In acelaşi timp, trăsăturile lui *dansent* sînt proiectate parţial asupra lui *sapins,* în sensul personificării. Mesajul de plecare va avea forma unei comparaţii : „Les sapins *(a)* se balancent (bj comme s'ils dansaient *(c)*[a] („Brazii *(a)* se leagănă *(b)* ca şi cum ar dansa *(c)".*

Pornind de la structura de adîncime, vom avea :

$$abc\text{-}+acbc$$

$$X = df\ B^2\ I.BW.C.$$

Termenul figurat (c) se dublează prin intervenţia repeţi torului *(W),* apoi îşi schimbă poziţia, pentru ca in fraza reperată să se elimine elementul *(c)* obţinut prin repetare la un loc cu termenul de plecare *(b) :*

$$a\ c\ b\ c \rightarrow a\ (c\ b)c \rightarrow \blacksquare\ a\ c.$$

Intervine deci compozitorul *(B)* apoi eliminatorul *(K)* ceea ce înseamnă :

X = df *B.K..*

Prin urmare, motivarea semantică, realizată de metafora implicită, presupune o dezvoltare a semnificatului prin actualizarea semnificatului de plecare ; mesajul subiacent astfel obţinut este integrat într-un semnificat sintetic.

Fără îndoială, nu toţi semnificaţii proprii sînt actualizaţi fără ambiguitate, mai ales în poezia modernă. Iată în această privinţă, un exemplu din *Alcools,* care se bazează tot pe personificarea subiectului :

Descendant des hauteurs ou pense la lumiere
(Le brasier)
(Coborînd din înălţimi unde cugetă lumina).

Subiectul e concret prin calităţile sale optice ; lui i se atribuie însă o acţiune abstractă, proprie numai omului, ceea ce produce un izbitor contrast între cei doi termeni. Dealtfel, cu greu realizăm trăsăturile nefigurate ale semnificatului verbal, ceea ce face ca relaţia meta- semică cu subiectul să rămînă pe primul plan. Aceeaşi prioritate a structurii sintagmatice apare acolo unde subiectul este mai abstract decît verbul :

Au dehors Ies annees
Regardaient la vitrine.
(L'emigrant de Landor Road)
(Afară anii
Priveau vitrina,.

Structura este şi mai interesantă atunci cînd poetul acumulează metaforele, însoţindu-le cu alte procedee, ca în acest exemplu :

Les villages eteints meditent maintenant
Comme les vierges les vieillards et les poetes
Et ne s'eveilleront au pas de nul venant.
(Le vent nocturne)

(Satele stinse stau acum pe gînduri
Ca fecioarele bătrinii şi poeţii
Şi nu se vor trezi la pasul nici unui trecător).

Prin epitetul *eteints* imaginea sugerează lumea

neînsufleţită, dar verbele *(meditent, s'eveilleront)* reînsufleţesc tabloul în care viaţa năvăleşte în planul figurat prin seria de elemente invocate în comparaţiile celui de-al doilea vers.

Personificarea poate atinge contururi mitologice :

Le vieux Rhin souleve sa face ruisselante et se detoume pour sourire.
(La synagogue) (Bătrinul Rin îşi ridică chipul şiroind de apă şi se-ntoarce pentru a zimbi).

Cele trei verbe cunosc o gradaţie în sensul umanizării ; dar de data aceasta întîlnim şi transpunerea obiectului acţiunii : *souleve* se referă la chipul fluviului.

în general, dacă se acumulează mai mulţi termeni figuraţi, care se referă la acelaşi semnificat, absent în lanţ, va avea loc o suprapunere a imaginilor în sensul că fiecare trăsătură a semnificatului propriu se îmbogăţeşte printr-o reprezentare de sine stătătoare, dar subordonată „organic[41] ansamblului ; iată ca exemplu seria nominală bine cunoscută :

Je ne veux jamais l'oublier
Ma colombe ma blanche rade
O marguerite exfoliee
Mon île au loin ma Desirade
Ma rose mon giroflier.
(La Chanson du Mal-Aime)

(Nu vreau să-mi uit niciodată
Porumbiţa alba mea radă
O desfrunzită margaretă
Insula-mi îndepărtată Dezirada
Trandafirul pomul meu de cuişoare).

într-o astfel de serie, e interesant de văzut cum se face trecerea de la o stare la alta. Prima metaforă asigură un decodaj uşor, ceea ce permite imaginilor următoare să treacă brusc dintr-un domeniu în altul : metaforă tehnică. dar precizată de un epitet luminos *(blanche rade),* metaforă florală, introdusă de o interjecţie, dar determinată de un epitet uşor preţios *(marguerite exfoliee)* ; versul următor include determinări surprinzătoare pentru trăsăturile

semnificatului de plecare, proiectîndu-1 pe acesta intr-un domeniu îndepărtat şi oarecum misterios, subordonat actului de conştiinţă exprimat de verb ; în sfîrşit, totul se bazează pe numele florii banalizate *(rose),* pauză urmată de ultimul termen care cufundă tabloul într-o atmosferă exotică. Aşadar putem vorbi de o mişcare de contrapunct în structura şi substanţa poetică ; altfel spus, poetul compensează simplitatea structurală a metaforei nominale prin folosirea altor procedee : cumulul şi variaţia termenilor figuraţi, care sînt juxtapuşi pentru a alcătui un tablou inedit.

în ansamblu, se constată o organizare deosebită a structurii : primul termen *(colombe)* este simplu, cei trei care urmează sînt complecşi, iar ultimii doi sînt tot simpli. Ne aflăm deci în prezenţa unei structuri polarizate : la început şi la sfîrşit fiecare termen este realizat ca un fascicol dublu, cuprins într-un singur semnificant, în timp ce la mijloc semnificaţii prezintă fasciole desfăşurate în semnificanţi de sine stătători.

Semnificatul sintetic este supramotivat de o imagine foarte bogată. Dacă aceasta ar fi închisă, am putea afirma că este redundantă. Dar în realitate fiecare termen, contribuind la integrarea imaginii, depăşeşte limitele acesteia. Mesajul pe care-1 obţinem dobîndeşte astfel valori simbolice, dar şi semnificaţii empirice, legate de universul referenţial, extrasemiotic.

Exemplele analizate mai sus arată întreaga complexitate a motivării semantice în domeniul limbajului poetic. Putem conchide că cele două structuri fundamentale (explicită şi implicită) ajung la un semnificat sintetic, motivat prin imagine. în structurile explicite, plecînd de la elementele prezente în enunţ, ne putem mulţumi cu dezvăluirea constantei semantice. Structurile implicite cer o dezvoltare a mesajului în adîncime prin actualizarea semnificatului propriu. Acesta este integrat în semnificatul sintetic motivat, dar nu se exprimă printr-un semnificant aparte.

în cele de mai sus, ne-am mărginit la explicarea alcătuirii imaginii fără a aborda nivelul superior al structurilor poetice, care pune probleme de analiză compoziţională, actanţială etc. (cf. de pildă, studiului poemului *Les colchi- ques* întreprins de Jean-Claude Coquet, 1973, p. 115—130)

în schimb, am procedat la o mică investigaţie privind frecvenţa semnelor motivate semantic ; pentru aceasta, am luat un singur eşantion, care are o structură specială. Este vorba de un text românesc modern în proză, şi anume un fragment din cartea lui Matei Caragiale, *Crai de Curtea- veche,* din capitolul CeZe *trei hagialicuri,* de la „Povestirea unduia agale.. .“ pînă la „ . . . să-şi afle şi mormîntul“. Este un pasaj în care se evocă călătoriile într-un decor pitoresc oriental. Proporţia dintre cuvintele nefigurate şi cele figurate este dată într-un tablou sintetic.

Sens / Părţi de vorbire	Nefigurat	Figurat	Total	% Figurat
Substantive	196	67	263	25,48
Verbe	58	46	104	44,23
Adjective	47	66	113	58,41
Total	301	179	480	37,29

Cifrele indică diferenţe foarte semnificative între cuvintele nefigurate şi cele figurate. Fragmentul analizat ocupă însă un loc aparte în carte şi ilustrează o corelaţie originală între trăsăturile clasematice ale semnificaţilor şi folosirea lor figurată.

De obicei, cu cît semnificaţii sînt mai concreţi, cu atît sînt mai susceptibili de a fi folosiţi la figurat. Teoretic deci, substantivele sînt cele care ar trebui să fie mai frecvente la figurat. Procentajele arată că în realitate putem recurge mai degrabă la clase semiotice mai abstracte pentru a obţine efectele de motivare semantică ; se constată chiar că cu cît clasele sînt mai abstracte, cu atît ele sînt mai „exploatate“. într-adevăr, verbele sînt cu mult mai numeroase decît substantivele şi, ceea ce este mai interesant, adjectivele figurate sînt şi mai numeroase. înseamnă că autorul recurge destul de des la epitete concrete pentru a alcătui imagini

foarte sugestive, ca în acest pasaj : „La picioarele noastre, între costişe pleşuve şi dîmburi încomate de codri stufoşi, văile se aştemeau de-a lungul albiei şerpuite a rîurilor ce se pierdeau departe, în aburul cîmpiilor grase“. Ne găsim, fără îndoială, în faţa unui caz aparte de întrebuinţare artistică a motivării semantice. Limbajul curent nu admite în principiu o astfel de aglomerare de metasememe. Dar tocmai construcţiile foarte bogate în motivare semantică arată posibilităţile sistemului de „a crea“ totdeauna fascicole inedite de trăsături de semnificaţi.

MOTIVAREA PRIN MONEME IN DISCURS

Nivelul semnelor începe cu monemele. Luat izolat, monemul (lexical şi gramatical) apare de cele mai multe ori ca nemotivat : semnificatul său nu poate fi justificat decît pe plan diacronic. Am văzut (cap. VIII) că motivarea absolută apare pe o scară largă în interjecţii şi în onomatopeele interjecţionale, precum şi în cuvintele cu simbolism fonetic. în afara acestora, imensa majoritate a mo- nemelor sînt nemotivate (cînt, *pat, cas-, mas-, lucr-, munc- etc.,* etc.). Pentru limbile evoluate, putem afirma aproape cu certitudine că toate monemele gramaticale sînt nemotivate.

Totuşi nu există un nivel pur monematic. în limbile cu afixe (flexionare şi aglutinante), monemele sînt rareori folosite izolat; ele intră în formarea cuvintelor, unde introduc determinări din domeniul conţinutului părţilor de vorbire (substantiv, verb etc.) şi al categoriilor gramaticale (gen, număr, caz, timp etc.).

Aşadar trebuie să ţinem seama — chiar dacă la drept vorbind nu e vorba de o motivare — de structura analizabilă a cuvintelor la nivel morfologic (gramatical). *Cas-* este nemotivat, dar cuvîntul *casă* nu este în întregime întîm- plător, fiind format din cas + ă, a căror asociere se explică prin sistemul limbii. Afixele gramaticale sînt nemotivate : *-ă, -u, -se* etc., dar asocierile lor la nivel gramatical nu mai sînt accidentale ; în cadrul mai mult ca perfectului românesc, de pildă *(lucrasem),* se grupează de fapt, un ansamblu de semne

gramaticale : *-a, -se, -m.* Prin urmare, anumite paradigme formate din mai multe semne gramaticale care se succed în aceeaşi formă a cuvîntului conţin o structură gramaticală analizabilă, pe care am putea-o desemna prin termenul de *determinare.*

Motivarea este o problemă de acordare a semnifican- tului cu semnificatul, şi de aceea nu putem socoti ca motivate decît formele marcate cu un semn pozitiv. Cînd folosim un singur semn, el nu poate fi socotit motivat decît prin semnificat, după analiza pe care a făcut-o Bally unei astfel de motivări (vezi VII, 1), adică pe de o parte prin trăsăturile distinctive ale conţinutului iar pe de altă parte, prin ceea ce Saussure numea valoare (aspectul diferenţial). Dar, în felul acesta, unităţile minimale ale expresiei (fonemele) ar fi şi ele motivate, de vreme ce sînt alcătuite din fascicole de trăsături distinctive şi se încadrează în structuri diferenţiate. O astfel de concepţie depăşeşte însă cu mult motivarea prin semnificantul analizabil, care ne preocupă în capitolul de faţă.

La nivel lexical, sînt motivate semnele alcătuite din mai multe moneme lexicale (rădăcini şi afixe). Acesta este domeniul cel mai strict organizat al motivării relative, care cuprinde în primul rînd derivatele şi compusele *(prelucra, lucrător, înălbi, înnegri, bunăvoinţă, floarea-soarelui* etc. etc.). Extinderea motivării depinde de productivitatea procedeelor folosite ; în acelaşi timp, e important să subliniem caracterul sistematic al formării cuvintelor (cf. J. Dubois, 1962). Este vorba de fapt de paradigme de motivare, organizate în jurul rădăcinii ; cuvintele derivate din aceeaşi rădăcină formează o familie reală (care nu se confundă cu familia istorică cuprinzînd cuvinte nelegate astăzi între ele în mintea vorbitorului, cum este cazul dubletelor ca : rom. *drept-direct ;* fr. *frele-jragile, champ-camp* ; engl. *jealous- zealous, dainty-dignity* etc.). Acest lucru apare clar în dicţionarele etimologice ; iată, ca exemplu, cuvintele citate într-un articol destul de lung din *Dictionnaire etymologique de la langue franşaise* al lui Oscar Bloch şi Walter von Wartburg (Paris 1964) : *plat: plat, platee, plateau, platine, platitude, meplat, replat, aplatir, aplatissement,*

plat-bord, plate-bande, plate-forme. Cuvintele împrumutate pot alcătui de asemenea o familie : fr. *politique : poli- tiquer, impolitique, apolitique, politiser, politisation, depo- litiser*. Uneori familia din limba de origine este parţial reprodusă, fie direct, fie pe cale de împrumut, ca de exemplu lat. *fabrica* (de la *faber), fabricare, fabricator, fabri- catio> fr. fabrique, fabriquer, fabricateur, fabrication* (vezi şi unii termeni româneşti corespunzători).

Dar înainte de a discuta aceste probleme care privesc aspectele dinamice ale motivării monematice, vom vedea cum se prezintă ea în diferitele registre ale limbii.

E interesant de urmărit mai întîi cum se manifestă motivarea în texte, adică în secvenţe în care folosim în acelaşi timp cuvinte motivate şi nemotivate pentru a exprima un mesaj unitar. în acest caz, nu contează ierarhia, ci repartiţia, după nevoile de transmitere a mesajului, a celor două categorii de cuvinte. Textele constituie realitatea lingvistică ; ele reflectă global aspectele cele mai variate ale structurii limbii.

De aceea, am luat eşantioane destul de variate din franceză şi română, care provin din trei registre ale limbii : limbaj ştiinţific, limbaj ziaristic şi limbaj familiar. Fireşte, în numărările efectuate există dificultăţi care ţin pe de o parte de limitele cuvîntului, pe de alta de cele ale monemului. In privinţa cuvîntului, astfel de greutăţi au fost deja puse în lumină de lingviştii statisticieni (cf. Ch. Muller, 1963). Analiza în moneme este şi mai complicată, iar specialiştii sînt departe de a se fi pus de acord asupra acestei probleme. In asemenea împrejurări, un oarecare subiectivism este inevitabil, dar sperăm totuşi ca el să nu ducă la o prea mare deformare a realităţii.

După cum am arătat mai sus, trebuie să facem deosebirea între analiza lexicală şi cea gramaticală a cuvintelor, între motivare şi determinare. Un cuvînt ca fr. *venir* este nemotivat, dar analizabil din punct de vedere gramatical în ven- şi *-ir.* Dacă cuvîntul este motivat lexical, ca *revenir,* determinarea întăreşte caracterul analizabil : recunoaştem aici trei moneme.

Nu am numărat şi numele proprii, deoarece

caracterul lor analizabil este cel mai adesea îndoielnic ; cuvintele străine sînt analizabile în ţara de baştină, uneori chiar în alte ţări ca *Salvador,* dar ce să spunem de *Chuquicamata,* de exemplu ?

Date fiind dificultăţile numărării, nu am putut ţine seama de monemele discontinui ca atare ; într-o secvenţă de tipul *Casa noastră este frumoasă,* cantitativ trebuie să considerăm cuvintele *casa, noastră* şi *frumoasă* ca fiind formate din două moneme, chiar dacă mărcile genului se repetă.

Formele supuse alternanţei de tipul fr. *locaux* au fost socotite ca un singur monem. Aici determinarea gramaticală nu este explicită, iar motivarea nu intervine în nici un fel.

Formele gramaticale analitice au fost separate : fr. *avait chante* cuprinde deci două unităţi cu doi semnificanţi de moneme. Dealtfel, aceasta nu este foarte important deoarece, în astfel de construcţii, nu este vorba de motivare. In schimb, dacă un participiu trecut de tipul fr. *blesse* este luat ca substantiv, el este socotit motivat; derivarea improprie schimbă statutul cuvîntului care trece de la stadiul determinării la cel al motivării.

Fără îndoială, nu putem justifica aici toate segmentările mai mult sau mai puţin delicate ; în principiu, motivarea este mai clară decît determinarea şi ea ne-a interesat în primul rînd.

Atît din franceză cît şi din română am luat două eşantioane suficient de mari, de 300 de cuvinte (aproape o pagină) fiecare. Dăm rezultatele în tabele, unde : *xţ* — număr de moneme şi n< = număr de cuvinte.

1. FRANCEZA

Limbaj familiar. Eşantion 1 : Raymond Queneau, *Za- zie dans le metro,* Paris, 1959, p. 20—21, de la „Alors, petite, . . .“ pînă la „ . . . comme ga (geste)“.

	n<	
	Motivare	| Determinare
1	271	237
2	26	**54**
3	3	8
4	0	1

în astfel de ansambluri, e preferabil să ne limităm la proporţia dintre cuvintele nemotivate şi cele motivate în loc să calculăm media (pentru media în română, vezi A. Dragomir, P. Miclău, 1966). Totuşi, am trecut în tabel repartiţia în cadrul cuvintelor motivate şi/sau determinate ca simplu indiciu al compoziţiei ansamblului.

E de la sine înţeles că proporţia cuvintelor nedeterminate este mai mică decît a celor nemotivate, chiar pentru o limbă analitică ca franceza.

Eşantion 2 : aceeaşi carte, p. 75—77, de la „Lâ, reprit Gridoux, . . .“ pînă la „ . . . insistait le type“.

	nt	
	Motivare	Determinare
1	261	235
2	34	53
3	1	10
4	1	2

Ne găsim în faţa unui eşantion omogen şi care reflectă importanţa dihotomiei nemotivat/motivat.

Aceste două eşantioane oferă o imagine a preponderenţei în franceza familiară a structurii neanalizabile, mai ales a nemotivării. Notînd cu p proporţia cuvintelor neanalizabile (nemotivate sau nedeterminate) şi cu *q* proporţia cuvintelor analizabile (motivate sau determinate), avem pentru cele două eşantioane din Queneau :

0,892	0,787
0,108	0,213
Motivare	Determinare

Un număr atît de redus de cuvinte nemotivate este specific limbii vorbite, mai ales familiare. Fireşte, este vorba de motivarea prin moneme, de vreme ce motivarea semantică este curentă în stilurile limbii populare. Există doi factori principali care explică

structura neanalizabilă

a textelor familiare : 1) marea frecvenţă a cuvintelor din vocabularul fundamental, care, aşa cum vom vedea în paragrafele următoare, sînt nemotivate în marea lor majoritate. 2) In ce priveşte nedeterminarea, ea se datorează structurii frazei vorbite, care se bazează deseori pe juxtapunere ; formele flexionare apar mai ales în frazele complexe. Or, eşantioanele noastre sînt formate mai mult din dialoguri destul de scurte ; cînd unul din personaje dezvoltă o idee, o face printr-o serie de fraze foarte simple, în ciuda acestui fapt, diferenţele în cadrul determinării nu sînt tot atît de importante ca cele care privesc motivarea.

Să vedem care este situaţia în celelalte registre.

Presa. Eşantion 1 : Le Monde din 13—14 martie 1966, p. 5, articolul „L'armee tire sur Ies mineurs en grăve", de la „Selon Ies informations . .." pînă la „ ... le gouverne- ment insistait**.

	nt	
	Motivare	Determinare
1	245	225
2	45	64
3	9	10
4	1	1

Eşantion 2 : Le Monde din 17 martie 1966, p. 9, articolul „A propos de Marxisme et Democraţie*[1], de la „L'ar- ticle de ..." pînă la „ ... la direction des masses et de 1'. .

X<	n<	
	Motivare	Determinare
1	251	239
2	42	51
3	6	9

4		
	1	1

Este evident că în cele două eşantioane proporţia cuvintelor motivate şi determinate creşte sensibil în raport cu limba familiară. Situaţia generală pentru limbajul presei este următoarea :

Motivare	Determinare
0,827	0,773
0,173	0.227

Vom vedea acum dacă diferenţele de procentaj observate pentru eşantioanele luate din Queneau şi din presă sînt statistic semnificative pentru o diferenţă reală între limbajul familiar şi cel al presei

Pornim de la următoarea ipoteză :

Ho = proporţia de cuvinte motivate este aceeaşi în limbajul familiar şi cel al presei.

Fie cantitatea :

$$t = \frac{p_{i,o}}{\sqrt{\left(\frac{1}{n_j} + \frac{1}{n_a}\right)}}$$

unde $p_{i,o}$ = procentaj de cuvinte nemotivate, din eşantionul Queneau ;

</i,o = procentaj de cuvinte motivate, din eşantionul Queneau ;

P2.a = procentaj de cuvinte nemotivate, din eşantionul Presă ;

?2,» = procentaj de cuvinte motivate, din eşantionul Presă ;

nj = totalul eşantionului Queneau ; n_t *= totalul eşantionului Presă.

Ipoteza Ho fiind presupusă adevărată D_o este o variabilă aleatorie care urmează aproximativ o lege normală redusă.

[1] Ţinem sâ mulţumim lui Pierre Boeuf, profesor la Centrul de lingvistică cantitativă din Paris, pentru ajutorul preţios **pe** care ni l-a dat In interpretarea datelor din acest paragraf.

Există atunci o probabilitate de 0,05 (respectiv 0,01) ca D_o să fie superior în valoare absolută lui 1,96 (respectiv 2,576). Dacă constatăm că D_o este superior în valoare absolută lui 1,96 (respectiv 2,576), vom stabili că ipoteza noastră este falsă, altfel spus că diferenţa între procentajele cuvintelor nemotivate din eşantioanele Queneau şi Presă este semnificativă pentru o diferenţă reală dintre procentajele cuvintelor nemotivate în limbajul vorbit şi cel al presei.

în acest fel, refuzăm oarecum să ţinem seama de probabilitatea de 0,05 (respectiv 0,01) pe care o avea D_n de a fi superior în valoare absolută lui 1,96 (respectiv 2,576), ipoteza H_o fiind adevărată. De aceea, spunem că am testat ipoteza HQ CU riscul de 0,05 (respectiv 0,01).

în cazul care ne interesează :

$$D_0 \qquad \sqrt{\frac{892\times 0{,}108}{599}+\frac{0{,}827\times 0{,}173}{599}} \qquad \frac{0{,}892-0{,}827}{0{,}02}=3{,}25.$$

Diferenţa observată este deci semnificativă, atît pentru riscul de 0,05 cît şi de 0,01 ; vom stabili deci că ipoteza noastră este falsă.

Intr-adevăr, în presă se folosesc destul de mulţi termeni motivaţi (derivate şi compuse) ; în acelaşi timp, frazele fiind mai ample, frecvenţa cuvintelor determinate este relativ mai mare faţă de limbajul familiar.

Pentru limbajul ştiinţific, am cercetat două fragmente din lucrări de medicină.

Medicină. Eşantion 1 : Journal de chirurgie, Paris, 1966, martie, p. 345—346, de la „L'abces la l'arriăre . . .“ pînă la „ . . . superoposterieur derriere“.

Motivare	Determinare
240	226
45	55
15	19

Eşantion 2 : aceeaşi revistă, p. 402.

	Motivare	Determinare
1	238	220
2	52	69
3	9	10
4	1	1

Cele două eşantioane sînt foarte apropiate ca proporţie de cuvinte motivate şi nemotivate. In amîndouă avem situaţia următoare :

Motivare	Determinare
0,797	0,743
0,203	0,237

Se observă că proporţia motivatelor e mai mare decît cea din textele din presă. Nu mai trebuie să insistăm asupra faptului că faţă de textele din Queneau diferenţa este şi mai semnificativă.

Rămîne de văzut care este semnificaţia diferenţelor existente între presă şi medicină din punctul de vedere al motivării.

în acest caz :

$$D_0 = \frac{0{,}827 - 0{,}797}{\sqrt{\frac{0{,}827 \times 0{,}173}{599} + \frac{0{,}797 \times 0{,}203}{599}}} = \frac{0{,}03}{0{,}0226}$$

Deci diferenţa nu este semnificativă la riscul de 0,05 (a fortiori la riscul de 0,01) pentru o diferenţă reală între procentajul de cuvinte nemotivate în limbajul presei şi în cel ştiinţific. Altfel spus, în ciuda tendinţei de a se folosi un număr mare de cuvinte derivate şi compuse In vocabularul medical, diferenţele între cele două limbaje nu depăşesc anumite limite calitative.

în ceea ce priveşte determinarea, avem :

$$\frac{0{,}773 - 0{,}743}{0{,}713 \times 0{,}257} \cdot \frac{0{,}03}{0{,}0245} = 1{,}223 \times 0{,}773 \times 0{,}227$$

$$\frac{599}{599}$$

Şi aici diferenţa observată nu este semnificativă pentru o diferenţă reală.

Prin urmare, determinarea pare a merge mînă în mînă cu motivarea în limbajul ştiinţific şi în limbajul presei.

Chiar şi pentru ansamblul eşantioanelor din franceză, se constată că nu există diferenţe semnificative între ele în sectorul determinării. Ajunge să comparăm din acest punct de vedere efectivele observate în Queneau, eşantioane în care determinarea este cel mai puţin reprezentată, cu textele medicale, unde ea este cea mai ridicată.

Avem astfel :

$$D = \frac{0{,}787 - 0{,}743}{\sqrt{\frac{0{,}787 \times 0{,}213}{599} + \frac{0{,}743 \times 0{,}247}{599}}} = \frac{0{,}04}{0{,}024} = 1{,}63$$

Se observă că diferenţa se apropie sensibil de limită, dar fără a o depăşi : rezultă că folosirea gramaticală a cuvintelor impune o structură semiotică analizabilă în ansamblul registrelor limbii, în ciuda diferenţelor de motivare care sînt deseori destul de semnificative.

Făcînd o medie a efectivelor în toate eşantioanele luate din franceză, obţinem imaginea globală :

Motivare	Determinare
0,838	0,768
0,162	0,232

Procentele ilustrează, calitativ şi cantitativ, relaţiile dintre diferitele categorii semiotice din franceză. Deter-

minarea gramaticală reduce, deşi timid, tendinţa francezei spre nonanaliza semiotică. Aşa cum vom vedea mai departe, în română determinarea gramaticală este cu mult mai cuprinzătoare.

2. ROMÂNA

Pentru limba română am procedat în acelaşi fel ca în cazul limbii franceze, luînd cîte două eşantioane din fiecare limbaj.

Limbaj familiar. Eşantion 1 : Ion Creangă, *Opere/Oeu- vres,* Bucureşti, 1965, din povestea *Dănilă Prepeleac,* p. 334—338, de la „Apoi dă carul . . pînă la „ . . . Dar capra tot capră".

	Motivare	Determinare
1	279	202
2	20	91
3	1	6
1	0	1

Este evident că diferenţa dintre română şi franceză se manifestă deja în acest eşantion cu structură polarizată : motivare mai mică decît în franceză şi determinare mai mare.

Al doilea eşantion are o structură asemănătoare : Idem, p. 628—630, din *Poveste,* începînd cu „Intr-una din zile . . ." pînă la „ . . . amărît ca vai de om".

xi	n<	
	Motivare	Determinare
1	277	174
2	21	102
3	2	20
4	0	4

Pe ansamblu avem :

	Motivare	Determinare
P 9	0,927 0,073	0,627 0,373

Rezultă că eşantioanele din română sînt mai nemotivate decît în franceza familiară. Pînă la proba contrară, avem aici un indice al diferenţelor care separă cele două limbi. Aşa cum am arătat, româna se caracterizează prin polarizarea celor două fenomene considerate.

Presa. Eşantion 1 : Scînteia din 18 aprilie 1966, articolul „în preajma deschiderii noii sesiuni a parlamentului . . .“ pînă la „ ... să fie clarificată mai tîrziu".

-Ti	*n<*	
	Motivare	| Determinare
1	250	151
2	43	81)
3	f>	51
4	1	7
5	0	2

Se vede aici marea diferenţă dintre limbajul familiar şi cel ziaristic în limba română ; de asemenea, remarcăm o distanţă apreciabilă între valorile motivării şi ale determinării.

Eşantion 2 : Scînteia din 27 aprilie 1966, articolul „In comitetul celor 18“, pînă la „ . . . tuturor forţelor armate pe teritoriul".

	Hi	
	Motivare	| Determinare
1	230	119
2	60	106
3	10	67
4	0	6
5	0	2

Pe ansamblu, cele două categorii prezintă procentajele :

Motivare Determinare

Este pentru prima dată cînd structura analizabilă conţine mai mult de jumătate din cazuri. Aceasta pentru că în presă se recurge la un număr destul de mare de cuvinte motivate (20% din eşantioanele noastre) ; dar fenomenul cel mai important este determinarea cu ajutorul monemo- lor gramaticale. Mai mult decît în limba franceză, în limba română frazele complexe cer adeseori marcarea raporturilor între cuvintele din text într-o formă redundantă.

In ceea ce priveşte limbajul ziaristic, aprecierea statistică este mai uşoară în română prin faptul că dispunem de o listă a frecvenţelor, întocmită de Gh. Bolocan (1961) Autorul a stabilit un fond principal al acestui limbaj, a cărui compoziţie se apropie de aceea a textelor ziaristice excerptate

Menţionăm mai întîi că şi în această listă există un mare număr de neologisme care, în general, micşorează structura motivată. De pildă, între poziţia 300 şi 400 găsim 39% neologisme neanalizabile din punct de vedere lexical, cea mai mare parte fiind de origine franceză, de tipul : *constitui, special, actual* etc. In ansamblu, nedeterminarea ajunge la 0,433 ceea ce înseamnă că ea este mai mică decît în textele ziaristice, prezentate mai sus. Aceasta se explică prin faptul că textul este întotdeauna mai determinat decît structura „paradigmatică[27].

înainte de a testa gradul de semnificaţie al diferenţelor care există între textele ziaristice şi cele familiare în limba română, trebuie să prezentăm şi eşantioanele extrase din limbajul ştiinţific, deoarece ele oferă aceeaşi structură ca a celor din limbajul ziaristic.

Medicină. *Eşantion 1 :* Dr. Ion Ţurai, Dr. Emil Papahagi, *Chirurgia stomacului,* Bucureşti, 1963, p. 177—179, de la „Operaţie de necesitate . . .“ pînă la „ . . . lungă de 10 “

Xi	n»
	Motivare | Determinare
27	239 136
2	56 107
3	5 51
	■10 6

Datele concordă deci cu cele din presă.

Eşantionul 2 : idem, p. 517—518, de la „Din cauza re- zecţiei . .pînă la „ să depăşească 8 . . .“

	n<	
	Motivare	| Determinare
1	241	129
2	44	110
3	12	51
4	3	9
5	0	1

Cele două eşantioane prezintă împreună următoarele proporţii :

0,800	0,442
0,200	0,558
Motivare	Determinare

Se observă că în ce priveşte motivarea, textele ziaristice medicale conţin proporţii identice. Determinarea este diferită de la un limbaj la altul, dar într-o proporţie cu totul neglijabilă (1%). Fără îndoială, aceste coincidenţe sînt datorate, în fond, întîmplării, dar ele arată că cele două categorii de texte nu conţin diferenţe semnificative : probabil că diferitele limbaje ale limbii române standard (neartistice) sînt mai puţin diferenţiate între ele decît cele ale limbii franceze. In franceză diferenţele sînt mai pregnante, dar testul statistic a dovedit că ele nu ating un grad semnificativ. Rezultă deci că între cele două limbi găsim, la scară diferită, aceeaşi tipologie structurală a organizării semiotice. E de la sine înţeles că aceste categorii au trăsături proprii în fiecare limbă, dar relaţiile dintre ele sînt de aceeaşi natură. Putem presupune dealtfel că în multe alte limbi relaţiile între ansamblurile semiotice sînt, dacă nu aceleaşi, cel puţin analoge.

In limba franceză, am văzut că există diferenţe semnificative între limbajul familiar şi celelalte, din punctul de vedere al structurii analizabile. In limba română situaţia este şi mai clară. Dacă vom compara, pe de o parte eşan- tioanele din Creangă cu cele din presă şi medicină pe de altă parte vom avea pentru motivare :

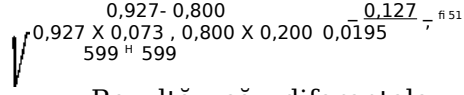

Rezultă că diferenţele sînt foarte semnificative, mult mai mari decît în franceză. In română, rezultatele statistice reflectă distanţa dintre limbajul popular foarte simplu (şi cu atît mai bogat în efecte estetice sub pana lui Creangă) şi limba standard (neartistică).

Situaţia este aceeaşi în sectorul determinării. Iată în continuare datele care pun în opoziţie limbajul familiar şi cel ziaristic :

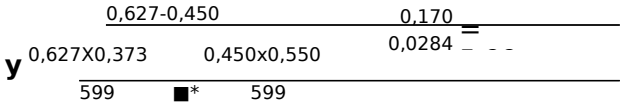

Se vede că diferenţele sînt foarte mari. Aceasta arată că limbajul familiar foloseşte în special cuvinte simple atît din punctul de vedere al motivării cît şi al determinării, în timp ce complexitatea conţinutului mesajului duce la fraze arborescente, realizate printr-un anumit număr de termeni motivaţi şi prin cuvinte determinate gramatical (mai mult de jumătate). Reiese de aici fizionomia deosebită a limbii române printre celelalte limbi romanice.

Intr-adevăr, în ceea ce priveşte determinarea, limba română păstrează o flexiune bine marcată la verbe, ca dealtfel şi celelalte limbi romanice ; dar ea are şi o declinare fără articol, precum şi flexiunea articolului postpus, ceea ce produce structuri analizabile foarte frecvente. în plus, după cum am mai arătat (p. 99), în multe sintagme apar numeroase mărci redundante. In acelaşi timp, procedeele formării cuvintelor sînt bine reprezentate în română, mai ales

derivarea. In ceea ce priveşte registrele limbii, cu cît acestea sînt mai abstracte, mai intelectuale, cu atît structura monematică folosită este mai determinată, motivată

In ansamblul eşantioanelor din limba română, pro-

porţiile sînt următoarele :

	Motivare	Determinare
P	0,842	0,506
<	0,158	0,494
–		

Confruntarea celor două coduri (familiar şi intelectual) menţine prioritatea nemotivării, dar, în schimb, ea ajunge la un echilibru evident în determinare.

Diferenţele faţă de limba franceză sînt mult mai categorice ; nemotivarea în limba franceză este puţin mai restrînsă, în timp ce nedeterminarea este mai largă ; în limba română apare polarizarea menţionată mai sus. Trăsătura proprie limbii române este mai marea extindere a determinării gramaticale ; ea atinge, în mod sensibil jumătate din cazuri, în timp ce în franceză ea se apropie abia de un sfert din ansamblul de semne.

Elementele statistice confirmă cu exactitate aceste afirmaţii privitoare la diferenţele dintre cele două limbi.

Pentru motivare avem :

$$D_0 = \frac{0{,}842 - 0{,}838}{\sqrt{\frac{0{,}842 \times 0{,}158}{1\,799} + \frac{0{,}838 \times 0{,}162}{1\,799}}} = \frac{0{,}004}{0{,}0122} = 0{,}328$$

Rezultă deci, că din punctul de vedere al motivării diferenţele dintre franceză şi română nu sînt semnificative.

Nu aceeaşi este însă situaţia în sectorul determinării :

$$\frac{0{,}768\text{-}0{,}506}{\sqrt{\frac{0{,}768 \times 0{,}232}{1\,799} + \frac{0{,}506 \times 0{,}494}{1\,799}}} \quad \frac{0{,}262}{0{,}0154} = 17{,}01$$

De această dată, aşa cum am arătat în discuţiile precedente, diferenţa este deosebit de semnificativă.

Din punctul de vedere al structurii semiotice analizabile, limba comportă deci manifestări foarte nuanţate. Dar cu ajutorul mijloacelor oferite de

statistică putem determina anumite limite care servesc la aprecierea diferitelor valori considerate, după nivelele la care apar.

Dependenţa structurii semiotice de tipul lingvistic este foarte evidentă în texte. Analiza cea mai slabă apare în limbile analitice ; în schimb, în limbile sintetice raporturile între cuvinte sînt marcate de moneme care intră chiar în alcătuirea unităţilor lexicale. Această opoziţie este ilustrată de diferenţele foarte semnificative în determinarea din limbile franceză şi română.

în principiu, printre limbile cu afixe, un grad superior de determinare apare în limbile aglutinante. In aceste limbi, pentru fiecare valoare se adaugă un afix, ca în maghiară : *„ember-ek-nek*[u] „oamenilor[11]. Această trăsătură este compensată de marea frecvenţă a anumitor clase invariable ; într-o sintagmă, o valoare este marcată o singură dată, de pildă în magh. *a szep ember-ek* „oamenii frumoşi[44], unde pluralul nu este marcat decît la substantiv şi nu şi la adjectiv şi la articol ca în limbile flexionare.

Gradul suprem de determinare sintagmatică este atins de limbile polisintetice (incorporante). In aceste limbi, obiectele acţiunii şi împrejurările în care ele au loc sînt exprimate prin afixe incluse în forma verbului, un cuvînt conţinînd astfel o întreagă „propoziţie[44] ; într-un idiom indian (din statul Oregon) conţinutul „(eu) am venit pentru a-i da (ei) aceasta (acest lucru)[44] este exprimat printr-un singur cuvînt : *i-n-i-a-l-u-d-am* unde :

d=rădăcina verbului „a da“ ;

i (iniţial) = trecut apropiat;

n = pers. I sg ;

i al doilea) = obiectul pronominal „aceasta (acest lucru)[44] ;

a = al doilea obiect pronominal „ea“ ;

l = afixul care arată că obiectul este indirect („ei“) ; u=afix care arată că acţiunea porneşte de la subiec tul vorbitor ;

am = sufix care marchează scopul (cf. P. S. Kuzneţov, 1955, p. 27—28).

în ce priveşte registrele limbii, limba vorbită (familiară, populară) reprezintă nivelul inferior al structurii analizabile. Limba literară artistică tinde către folosirea

cuvintelor curente, dar preferă motivarea semantică, aşa cum reiese din capitolul precedent. Limba standard neartistică se caracterizează, în general, printr-o motivare de natură monematică (cuvinte derivate şi compuse) : determinarea gramaticală ocupă în cadrul ei un loc important, raporturile complexe dintre elementele mesajului cerînd folosirea monemelor funcţionale, adesea ataşate direct la rădăcină.

Motivarea şi determinarea sînt probleme care privesc gruparea semnelor în enunţuri. Forma fundamentală a acestora este tocmai combinarea monemelor în cadrul cuvîntului. Pe lîngă această structură „clasică", care se manifestă de asemenea pe plan paradigmatic, trebuie cel puţin menţionată gruparea elementelor semiotice în discurs, pe baza tipurilor sintagmatice structurale.

După dihotomia subliniată mai ales în prima parte a acestei lucrări, unităţile fundamentale ale discursului sînt semnale. Unele din acestea sînt elementare, ca în secvenţa *aici văd bine,* unde fiecare cuvînt este un semnal neanalizabil (cf. IV, 2). Dacă semnalele sînt complexe, ele lărgesc considerabil sfera motivării şi şterg diferenţele între construcţiile sintetice şi cele analitice ; forme ca : pe cal, *lui Ion, au venit* sînt unitare din punctul de vedere al semnificatului, iar vorbitorii le decodează global.

Nivelele structurale superioare introduc elemente de motivare absolută, ca de pildă intonaţia, ritmul etc., realizate conform trăsăturilor stabilite de structură şi consacrate de normă. Analiza statistică, ale cărei rezultate au fost prezentate mai sus, aruncă o anumită lumină asupra unui sector care cere cercetări mai ample, cuprinzînd eşantioane mai numeroase ; pentru înţelegerea concluziilor comparative ar fi util să abordăm şi alte limbi, înrudite sau nu. Dar pentru realizarea unui astfel de program sînt indispensabile unele instrumente de lucru automate.

MOTIVAREA ŞI FRECVENŢA

1. NUCLEUL LIMBII FRANCEZE ŞI AL LIMBII ROMANE

In domeniul motivării, elementele trebuie să fie diferenţiate. Cum se ştie, mai mult decît celelalte sectoare ale limbii, lexicul are o structură ierarhizată. In mare, el conţine un nucleu format din cuvintele cele mai importante, în jurul căruia se află masa vocabularului. Lingviştii de la noi au încercat să delimiteze acest nucleu pentru limba română (A. Graur, *încercare),* pentru istro-română (I. Co- teanu, 1957 *b)* şi pentru franceză (P .Miclău, 1958). Criteriile pe care le-au folosit au fost supuse unei discuţii critice (cf. revista SCL, IX, 1958, 1, 3), în cadrul căreia
I. Fischer a negat posibilitatea delimitării unui fond principal al lexicului şi a preconizat doar o simplă ierarhizare a cuvintelor, stabilită nu pe baza unor criterii lingvistice, ci pe baza cercetărilor statistice ; I. Coteanu a susţinut valoarea criteriilor lingvistice şi interesul delimitării fondului principal.

Dar, la fel ca şi în alte probleme teoretice, cercetarea faptelor a pus în lumină anumite principii care, pînă atunci, păreau total opuse dezbaterilor generale. în ce priveşte valoarea criteriului frecvenţei este interesant să arătăm rezultatele obţinute în studiul francezei elementare (G. Gou- genheim, *Elaboration)* : după stabilirea unui vocabular de 1 063 de cuvinte (pînă la frecvenţa 20), autorii au recurs şi la disponibilitate ca expresie particulară a frecvenţei : folosind ancheta

centrelor de interes (vezi şi P. Fraisse, 1963), ei au sporit lista pînă la 1 358 de cuvinte.

Vocabularul francezei elementare reprezintă un minimum de cuvinte necesare pentru învăţarea unei limbi străine ; de aceea, nu trebuie să-1 confundăm cu fondul principal. In cadrul lui găsim cuvinte ca : *accent, accident, allemand, americain, digne, frontiere etc.* ; în schimb, lipsesc altele, de pildă : *alors, bceuf, cocher, degre, dent.* Astfel, 581 de cuvinte din lista noastră (cf. *Omagiu lui Iorgu Iordan)* nu figurează în vocabularul limbii franceze elementare. (G. Gougenheim, *Elaboration),* unde apar altele, 311 în total (vezi C. Otobîcu, 1959). Dar, în ciuda scopului ei, lista vocabularului elementar poate fi folosită şi în cercetarea legăturii dintre motivare şi frecvenţă.

De asemenea, s-a aplicat statistica frecvenţei şi pentru delimitarea nucleului lexicului limbii române (V. Şu- teu, 1959). S-a stabilit astfel o listă de 512 cuvinte. Studiul acestui fond duce la concluzii care se apropie de principiile stabilite de A. Graur. Faptul dovedeşte că criteriile lingvistice sînt complementare statisticii ; deşi limita fondului principal este mai mult sau mai puţin arbitrară, e limpede pentru oricine că trebuie să se facă distincţia dintre cuvintele foarte frecvente şi celelalte. Dar chiar în cadrul fondului principal este necesară stabilirea unei ierarhii a frecvenţei. Dacă avem un vocabular de bază mai întins, este bine să împărţim ansamblul în secţiuni ordonate după frecvenţă. Aceasta este soluţia adoptată de Alphonse Juilland, P. M. H. Edwards, Ileana Juilland în *Frequency Dictionary of Rumanian Words* (Londra-Haga-Paris, 1965) : cele 3 000 de cuvinte ale vocabularului fundamental sînt împărţite în secţiuni de cîte 500 de unităţi fiecare.

Structura cuvintelor din punctul de vedere al motivării este strîns legată de frecvenţa lor. Teoretic vorbind, această problemă a atras deja atenţia specialiştilor (cf. I. Fonagy, *Zeichen,* I. p. 53, A. K. Halliday, *Zeichen,* II, p. 102—104). In ciuda reproşului făcut statisticienilor de a fi neglijat anumite nuanţe, de pildă semnificaţia socială şi psihologică a cuvintelor (cf. G. Matore, 1953, p. 82), metoda rămîne totuşi indispensabilă pentru descoperirea unui număr mare de

fenomene lingvistice a căror importanţă n-ar putea fi sesizată altfel. Fără îndoială, pentru fiecare problemă este important să vedem semnificaţia lingvistică a soluţiilor propuse, precum şi trăsăturile specifice ale materialului folosit.

In ce priveşte motivarea, trebuie să facem deosebirea între cuvinte mai mult sau mai puţin izolate şi cuvinte aparţinînd unor familii. Cuvintele simple sînt mult mai importante atunci cînd, în afară de marea lor frecvenţă, ele sînt susţinute de un mare număr de derivate, dintre care unele sînt înzestrate, la rîndul lor, cu o frecvenţă destul de ridicată. De pildă, verbul *arriver* ocupă poziţia 79 (G. Gougenheim, *Elaboration)* iar *passer* nu apare decît la poziţia 86 ; or, *passer* are 20 de derivate şi 14 compuse, pe cînd *arriver* nu are decît 3 ; astfel de exemple nu sînt rare.

Datorită studiilor statistice, au fost descoperite anumite trăsături esenţiale ale limbii ; de pildă, s-a observat că cuvintele cele mai frecvente sînt şi cele mai scurte, cele mai vechi, cele mai simple din punct de vedere morfologic, cele mai bogate în nuanţe semantice. [1] Aspectul morfologic nu se referă strict la gramatică : se ştie că cele mai frecvente cuvinte au adesea flexiunea cea mai complicată. Am putea însă stabili ca un corolar al trăsăturilor menţionate mai sus faptul că cele mai uzuale cuvinte sînt în acelaşi timp şi cele mai nemotivate, ceea ce rezultă dealtfel din însuşi corpul fonetic redus, din vechimea lor.

Listele elaborate pe baza statisticii frecvenţei n-au fost făcute conform principiilor motivării : ele pornesc de la ocurenţa cuvîntului, caracterul său (ne)analizabil nefiind luat în considerare. S-ar putea ca în viitor să se efectueze analize ample cu ajutorul calculatorului electronic care să aibă în vedere structura semnelor elementare sau complexe.

Deocamdată, am folosit liste bazate pe criterii lingvistice, cu atît mai mult cu cît au fost făcute în raport direct cu problemele motivării, deşi acestea n-au fost tratate explicit din punct de vedere semiotic. Este vorba de listele deja menţionate, ale lui A. Graur, pentru română şi latină (cf. *încercare)* şi de a noastră pentru franceză (cf. *Omagiu lui Iorgu Iordan)* ; avantajul folosirii

’ Vezi Pierre Guiraud, *Problemei et methodes de la statistique linguistique,* Paris, 1959, p. 13 ; autorul analizează aici semnificaţia binecunoscutei legi a lui G. K. Zipf. A se vedea de asemenea Andre Martinet, *A Funcţional View of Language,* Oxford, 1962, p. 135—155.

paralele a acestor trei fonduri constă în faptul că cercetarea are ca punct de plecare aceleaşi principii : e de la sine înţeles că riscul de a greşi este mai mare dacă vom compara rezultate obţinute după criterii diferite.

In urma unor îndelungate discuţii asupra criteriilor posibile, am reţinut patru criterii fundamentale (vezi prezentarea sintetică din *Introducere în lingvistică,* 1972, p. 122—123) :

1. *Frecvenţa.* Ea este apreciată intuitiv : cuvîntul trebuie să fie cunoscut şi folosit des de către toate categoriile de vorbitori în conversaţia curentă. Conform acestui principiu, putem decide cu uşurinţă asupra celor mai frecvenţi termeni, care fac parte din anumite cîmpuri semantice, ca cel al termenilor de înrudire directă *(tată, mamă, frate, soră)*; acelaşi lucru este valabil pentru cuvintele gramaticale. Pentru acestea nu e absolut necesar să apelăm la numărări statistice pentru a lămuri apartenenţa la vocabularul fundamental.

2. *Capacitatea de a forma cuvinte noi, derivate şi compuse.* Acest principiu este în strînsă legătură cu cercetarea noastră şi el va fi ilustrat pe larg în cele ce urmează. Este clar că anumite cuvinte, ca *passer, porter, main, terre,* au o deosebită importanţă în franceză, dat fiind numărul mare de semne complexe în care ele apar.

3. *Posibilitatea de a intra în locuţiuni şi expresii.* Există un mare număr de cuvinte foarte importante, care nu sînt folosite în derivate sau compuse, dar intră în schimb în construcţii închegate, analoge dealtfel semnelor complexe. în română, este cazul unor cuvinte ca *gură, pline* etc. ; în lista franceză apar exemple ca : *assiette, ciel, joug, soleil.*

4. *Stabilitatea.* Factorii menţionaţi mai sus sînt într-o mare măsură complementari, în timp ce stabilitatea este mai degrabă corolarul lor. Fireşte, în fondul principal, nu toate cuvintele sînt vechi, deoarece activitatea contemporană impune termeni care pot înlocui echivalenţii lor tradiţionali, sau care vin să ocupe „o căsuţă goală[u] ; în astfel de cazuri, deseori se întîmplă ca termenul nou să capete o mare bogăţie semantică şi să-şi alcătuiască o familie numeroasă. Aceasta înseamnă de fapt că diacronia este o verificare a soliditătii poziţiei unei unităţi în sistem.

Pe baza acestor criterii s-a ajuns la stabilirea listelor pentru română (A. Graur, *încercare)* şi pentru

franceză

(Omagiu lui Iorgu Iordan). Ele pot fi verificate în listele restrînse pe care le dăm în anexă la sfîrşitul prezentei lucrări. Pentru franceză, cifra care precede cuvîntul indică rangul, adică poziţia sa în funcţie de numărul derivatelor şi compuselor : rangul este invers proporţional cu capacitatea motivantă. De pildă, *porter* are rangul 2 deoarece apare în 29 de derivate şi compuse în timp ce *noir* are rangul 22, neavînd decît 3 derivate şi compuse — vezi p. 281—282.

în cele ce urmează dăm proporţiile din listele globale, comparînd lista Graur cu listele noastre şi cu listele deja menţionate, întocmite după statistica frecvenţei, adică lista Şuteu şi lista Gougenheim.

în lista Şuteu, dintr-un total de 512 cuvinte, numai 11,67% sînt formate în română (în majoritate, pe baza elementelor latine : 9,96%) ; pînă la rangul 100 nu sînt decît 5 cuvinte formate în română, cea mai mare parte, nemaifiind analizabile astăzi *(din, prin, parcă);* doar adverbul *numai* (rangul 61) este motivat. între rangul 100 şi 200 există 12 cuvinte formate în limba română (dar unele dintre ele nu mai sînt analizabile — *căci, dintre),* după care proporţia cuvintelor motivate creşte.

în prima secţiune din *Frequency Dictionary* of *Roumanian Words* situaţia este aproape aceeaşi ; trebuie să subliniem însă faptul că autorii au considerat drept forme unitare combinaţii de tipul *pentrucă, întradevăr, deaceea. pentruca.* O astfel de interpretare măreşte numărul unităţilor motivate, chiar într-un nucleu foarte restrîns, format din 500 de unităţi.

Este interesant că în listele Graur *(Încercare,* p. 48—55) procentajul cuvintelor motivate este mult mai mic, deoarece autorul a folosit alte principii, printre care formarea cuvintelor joacă un rol preponderent, cel puţin pentru limbi ca româna în care ea este bine reprezentată. Dacă la A. Graur găsim verbul *durea,* substantivul corespunzător *durere* nu mai apare în alte liste, deşi este destul de important. Dimpotrivă, la Şuteu găsim, de pildă şi *putea* şi *putere.*

Nu e de mirare deci că în prima listă Graur (formată din 964 de cuvinte) cuvintele motivate sau foste motivate nu sînt decît în proporţie de 2,07% ; în suplimentul adăugat primei liste, proporţia cuvintelor motivate este de 3,24%, dar în ansamblul celei de-a

doua liste procentajul lor nu este decît de 2,29 ; în suplimentul adăugat acesteia găsim 2,10% cuvinte motivate, iar în toată lista a treia procentajul ajunge abia la 2,25 (dintr-un total de 1 419 unităţi).

Aceste cifre nu sînt întîmplătoare ; se ştie că în română derivarea este un procedeu productiv : vorbitorii analizează uşor structura cuvintelor. De aceea, este normal să se introducă în lista fondului principal cuvîntul simplu şi să se lase la o parte derivatele sale, în ciuda frecvenţei mari a unora dintre ele : *vedere — vedea, părere — părea.*

Alta este însă situaţia limbii franceze. în lista Gougenheim există patru elemente motivate pînă la poziţia 100 (dar aici sînt incluse şi forme neunitare ca : *parce que* şi *un peu.* între 101 şi 200, există 20 de forme motivate, dar apar aici şi îmbinări nesudate lexical ca : *eh bien, qu'est-ce que, peut-etre, quelque chose, n'est-ce pas, est-ce que.* Pentru ansamblul listei de 1 063 de cuvinte, proporţia semnelor motivate ajunge la aproximativ 20%. Acest procentaj se explică de asemenea prin introducerea anumitor adverbe derivate : *egalement, extreme- ment, uniquement, actuellement, generalement.*

Dar diferenţa faţă de română apare şi mai clar dacă vom compara lista Graur cu a noastră, deoarece ele au la bază aceleaşi principii. Am arătat că în a doua listă Graur sînt 2,29% cuvinte motivate din 1 181 ; în franceză sînt însă 9,5% din 1 173. Aceasta pentru că în franceză derivarea este mai slabă şi în general cuvintele sînt mai izolate decît în română. Trebuie de asemenea să ţinem seama de schimbările fonetice (cf. *coup — couper, em- brasser — bras),* precum şi de evoluţia sensurilor : este greu astăzi să analizăm automat pe *partage* prin *partir, village* prin *viile* etc.

Compararea celor două nuclee pune în lumină un aspect paradoxal : cu cît o limbă este mai sintetică, productivă în derivare şi compunere, cu atît fondul ei de bază este mai nemotivat şi invers. în latină, limbă sintetică, fondul principal nu cuprinde decît în mod excepţional cuvinte motivate ; justificîndu-şi lista, A. Graur *(încercare)* vorbeşte tocmai de coeziunea puternică existentă între cuvintele latine.

Totuşi, în afara nuanţelor inerente structurii limbii, fondul principal se caracterizează prin absenţa motivării. Această trăsătură reiese chiar din definirea lui ca „parte a vocabularului care asigură stabilitatea limbii şi serveşte drept bază pentru formarea de noi cuvinte". Trebuie să ţinem seama, între altele, de faptul că fondul principal conţine, mai ales în nucleul său, cuvinte „gramaticale" : prepoziţii, verbe auxiliare, conjuncţii, pronume, adverbe. Pînă la poziţia 100, lista Gougenheim nu conţine decît trei substantive *(heure* — 82, *jour* — 84, *chose* — 88).

Teza lui Saussure privitoare la arbitrar ca o condiţie esenţială a semnului lingvistic se aplică, prin urmare, în primul rînd fondului principal lexical. De aceea, precum şi pentru a avea o imagine precisă asupra motivării fondului principal prin moneme, am procedat la o analiză statistică mai aprofundată. In acest scop, am împărţit lista Şuteu în cvartile ; dăm rezultatele acestei analize în tabelul şi calculele de mai jos, în care :

xt = numărul monemelor ;

ni — numărul cuvintelor.

**4*	Număr de cuvinte pe cvartile					**x<n«**
	1	2	3	4		
1	70	47	55	48	220	220
2	59	82	72	78	291	582
3	1	1	4	2	8	24
4	0	1	0	1	2	8
5	0	0	0	1	1	5
Total	130	131	131	130	n=522	839

Media, $m = \frac{S^{1\text{-}1"}}{——} = \frac{839}{522} = 1{,}61$.

Rezultă din acest calcul că în nucleul limbii române numărul mediu al monemelor din cuvintele respective este de 1,61. Faptul se datorează prezenţei în fondul principal a unui număr relativ ridicat de cuvinte auxi-

liare monomonematice, apoi a unui număr crescînd de cuvinte formate din două moneme de tipul *casă, masă,* după care se produce o scădere bruscă la cuvintele formate din trei sau mai multe moneme.

Trebuie să precizăm că lista analizată ar putea să conţină anumite erori datorate numărului prea mie de cuvinte înregistrate : 50 000 în loc de vreo 300 000 care ar fi fost necesare pentru o listă de aproape 500 de unităţi (cf. P. Guiraud, 1959, p. 96).

Aceste cifre se referă la structura analizabilă a listei atît la nivel lexical cît şi gramatical, dat fiind că în română există numeroase categorii de cuvinte a căror formă „primitivă" nu prezintă niciodată lexemul în stare pură ; este cazul mai ales al verbelor care sînt totdeauna analizabile din punct de vedere gramatical la infinitiv şi al substantivelor declinării feminine de tipul *cas-ă.* De aceea, am calculat o altă medie care se referă strict la motivarea lexicală. Putem considera ca nemotivate din punct de vedere lexical verbe ca *pune,* substantive de tipul *casă,* adjective ca *mare.* Numărul total al cuvintelor din aceste categorii este de 260. Nu am socotit însă cuvinte ca *durere* în care sufixul infinitival exprimă înţelesul nou de „durere", nici ca *clipi* unde sufixul serveşte atît la alcătuirea infinitivului cît şi la formarea unui cuvînt nou.

Dacă lăsăm la o parte monemele pur gramaticale, avem :

$$m = \frac{^{579}\text{in}}{} = 1{,}11.$$

Această medie oferă o imagine mai fidelă a motivării fondului principal, debarasată de determinarea gramaticală.

în ceea ce priveşte limba franceză (lista Gougenheim), iată rezultatele în decile :

	Număr de cuvinte pe decile										n<	•i-TU
	1	**2**	3	4	5	6	7	8	9	10		
1	64	67	59	63	70	80	64	65	68	61	661	661
2	33	29	41	33	27	25	37	32	34	37	333	666
3	8	9	6	3	9	1	3	8	4	7	58	174

4 1 1 0 2 0 0 2 1 0 1 8 32
Total 106 106 106 106 106 106 106 106 106 106 n= 1533

1060

$$m = \frac{1\,533}{1\,060} = 1{,}45.$$

Se constată că numărul mediu de moneme al cuvintelor din vocabularul elementar al limbii franceze este mai mic decît în română, ceea ce am stabilit deja în principiu. Pe de altă parte, anumite erori sînt posibile, dat fiind faptul că n-au fost numărate decît 300 000 de cuvinte în loc de un milion de unităţi cît ar fi fost necesar pentru o listă de aproape 1 000 de elemente.

In acelaşi timp, trebuie să menţionăm bogăţia sistemului vocalic francez care permite realizarea unui atît de mare număr de cuvinte monomonematice.

Teoria informaţiei dă astăzi o interpretare mai ştiinţifică acestor rezultate statistice. Din punctul de vedere al structurii, limba este considerată ca un cod. Cum se ştie, codul este un ansamblu de elemente combinate după anumite reguli, în vederea transmiterii unui mesaj. Una dintre cerinţele fundamentale în elaborarea unui cod este ca elementele fondului dat să fie folosite cît mai economic cu putinţă.

Pierre Guiraud vorbeşte de două tipuri de economie : una privitoare la articularea semnului, cealaltă referitoare la „identificarea semnului fonetic la nivelul memoriei". Fiecăreia din cele două categorii îi corespunde un cod : unul fonetic, altul mintal. Cuvîntul ca semn este definit prin combinaţiile unui anumit număr de elemente semiotice, în primul caz, şi prin „operaţii mintale de decodaj" în al doilea caz. Fiecare din aceste două coduri presupune un anumit efort. La nivelul articulării, efortul constă în simpla pronunţare a cuvintelor, ceea ce face ca cuvintele foarte frecvente să sufere o reducere a corpului fonetic (vezi P. Guiraud, 1959, p. 81).

Din punctul de vedere al decodării, legătura dintre semnificant şi semnificat este mult mai stabilă pentru cuvintele uzuale, deoarece ea este mereu reconstituită. De aceea, nici nu avem nevoie de elemente suplimentare care să uşureze identificarea semnificantului cu invariantul codificat. Acest fapt este dovedit şi de evoluţia limbii şi el va fi ilustrat mai

departe. Ceea ce este important de reţinut acum este că, atunci cînd structura analizabilă este necesară, ea este refăcută sau menţinută prin alte mijloace, ca în cazul afixelor gramaticale. Opoziţiile gramaticale, ca cele de număr, de pildă, trebuie să fie menţinute, indiferent de natura mijloacelor folosite pentru a le exprima, — sintetice sau analitice. Dimpotrivă, pentru cuvintele frecvente, caracterul analizabil nu e neapărat necesar.

Cuvintele mai puţin frecvente sînt mai greu de reţinut. Efortul decodării este totuşi uşurat de structura analizabilă a cuvîntului : *bunăvoinţă* este recunoscut după elementele sale componente. Se înţelege de la sine că uneori este necesar să cunoaştem un element suplimentar, avînd în vedere că formarea cuvintelor este structurată după principiul operaţiilor algebrice, ceea ce înseamnă că gruparea unităţilor produce o altă unitate, diferită de ele : *floarea-soarelui* desemnează o plantă, prin sinteza elementelor componente. Folosind terminologia lui Andre Martinet, am putea spune că, în general, cuvintele analizabile realizează o economie paradigmatică, iar cuvintele uzuale o economie sintagmatică (care ţine de lanţul vorbirii) [28].

Faptele dovedesc într-adevăr că marea majoritate a cuvintelor care nu fac parte din fondul principal sînt motivate. în primul rînd, există numeroase cuvinte derivate de la elementele fondului principal. în română aceste derivate sînt în număr de 6 816 pentru cuvintele din lista mare, adică 4,80 derivate pentru fiecare cuvînt. Deşi proporţia este slabă (0,82 pe unitate), există totuşi un mare număr de derivate (7 412) formate de la cuvinte din masa vocabularului. Aceasta înseamnă că, în ansamblu, masa vocabularului conţine 14 228 de derivate şi 9 008 cuvinte nederivate (A. Graur, *încercare,* p. 108) ; proporţia este grăitoare. Ne-am putea aştepta totuşi la un număr mai mare de cuvinte dacă n-am şti că factorii interni se îmbină cu factorii externi : vocabularul se îmbogăţeşte şi prin împrumut, dar acesta slăbeşte motivarea în limbi ca româna şi franceza, în care calcul este puţin folosit. Pe ansamblu,

28 Andre Martinet, *Elements* (vezi în special capit. VI). Knud Togeby observă faptul că cuvintele abstracte au un corp fonetic redus, In timp ce cuvintele concrete au un corp fonetic mai dezvoltat *(Zeichen,* I, p. 141).

în română cele 10 427 de baze au produs deci 14 228 derivate, adică 1,36 pe unitate.

Cuvintele din fondul principal al limbii franceze sînt folosite în 4 399 derivate şi 662 compuse, deci cîte 4,3 pentru fiecare unitate. Proporţia este destul de mare pentru o limbă despre care se spune că în general recurge mai rar la procedeele de formare a cuvintelor.

Pe ansamblu, în franceză există 14 419 cuvinte de bază care au produs 12 464 derivate şi compuse, adică în medie 0,86 pe unitate (vezi Al. Bolintineanu, 1976, p. 112) ; se vede că media este mai mică decît în română. Diferenţa provine şi din deosebirile de corpus, de structurare a materialului, dar ea reflectă clar o productivitate mai mare a formării cuvintelor în română decît în franceză.

Menţionăm totuşi că în franceză împrumuturile de cuvinte savante care constituie majoritatea, sînt bine asimilate şi încorporate, fapt care dealtfel se reflectă în structura fondului principal. în timp ce în română acesta nu cuprinde decît aproximativ 4% elemente de origine internaţională, în franceză cuvintele de origine latină (care în general corespund celor de origine internaţională din limba română) reprezintă 9,6%, ceea ce face ca multe din cuvintele împrumutate din latină să fie percepute ca motivate. Numărul cuvintelor motivate creşte sensibil dacă ţinem seama de numeroasele elemente împrumutate odată cu cuvîntul de bază, fiind deci analizabile, de tipul deja menţionat : *fabrique, fabriquer, fabrication, fabricateur.* Un alt fapt important în ambele limbi este că persoanele instruite analizează anumite cuvinte împrumutate prin elementele lor componente din limba de origine : în procesul instructiv, cea mai mare parte a termenilor din domeniul ştiinţei şi tehnicii sînt explicaţi şi din punct de vedere etimologic.

Astfel, analiza faptelor precum şi a trăsăturilor fundamentale ale limbii cu ajutorul principiilor actuale ale lingvisticii dovedeşte că, în planul motivării, lexicul este net diferenţiat, prezentînd o mare preponderenţă a nemo- tivării în cadrul vocabularului fundamental.

Ca metodă, am calculat o simplă medie. Aceasta nu are decît o valoare de indice lingvistic, arătînd proporţia foarte mică a motivării în fondul principal. Structura

acestui ansamblu este supusă legilor statistice ale frecvenţei, puse în lumină de Zipf şi precizate de B. Mandelbrot (1954). Aceste legi sînt într-un raport foarte strîns cu motivarea.

O analiză, chiar superficială, a tabelelor de mai sus arată o compoziţie specială a ansamblului. De pildă, în tabelul conţinînd cifrele pentru franceză, majoritatea (661) este reprezentată de cuvintele care cuprind un singur monem, în timp ce cuvintele de două moneme sînt doar 333. Celelalte sînt prea puţin numeroase (58 cu 3 moneme, şi 8 cu 4 moneme). Există aici o anumită analogie cu numărul de silabe care intră în alcătuirea cuvintelor, deşi deseori numărul de silabe şi de moneme nu coincide (de ex., *caracter* conţine trei silabe şi un singur semnificant de monem etc., etc.). Lungimea medie a cuvintelor, în funcţie de numărul de silabe, a fost studiată de Chebanov pentru limbile indo-europene, care a tratat faptele după legile de distribuţie statistică ale lui Poisson. în acelaşi timp, conform teoriei lui W. Fucks, se pot face deosebiri între diferitele registre ale limbii (literară, ştiinţifică etc.) din punct de vedere statistic şi informaţional (vezi S. Mar- cus, Ed. Nicolau, S. Stati, 1966, p. 265—298).

Am preferat însă un studiu bazat pe o singură distincţie şi anume între cuvintele motivate şi nemotivate, mai simplă ca aparat matematic şi destul de instructivă din punct de vedere lingvistic.

2. STABILITATEA ŞI PRODUCTIVITATEA NUCLEULUI LEXICAL

în paragraful precedent am arătat că cele mai frecvente cuvinte sînt în acelaşi timp cele mai stabile şi cele mai productive. De obicei, se vorbeşte de productivitatea procedeelor de formare a cuvintelor : sufixare, prefixare, compunere. în general, se face distincţia între afixe productive şi afixe neproductive. Credem însă că ar fi tot atît de legitim să vorbim şi despre productivitatea cuvintelor ; este vorba în speţă, de capacitatea cuvîntului de a intra în alcătuirea altor cuvinte. Acest fapt este legat de frecvenţa cuvîntului

respectiv, de structura procedeelor de formare a cuvintelor precum şi de factori externi.

Există un nucleu de cuvinte foarte productive care intră în mare măsură în fondul cuvintelor foarte frecvente. Rareori, ele sînt produsul aceloraşi cuvinte ; în schimb, servesc la formarea a mii şi mii de cuvinte noi ca semne complexe, motivate. în paragraful precedent am dat rezultatele globale privitoare la productivitatea fondului de bază. Nu ne rămîne acum decît să examinăm această productivitate în funcţie de stabilitatea nucleului şi să stabilim o ierarhie între elementele sale.

Ca punct de plecare, am luat fondul principal latinesc (lista Graur, *încercare).* Din această listă am ales numai cuvintele care au fost transmise atît în nucleul limbii franceze cît şi al limbii române (lista lor este dată sub formă de anexă la sfîrşitul lucrării). Fiind vorba de două limbi îndepărtate, geografic şi structural, păstrarea aceluiaşi cuvînt de bază şi într-una şi în cealaltă este o probă incontestabilă a stabilităţii lui.

Pentru a simplifica faptele, am ales drept material numai nucleul limbii franceze (şi acesta este prezentat în- tr-o listă alfabetică pe care o dăm în anexă). Cuvintele care apar în această listă îndeplinesc deci următoarele condiţii :

a) Se află în lista generală a fondului principal al limbii franceze (cf. *Omagiu lui Iorgu Iordan).*

b) Toate provin din termeni latini, care, sub o formă sau alta, făceau parte din fondul principal al limbii latine (lista Graur, *încercare).*

c) Au un corespondent moştenit din latină în lista fondului principal al limbii române (lista Graur, *încercare).*

Dacă vreuna dintre aceste condiţii nu este îndeplinită, cuvîntul este omis din corpusul pe care îl utilizăm pentru analizele de mai jos.

Lista dată în anexă (p. 277—283) conţine deci toate cuvintele analizate, în ordine alfabetică. Amintim că înaintea fiecărui cuvînt există o cifră care indică rangul său, adică poziţia într-o listă făcută în ordinea descrescătoare a productivităţii (număr de derivate şi

compuse pe cuvînt). Această listă organizată în funcţie de rang este publicată în „Revue roumaine de linguistique“, XIII, p. 289—295 ; o reproducem în ordine alfabetică, utilizînd-o de asemenea ca indice al cuvintelor studiate în acest capitol.

Pentru numărul de derivate şi de compuse pe cuvînt, am folosit lucrarea lui O. Bloch şi W. von Wartburg, *Dic- tionnaire etymologique de la langue frangaise,* Paris, 1964 [s].

[3] Firește, un dicţionar etimologic neglijează funcţionarea sincronică a limbii. Dat fiind că am stabilit nucleul motivant din perspectiva stabilităţii, am fost obligaţi să ne mulţumim cu dicţionarul etimologic. în realitate însă, chiar dacă un asemenea dicţionar conţine omisiuni, acestea nu afectează decît foarte puţin proporţiile stabilite ; concluziile privitoare la productivitatea **sem-**nelor rămîn valabile chiar în eventualitatea anumitor modificări ale procentajelor.

Cum însă în această parte a lucrării ne-am ocupat numai de motivarea prin moneme, n-am socotit şi formaţiile obţinute prin „derivare improprie", de tipul *bon*=termen financiar etc. In schimb, trebuie să considerăm drept creaţii monematice elementele formate prin derivarea regresivă, de pildă substantive ca *change* „schimb", *chasse* „vî- nătoare" etc.

a) IERARHIA NUCLEULUI

Nucleul stabil al limbii este în acelaşi timp foarte productiv. Dar elementele pe care le conţine sînt departe de a avea aceeaşi capacitate motivantă. Există astfel o gradare neîntreruptă începînd cu cuvintele care au zeci de derivate şi compuse pînă la unităţile „sterile".

Dăm mai întîi situaţia globală în tabelul 1, unde : *r* = rang ;

nt = număr de unităţi pe rang ;

a'i = numărul de derivate şi compuse pe care le posedă fiecare unitate de un anumit rang.

Tabelul 1

r	*r>i*	*Ti*	$n_t x_t$	*r*	n«	*xt*	

1	1	34	*34*	14	6	*11*	66
2	1	29	29	15	10	10	100
3	1	28	28	16	13	9	117
4	1	21	21	17	18	8	144
5	1	20	20	18	25	7	175
6	2	19	38	19	27	6	162
7	2	18	36	20	40	5	200
8	4	17	68	21	51	4	204
9	7	16	112	22	57	3	171
10	3	15	45	23	73	2	146
11	6	14	84	24	76	1	76
12	7	13	91	25	116	0	0
13	10	12	120	Total	558		2 287

Acest tabel sintetic arată creşterea efectivelor de semne motivante în funcţie de rang ; semnele care au aceeaşi capacitate motivantă (număr egal de derivate şi compuse) sînt grupate sub acelaşi rang. Numărul de semne aparţinînd aceluiaşi rang este direct proporţional cu acesta : cu cît rangul este mai mare, cu atît numărul de unităţi care îl reprezintă este mai mare. în rangurile de la 1 la 5 nu există decît o unitate pentru fiecare dintre ele. Creşterea numărului de semne motivante de un anumit rang nu este totdeauna regulată deoarece constatăm căderi la punctele : 9—10, 13—14. Raportul între rang şi numărul de semne motivante este reprezentat în figura 1 :

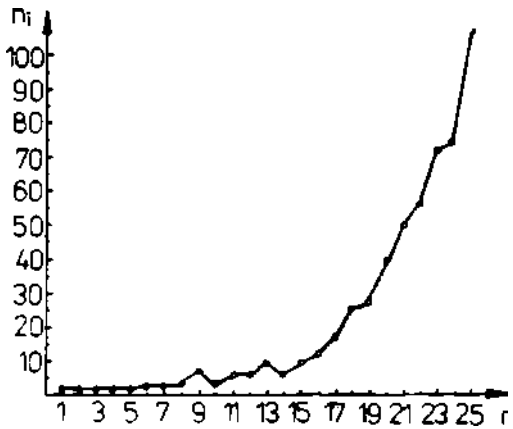

Fig. 1.

Rezultă deci că pînă la rangul 10, cel mai bine reprezentat este rangul 9 ; el cuprinde semne cu capacitate mo- tivantă puternică (16 derivate şi compuse), de exemplu : *lever, prendre, voir, pied.* In următoarele zece tranşe, rangul 20 este cel care realizează creşterea cea mai marcată, ocu- pînd dealtfel, locul al doilea în ierarhia totalurilor de semne motivate pe rang. Observăm în sfîrşit creşterea bruscă a lui n< care intervine la ultimul rang : după cum vom vedea mai departe, majoritatea semnelor care figurează aici sînt cuvinte gramaticale care au în acest caz o capacitate motivantă nulă.

In ansamblu, curba reflectă deci creşterea efectivelor în funcţie de rang ; este vorba de o creştere exponenţială de formă ordonată $n<=Ae^{Br}$ —1, unde *A* şi *B* sînt constante şi *e* un număr algebric important, avînd valoarea de 2,71828 . . .

Numărul de derivate şi compuse pe care îl posedă fiecare cuvînt poate fi considerat ca repartiţia aceluiaşi semn în cadrul unităţilor complexe pe care le-a creat. Aceasta este o repartiţie particulară, manifestată în limbă şi nu în discurs.

In primele ranguri există o discontinuitate, în sensul că se trece de la valoarea de 34 la 29 şi de la 28 la 21. Dar de la această valoare (21) descreşterea derivatelor şi compuselor pe rang, devine foarte regulată : este vorba de o relaţie lineară descrescîndă, adică T< = ar/ + b unde : *a* = —1 ; b = 25 (cf. figura 2).

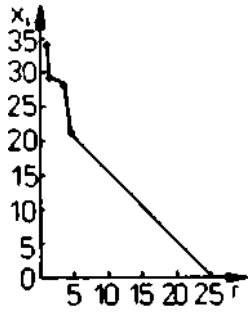

Fig. 2.

Relaţia între rang şi numărul de semne motivate pe rang nu trebuie să fie confundată cu cea care există între rang şi frecvenţă, aşa cum se manifestă ea în listele curente de frecvenţă. Reprezentarea legii rang — frecvenţă, intr-un sistem de coordonate carteziene, are forma unei hiperbole echilaterale (cf. S. Marcus, Ed. Nicolau, S. Stati, 1966, p. 224—232).

Dealtfel, raportul dintre rang şi frecvenţă, care, conform legilor, trebuie să fie constant, nu se prezintă astfel în cazul nostru decît pentru valorile centrale ale rangurilor, mai ales între rangul 9 şi 16.

Pentru ca aceste raporturi să fie respectate, trebuie socotite nu numai numărul de derivate şi compuse pe cuvînt ci şi ocurenţele acestora, care ar urma să fie raportate la semnul de bază. Nu acesta a fost însă scopul nostru. Imaginea pe care o dă lista folosită este mai simplă, dar ea reflectă mai bine capacitatea motivantă a semnelor, care se distinge categoric de frecvenţa lor. Este de ajuns, in acest sens, să privim primele 5 unităţi ale listei noastre şi ale listei Gougenheim *(Elaboration),* pe care le reproducem în tabelul 2.

Tabelul

Semne inotivanle			I.ista Gougenheim	
Cuvinte	Bang	***Xi***	Nr. de ordine	Frecvenţă
passcr	1	34	86	483
porter	2	29	406	72
faire	3	28	19	3 174
inain	4	21	289	107
fond	5	20	384	77
âtre	23	2	1	11 083
avoir	25	0	2	11 552
de	25	0	3	10 503
je	25	0	4	7 905
il	24	1	5	7 515

Semnele cu capacitate motivantă puternică nu sînt deci implicit şi. foarte frecvente ; dintre aceste 5 unităţi

numai verbul *faire.* are o frecvenţă mare, ceea ce se explică prin faptul că este semi-auxiliar. In schimb, toate cele 5 cuvinte din lista Gougenheim sînt cuvinte gramaticale (ex- ceptînd folosirea ca cuvinte „pline“ a verbelor *etre şi avoir).* Asta înseamnă că cuvintele gramaticale sînt nu numai nemotivate, dar, în acelaşi timp, au o capacitate motivantă minimă.

Dealtfel majoritatea zdrobitoare a semnelor din lista noastră sînt nemotivate ; în cadrul ei sînt 54 de cuvinte formate în franceză adică 9,7% din totalul de 558. Dar dintre ele 14 sînt formate din elemente vechi, ceea ce împiedică analiza în momentul de faţă ca, de pildă : *pois- son, visage, jadis, repas* etc. Rămîn deci 40 de semne motivante care sînt ele însele motivate, adică 7,2% din totalul de 558. Nucleul fondului principal este în principiu

slab motivat, dar el iradiază în celelalte sfere ale lexicului prin semnele complexe pe care le produce.

Intr-adevăr, acest ansamblu de 558 de unităţi a produs 2 287 semne motivate. Lista noastră oferă tocmai avantajul de a ilustra repartizarea diferenţiată a acestui ansamblu în funcţie de capacitatea sa motivantă. Se constată astfel o descreştere a semnelor motivate (coloana în tabloul 1); aceasta merge pînă la rangul 5, de vreme ce fiecare rang nu este reprezentat decît printr-o singură unitate de bază. Apoi, se remarcă o creştere pînă la rangul 9 care totalizează 112 derivate şi compuse. După ce a făcut două „cocoaşe" pe care le-am menţionat, curba din figura 3 urcă, cunoaşte după aceea o altă cădere, mai mică, de data aceasta şi ajunge pînă la punctul culminant (rangul 21), care cuprinde semnele cu capacitate motivantă de ordinul 4. In sfîrşit, linia coboară brusc către zero, care corespunde rangului cel mai înalt. Figură 3 ilustrează funcţia *n{-n = f(r)*

Fig. 3.

Pentru ca linia să devină regulată, trebuie să grupăm rangurile patru cîte patru ; din punct de vedere statistic operaţia este destul de forţată, dar diagrama obţinută este instructivă din punct de vedere lingvistic.

I	II	III	IV	V	VI
1-4	5-8	9-12	13-16	17-20	21-24

Rang Total

$x_i n_i$	112	162	332	403	681	597	2 287

Grafic, obţinem histograma din figura 4 :

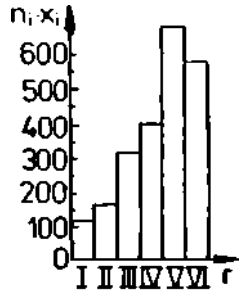

Fig. 4.

Deşi ansamblul nu reprezintă o distribuţie „clasică" de tipul legii lui Gauss, se poate totuşi' calcula o medie. Numărul mediu de semne derivate sau compuse pe rang este dat de formula :

$$m = \frac{\Sigma_{n_i \cdot x_i}}{r} = \frac{2\,287}{25} = 91{,}5.$$

Această medie reflectă marele număr de derivate şi compuse aparţinînd tranşelor de semne caracterizate prin aceeaşi capacitate motivantă. Altfel spus, ea este un indice al claselor delimitate în funcţie de rang.

Şi mai important este să vedem care este indicele capacităţii motivante a semnelor luate individual. Pentru aceasta recurgem la formula :

$$m = \frac{\Sigma_{n_i \cdot x_i}}{n} = \frac{2\,287}{568} = 4{,}1.$$

Rezultă deci că în ansamblul semnelor motivante, media pe unitate este de mai mult de 4 semne complexe. Ea este, fără îndoială, diferenţiată pe clase de semne (părţi de vorbire, aşa cum vom vedea în paragraful următor).

Am prezentat pînă aici structura nucleului motivant al limbii franceze în perspectiva a două fenomene luate izolat : pe de o parte, creşterea în funcţie de rangul efectivelor motivante, pe de altă parte, gruparea

semnelor motivate în tranşe de efective. Se impune acum să luăm în considerare imaginea sintetică a celor două fenomene. In figura 5 am proiectat în înălţime valorile lui x< (semne motivate) pe punctele care marchează evoluţia lui *ru* (efective motivante) în funcţie de rang.

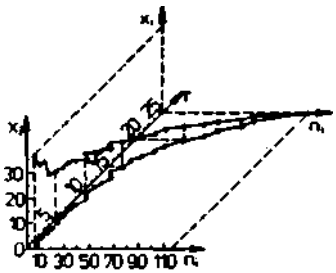

Fig. 5.

Se vede limpede că cu cît creşte rangul, cu atît se măresc şi efectivele (cf. de asemenea fig. 1). Acestei creşteri i se asociază o scădere permanentă a proporţiei de motivare (a se vedea şi fig. 2).

Pentru ca acest fapt să fie şi mai clar, vom da o reprezentare complexă, tot tridimensională, în care linia va fi înlocuită cu aceea care reflectă numărul total *(nt'ii)* al semnelor motivate aparţinînd efectivului propriu fiecărui rang. Este vorba deci de o funcţie parametrică în care cota este funcţie de două variabile şi z<, ca în figura 6.

Linia „pe înălţime" reflectă ansamblul semnelor motivate (cf. şi fig. 3) şi ea se modifică după cum variază semnele motivante, cele două categorii fiind determinate de ranguri. In punctul esenţial de creştere al lui *n,* la rangul 19—20, linia avansează clar în planul Orr^.

Ea atinge punctul maxim la rangul 21, pentru a coborî apoi repede, dar regulat la valoarea zero.

în ce priveşte distribuţia celor două ansambluri se cuvine să dăm cîteva precizări comparative : pentru primele ranguri, n* prezintă o densitate foarte slabă, în timp ce *nţ'Xt* este „populat" de un număr mult mai mare de unităţi. Urmează apoi o evoluţie concomitentă, dînd

mai departe prioritate densităţii semnelor motivate. Important de notat este că, aşa cum am arătat deja în figurile precedente, cu cît numărul semnelor motivate creşte, cu atît

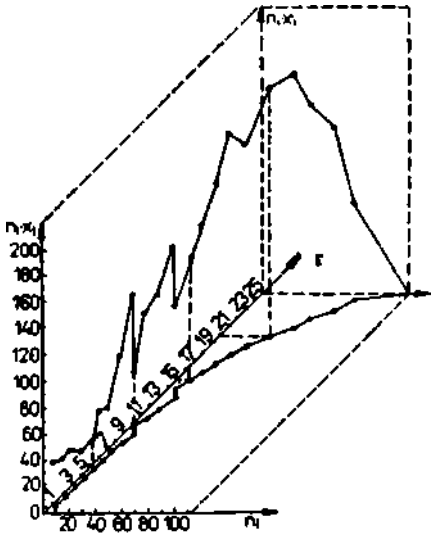

Fig. 6.

capacitatea lor motivantă scade, aşa incit creşterea semnelor motivate la rangurile din vîrf este asigurată de sporirea numărului de semne motivante. Pentru a ajunge la săgeata „traiectoriei" se trece peste saltul remarcat la rangul 19—20. Dealtfel, valoarea 4 a lui *xt* pentru vîrf (rangul 21), valoarea dominantă, se apropie foarte sensibil de media de semne motivate (4,1) pe unitate motivantă, ceea ce înseamnă o neutralizare a densităţii motivelor în jurul motivantelor în rangurile inferioare. După ce trece de vîrf (rangul 21), creşterea semnelor motivante nu mai poate asigura creşterea relativă a motivelor : cu cît numărul motivantelor se măreşte, cu atît cel al motivatelor scade în raport cu vîrful ; la rangul 24 ele au aceeaşi valoare şi, în sfîrşit, la rangul 25, celei mai mari valori a motivantelor îi corespunde zero în sectorul motivatelor;

Analiza unităţilor în raport cu rangul oferă o

imagine ierarhizată a ansamblului, împărţit în tranşe ordonate. Dar „statisticianul caută uneori să ştie cîte din valorile unei serii statistice sînt superioare sau inferioare unei valori date, care este procentajul valorilor seriei, cuprinse între două valori date .. .“ (A. Monjallon, 1963, p. 34). Pen-

tru a avea o asemenea perspectivă, trebuie să recurgem la noţiunea de efective cumulate şi de frecvenţe cumulate. Este vorba, în speţă, de a cumula pentru fiecare rang numărul de semne motivante şi de motivate din rangurile precedente, începînd cu primul pînă la rangul respectiv inclusiv. In tabelul 3, coloana *cm* dă efectivele cumulate iar coloana cm* derivatele şi compusele cumulate :

Tabelul 3

r		cn_t	*Xi*	n<-z<	*crrti*	*r*	n<	en_t		$m\text{-}x_t$	*cnii*
1	1	1	34	34	34	14	6	52	11	66	792
2	1	2	29	29	63	15	10	62	10	100	892
3	1	3	28	28	91	16	13	75	9	117	1 009
4	1	4	21	21	112	17	18	93	8	144	1 153
5	1	5	20	20	132	18	25	118	7	175	1 328
6	2	7	19	38	170	19	27	145	6	162	1 490
7	2	9	18	36	206	20	40	185	5	200	1 690
8	4	13	17	68	274	21	51	236	4	204	1 894
9	7	20	16	112	386	22	57	293	3	171	2 065
10	3	23	15	45	431	23	73	366	2	146	2 211
11	6	29	14	84	515	24	76	442	1	76	2 287
12	7	36	13	91	606	25	116	558	0	0	2 287
13	10	46	12	120	726						

Poligonul semnelor motivate cumulate este prezentat în figura 7 ; curba este integrala celei pe care o avem în figura 3, unde n*-i*=f(r); deci cm* = J_0‘/(r) dr.

Se vede deci că neregularităţile liniei valorilor n**x* în funcţie de rang (figura 3) dispar aici. Graţie-acestei noi curbe (figura 7) se poate vedea repartizarea valorilor între anumite limite. Aşa se explică, de pildă, că toate semnele care apar pînă la rîndul 17 au în jurul lor mai mult de 50% din totalul motivatelor, în timp ce numărul lor (cn*) reprezintă mai puţin de un sfert din ansamblu. Pînă la rangul 21 se află mai mult de 75% din semnele motivate, repartizate pe mai puţin de jumătate din motivante.

Pentru a sugera mai bine această corelaţie s-ar putea imagina o reprezentare plastică a suprafeţei care cuprinde şi semnele motivante şi pe cele motivate. Ea se prezintă ca un ansamblu de atomi avînd fiecare un nucleu şi un anumit număr de electroni în jur. Dacă am colora nucleele în roşu şi electronii în negru, am avea în rangurile inferioare un număr redus de puncte roşii, dar înconjurate de o mare familie de puncte negre. Pe măsură ce rangul creşte, vom avea un număr tot mai mare de puncte roşii, dar cu un număr tot mai mic de „electroni[1]* negri în jur. In sfîrşit, ultima tranşă nu va avea decît nuclee fără electroni, ca să zicem aşa, puncte

roşii fără împrejmuire neagră. Există deci un raport invers proporţional între capacitatea motivantă a semnelor şi numărul de unităţi care realizează un anumit grad al acestei capacităţi. Acest fapt se explică prin participarea diferenţiată a claselor semiotice care constituie ansamblul considerat, precum şi diferitele sale nivele.

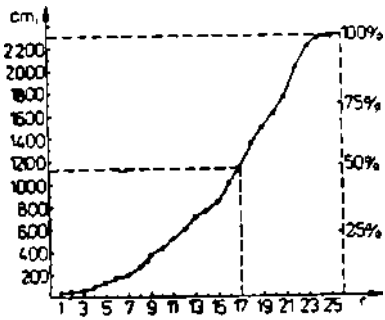

Fig. 7.

în principiu, semnele cu capacitate motivantă mare cuprind semnificaţi „puternici[4]*, independenţi, în timp ce straturile exterioare ale sferei nucleului lexical sînt populate mai ales de semne gramaticale, relaţionale. Capacitatea lor motivantă în „limbă[4]* este minimă ; în schimb, ei participă, în discurs, la realizarea semnalelor complexe, motivate (vezi IV, 2). Dar la acest nivel intervine un alt principau de structurare, caracterizat printr-un mare dinamism (vezi mai ales V, 3).

b) CLASE MOTIVANTE

Trăsătura esenţială a semnelor, motivarea, depinde deci de organizarea lor în clase de semnificaţi. Din nefericire, tendinţele dominante din lingvistica structurală au îndepărtat cercetătorii de analiza acestui domeniu. Studiile distribuţionale sau mecanice se bazează pe aspectul tangibil al semnelor, semnificanţii. încercările mai noi de cercetare a semnificaţilor au dat rezultate promiţătoare. Psiho-sistematica a analizat semnificaţii mai ales cu metodele logicii şi ale psihologiei, bazate în primul rînd pe introspecţie. Se încearcă în prezent

interpretarea rezultatelor sale cu mijloace formale mai adecvate realităţii lingvistice şi perspectivei tratării automate a limbajului. Am schiţat o prezentare generală a claselor de semnificaţi în funcţie de trăsăturile lor (cf. III), insistînd asupra raportului cu motivarea. Motivarea semantică pune în lumină o manifestare particulară a trăsăturilor semnificaţilor ; am dat cîteva rezultate privitoare la capacitatea motivantă a semnelor în planul semantic, rezultate care ilustrează pe larg dinamismul său (IX). Principiile fundamentale se verifică însă şi mai nuanţat în organizarea nucleului motivant al limbii franceze în planul monematic.

Iată mai întîi faptele în tabelul 4, unde :

S=substantive ;

V=verbe ;

A = adjective ;

G»= cuvinte gramaticale.

Se vede în acest tabel că cea mai mare parte a cuvintelor sînt substantive, adică 209, deci 37,4% din totalul de 558 ; urmează verbele cu 176 unităţi moţi van te, deci 31,5%. Adjectivele sînt mult mai puţin numeroase, anume 50, deci 9,7% ; acest număr nu cuprinde decît adjectivele „pline" ; predeterminanţii de tipul ce, *mon, quel* etc., au fost grupaţi cu cuvintele gramaticale. Acestea cuprind de asemenea adverbele, ceea ce explică totalul de 123 (22%).

Această compoziţie a ansamblului este normală pentru un nucleu restrîns : majoritatea unităţilor este constituită de substantive, ceea ce corespunde caracterului lor de semne independente, legate direct de manifestările universului referenţial. Faptul că şi verbele ating proporţia de aproape o treime din total nu trebuie să surprindă ; aşa cum s-a remarcat adesea, denumirile acţiunilor sînt mai stabile decît cele ale obiectelor prin care ele se realizează. In întreg lexicul unei limbi oarecare, proporţia verbelor este mult mai mică decît cea a substantivelor, dar în nucleul semnelor motivante şi stabile diferenţa se reduce la

S		V		A		G			
n<	xriu	IU	xt-m	ni	xmi	n<	xrm		
1	31	0	0	1	34	0	0	0	0
2	29	0	0	1	29	0	0	0	0
3	28	0	0	1	28	0	0	0	0
4	21 XI	1	21	0	0	0	0	0	0
5	20	1	20	0	0	0	0	0	0
6	19	0	0	2	38	0	0	0	0
7	18	0	0	2	36	0	0	0	0
8	17	3	51	0	0	1	17	0	0
9	16	1	16	6	96	0	0	0	0
10	15	2	30	1	15	0	0	0	0
11	14	2	28	2	28	1	14	1	14
12	13	4	52	2	26	1	13	0	0
13	12	3	36	6	72	1	12	0	0
14	11	0	0	5	55	1	11	0	0
15	10	2	20	5	50	2	20	1	IO
16	9	5	45	7	63	1	9	0	0
17	8	8	64	8	64	2	16	0	0
18	7	8	56	15	105	1	7	1	7
19	6	10	60	13	78	3	18	1	6
20	5	14	70	19	95	5	25	2	10
21	4	23	92	23	92	4	16	1	4
22	3	22	66	19	57	8	24	8	24
23	2	33	66	19	38	3	6	18	36
24	1	29	29	7	7	15	15	25	25
25	0	38	0	12	0	1	0	65	0
Total		209	822	176	1 106	50	223	128	136
%		37,4	35,9	31,5	48,4	9	9,7	22	

minimum. Aceeaşi este situaţia şi pentru semnele gramaticale : în ansamblul limbii, ele sînt puţin numeroase, dar Intră aproape toate în nucleu, unde ocupă circa un sfert din volum, avînd în acelaşi timp o poziţie aparte din punctul de vedere al motivării.

în ce priveşte repartizarea pe ranguri, evoluţia curbelor înregistrate de clase reflectă în general pe cele date pentru ansamblu. în cadrul substantivelor se poate constata o foarte slabă reprezentare în primele ranguri ; o creştere sensibilă apare începînd cu rangul 16, adică în tranşele unde unităţile au mai puţin de 10 derivate şi corn- | puse. Punctul culminant este atins de către ultimul rang (38 de unităţi); există deci un număr apreciabil de substantive care, deşi frecvente, sînt

„sterile" în sectorul motivării, ca *lumiere,* numele zilelor săptămînii etc.

Verbele sînt destul de bine reprezentate în rangurile inferioare ; creşterea lor sensibilă apare deja în rangul 13 (deci 12 semne motivate pe unitate motivantă) — cf. verbe ca : *coucher, laver, tenir.* Cea mai mare parte a verbelor sînt acumulate de rangurile 18—23. Faţă de substantive, ele sînt mai puţin reprezentate în ultimele ranguri ; altfel spus, sînt mai puţin verbe „sterile" decît substantive în nucleul motivant şi stabil.

Adjectivele înregistrează o evoluţie mai specială; foarte slab reprezentate pînă la rangul 18, ele se acumulează în ultimele ranguri ; numai rangul 24 numără 15 adjective (aproape o treime din totalul lor), care sînt unităţi cu capacitate motivantă minimă. în schimb, există un singur adjectiv „steril".

Pentru cuvintele gramaticale reprezentarea este nulă pînă la rangul 11 şi minimă pînă la rangul 22. De la acesta intervine majoritatea zdrobitoare a cuvintelor gramaticale, mai mult de jumătate dintre ele (65) găsindu-se în ultimul rang cu capacitatea motivantă nulă.

Intrucît toate curbele sînt neregulate, am grupat rangurile 5 cîte 5 ; proporţiile au fost stabilite în procente, aşa cum rezultă din tabelul 5.

Tabelul 5

Rang	S		V		A		G		Total	
	n»	0' /O		%		%	n<	%	n<	%
1 -5	2	10	3	60	0	0	0	0	5	0,9
6-10	6	33,3	11	61,1	1	5,6	0	0	18	3,2
1 1 15	11	28,2	20	51,3	6	15,4	2	5,1	39	7
16 20	45	36,6	62	50,4	12	9,8	4	3,2	123	22
21 -25	145	38,9	80	21,4	31	8,3	117	31,4	373	66,9
Total	209	37,5	176	31,5	50	9	123	22	558	100,0

Această regrupare duce la o distribuţie mai omogenă, într-adevăr, într-un ansamblu restrîris ca al nostru, trebuie sâ luăm intervale mai largi, pentru a

avea o imagine mai coerentă. Vom compara aceste date cu tabelul „categoriilor gramaticale[14], examinat după frecvenţe (cf. Gou- genheim, *Elaboration,* p. 110—113).

în listele de frecvenţă primele ranguri sînt masiv reprezentate prin cuvinte gramaticale : pînă la rangul 11, sînt 10 cuvinte gramaticale şi un singur verb. Pe măsură ce frecvenţa descreşte, cuvintele gramaticale sînt mai puţin numeroase : în ultimele ranguri ele nu ating decît o proporţie de 5,7%. Situaţia este diametral opusă în lista noastră, unde, aşa cum am văzut, cuvintele gramaticale sînt acumulate în ultimele ranguri.

In schimb, în lista noastră primele ranguri sînt ilustrate de clasele concrete, substantive şi mai ales verbe (respectiv 40% şi 60%). Proporţia substantivelor tinde de asemenea către această valoare în celelalte ranguri şi se apropie mult de ea în ultima tranşă. Nu acelaşi lucru se-ntîmplă în lista de frecvenţă. Aici substantivele sînt foarte slab reprezentate în rangurile superioare : în tranşa de frecvenţe de la 1 000 la 501 nu sînt decît două substantive, deci 8,7%, după care proporţia lor creşte aproape regulat, pentru a ajunge în ultima tranşă la 53,9%.

Verbele sînt relativ puţin numeroase în frecvenţele înalte, apoi în frecvenţele mijlocii şi joase ele se menţin aproape constant în jurul proporţiei de 20%. In lista semnelor motivante se constată dimpotrivă o mare proporţie de verbe în primele ranguri, după care procentul lor descreşte mereu.

Proporţia adjectivelor, deşi mai neregulată, este analogă celei a substantivelor din lista de frecvenţă adică, în principiu, adjectivele devin mai numeroase atunci cînd frecvenţa descreşte.

In valoare absolută, acest fapt este valabil şi pentru corpusul nostru ; dar în raport cu celelalte clase se constată o creştere bruscă a procentului de la a doua la a treia tranşă, urmată de o descreştere.

Toate aceste relaţii devin şi mai clare dacă analizăm numărul de derivate şi compuse în funcţie de clase (coloanele din tabelul 4).

Curbele urmează în mare pe cele stabilite pentru tot ansamblul ; ele depind şi de capacitatea motivantă a uni- taţilor în raport cu rangul *(xt)* şi de efective *(nt),* cu căderile pe care le comportă variaţiile mai sensibile în

subansambluri. De aceea, nu dăm decît valorile şi proporţiile pentru ansamblu, într-un grafic (fig. 8), unde lărgimea reprezintă numărul de unităţi *(m)* iar înălţimea capacitatea motivantă *(lU-xt)* a claselor.

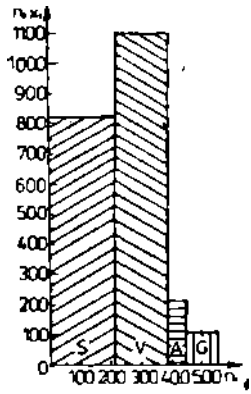

Fig. 8.

Este o imagine care reflectă sugestiv diferenţele dintre clase ; se impune o primă paralelă între substantive şi verbe : se vede că numărul de unităţi *(m)* este în raport invers cu capacitatea lor motivantă. Pentru a fi asigurată o anumită proporţie de motivare, trebuie ca substantivele să fie mai numeroase decît verbele. Aceeaşi relaţie intervine între adjective şi semnele gramaticale : acestea din urmă sînt de 2,5 ori mai numeroase decît adjectivele şi nu ajung totuşi la numărul lor global de derivate şi compuse.

In toate tabelele şi figurile prezentate mai sus, s-a văzut că la ultimul rang toate clasele ajung la nivelul zero de capacitate motivantă. Dar diferenţa este esenţială între clasele negramaticale (substantive, verbe şi adjective) şi clasa gramaticală. în primele, majoritatea semnelor sînt productive, aşa cum rezultă din tabelul 6 :

Tabelul 6

Clase / Productivi ta te	S + V + A	%	6	%	Total	% '
Productive	384	88,3	58	47,2	442	79,2
Neproductive	51	11,7	65	52,8	116	20,8
Total	HJ=435	100	r^{a}-123	100	558	100

Faţă de ansamblul corpusului (558), semnele negramaticale (S + A + V) cuprind 435 de unităţi, adică 78% ; dar semnele gramaticale sînt şi ele destul de numeroase, de vreme ce depăşesc o cincime din totalul de 558, mai exact., ele sînt în număr de 123, adică 22% (vezi şi tabelul 4).

Din punctul de vedere al productivităţii, patru cincimi din semne sînt productive, adică 442 din totalul de 558, deci 79,2%. Dar şi aici proporţia semnelor neproductive este grăitoare ; faptul că o cincime din nucleu nu are de loc derivate şi compuse reflectă raportul dialectic dintre motivare, frecvenţă şi structura semnificaţilor.

într-adevăr, semnele negramaticale conţin o majoritate netă de unităţi productive, mai precis 384 (88,3%) din totalul de 435. Invers, în subansamblul de semne gramaticale, din totalul de 123, mai mult de jumătate sînt neproductive, mai exact 65 (52,8%).

Putem încerca să vedem dacă diferenţele de procente observate în cele două subansambluri sînt semnificative statistic ; fie cantitatea Do folosită în cap. X :

$$D.= \frac{Pi.o-Pt.o}{\sqrt{PI,0^{X?}1,0 _ P2,0^{x<}fo,0}}$$

unde :

Pi,o=procentajul semnelor productive în S+V+A ;

9i,o= procentajul semnelor neproductive în S+V + +A ;

P»,o = procentajul semnelor productive în *G ;* <72,0=procentajul semnelor neproductive în *G;* nj = totalul S + *V+A ;*

n_2 = totalul *G.*

Deci

$$D_o = \frac{0{,}883 - 0{,}4ii}{\sqrt{\frac{0{,}88.3 \times 0{,}117}{434} + \frac{0{,}472 \times 0{,}528}{122}}} = \frac{0{,}0478}{8{,}6}$$

Această valoare este net limitelor superioară de tabele : 1,96 la un risc de 0,05 şi 2,576 la un risc de 0,01. Prin urmare, există o diferenţă foarte semnificativă între semnele negramaticale şi semnele gramaticale din punctul de vedere al capacităţii lor motivante.

Sînt şanse foarte mari ca aceste proporţii să reflecte o diferenţă de structură mai generală. Pentru nucleele celorlalte limbi romanice, structura trebuie să fie analogă.

O imagine mai analitică este dată de mediile pe

Substantive $\frac{Snj\ xi}{n} = \frac{822}{209}$

Verbe $176^{6,3}$

Adjective $m = \frac{223}{Tir} = 4{,}5$

care le oferă clasele. Ele pot fi calculate pornind de la datele incluse în tabelul 4. Astfel vom avea :

Total : $m = \frac{2287}{\sim 555} = 4{,}1$

Cuvinte gramaticale : $m = \frac{1^{\wedge}=11}{123}$

Se vede deci că substantivele sînt mai apropiate de media ponderată (4,1), reflectînd nivelul de motivare normală. Ele pot fi folosite fie ca bază, fie ca material subordonat în semnele motivate ; avem, de pildă, pe de o parte *ferraille, fer-blanc,* dar, pe de altă parte, *chemin-de-fer; chef* constituie baza motivantă în *achever, chef-d'oeuvre,* dar el se prezintă ca material subordonat în *couvre-chef.* Capacitatea motivantă a substantivelor este blocată într-o oarecare măsură tocmai de această subordonare sintagmatică.

Verbul este clasa dominantă prin excelenţă : în corpusul nostru, media semnelor motivate pe verb ajunge la valoarea apreciabilă de 6,3. Aceasta pentru că verbele nu se folosesc decît rareori ca elemente subordonate în semnele complexe : formaţii de tipul *laisser-passer* sînt mai mult sau mai puţin izolate. Dimpotrivă, un foarte mare număr de verbe sînt folosite ca elemente dominante în semne complexe: *passage, passe-partout, passe-temps.* Această dominanţă sintagmatică este un factor esenţial pentru productivitate în cadrul motivării.

Un alt factor care contează foarte mult este caracterul trăsăturilor clasematice. Am văzut (III, 3) că verbele sînt mai abstracte decît substantivele ; tocmai caracterul general al trăsăturilor şi polivalenţa lor constituie premisa esenţială a capacităţii motivante a verbelor. Discursul înregistrează fără încetare sintagme capabile să devină semne complexe, stabile. Necesităţile precum şi întîmpla- rea care guvernează viaţa oamenilor şi a limbajului decid asupra păstrării cutărei sau cutărei creaţii.

Adjectivele au de asemenea o mare capacitate motivantă (4,5), care depăşeşte media ansamblului. Ele sînt mai abstracte decît verbele şi la fel ca la verbe, trăsăturile lor se extind şi asupra determinatului : *eau claire, bonhomme*. Dar generalitatea verbelor este mai independentă decît cea a adjectivelor şi ceea ce este şi mai important, adjectivele nu se supraordonează decît rareori unui alt termen *(clair-obscur);* tocmai de aceea adjectivele nu pot atinge nivelul de capacitate motivantă a verbelor.

Se pare că pragul superior de abstractizare a trăsăturilor, care favorizează productivitatea motivantă, este atins de verbe. Cînd acest prag este depăşit, abstractizarea devine un inconvenient. Ea nu frînează decît în mică măsură productivitatea adjectivelor.

Ansamblul vocabularului reflectă şi mai fidel aceste trăsături ; într-adevăr, în franceză substantivele au 0,67 derivate şi compuse pe unitate, adjectivele 0,62, în timp ce verbele ajung la media remarcabilă de 2,01 (Al. Bolin- tineanu, 1976, p. 113). Aici se vede că clasele nominale (substantivele şi adjectivele) sînt apropiate, ca

şi în corpusul nostru dealtfel, unde însă adjectivele o iau înaintea substantivelor ; importantă este distanţarea verbelor care în întregul lexic francez au o medie de productivitate de aproape trei ori mai mică decît media generală (0,86).

In ce priveşte semnele gramaticale : capacitatea lor motivantâ este minimă, în medie de 1,1. Este clar deci că diferenţa este semnificativă în raport cu celelalte clase, mai ales cu verbele.

Foarte abstracte, semnele gramaticale sînt utilizate ca elemente de relaţie între semne şi adesea ele intră ca atare în structura semnelor complexe : *arc-en-ciel, sous-embranchement* etc.

Trebuie menţionat faptul că numeroase semne gramaticale motivate intră în nucleul fondului principal : din 54 de semne formate în franceză, 18 deci 33,3% sînt cuvinte gramaticale, mai ales adverbe. Teoria clasică a uzurii se verifică aici. Semnele gramaticale au cele mai înalte frecvenţe în vocabularul fundamental ; corpul lor fonetic se reduce constant şi el trebuie să fie întărit, aşa cum se vede şi din cele ce urmează.

In concluzie, se poate spune că capacitatea motivantă a semnelor depinde direct de independenţa dar, mai ales, de dominanţa lor sintagmatică. Caracterul abstract al trăsăturilor categoriale joacă aici un rol foarte important, dar el nu trebuie să depăşească un anumit prag. Abstractizarea relaţională este foarte puţin compatibilă cu productivitatea în domeniul motivării.

3. PIERDEREA MOTIVĂRII

Pînă aici am cercetat motivarea mai ales din punct de vedere sincronic ; în paragraful precedent am analizat productivitatea semnelor foarte frecvente şi foarte stabile, încercînd în acelaşi timp să punem în evidenţă dinamica acestui nucleu.

Cum însă pentru a lămuri organizarea generală a motivării, am subliniat mijloacele cu ajutorul cărora ea se constituie, în paragraful de faţă ne vom ocupa mai

ales de factorii care determină pierderea motivării precum şi de căile de dispariţie a structurii motivate.

Se înţelege de la sine că economia unui singur paragraf nu ne permite să ne oprim asupra tuturor categoriilor motivării în diacronie. De aceea, am renunţat la studiul istoric al motivării absolute, nu pentru că n-ar fi interesantă prin ea însăşi, ci pentru că, cel puţin pentru moment, o astfel de analiză dezvăluie într-o prea mică măsură caracterul sistematic al schimbărilor. Aceeaşi este situaţia şi pentru motivarea semantică.

E adevărat că anumite observaţii cu caracter general au fost făcute în acest din urmă domeniu. De pildă, s-a remarcat că în perioadele în care limba familiară vorbită este mai importantă decît limba literară scrisă, tendinţa spre motivarea semantică este foarte accentuată. Limba populară conţine metafore familiare proprii, precum şi numeroase cuvinte speciale şi tehnice care nu apar în literatură (C. H. Grandgent, 1958, p. 17).

Astfel, latina populară tîrzie conţine serii întregi de acest fel de metafore ; dar în aceleaşi serii putem vedea şi procesul pierderii motivării prin dispariţia sinonimului clasic şi, implicit, a opoziţiei metaforă/non-metaforă. Ulterior, tendinţa către motivare duce la noi metafore ; apare astfel o pendulare de la cuvîntul nemotivat (lat. *caput* „cap“)$_t$ la cel motivat (lat. pop. *testa,* „ciob“>„cap“) apoi din nou la nemotivat (fr. *tete* „cap“), după care poate urma o altă motivare (fr. *bille* „bilă“ > ,,cap“) ş.a.m.d.

Întrucît observaţiile de acest tip cuprind mai mult exemple izolate, am preferat cercetarea diacronică a structurii motivate prin moneme. Ca material, am luat termeni aparţinînd fondului principal al limbii latine (lista Graur), adică cei care, sub o formă oarecare, au fost transmişi în fondurile principale ale limbii franceze şi ale limbii române. Am socotit că schimbările survenite în nucleul lexicului latin în perspectivă romanică pot sugera toată complexitatea mecanismelor prin care se modifică motivarea în general. Trebuie să ţinem seama de faptul că nucleul lexicului romanic este

preponderent de origine latină : 60,32% în română (lista Graur) şi 78,80% în franceză (lista noastră) ; reţinînd elementele latine transmise celor două nuclee, vom obţine o imagine privitoare la ansamblul schimbărilor.

□) CAUZELE NEMOTIVARII

în cercetările privitoare la transformările latinei în limbi romanice, teza pierderii motivării a devenit un fel de loc comun. De exemplu, Saussure arătase că franceza se caracterizează, faţă de latină, printr-o creştere enormă a arbitrarului : *inimicus* este motivat prin *in* şi *amicus,* în timp ce *ennemi* este nemotivat; Saussure dă alte exemple analoge şi conchide că astfel de cuvinte au trecut la un arbitrar absolut, care ar fi, dealtfel, condiţia esenţială a semnului lingvistic *(Cours,* p. 184). Aşa cum am văzut în paragrafele precedente, această afirmaţie este valabilă mai ales pentru cuvintele foarte frecvente. în plus, fizionomia pe care Saussure o consideră ca fiind proprie limbii franceze se întîlneşte în alte limbi ; în ceea ce priveşte limba română, faptul menţionat a fost demonstrat parţial în paragrafele precedente şi va fi verificat de asemenea în analiza diacronică din paginile ce urmează.

Exemplele citate mai sus nu ilustrează decît una din căile de pierdere a motivării. Ocupîndu-se de forma internă, Al. Graur *(Studii,* p. 160—170) prezintă principalele căi de obţinere şi de pierdere a motivării. După o scurtă prezentare a cauzelor care explică pierderea motivării, le vom studia pe materialul cuprins în fondul principal al limbii latine transmise direct sau prin forme derivate şi compuse în fondurile principale ale limbii franceze şi ale limbii române. Principalele cauze care duc la pierderea motivării sînt următoarele :

1) *Schimbările fonetice.* Datorită transformărilor de sunete, anumite moneme dintr-un cuvînt se pot confunda într-o singură unitate semnificativă. Latinescul *collocare* este format din patru semnificanţi (două moneme lexicale şi două gramaticale) : *cum-loc-a-re.* Vocala *o* din rădăcină, devenind protonică şi mediană cade prin sincopă ; astfel, cele două moneme lexicale se combină într-unul singur : fr. *couch-er,* rom. *culc-a;* aceste cuvinte nu mai pot fi analizate cu ajutorul

rădăcinii nominale, fr. *lieu,* rom. Zoc*; coucher,* de pildă, este atît de modificat faţă de prototipul său latin încît nu mai conţine nici un sunet din rădăcina Zoc, nici chiar din forma paralelă *lieu.* înseamnă deci că schimbările fonetice constituie o cauză fundamen- talâ a dispariţiei structurii motivate. Dar ele se combină adesea cu alte cauze.

2) *Dispariţia monemelor. a) Pierderea bazei.* Intr-o familie de cuvinte, structura motivată se păstrează datorită prezenţei unei rădăcini ca semn de bază, caracteristic pentru toată familia. în latină, analiza familiei era foarte clară : procedeele de formare a cuvintelor mai ales derivarea, au dus la gruparea unui mare număr de cuvinte în jurul aceleiaşi rădăcini. Aceasta însă poate dispărea; într-un caz ca al lui *capio* observăm că el s-a pierdut ca atare, dar a fost transmis prin derivate în nucleele limbii franceze şi române. Astfel, *"capitare > căpăta, *accaptare > acheter, *accaptiare > agăţa, *captiare > chasser, excapi- tare > scăpăta, incapere > încăpea, incipere > începe, per- cipere>pricepe, recipere>recevoir.* Prin pierderea lui *capio* structura motivată s-a slăbit; în acelaşi sens au acţionat şi schimbările fonetice. Se vede că încă din latină vocala *a* a trecut la *i* în cuvintele cu prefixe : *incipere, reci- pere,* schimbare generală dealtfel, de vreme ce intervine şi în alte părţi (cf. *facio — conficio, perfido).* Confruntarea dintre cele două tendinţe se face cel mai adesea în favoarea modificărilor fonetice. Rareori prevalează coeziunea cuvintelor şi atunci apar forme ca *incapere,* în care vocala *a* se explică prin presiunea formei *cap-* a rădăcinii.

în limbile romanice, unitatea familiei este mai slabă decît în latină; rolul schimbărilor fonetice este foarte mare în franceză, unde formele care provin din aceeaşi rădăcină se aseamănă foarte puţin: *acheter, chasser, recevoir.*

b) în plus, trebuie să subliniem că nu numai pierderea cuvîntului de bază provoacă nemotivarea ci şi *dispariţia afixelor lexicale productive.* Dintre formele de mai sus se remarcă prefixul *ex-* care a devenit în română s-, fără să aibă statut de unitate semnificativă : *scăpăta* nu mai este motivat, deşi *căpăta* ar putea constitui o nouă bază de interpretare.

Alături de factorii deja menţionaţi, tot în seria citată intervin şi schimbările semantice : *pricepe* este prea îndepărtat, semantic vorbind, de *începe* pentru ca ele să poată fi analizate unul prin celălalt.

Acestea înseamnă că pierderea monemelor ca o cauză a nemotivării apare clar acolo unde ea acţionează singură ; de pildă în : *arguo — argentum>argent, argint; laus — laudare>louer, lăuda.*

3) *Schimbările de sens.* Se întîmplă ca anumite cuvinte dintr-o familie legată prin aceeaşi rădăcină să cunoască o evoluţie semantică total divergentă, astfel că nu mai pot fi legate de ansamblu. De pildă, în română *nebun* nu mai este raportat la *bun* din cauza unei puternice specializări semantice. Schimbarea semantică se combină adesea cu alţi factori : fr. *route,* „drum“ ca semnificant are la bază lat. *rupta* care era participiul trecut al lui *rumpere* „a rupe“ ; dar prin intermediul lui *via* „cale“, „drum“ *rupta* (iniţial epitet al lui *via)* începe să desemneze orice drum. Din acest moment, nici o legătură semantică între *route (rupta)* şi *rompre (rumpere)* nu mai este posibilă, *route* devenind astfel nemotivat. Se înţelege de la sine că la acest fapt au contribuit mult şi schimbările fonetice ; în acelaşi timp, nu trebuie să neglijăm presiunile sistemului morfologic care au dus la crearea unui nou participiu, regulat de la *rompre : rompu.*

Schimbările semantice au loc într-un cadru morfologic important; se poate ca morfologia să izoleze un cuvînt al familiei, chiar dacă din punct de vedere semantic el rămîne apropiat de ea. *Debere* a dat în franceză *devoir :* participiul său trecut *debita* a devenit, ca urmare a modificărilor fonetice, *dette.* Dar cum participiile cu accentul pe rădăcină reprezentau tipul cel mai neregulat, a apărut o nouă formă de participiu : *dă,* şi el destul de neregulat, din punctul de vedere al legăturii cu rădăcina. *Dette* a păstrat un sens apropiat de verbul *devoir,* dar modificările morfologice (şi fonetice) nu mai permit să-1 analizăm ca atare. Limbile romanice se deosebesc fundamental de latină din acest punct de vedere ; în latină, flexiunea, chiar şi neregulată, nu altera coeziunea cuvintelor şi formelor lor. Vorbitorii restabileau legătura chiar şi în cazuri mai

complicate, ca de pildă *luna (*louksna) — luceo; po- test* era analizabil, pe cînd fr. *peut,* rom. *poate* nu mai sînt etc. etc.

4) *Împrumutul* este de asemenea o cauză importantă, care determină pierderea structurii motivate. Mai întîi este vorba de cuvintele analizabile dintr-o limbă, care tre- cînd în alta devin nemotivate ; în română *garderobă* nu este analizabil în părţile componente ca etimonul său francez *garde-robe.* Astfel de cazuri sînt foarte numeroase şi ilustrează una din trăsăturile de bază ale împrumutului lingvistic.

în al doilea rînd, împrumutul interesează şi în relaţiile sale cu cuvintele moştenite. în general, împrumutul slăbeşte poziţia cuvintelor moştenite acolo unde, în locul neologismelor luate din alte limbi, s-ar putea crea cuvinte pe baza materialului autohton. Astfel, în franceză, alături de *mere, pere,* s-a împrumutat din latină *maternei, paternei,* care, formal, nu-pot fi raportate la primele. Aceeaşi este situaţia şi pentru cuvintele româneşti *matern, patern* care nici măcar istoric nu se leagă de *mamă, tată.*

Marele număr de împrumuturi scade proporţia semnelor motivate în limbile romanice. Nu trebuie totuşi să exagerăm rolul negativ al împrumuturilor în domeniul motivării. Pe de o parte, împrumuturile se pot regrupa ele însele în serii motivate, de tipul *matern — maternitate.*

Pe de altă parte, se constată în prezent dezvoltarea structurii analizabile chiar în împrumuturi. Elemente care în trecut erau „savante[14] devin acum familiare ; fr. *mo- noprix* este acum un termen folosit în conversaţia zilnică. Faima lui *mini-* nu mai are nevoie de nici un comentariu : a apărut astfel *ministor* şi, în reclame, chiar *miniprix.* Acest tip de motivare este întărit prin răspîndirea vocabularului medical, care face cunoscute elemente ca *endo-, neuro-* etc.

Se înţelege de la sine că împrumutul nu se leagă direct de materialul pe care-1 vom folosi mai jos, dat fiind că acesta nu conţine decît forme moştenite.

Cauzele pe care le-am prezentat intervin cel mai adesea combinîndu-se între ele, aşa cum reiese din analizele ce vor urma, bazate pe un corpus stabilit după principiul frecvenţei şi al stabilităţii.

în principiu, tot materialul folosit este organizat după modelul matricelor[29]. Materialul a fost împărţit în două tipuri de matrice : matrice în care cuvîntul de bază se păstrează şi matrice în care se cuprind cazurile de pierdere a bazei.

Pentru toate cazurile dăm numai exemple de cuvinte latine transmise într-unul sau altul din nucleele romanice sau în amîndouă. Materialul complet al limbii franceze şi al limbii române (precum şi formele latine din care provine) este prezentat în studiul nostru *Căile pierderii motivării în franceză şi in română (fondul principal lexical),* apărut în PLG, V, p. 115—151. Dealtfel, în anexele date la sfîrşitul acestui capitol (278—294), materialul latin, francez şi român este reprodus în ordine alfabetică.

1. Primul grup care se impune este cel al cuvintelor latine, foarte frecvente şi nemotivate, care s-au transmis în cele două nuclee (francez şi român), dar care n-au transmis derivate şi compuse în aceste nuclee. De exemplu, *frater > frere, frate* ; dar derivatele lui *frater* n-au fost moştenite în ambele nuclee : *fraternei, fratern* etc. sînt neologisme puţin frecvente.

Exemple de acelaşi tip mai sînt : *frons, lupus, terra, umbra.*

Sînt în total 43 de unităţi, adică 39,8% din cele 108 substantive întîlnite în tot materialul latinesc. Acest lot dovedeşte permanenţa anumitor elemente ale limbii : deşi n-au fost susţinute prin derivate şi compuse foarte frecvente, au fost totuşi moştenite în nucleul limbii franceze şi al limbii române.

29 Vezi, de exemplu, Albert Monjallon, *Initiation au calcul matriciel,* Paris, 1960. Pentru etimologii am folosit : A. Ernout şi A. Meillet, *Dictionnaire, etymologique de la langue latine,* Paris, 1959 ; W. Meyer-Liibke, REW, Heidelberg, 1935, în special pentru română ; O. Bloch şi W. von Wartburg, *Dictionaire etymologique de la langue frangaise,* Paris, 1964.

Dar ele şi-au refăcut familia pe teren romanic. în ansamblu, cele 43 de substantive din seria franceză au produs 239 de derivate şi compuse, adică 5,6 pe unitate, ceea ce depăşeşte cu mult media de 3,9 a nucleului substantivelor franceze (vezi p. 174). Aceasta înseamnă că, în ciuda factorilor care distrug structura motivată, aceasta se „reproduce" mereu ca urmare a unei tendinţe fundamentale a limbajului de a grupa unităţi simple în structuri complexe.

In domeniul verbelor avem exemple ca : *cresco > croitre, creşte, dico > dire, zice* etc. în total sînt 14 unităţi, adică 12,2% din cele 115 verbe latine din nucleul frecvent şi stabil. Aceasta este o proporţie destul de redusă, deoarece verbele constituie clasa cea mai numeroasă a nucleului latin : 115 din 297, adică 38,7%.

Dar şi verbele prezintă acelaşi proces de refaeere a familiei : în franceză, *croitre, dire,* au un foarte mare număr de derivate şi compuse. Tot grupul a produs 92 de unităţi motivate, adică 6,6 în medie, depăşind media verbelor din nucleu, care este de 6,3 (vezi p. 257).

Adjectivele sînt următoarele : *asper, dulcis, niger, sur dus.*

Avem deci 4 unităţi din totalul de 27 adică 14,8%. „Descendenţii" lor din franceză posedă de asemenea multe derivate şi compuse, adică 16 în total, deci 4 pe unitate ; observăm că de data aceasta media nu o atinge pe cea a adjectivelor din nucleul motivant, care este de 4,5 (vezi p. 257).

Dintre numerele, nu sînt decît *cinque, miile, octo.*

Dar faţă de totalul de 11, proporţia este destul de ridicată, adică 27,3%. în franceză numerale corespunzătoare au dat 18 derivate şi compuse, adică 6 pe unitate, ceea ce reprezintă un grad foarte ridicat de productivitate.

Dintre adverbe numai *heri* intră în tipul discutat aici; dintre cele 12 pronume, numai *ego,* iar dintre cele 11 prepoziţii, numai *per.*

2. în această categorie am grupat cazurile în care forma nucleului latin a fost transmisă în nucleele romanice printr-o formă înrudită, ca de pildă *clarus — clamare > chema, per — pro > pour.* Alte cuvinte din nu-

cleul latin sînt : *divido, tenuis, volvo.*

3. într-un număr restrîns de cazuri, termenul din nucleul latin este moştenit prin cuvinte diferite în nucleul francez şi român : *pasco > repas, paşte, vox > voix, boci, sequor > suivre, ensuite* şi *socius > soţ.*

4. Există în schimb un grup important, caracterizat prin faptul că în nucleul limbii franceze se regăseşte forma latină de bază, în timp ce, în română, această formă a fost transmisă printr-un derivat devenit, la rîndul lui, nemotivat, după tipul : *sanus > sain, sanitas > sănătate.* Din acest grup fac parte şi exemple ca : *iuvenis, lavo, res.*

5. Invers, cuvîntul simplu din nucleul latin se regăseşte în română, în timp ce în franceză, derivatul acestuia este transmis în nucleu, după tipul : *radere* > rade, *rasare > raser.* Seria mai cuprinde exemple ca : *siccus, signum, tono, mane.*

6. Evident, apare şi cazul în care unul din nuclee păstrează forma de bază, aici, româna, în timp ce în celălalt se întîlnesc doi reprezentanţi nemotivaţi proveniţi din derivatele cuvîntului de bază : *frigus > frig, frigidus > froid, frictio > frisson.* Celelalte cuvinte de bază sînt : *linum, mons, somnus, traho.*

7. într-o altă serie, cuvîntul de bază este însoţit de două derivate în nucleul latin ; în nucleul francez reapare cuvîntul de bază, însoţit fie de un derivat, fie de două, în timp ce în nucleul român nu există decît descendentul unui derivat din nucleul latin. în franceză, formele sînt nemotivate din cauza schimbărilor fonetice, gramaticale, semantice, în timp ce în română se adaugă şi dispariţia cuvîntului de bază : *molere > moudre, molinum > moulin, mola > moară ;* putem adăuga şi exemple ca : cura, *maneo, mitto.*

8. Mai numeroase sînt cazurile în care, în nucleul român, alături de bază, sînt transmise unul sau mai multe derivate, devenite nemotivate, în timp ce în nucleul francez nu este reprezentat decît un singur derivat al bazei. Fireşte, în astfel de situaţii în română acţiunea cauzelor nemotivârii a fost mai profundă : cernere > cerne, *certare > certa, *certanus > certain.* Acelaşi tratament îl întîlnim şi în exemple ca : *doleo, rodo, verus.*

9. în grupul următor cuvîntul de bază precum şi un derivat sînt transmise în nucleul român ; în cel al limbii franceze nu sînt decît doi reprezentanţi ai derivatelor din cuvîntul latin de bază. De exemplu, *circus > cerc, circu- lus > cer ele, circare > chercher, cerca.* în latină *circare* era motivat prin *circus,* în timp ce în română reprezentanţii lor nu mai sînt motivaţi din cauza schimbărilor de sens. în franceză, *cercle* este nemotivat ca urmare a pierderii bazei; *chercher,* la rîndul lui, nu poate fi apropiat de *cercle,* din cauze fonetice şi semantice. In seria latină mai întîlnim cazuri ca : *gelu, muto.*

10. Acţiunea cauzelor nemotivării este mai complexă cînd în cele două nuclee se regăseşte un mare număr de cuvinte provenind din derivate sau compuse formate din elemente ale nucleului latin. Dacă luăm, de pildă, cuvîntul *dies,* vedem că el s-a păstrat în română *(zi).* Celelalte cuvinte româneşti *(azi, joi)* sînt nemotivate din cauza schimbărilor fonetice, a accidentelor survenite în formarea cuvintelor. Cuvîntul de bază *(dies)* a dispărut ca unitate independentă, în franceză ; *di* s-a combinat cu alte elemente, dar cuvintele care au rezultat nu mai sînt analizabile. Toată seria reflectă această situaţie ; cuvîntul nucleului latin se păstrează în română, în timp ce în franceză se pierde ca atare : *do, felix, iacio* ş.a.

11. Evident, apare şi celălalt tip : în franceză se menţine cuvîntul latin, în timp ce în română dispare. Prin urmare, în română acţionează toţi factorii care duc la nemotivare, ca în *păsa, apăsa, spinzura.* Dar, deşi mai puţin numeroşi, factorii care acţionează în franceză sînt mai profunzi : cuvinte ca *pendre, peser, penser, poids, de- pense, pencher* au aceeaşi bază etimologică, dar nu sînt analizabile unele prin altele. Iată alte cuvinte latine care ajung în această situaţie : *cubo, lego, vivo, ne* etc.

Pînă aici am prezentat situaţii în care cuvîntul din nucleul latin se regăseşte fie în nucleul francez, fie în cel român. în grupurile următoare, cuvîntul de bază apare în ambele nuclee.

12. în acest grup, alături de cuvîntul din nucleul latin, transmis în ambele nuclee romanice, intervin forme paralele care sînt legate etimologic, fără să fie

derivate, de tipul *me > me, mă; meum > mien, mon, meu.* în ansamblu, avem cuvinte latine ca : *se, tu, si, homo, texo* ş.a.

13. într-o altă serie, alături de termenul de bază, menţinut în cele două limbi, apar derivate şi compuse transmise în nucleul limbii române, unde îşi pierd caracterul motivat, ca în *coquere > cuire, coace, coctorium > cuptor.* Alte elemente din serie se grupează sub : *lingua, placeo, contra* etc.

14. Situaţia inversă este mult mai frecventă pentru nucleul francez, ca în tipul : *pax > paix, pace* şi *pa- care > payer.* Putem menţiona aici numeralele în franceză, de la *onze* la *seize,* precum şi numele zecilor de la *vingt* la *soixante,* care nu mai sînt motivate ; în română, compunerea numeralelor este clară peste tot, motiv pentru care nu apar decît numeralele simple în nucleu. Grupul se bazează pe cuvinte latine ca : *deus, iocus, mollis, decern, tres* etc.

15. Un alt grup, restrîns dealtfel, cuprinde formele nucleului latin, însoţite de un derivat transmis în ambele nuclee, ca în : *nos > nous, noi, noster > notre, nostru. Vos* şi *rota* ilustrează aceeaşi situaţie.

16. în sfîrşit, grupul cel mai extins cuprinde cuvinte de bază moştenite în ambele nuclee romanice, cărora li se adaugă multe derivate şi compuse latineşti transmise fie într-unul sau altul din nuclee, fie în amîndouă. In marea lor majoritate, ele îşi pierd structura motivată în franceză şi în română, din cauza schimbărilor fonetice, semantice sau a accidentelor survenite în formarea cuvintelor. Un alt fapt, care trebuie semnalat, este prezenţa anumitor cuvinte latineşti nemotivate, legate de cuvinte de bază ca *qui* sau *sunt* ; aceasta înseamnă că chiar în latină există cazuri în care un grup de semne legate etimologic nu forma totuşi o structură motivată. Această situaţie este mult mai curentă în limbile romanice.

Ca tip mai putem cita : *longus > long, lung, longe > loin, *sublongum > selon, longum-ad > lingă, 'allongare > alunga.* Alte elemente din nucleul latin care apar în această categorie sînt : *cado, facio, iile, magis, quattuor, venio, unus* etc.

în seriile prezentate în acest paragraf am dat categoriile privitoare la organizarea materialului lexical în

trecerea de la latină la franceză şi română în sectorul nucleelor motivante. în toate cazurile plecăm de la nucleul latin transmis ca atare sau prin intermediul derivatelor şi compuselor în nucleul francez şi român. Am stabilit 16 grupe pornind de la cazurile în care nucleul latin este transmis fără derivate şi compuse în nucleele romanice, ajungînd la situaţiile cele mai complexe, unde în jurul cuvîntului de bază din nucleul latin apar numeroase derivate şi compuse care sînt moştenite în nucleul francez, şi român, devenind apoi nemotivate. Aceasta arată că nucleul latin nu şi-a putut asigura continuitatea fondului de semne motivante de-a lungul unei perioade îndelungate. El a trebuit să fie întărit printr-un adaos de semne motivate, care, pierzîndu-şi caracterul motivat, au devenit o nouă bază motivantă în nucleele romanice.

In ansamblu în toate grupele sînt 240 de forme latine nemotivate, reprezentînd 51% din totalul de 470. Cum s-a văzut, adesea ele se sprijină pe semne motivate, moştenite în nucleele romanice. Este vorba, în total, de 230 de unităţi motivate, adică 49% din ansamblul de 470. Aceste unităţi nu făceau parte ca atare din fondul latin de semne motivante şi stabile. Dar ele le conţineau în structura lor, ceea ce cotribuia la o creştere indirectă a frecvenţei elementelor de bază.

Trecerea de la latină la limbile romanice a fost marcată printr-o revoluţie în sectorul motivării. în urma schimbărilor fonetice, semantice şi a accidentelor survenite în formarea cuvintelor, structura motivată se pierde

Intr-adevăr, în nucleele romanice majoritatea zdrobitoare a cuvintelor sînt nemotivate. Astfel, din totalul de 377 de unităţi ale nucleului francez, 354 sînt nemotivate, adică 93,9%. In nucleul român, din totalul de 333 de unităţi, 323 sînt nemotivate, adică 97%. Diferenţele dintre cele două nuclee provin din faptul că româna este mai aproape de latină decît franceza, în sensul că ea a păstrat mai multe trăsături sintetice, chiar şi în formarea cuvintelor : derivarea este mai puternică în română, ceea ce face ca nucleul moţi vânt să fie aici mai clar deosebit de restul vocabularului decît în franceză. Totuşi diferenţele dintre cele două limbi nu sînt calitative în ceea ce priveşte nucleele. Amîndouă au pierdut structura motivată iniţială a elementelor din nucleele lor. Limbile romanice creează structuri

motivate plecînd tocmai de la aceste noi fonduri nemotivate, fapt pe care l-am arătat în special pentru franceză, în paragraful precedent.

c) DISPARIŢIA CUVÎNTULUI DE BAZA

Este unul din factorii cei mai importanţi care duc la nemotivare. în grupele de mai sus, am prezentat parţial acest fenomen : adesea, cuvîntul de bază este transmis într-una din limbi, dar el dispare în cealaltă. La nivelul limbii care păstrează cuvîntul de bază, acesta nu şi-a pierdut toată importanţa ca unitate independentă. Este clar că, dacă cuvîntul nucleului latin dispare în nucleele a două limbi aşa de îndepărtate ca franceza şi româna, fenomenul este foarte semnificativ pentru ansamblul României.

Vom împărţi materialul în mai multe grupe după numărul de derivate şi compuse ale cuvîntului de bază, transmise în cele două nuclee.

1. Primul grup cuprinde cazurile în care cuvîntul din nucleul latin s-a transmis printr-un singur derivat în nucleul francez şi român. Există astfel 6 verbe de bază moştenite în cele două nuclee romanice prin intermediul substantivelor ca în : *arguo>argent, argint.* Ne găsim în faţa unui grup în care transmiterea cuvîntului de bază printr-un derivat implică o schimbare de clasă gramaticală, altfel spus, o modificare în sistemul semiotic în ansamblul său. în aceeaşi situaţie mai sînt: *frendo, pario, serpo* ş.a. Se înţelege că există şi verbe de bază transmise prin derivate tot verbale : *iuvo — adiutare>aider, ajuta; fero, nosco, spondeo, spiro.*

Am dat mai întîi verbele pentru că ele formează grupul cel mai numeros şi cel mai sugestiv pentru tendinţele care domină întreaga categorie. Astfel de tendinţe se în- tîlnesc şi în cadrul substantivelor. In cazul lui *hiems — hibemum, -a* trebuie să menţionăm păstrarea unui derivat care era determinantul lui *tempus, -ora.* în celelalte cuvinte, schimbările sînt la fel de profunde, ca în *silva — salvaticus > sauvage, sălbatic :* afixele s-au combinat cu rădăcina care nu mai există ca atare în limbile romanice examinate. Alte cuvinte latine

care se găsesc la baza acestei categorii sînt : *caper, succus, vindex* etc.

2. Acest grup conţine cuvinte din nucleul latin, care au fost transmise prin două derivate dintre care unul se găseşte în nucleul limbii franceze iar celălalt în cel al limbii române. Este vorba de cazuri ca *forma — formaticus > fromage, formosus > frumos.* Nemotivarea lui *fromage* ridică probleme interesante : ea nu se explică prin pierderea bazei, deoarece aceasta a fost reluată ca împrumut *(forme),* ci prin schimbări ale sintagmei din care făcea partea etimonul, prin modificări semantice şi fonetice. Intr-adevăr, *formaticus* era determinatul lui *caseus* care a dispărut în franceză, transmiţînd sensul său determinantului. Metateza lui r a îndepărtat şi mai mult pe *fromage* de aspectul cuvîntului de bază. în română, *frumos* nu poate fi raportat la neologismul *formă,* tot din cauza transformărilor semantice şi fonetice. înseamnă deci că împrumutul cuvîntului de bază ar permite analiza cuvintelor tradiţionale, dacă acestea n-ar fi cunoscut o evoluţie deosebită, atît în semnificant cît şi în semnificat. Grupul mai este ilustrat de elemente ca : *liber, misceo, servus, luctor* ş.a.

3. Acţiunea mai multor cauze ale nemotivării este mai evidentă cînd se găsesc cel puţin două foste derivate intr-un nucleu. Astfel, în acest grup, cuvintele de bază s-au transmis prin intermediul a două derivate în nucleul francez şi printr-unul singur în cel al limbii române, după modelul *laxus — laxare > laisser, lăsa ; laxicare > lâcher :* cele două cuvinte franceze nu pot fi legate de o bază comună din cauza schimbărilor fonetice. Alte unităţi latine, pe care se bazează mecanismele complexe ale acestui proces al nemotivării sînt : *augeo, fulgeo, par, tremo* etc.

4. Intr-un număr mai restrîns de cazuri, acelaşi fenomen apare şi în română ; cele două cuvinte transmise în nucleu au devenit nemotivate din cauza schimbărilor fonetice, semantice şi a tulburărilor survenite în formarea cuvintele : *ambulare>aller, umbla, perambulare>plimba.* Printre celelalte cuvinte latineşti în discuţie sînt : *suo, îs, mirus* ş.a.

5. Există cazuri în care cele două derivate ale cuvîntului de bază sînt păstrate în ambele nuclee unde,

în general, sînt nemotivate, ca în *ius — iurare>jurer, jura, iudicare>juger, judeca.* în aceeaşi situaţie sînt *auris* şi *pleo.*

6. In acest grup întîlnim cazurile în care din cele trei derivate latineşti nucleul român moşteneşte două (devenite nemotivate), în timp ce în franceză apare unul singur, după modelul : *calx — calcare> călca, incalciare>încălţa, calceare>chausser.* Seria latină cuprinde de asemenea pe *moneo, post, puto.*

7. Apare şi situaţia inversă ; *fodio — fossa>fosse, [lt]fodiculare>fouiller, fossatum>sat.* Nucleul latin mai cuprinde şi *nex, retro, vigeo.*

8. Acţiunea factorilor care duc la izolarea formelor în cele două nuclee romanice este şi mai evidentă dacă luăm în considerare un număr şi mai mare de derivate în latină ; cea mai mare parte a formelor latine se întîlneşte în franceză, în timp ce, pentru română, nu există decît o singură formă păstrată : *merx — merces>merci, *mercantem>marchand, mercatus>marche, Mercuri (dies)>mercredi, miercuri;* sînt de adăugat *gigno, premo* şi cazul invers al lui *paveo.*

9. Cînd cel puţin două forme sînt moştenite în cele două nuclee acţiunea tuturor cauzelor nemotivării este mai evidentă (cf. grupul 5 de mai sus) : pZecto — *plicare> plier, pleca, implicare > employer, in-duplicare > îndupleca.* Aceeaşi situaţie este ilustrată de *quatio, tango, voro.*

10. în sfîrşit, grupul cel mai semnificativ — şi cel mai numeros dealtfel — din punctul de vedere al factorilor care determină nemotivarea, este cel care cuprinde numeroase forme latineşti devenite în general nemotivate în ambele limbi, după tipul lui *capio,* prezentat mai sus (p. 262). în astfel de cazuri, diferite serii de cuvinte sînt supuse acţiunii conjugate a tuturor cauzelor nemotivării ; dispariţia cuvîntului de bază din nucleul latin, schimbările fonetice, semantice şi de formare a cuvintelor. Fireşte, în anumite serii, cutare sau cutare factor are prioritate ; astfel, de pildă, din familia lui *aceo* provin cuvintele româneşti *ac* şi *aţă,* care sînt foarte îndepărtate semantic de *acru.* Accidentele în formarea cuvintelor sînt foarte clare în derivatele şi compusele grupate în jurul lui *alius, hic,*

ante, ecce.

Printre numeroasele cuvinte din nucleul latin care ilustrează grupul cel mai reprezentativ pentru pierderea structurii motivate avem : *ago, ante, rego, tam, verto* etc.

Grupurile caracterizate prin pierderea cuvîntului de bază în nucleul limbii franceze şi al limbii române reflectă mai bine mecanismele motivării decît grupurile în care cuvîntul din nucleul latin se menţine. Peste tot se constată că cuvîntul de bază este înlocuit prin derivate sau compuse. Cu excepţia primului grup, în celelalte, cuvîntul de bază este înconjurat de un mare număr de forme motivate. în cele două nuclee romanice, majoritatea zdrobitoare a acestora se transformă în semne nemotivate.

In total există 97 de cuvinte din nucleul latin care au fost transmise în nucleele romanice prin intermediul a 261 de forme. Dintre acestea, un număr foarte redus (22) erau neanalizabile. Important este că, din totalul de 261, 239 de unităţi, adică 91,6%, erau clar motivate. Putem trage de aici o concluzie semnificativă privitoare la structura vocabularului în general şi la motivare în special : un cuvînt, oricît de important ar fi, poate să dispară în trecerea de la o epocă istorică la alta. Dar se întîmplă adesea ca, exact în astfel de situaţii, moartea unităţii respective să nu fie absolută, deoarece aceasta este transmisă epocilor ulterioare prin creaţiile sale.

Astfel de creaţii dobîndesc la rîndul lor statutul de unităţi de bază, nemotivate. în nucleul francez, din totalul de 181 de unităţi, 164, adică 90,6%, sînt nemotivate ; proporţia este chiar mai mare în nucleul limbii române : din totalul de 170 de forme, 167 sînt nemotivate, adică 98,2%. înseamnă că grupurile caracterizate prin pierderea cuvînr tului de bază reflectă mai bine tendinţa nucleului lexical către nemotivare.

în tot materialul folosit în acest paragraf, avem 297 de unităţi în nucleul lexical latin, care s-au transmis ca atare sau prin intermediul derivatelor şi compuselor în ambele nuclee romanice.

Totalul formelor latine moştenite în cele două nuclee se ridică însă la 731 de unităţi, ceea ce înseamnă

o creştere cu 434 de cuvinte, adăugate celor 297 de forme latine de bază. Altfel spus, nucleul latin nu putea să-şi asigure prin el însuşi baza pentru constituirea de noi nuclee proprii limbilor romanice analizate. Această bază a fost lărgită printr-un mare număr de forme motivate, care înconjurau cuvîntul de bază. în medie pentru fiecare cuvînt al nucleului avem o creştere cu 1,5 unităţi.

Prin această sporire, latina a transmis în nucleul limbii franceze 558 de unităţi, ceea ce înseamnă că nucleul latin s-a mărit de 1,9 ori în procesul constituirii nucleului francez. în română latina a transmis 503 cuvinte, adică de 1,7 ori nucleul iniţial. Cele două nuclee romanice pornesc de la un fond de 297 de cuvinte de bază, care a fost mărit printr-un mare număr de forme moştenite fie în comun, fie de unul din cele două nuclee.

Nucleul latin analizat era aproape fără excepţie ne^ motivat. Dar el avea o foarte mare capacitate motivantă, deoarece a produs un număr impresionant de forme motivate care au dovedit o puternică stabilitate. Aşa se explică faptul că din totalul de 731 de forme latine, 469, adică 64,2% sînt motivate. Aceasta înseamnă că întărirea nucleului latin s-a făcut în primul rînd prin propriile lui creaţii. Am putea spune chiar că s-a produs o schimbare calitativă în dezvoltarea lexicului latin : în momentul în care el era pe cale să se transforme în lexic romanic, formele motivate le-au învins pe cele elementare, nemotivate. Astfel se verifică teza binecunoscută, conform căreia limbile romanice se bazează pe o variantă a latinei foarte motivată, atît în planul semantic cît şi în planul formării cuvintelor.

Cum am mai observat în analiza parţială a celor două categorii, în limbile romanice se produce o nouă schimbare calitativă, în sensul că formele motivate, care întăriseră nucleul latin, îşi pierd structura analizabilă, într-adevăr, în franceză, din cele 558 de unităţi ale nucleului lexical, nu sînt motivate decît 40, adică 7,2% ; în română, proporţia este şi mai mică : din totalul de 503 unităţi, doar 13, adică 2,6% sînt motivate. în ambele categorii am subliniat, pentru fiecare grup, factorii dominanţi care determină nemotivarea, insistînd asupra anu-

mitor cazuri particulare. Dar în observaţiile făcute în paragraful precedent, am văzut că nucleul romanic a fost luat drept o nouă bază pentru crearea de noi semne complexe. Cu alte cuvinte, există un ritm marcat de negaţii succesive : un nucleu nemotivat se dezvoltă prin propriile lui creaţii ; acestea din urmă alcătuiesc un nucleu mai larg, categoric motivat. La rîndul lui, acesta se transformă în noi nuclee romanice nemotivate. Dar nucleele romanice sînt o nouă bază pentru crearea de unităţi motivate. E vorba în fond de acţiunea legii dialectice a negării negaţiei, care sintetizează magistral diacronia semioticii limbajului.

Credem că materialul prezentat, precum şi observaţiile respective au o semnificaţie mai mult sau mai puţin generală, atît în ceea ce priveşte evoluţia motivării nucleului lexical cît şi în privinţa diacroniei vocabularului în totalitatea sa.

Putem chiar afirma că tendinţele dezvăluite guvernează viaţa semnelor proprii tuturor cîmpurilor semiotice ; este o ipoteză pe care semiotica urmează să o verifice în momentul cînd se va apleca şi asupra răscolitoarei axe a istoriei.

ANEXA 1

NUCLEUL FRANCEZ ’

25 â
24 abri
20 acheter
19 acier
21 affaire
21 aider
19 aigre
24 aigu
19 aiguille
25 ailleurs
25 ainsi
22 aise
23 ajouter
19 aller
19 allumer
25 alors
25 âme
22 an
24 ancien
22 aout
20 apprendre
24 âpre
25 apres
17 arc
16 argent
22 arme
21 arreter
22 arriere
19
23 asseoir
25 assez
24 assiette
20 attendre
24 aucun
25 aussi
23 autre
15 avant
25 avec
21 aventure
22 aveugle
21 avis
25 avoir
11 beau
25

[1] Cifra din faţa fiecărui cuvînt reprezintă rangul în funcţie de derivate şi compuse.

24 bien
21 boeuf
14 boire
18 bon
25 bonheur
19 bras
17 bruler
23 ga
6 cacher
25 car (conj.)
24 carre
9 casser
23 ce (pron.)
25 ce (adj.)
25 ceci
23 celui
25 cependant
21 cercle
24 certain
23 chacun
21 champ
22 chance
19 chanter
22 chapeau
15 chasser
23 chaud
13 chauffer
22 chausser
15 chef
22 chercher
22 cheveu
17 chevre
17 chien
25 ciel
24 cinq
14 elair
21 **elef**
16 clou
25 combien
24 comme
22 commence
r
25 eomment
20 commun
23 comprendr
e
7 compter
18 conduire
17 connaître

20 contre
8 corne
18 croire
13 coucher
20 coude
20 coudre
19 cour
19 courir
23 cousin
23 couter
20 couver
15 couvrir
23 craindre
20 crever
9 croître
16 croix
25 cueillir
22 cuire
25 cure
20 dame
24 danger
24 dans
25 davantage
25 de
25 dehors
22 demain
21 demander
25 demi
24 demoiselle
10 dent
23 depense
25 derriere
25 des
22 descendre
24 dessus
23 dette
23 deux
22 devant
22 deviner

15 devoir
13 dieu
24 dimanche
11 dire
18 dix
23 doigt
25 don
19 donner
25 dont
22 dormir
12 dos
24 douleur
21 douter
16 doux
22 douze
18 dresser
19 droit
17 dur
22 eau
23 ecarter
21 echelle
21 eclairer
23 ecouter
18 ecrire
20 elever
25 elle
22 embrasser
21 empecher
21 employer
22 emporter
22 emprunter
25 en[1]
25 **en[2]**
21 enchanter
25 encore
25 endroit
21 enfler
22 enseigner
24 ensemble
25 ensuite
20 entendre
23 entier
25 entre
22 entrer
22 envie
25 errer
23 essayer
21 essuyer
25 ete
24 etonner
23 etre
24 etroit
19 eveiller
19 face
18 fagon
3 faire
22 farine
24 farouche
17 fer
23 fille
23 fils
23 flamme
13 fleur
20 foin
5 fond
17 fondre

24 fontaine
24 foret
22 fosse
15 fou
23 foudre
17 fouiller
23 frein
23 frere
23 frisson
20 froid
23 fromage
17 front
21 fuir
16 fumer
17 geler
22 genou
20 gens
20 gentil
21 glace
20 gonfler

11 gorge
16 gout
22 graisse
19 gras
8 gueule
12 haut
18 herbe
24 hier
23 hiver
20 homme
24 hote
22 huit
25 ici
24 ii
25 jadis
25 jamais
25 je
15 jeter
22 jeu
25 jeudi
22 jeune
16 joindre
18 jouer
25 joug
12 jour
23 journal
19 juger
20 jurer
25 jusque
24 lâ
18 lâcher
20 laine
20 laisser
16 lait
21 langue
19 larme
13 laver
25 le (art.)
25 le (pron.)
25 lecon
24 leger
25 leur
9 lever
17 lier
21 lieu
18 ligne
23 linge
21 lire
21 livrer
25 loi
23 loin
8 long
21 louer[1]
20 louer[2]
18 loup
25 lui
25 luire
25 lumiere
25 lundi
17 lune
24 lutter
25 mai
4 main
24 maire
23 mais
23 maison
20 maître
22 manche
21 marchand
25 marche
24 mardi
25 me
24 mechant
13 meler
25 meme
25 menacer
13 menage
9 mener
24 mensonge
21 mentir
24 menuisier
23 merci
25 mercredi
25 messe
20 mesurer
25 metier

14 mettre
24 midi
23 miel
25 mien
23 miette
25 milieu
11 miile
21 mince
20 miroir
20 moitie
25 mon
21 monnaie
23 montagne
7 monter
23 mort
13 mou
22 moudre
21 mouiller
23 moulin
24 mourir
21 moyen
16 naître
25 ne
21 net
23 neuf (num.)
25 ni
25 nid
23 noce
24 noeud
22 noir
23 nombre
25 non
25 notre
20 nouer
25 nous
24 nouveau
25 novembre
24 noyer (v.)
24 nuage
23 nuire
23 nuit
24 nul
12 ceil
24 oeuf
25 oignon
21 ombre
25 on
23 ongle
24 onze
25 or
19 oreille
21 os
25 oter
25 ou
20 oublier
24 oui
21 ouvrir
21 pain
25 paire
21 paix
23 panier
25 par
21 paraître
22
20 pareil
24 parent
21 parer
24 part
21 partage
25 parti
10 partir
25 pas
1 passer
18 payer
18 pays
20 peau
20 pelle
23 pencher
12 pendre
16 penser
18 perdre
22 perir
11 peser
22 peur
9 pied
15 plaire

24 plein
12 plier
24 pluie
23 poids
18 poing
10 point
17 poisson
20 porte
2 porter
21 poule
25 pour
18 pouvoir
9 prendre
23 preş
20 presser
25 preţ
22 preter
24 prochain
22 profit
25 proie
23 puis
25 quand
25 quant
23 quarante
15 quart
23 quatorze
23 quatre
25 que
20 quel
22 queue
22 qui
23 quinze
25 quoique
23 rapporter
23 raser
19 recevoir
24 refuser
24 remplir
23 remuer
18 rendre
25 repas
25 repondre
25 rien
23 rire
18 roi
25 rompre
17 rond
24 ronger
13 rouler
19 route
22 sain
20 saison
25 saluer
25 samedi
22 sang
20 saoul
23 sauce
22 sauf
14 sauter
21 sauvage
25 se
19 secher
23 secouer
25 secours
25 sein
24 seize
11 sel
19 selle
25 selon
24 semaine
18 sembler
18 semer
21 sentir
24 sept
24 septembre
23 serpent
16 servir
24 si (adv.)
24 si (conj.)
25 sien
23 six
24 soeur
21 soixante
24 soleil
23 sommeil
25 son (adj.)
22 songer
19 sonner

20 sort
20 sortir
14 souffler
22 souffrir
21 soupcon
23 soupirer
24 source
22 sourd
24 sous
23 souvenir
24 souvent
19 suer
17 suivre
25 sur
24 sur
25 taire
25 tandis
19 tant
24 tard
18 tâter
25 te
24 tel
23 temoin
21 temps
24 tenaille
16 tendre (v.)
22 tendre (adj.)
13 tenir
25 tenter
8 terre
25 tien
20 tisser
18 toile
25 ton
18 tordre
25 tort
22 tout
19 tracer
25 trăit
22 travailler
24 travers
24 treize
21 trembler
22 tren te
25 tres
23 trois
23 tu
24 un
23 vaincre
25 vaisseau
25 vallee
22 veille
16 vendre
25 vendredi
21 venger
18 venir
17 vent
24 vers (prep.)
14 verser
15 vert
24 veuf
23 viande

21 vie
19 vieux
22 vif
22 vigne
24 village
24 viile
12 vin
23 visage
17 vivre
24 voici
9 voir
22 voisin
25 voix
6 voler'
21 voler[2]
25 votre
20 vouloir
24 vous
21 vrai
25 y

ANEXA 2

NUCLEUL ROMANESC

a ac acel
acest
acolo
acru
acum
adăuga
adevăr
adins
afară
afla
agăţa
ager aici
aiurea
ajunge
ajuta al
alde
alege alt
alunga
amănun
t

ameninţ
a amiază
amina
amîndoi
an apă
apăra
apăsa
apoi
aprinde
aproape
arc
argint
armă
asculta
ascunde
aspru
asupra
aşa
aşeza
aştepta
atinge
atît
atunci

aţă aur
avea
azi ăl
ăst
bătrin
bea
bine
boci
bou
braţ
bun ca
cald
cap
capră
care că
căci
cădea
călca
căldar
e
căpăta
căpătîi
către
ce cel
cer
cerc
cerca
cerne
certa
cheag
cheie
chema
chiar
ci cinci
cine
cline
cîmp
cînd
cinta cit
coace
coadă
coase
codru
coperi
corn cot
crăpa
crede
creşte
cruce cu
cugeta
cuib culca
culege
cum
cumpăra
cumpăt
cunoaşte
cuptor
curat
curge
curte
cutare
cuveni
cuvînt da
dacă dată
dator de
deci deget
depinde
destul
deşi din
dinte
dînsul doi

domn dor dormi dos drege drept duce duios dulce duminică dumnezeu după durea ea el eram eşti eu face fapt fată faţă făină fără făta fecior ferice fier fiu fin fîntînă floare frate frig frîu frumos frunte fugi fulgera fum fund ger gheaţă

gras gură gust iarbă iarnă ieri ierta ieşi in inimă intra îl împărat împinge împresur a împreună împrumut împunge în înainte înalt înăuntru încă încălţa încăpea începe încheia închide încît încoace încotro îndată îndărăt îndemna îndupleca îndura îneca înghiţi însă însumi întinde întîi între

ntreba ntreg ntru
nţelege nvinge oc oi
os udeca ug une
jura la lac lacrimă
lăsa lăuda leagăn
lega lege legumă
lemn limbă limgură
lină lingă loc lua
luci lume lumină
luminare lună lung
luni lup lupta mai
mă măiestru
mănuşă mărunt
măsura
mesteca
meu mic
mie
miercuri
miere
miez
mijloc
minte
minţi
minune
mira
mîine
mina
mină
mînecă
moale
moară
moarte
mormînt
mulţumi
munte
muri
mustra
muta
naşte
nebun
negoţ
negru
neted
nicăieri
nici
nimeni
nimic
noapte
nod noi
nor
nostru
nou
nouă nu
numai

număr
nuntă o
(pron.) o
(num.)
oaspete
ochi
odinioar
ă
om opt
os ou
pace par
parcă
parte
pas
paşte
patru
păgîn
pămînt
părea
părinte
păsa Pe
pentru
pereche
peste
peşte
piedică
piele
pierde
pieri
pîine
pînă
plăcea
plăcintă
pleca
plimba
plin
ploaie
poartă
pradă
pricepe
prin
prinde
printre
pui pumn
purta
putea
puţin
rade
râmîne
răsări
răspunde
rătăci rău
rîde
roade
roată rost
rotund
ruga rupe
sare sat
saţ sau să
sălbatic
sălta
sănătate
sărbătoar
e sări
săruta
sătul său
scară
scădea
scălda
scăpata
scoate
scrie
scula
scutura
se

sec semăna [1]
semăna[2] semn simţi
sine singur sin
sînge sînt soare
soartă somn soră
soţ spaimă spăla
speria spînzura
spre sta stărui
stingher stoarce
strecura strimt
strînge sub subţire
sudoare suferi sufla
sui sul suna supăra
surd surpa sus
suspina Şa şapte
şarpe
şase
şedea
Şi tare
tăcea
tău
timp
tînăr
tîrziu
toarce
toartă
tort
totuşi
trage
trece
trei
tremura
trimite
tu tuna
turtă
ţară
ţese
ţine
uita [1]
uita [2]
umbla
umbră
umfla
umple
un unde
unealtă
unghie
ureche
usca
ustura
uşor
vale
varză
vas

290 văduv
văr vărsa
vechi
vecin
vedea
veghea
veni venin
verde vin
vinde
vindeca
vineri
vis
vită
viu
vînt
voi
vostru
vrea
zăcea
zău
zbura
zece
zi zice

ANEXA 3

NUCLEUL LATINESC

aceo ad
ago alius
alo
ambulo
anima
annus
ante
aperio
aqua
arcuş
arguo
arma
asper
augeo
auris
aurum
bibo
bonus bos
bracchiu
m cado
caelum
caleo

c
a
l
x

1

c
a
m
p
u
s

c
a
n
i
ş

c
a
n
o

c
a

per capio caput cauda cerno cinque cir

cus

clamo (cf. clarus) clarus clavis c

o n t r a

c o q u o

c o r n u

c r a s s u s

c r e d o

c r e p o

c
r
e
s
c
o

c
r
u
x

c
u
b
o

c
u
r
a

curro
de
decern
dens
deus
dico
dies
digitus
divido
do
doleo
domus
dormio
duco
dulcis
duo
durus
ecce
ego
eo
erro
facio
far
felix
fero
ferrum
fio
flos
fodio
foris
forma
frater
frendo
frigus
frons
fugio
fulgeo
fumus
fundo
fundus
gelu
gigno
gustus
habeo
herba
heri
hic
hiems
homo
hortus
hospes
iacio
iile
in
intro
iocus
ipse
is
iugum
ius
iuvenis
iuvo
lac
lacrima
lana
laus
lavo
laxus
lego
levis
lex
liber
ligo
lingua
lino
linum
locus
longus
luctor
lupus
lux
magis
mane
maneo
manus
me

medius
mei
mens
merx
metior
miile
minae
minor
mirus
misceo
mitto
modus
molo
inollis
moneo
mons
morior
munus
(cf.
muto)
muto ne
nex niger
niteo
nodus
nos
nosco
novem
novus
nox
nubes
nubo
numerus
octo
oculus os
ovum
pândo
pango
panis par
pareo
pario
paro pars
pasco
paveo pax
pellis
pendo per
pes piscis
placeo
plecto
pleo pluo
porta post
praeda
praehend
o premo
pro (cf.
per)
prope
puer
pugnus
pungo
puto
quatio
quattuor
qui rado
rego res
retro
rideo
rodo rogo
(cf. rego)
rota
rumpo sal
salio salus
sanguis

sanus satis scando scribo se sedeo sentio septem sequor sero * serpo servus sex si siccus signum silva similis sinus sol somnus sono soror sors specio spiro sponde o sto stringo sub sucus sudo sum suo super surdus taceo tam tango tardus tempus tendo tenuis terra texo tono torqueo totus traho trans (cf. intro) tremo tres tu umbra unguis unus uro vas venio ventus venum venus verto verus vetus vicus video vigeo vinco vindex vinum vireo vivo volo [1] volo [2] volvo voro vos vox

BIBLIOGRAFIE

KARL MARX. *Capitalul,* în Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere,* voi. 23, Bucureşti, Ed. politică, 1966.

FRIEDRICH ENGELS. *Rolul muncii în procesul de transformare a maimuţei în om,* în Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere,* voi. 20, Bucureşti, Ed. politică, 1964.

V. I. LENIN. *Materialism şi empiriocriticism,* Bucureşti, Ed. politică. 1972.

NICOLAE CEAUŞESCU. *Interviu acordat săptămînalului „The New Republic" şi cotidianului „The Washington Star" din S.V.A.,* în Scînteia din 21 oct. 1976.

ERHART ALBRECHT. *Die erkenntnistheoretische Problematik des sprachlichen Zeichens. Zur Auseinandersetzung mit der idealistischen Zeichentheorie in der moder- nen Sprachwissenschaft,* în DZPh, 1961.

LOUIS ALTHUSSER. *Lire le Capital,* Paris, 1969, trad. rom. Ci- *tindu-l pe Marx,* Bucureşti, 1970.

ION ALUAŞ. *Louis Althusser sau elogiul teoriei,* introducere la L. Althusser, *Citindu-l pe Marx* (trad. din 1. fr.), Bucureşti, 1970.

L. ANTAL. *Sign, Meaning and Context,* în Lg, X, 1960, 2.

PA VEL APOSTOL. *Funcţiunea de cunoaştere a noţiunii,* în PL, 1956.

FINUŢA ASAN. *Categoriile substantivului,* în *Omagiu lui Iorgu Iordan,* Bucureşti, 1958.
J. L. AUSTIN. *Comment parler ?* (trad. din 1. engl.), în *Langages,* 1966, 2.
J. L. AUSTIN. *How to do Things with Words,* Oxford, 1962, trad. fr. *Quand dire c'est faire,* Paris, 1970.
ANDREI AVRAM. *Despre fonologia normei,* în *Omagiu lui Iorgu Iordan,* Bucureşti, 1958.
ANDREI AVRAM. *Omonimia şi sinonimia în fonologie,* în SCL, XIII, 1962, l(a).
ANDREI AVRAM. *Despre neutralizarea opoziţiilor lingvistice,* în LR, XII, 1962, 4(b).
MIOARA AVRAM. *Mijloace morfologice de diferenţiere lexicală,* în SCL, IX, 1958, 3.
CH. BALLY. *Le langage et la vie,* Paris, 1926.
CH. BALLY. *La contrainte sociale dans le langage,* în *La revue internaţionale de sociologie,* 1927.
CH. BALLY. *Qu'est-ce qu'un signe ?,* în *Journal de psychologie normale et pathologique,* XXXVI, 1939, aprilie-iunie.
CH. BALLY. *Sur la motivation des signes linguistiques,* în BSLP, XLI, 1940, 1.
CH. BALLY. *Arbitraire du signe. Valeur et signification,* în FM, 1940, 8.
CH. BALLY. *Linguistique generale et linguistique frangaise,* Berna, 1950.
ROLAND BARTHES. *Mythologies,* Paris, 1957.
ROLAND BARTHES. *Elements de semiologie,* Paris, 1964.
ROLAND BARTHES. *Systeme de la mode,* Paris, 1967.
ROLAND BARTHES. *S/Z,* Paris, 1970.
E. I. BASIN. *Problemele interpretării limbii ca semn in istoria filozofiei,* în *Analele româno-sovietice, Filozofie,* 1963, 2.
JEAN BAUDRILLARD. *Le systeme des objets,* Paris, 1968.
MAX BENSE. *Mică estetică abstractă,* trad. de V. E. Maşek, în voi. *Estetică, informare, programare,* Bucureşti, 1972.
EMILE BENVENISTE. *Nature du signe linguistique,* în AL, I, 1939, 1.
EMILE BENVENISTE. *Problemes de linguistique generale.* Paris, 1966.
ANGELA BIDU VRANCEANU. *Systematique des noms des couleurs. Recherche de methode en semantique structurale.* Bucureşti, 1976.
J. MARC BLANCHARD. *Sur le mythe poetique : essai d'une semio-*
stylistique rimbaldienne, în *S,* 16 :1, 1976.
OSCAR BLOCH şi W. VON WARTBURG. *Dictionnaire etymologique de la langue franţaise,* Paris, 1964.
L. BLOOMFIELD. *Language,* New York, 1933.
ALEXANDRU BOBOC. *Probleme filozofice ale limbajului,* în culegerea *Limbaj, logică, filozofie,* Bucureşti, 1968.
ALEXANDRU BOBOC. *Neopozitivismul şi ştiinţa contemporană,*

Bucureşti, 1974.
DWIGHT L. BOLINGER. *The Uniqueness of the Word,* în Lg, 12, 1963, 3.
AL. BOLINTINEANU. *La productivite des bases en frangais moderne et contemporain,* teză de doctorat (manuscris), 1976.
GH. BOLOCAN. *Unele caracteristici ale stilului publicistic al limbii române literare,* în SCL, XII, 1961, 1.
V. BRONDAL. *Les parties du discours. Partes orationis,* Copenhaga, 1928.
ROBERT M. BROWNE. *Typologie des signes litteraires,* în *Poetique,* 1971, 7.
A. A. BRUDNII. *Znak i signal,* în VF, 1961, 4.
R. A. BUDAGOV. *Iz istorii jazykoznanija,* Moscova, 1954.
R. A. BUDAGOV. *Introducere în ştiinţa limbii* (trad. din 1. rusă), Bucureşti, 1961.
K. BUHLER. *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache,* Jena, 1934.
E. BUYSSENS. *La nature du signe linguistique,* în AL, II, 1940—41, 3.
ERIC BUYSSENS. *Les langages et le discours,* Bruxelles, 1943 ; variantă nouă : *La communication et l'articulation linguistique,* Bruxelles—Paris, 1967.
ERIC BUYSSENS. *Le structurdlisme et l'arbîtraire du signe,* în SCL, XI, 1960, 3(a).
ERIC BUYSSENS. *Le signe linguistique,* în *Revue belge de Philologie et d'Histoire,* XXXVIII, 1960, 3(b).
RUDOLPH CARNAP. *Logische Syntax der Sprache,* Viena, 1934 ; trad. it. Milano, 1961.
RUDOLPH CARNAP. *lntroduction to Semantics. Studies in Seman- tics,* I, Cambridge, Mass., 1942.
J. B. CAROL. *The Study of Language. A Survey of Linguistics and Related Disciplines in America,* Cambridge, 1955.
MARIA CARPOV. *Introducere* la A. J. Greimas, *Despre sens* (trad. din 1. fr.), Bucureşti, 1975.
E. CASSIRER. *Le language et le discours,* în PLg, 1933.
** * * Categoriile dialecticii materialiste,* sub redacţia lui M. M. Rosenthal şi G. M. Straks (trad. din 1. rusă), Bucureşti, 1957.
DUMITRU CHIŢORAN. *Elements of English Structural Semantics,* Bucureşti, 1973.
NOAM CHOMSKY. *Current Issues in Linguistic Theory,* în *Janua linguarum,* Londra—Haga—Paris, 1964.
NOAM CHOMSKY. *Language and Mind,* New York, 1968 ; trad. fr. Paris, 1969.
NOAM CHOMSKY şi GEORGE A. MILLER. *L'analyse formelle des langues naturelles* (trad. din 1. engl.), Paris, Haga, 1968.
LIVIUS CIOCÂRLIE. *Realism şi devenire poetică,* Timişoara, 1974.
JEAN-CLAUDE COQUET. *Semiotique litteraire,* Paris, 1973.
EUGENIO COSERIU. *Teoria del lenguaje y Iingiiistica general.*

Cinco estudios, Madrid, 1962.
EUGENIO COSERIU. *Pour une semantique diachronique structurale,* în TLL, II, 1964, 1.
EUGENIO COSERIU. *L'arbitraire du signe. Zur Spătgeschichte eines aristotelischen Begriffes,* în *Archiv fiir das Studium der neueren Sprachen und Literatur,* 204, Bând, 119, Jahrgang, 2. Heft, 1967.
EUGENIO COSERIU. *Vers une typologie des champs lexicaux,* în *Cahiers de lexicologie,* XXVII, 1975, II.
I. COTEANU. *Note pe marginea cîtorva studii recente despre cuvînt,* în SCL, VIII, 1957, 2(a).
I. COTEANU. *Cum dispare o limbă (istroromâna},* Bucureşti, 1957 (b).
I. COTEANU. *Contribuţii la o semasiologie sistematică, în PLG,* I, 1959.
I. COTEANU. *Stilistica funcţională a limbii române,* Bucureşti, 1973.
I. COTEANU şi EM. VASILIU. *Conţinut şi formă în limbă,* în PLG, II, 1960.
MARCEL CRESSOT. *Le style et ses techniques,* Paris, 1959.
TEODORA CRISTEA. *Le locatif spatio-temporel en frangais contemporain,* Bucureşti, 1975.
A. DARMESTETER. *La vie des mots,* Paris, 1928.
I. DANAILA. *Note despre conceptul de „normă lingvistică",* în LR, XII, 1963, 4.
PAULA DIACONESCU. *Pe marginea unor lucrări despre mor- fem,* în SCL, XIII, 1962, 4.
W. DOROSZEWSKI. *Quelques remargues sur les rapports de la sociologie et de la linguistique: Durkheim et F. de Saussure,* în PLg, Paris, 1933.
A. DRAGOMIR şi P. MICLĂU. *Media statistică a motivării cuvintelor prin morfeme în limba română,* în *Analele Universităţii din Timişoara, Filologie,* IV, 1966.
P. DRAGOMIR şi A. DRAGOMIR. *Structuri algebrice,* Timişoara, 1975.
JEAN DUBOIS. *Etudes sur la derivation suffixale en Frangais moderne et contemporain,* Paris, 1962.
JEAN DUBOIS. *Distribution, ensemble et marque dans le lexique,* în *Cahiers de lexicologie,* 4, 1964, 1.
J. DUBOIS, F. EDELINE, J. M. KLINKENBERG, P. MINGUET, F. PIRE, H. TRINON. *Rhetorique generale,* Paris, 1970, trad. rom., Bucureşti, 1974.
OSWALD DUCROT. *Dire et ne pas dire. Principes de sâmantique linguistique,* Paris, 1972.
UMBERTO ECO. *Opera operta,* Milano, 1962, trad. fr. Paris, 1965, trad. rom., Bucureşti, 1969.
UMBERTO ECO. *La struttura assente,* Milano, 1968, trad. fr., Paris, 1972.
UMBERTO ECO. *II segno,* Milano, 1973.
C. L. EBELING. *Linguistic units,* în *Janua linguarum,* XII, 1960.

NIELS EGE. *Le signe linguistique est arbitraire,* în TCLC, V, 1949.
GHEORGHE ENESCU. *Introducere în logica matematică,* Bucureşti, 1965.
RUDOLF ENGLER. *Theorie et critique d'un principe saussurien : l'arbitraire du signe,* Geneva, 1962, sau în CFS, 19, 1962.
RUDOLF ENGLER. *Complements â l'arbitraire,* în CFS, 21, 1964.
A. ERNOUT şi A. MEILLET. *Dictionnaire etymologique de la langue latine,* Paris, 1959.
A. EVDOŞENCO. *Curs de gramatică istorică a limbii moldoveneşti,* Chişinău, 1964.
I. FISCHER. Recenzie la Al. Graur. *Fondul principal al limbii române,* Bucureşti, 1957, în SCL, IX, 1958, 1.
I. FISCHER. *Din nou despre fondul principal lexical,* în SCL, IX, 1958, 3.
ELI J0RGENSEN-FISCHER. *Form and Substance in Glossematics,* în *Acta linguistica Hafniensia, X,* 1, Copenhaga, 1966.
IVAN FONAGY. *Uber die Eigenart des sprachlichen Zeichens,* în Lg, VI, 1956.
IVAN FONAGY. *Die Metaphem in der Phonetik,* Haga, 1963.
IVAN FONAGY. *Motivation et remotivation,* în *Poetique,* 1972, 11.
MICHEL FOUCAULT. *Les mots et les choses,* Paris, 1966.
MICHEL FOUCAULT. *L'archeologie du savoir,* Paris, 1969.
MICHEL FOUCAULT. *L'ordre du discours,* Paris, 1971.
PAUL FRAISSE. *Frequence et familiarite du vocabulaire,* în *Problemei de psycho-linguistîque,* Paris, 1963.
G. FREGE. *Vber Sinn und Bedeutung,* în *Zeitschrift fur Philosophie und philosophische Kritik,* Bând 100, Leipzig, 1892.
HENRI FREI. *L'unite linguistique complexe,* în Lg, 11, 1962.
HENRI FREI. *Le signe de Saussure et le signe de Buyssens,* în Lg, 12, 1963, 4.
SIGMUND FREUD. *Introduction* ă la *psychanalyse* (trad. din 1. germ.), Paris, 1962.
R. GALISSON. *Analyse sâmique, actualisation sâmique et approche de sens en methodologie,* în *Langue Franţaise,* 1970, 8(dec.).
THOMAS V. GAMKRELIDZE. *The problem of „l'arbitraire du signe",* în L, 50, 1974, 1.
ALAN H. GARDINER. *De Saussure's Analysis of the signe linguistique,* în AL, IV, 1944, 3.
ALAN H. GARDINER. *The Theory of Speech and Language,* Oxford, 1951.
GERARD GENETTE. *Figures III,* Paris, 1972.
H. A. GLEASON. *An Introduction to Descriptive Linguistics,* New York ..., 1965 ; trad. fr. Paris, 1969.
E. GOBLOT. *Trăite de logique.* Paris, 1924.
ROBERT GODEL, *Les sources manuscrites du Cours de linguistique generale de F. de Saussure,* Geneva—Paris, 1957. ROBERT GODEL. *De la theorie du signe aux autres termes du systeme,* în CFS, 22, 1966.

SANDA GOLOPENŢIA-ERETESCU. *Semantica transformaţională,* în LR, XVI, 1967, 2.
SANDA GOLOPENŢIA-ERETESCU. *Explorări semiotice,* în SCL, XXII 1971 3
ESTERA GORO şi NICOLAE DIACONESCU. *Cu privire la dialectica conţinutului şi a formei în natura vie,* în CF, X, 1963, 4.
D. P. GORSKI. *Rolul limbii în cunoaştere* (trad. din 1. rusă), în *Lingvistică generală,* Bucureşti, 1963.
G. GOUGENHEIM, R. MICHEA, P. RIVENE, A. SAUVAGEOT. *Elaboration = L'elaboration du franţais âlâmentaire,* Paris, 1956.
** * Gramatica limbii române,* Bucureşti, 1954, 1963.
C. H. GRANGENT. *Introducere în latina vulgară* (trad. din 1. sp.), Cluj, 1958.
AL. GRAUR. *Les consonnes geminees en latin,* Paris, 1929.
AL. GRAUR. *încercare = încercare asupra fondului principal lexical al limbii române,* Bucureşti, 1954.
AL. GRAUR. *Sur le symbolisme phonetique,* în *Recueil d'etudes romanes,* Bucureşti, 1959.
AL. GRAUR. *Studii=Studii de lingvistică generală,* Bucureşti, 1960.
AL. GRAUR. *Introducere în ligvistică,* sub conducerea lui Al. Graur, Bucureşti, 1972.
AL. GRAUR şi L. WALD. *Scurtă istorie a lingvisticii,* Bucureşti, 1977.
JOSEPH GREENBERG. *Essays in Linguistics,* Chicago, 1957.
A. J. GREIMAS. *Semantique structurale, recherche de methode,* Paris, 1966.
A. J. GREIMAS. *Du sens: Essais semiotiques,* Paris, 1970 ; trad. rom. Bucureşti, 1975.
CHARLES GRIVEL. *Pour une semiotique des produits d'expression, 1 : le texte,* în S, X, 1974, 2.
LUDWIG GRUNBERG. *Sistem şi structură,* în *Materialismul dialectic,* Bucureşti, 1973.'
ANNIE GUEDEZ. *Foucault,* Paris, 1972.
M. M. GUHMAN. *Lingvistifeskaja teorija L. Weisgerber,* în *Voprosy teorii jazyka v sovremennoj zarubeznoj lingvistike,* Moscova, 1961.
L. GUILBERT. *Les antonymes. Y-a-t-il un systeme morpholexical des antonymes ?,* în *Cahiers de lexicologie,* 4, 1964, 1;
GUSTAVE GUILLAUME. *Langage et science du langage,* Paris, 1964.
GUSTAVE GUILLAUME. *Structure semiologique et structure psychique de la langue franţaise, I,* în *Leqons de linguis- • tique de Gustave Guillaume,* 1948—1949, publicate de Roch Valin, Quebec, 1971.
PIERRE GUIRAUD. *Probl'emes et methodes de la statistique linguistique,* Paris, 1959.
PIERRE GUIRAUD. *Le franţais populaire,* Paris, 1965.
PIERRE GUIRAUD. *Structures etymologiques du lexique franqais.*

Paris, 1967.
PIERRE GUIRAUD. *La semiologie,* Paris, 1971.
GEORGES GURVITCH. *La vocation actuelle de la sociologie.* Paris.
1963.
VALERIA GUŢU-ROMALO. *Un procedeu distribuţional de delimitare a paradigmelor,* în SCL, XV, 1964, 1.
Z. S. HARRIS. *Methods in Structural Linguistics,* Chicago, 1961.
LOUIS HJELMSLEV. *Problegomenes = Prolegomenes ă une thâorie du langage* (trad. din 1. engl.), Paris, 1968.
LOUIS HJELMSLEV. *Essai d'une theorie des morphemes,* în TCLC, XII, 1959 (a).
LOUIS HJELMSLEV. *Langue et parole,* în TCLC, XII, 1959 (b).
LOUIS HJELMSLEV. *La stratification du langage,* în TCLC, XII, 1959 (c).
LOUIS HJELMSLEV. *Le langage,* Paris, 1966.
MIRCEA ICHIM. *Secretariatul de redacţie,* Bucureşti, 1975.
AL. IONAŞCU. *Cu privire la aspectul social al faptelor de limbă,* în PLG, IV, 1962.
LILIANA IONESCU. *Une classification des consonnes du roumain d'apres le critere de la neutralisation,* în CLTA, I, 1962.
IORGU IORDAN. Limba *română contemporană,* Bucureşti, 1956.
IORGU IORDAN. *Lingvistica romanică. Evoluţia, Curente. Metode.* Bucureşti, 1962.
PAUL IORGOVICI. *Observaţii de limbă rumănească prin Paul Iorgovici fecute* „In Buda s-au typărit la Crăiască Universităţii Typografie", 1799.
V. IVANOV. *Reponse aux questions sur la neutralisation,* în TIL, II, 1957.
ANDRE JACOB. *Points de vue sur le langage,* texte alese şi prezentate de Andre Jacob, Paris, 1969.
ROMAN JAKOBSON. *Essais de linguistique generale,* Paris, 1963.
OTTO JESPERSEN. *Language. Its Nature, Development and Origin,* Londra, 1959.
SVEND JOHANSEN. *La notion du signe dans la glossematique et dans l'esthetique,* în TCLC, V, 1949.
A. JOJA. *Elemente pentru explicarea deducţiei şi inducţiei* (I) în CF, 1955, 3.
ALPHONSE JUILLAND, P. M. H. EDWARDS şi ILEANA JUILLAND. *Frequency Dictionary of Rumanian Words,* Londra, Haga, Paris, 1965.
S. KARCEVSKI. *Intraduction ă l'etude de l'interjection,* în CFS, 1, 1941.
J. J. KATZ şi J. A. FODOR. *The structure of semantic theory,* în L, 39, 1963, trad. fr. în *Cahiers de lexicologie,* 1966, II, 1967, I, trad. rom. în *Antologie de semantică,* Bucureşti,
1976.
JEROLD KATZ. *La philosophie du langage,* Paris, 1971.
ASEN KISELINCEV. *Teoria marxist-leninistă a reflectării şi în-*

văţătura lui I. P. Pavlov despre activitatea nervoasă superioară (trad. din 1. bulg.), Bucureşti, 1958.
A. WALTER KOCH. *Filosofia, psicologia y signo linguistico,* în *Archivum,* XIII, 1963.
E. F. K. KOERNER. *Contribution au debat post-saussurien sur le signe linguistique. Introduction et bibliographie annotee, în Approaches to Semiotics,* 2, editat de Thomas A. Sebeok, Haga-Paris, 1972.
G. V. KOLSANSKI. *V cern razlicie znakovyh sistem,* în VF. 1960, 5.
G. V. KOLSANSKI. *Paralingvistica,* Moscova, 1974.
A. KREINDLER. *Mecanismele cerebrale ale limbii şi gîndirii,* în *Materialismul dialectic şi ştiinţele contemporane ale naturii,* Bucureşti, 1962.
JULIA KRISTEVA. ST)ÎUI(OŢIX^. *Recherches pour une semanalyse.* Paris, 1969.
JULIA KRISTEVA. *La revolution du langage poetique,* Paris, 1974.
JULIA KRISTEVA, JOSETTE REY-DEDOVE şi JEAN DONNA UMIKER. *Essays in Semiotics,* Haga—Paris, 1971.
F. KULLESCHITZ-KOLMAR. *Ist das Phonem ein Zeichen ? Stratifizierung der Bedeutung,* în *Phonetica,* V, 1960, 2.
JERZY KURYLOWICZ. *Linguistique et theorie du signe,* în *Journal de psychologie normale et pathologique,* XLII, 1949.
P. S. KUZNEŢOV. *Clasificarea morfologică a limbilor* (trad. din 1. rusă), Bucureşti, 1955.
JACQUES LACAN. *Ecrits,* Paris, 1966.
JULES LAZICZIUS. La *definition du mot,* în CFS, 5, 1945. HENRI LEFEBVRE. *Le langage et la societe,* Paris, 1966.
I. K. LEKOMCEV. *Zameăanija k voprosy o dvustoronnem znako vom jazyke,* în VJ, X, 1961, 2.
A. A. LEONTIEV. *Vozniknovenie i pervobytnoe razvitie jazyka,* Moscova, 1963.
N. A. LEONTIEV şi A. A. LEONTIEV. *Cu privire la problema „sistemului lingvistic individual",* în RP, 1960, 4.
E. LERCH. *Vom Wesen des sprachlichen Zeichens,* în AL, I, 1939
CLAUDE LEVISTRAUSS. *Anthropologie structurale.* Paris, 1958.
CLAUDE LEVISTRAUSS. La *pensee sauvage, Paris, 1962.*
CLAUDE LEVISTRAUSS. Le *triangle culinaire.* în *l'Arc,* nr. 26, 1965.
CLAUDE LEVI-STRAUSS. *Mythologiques;* voi. I : Le *Cru et le Cuit,* Paris, 1964, voi. II : *Du miel aux Cendres,* Paris, 1967, voi. III : *L'Origine des manieres de table,* Paris, 1968.
K. A. LEVKOVSKAIA. *Nekotorye zarubeznye jazykovedăeskie teorii o ponjatii slova,* în *Voprosy teorii jazyka v sovremennoj zarubeznoj lingvistike,* Moscova, 1961.
** * * Logica,* sub redacţia lui D. P. Gorski, P. V. Tavaneţ (trad. din 1. rusă), Bucureşti, 1957.
LEONARD LINSKY. *Refering,* Routledge a Kegan Paul ; trad. fr Le

probleme de la reference, Paris, 1974.
T. P. LOMTEV. O *prirode znaienija znakovogo jazyka,* în VF, 1960, 7.
I. M. LOTMAN (red.). STjfieicoT'.x^. Universitatea de Stat din Tartu, Tartu, 1970, 1971, 1973.
I. LOTMAN. *Studii de tipologie a culturii* (trad. din 1. rusă), Bucureşti, 1974.
DENISE MALDIDIER et REGINE ROBIN. *Linguistique : Ies mots et leur enjeu,* în *l'Rumanite* din 25 noiembrie, 1976.
BERTIL MALMBERG. *Structural Linguistics and Human Communication.* Berlin—Gottingen—Heidelberg, 1963.
BERTIL MALMBERG. *New Trends in Linguistics,* Stockholm, Lund, 1964 ; trad. fr., Paris, 1966 (a).
BERTIL MALMBERG. *La phonetique,* Paris, 1966 (b).
BENOIT MANDELBROT. *Structure formelle des textes et communication,* în W, 10, 1954, 1.
MARIA MANOLIU MANEA. *Sistematica substitutelor din româna contemporană standard,* Bucureşti, 1968.
MARIA MANOLIU MANEA. *Structuralismul lingvistic.* Bucureşti, 1973.
SOLOMON MARCUS. *Description ă l'aide de la theorie des ensembles de certains phinomenes morphologiques,* în *Revue de mathematiques pures et appliquees,* VI, 1961, 4.
SOLOMON MARCUS. *Lingvistica matematică — modele matematice în lingvistică,* Bucureşti, 1963, 1966 ; versiunea franceză : *Introduction mathematique ă la linguistique structurale,* Paris, 1967.
SOLOMON MARCUS. *Poetica matematică,* Bucureşti, 1970.
SOLOMON MARCUS (red.). *Semiotica folclorului,* Bucureşti, 1975. S. MARCUS şi EM. VASILIU. *Matematică şi fonologie. Teoria gra- felor şi consonantismul limbii române,* în *Fonetică şi dialectologie,* III, Bucureşti, 1961.
S. MARCUS, ED. NICOLAU şi S. STATI. *Introducere în lingvistica matematică,* Bucureşti, 1966.
J. MAROUZEAU. *Lexique de la terminologie linguistique,* Paris, 1951.
ANDRE MARTINET. *Economie des changements phonetiques,* Berna, 1955.
ANDRE MARTINET. *A Funcţional View of Language,* Oxford, 1962 (a) ; trad. fr., Paris, 1969.
ANDRE MARTINET. *La variete des unites significatives,* în Lg, II, 1962 (b).
ANDRE MARTINET. *La linguistique synchronique,* Paris, 1965.
ANDRE MARTINET. *Le mot,* în *Problemes du langage, collection Diogene,* Paris, 1966.
ANDRE MARTINET. *Elements=Elements de linguistique generale,* Paris, 1966, 1967 ; traducere şi adaptare la limba română de Paul Miclău, Bucureşti, 1970.
G. MATORE. *La methode en lexicologie,* Paris, 1953.
TULLIO DE MAURO. *Note* la ediţia critică a lucrării lui Ferdinand de Saussure *Cours de linguistique generale,*

Paris,
1973.
GEORG-FRIEDRICH MEIER. *Das Zero-Problem in der Linguistik,* Berlin, 1961.
A. MEILLET. *Linguistique generale et linguistique historique,* Paris, 1936.
CHRISTIAN METZ. *Remarque sur le mot et sur le chiffre,* în *La linguistique,* 1967, 2.
W. MEYER-LUBKE. *Romanisches Etymologisches Worterbuch,* Heidelberg, 1935.
PAUL MICLAU. *Contribuţii la stabilirea fondului principal lexical al limbii franceze,* In *Omagiu lui Iorgu Iordan,* Bucureşti, 1958.
PAUL MICLAU. *Scritorii şi evoluţia limbii,* în PLG, II, 1960.
PAUL MICLAU. *Semn, semnal, „arbitrar",* în PLG, IV, 1962, trad. în 1. rusă în *Revue de linguistique,* VIII, 1963, 1.
PAUL MICLAU. *Le signe dans les fonctions du langage,* în *Zeichen,*
III, 1966.
PAUL MICLAU. *Căile pierderii motivării în franceză şi în română (fondul principal lexical),* în PLG, V, 1967.
PAUL MICLAU. *La productivite du noyau lexical franşais,* în *Revue roumaine de linguistique,* XIII, 1968, 4.
PAUL MICLAU. *Plâns paradigmatique et syntagmatique dans l'analyse stylistique* în „Actes du X Congres internaţional des linguistes", Bucureşti, 1970.
PAUL MICLAU. *Sistemul limbajului,* în *Sistemele limbii,* Bucureşti, 1970.
PAUL MICLAU. *Stilurile limbii,* în *Tratat de lingvistică generală,* sub redacţia Al. Graur, S. Stati, Lucia Wald, Bucureşti, 1971.
PAUL MICLAU. *La poesie comme syst'eme semiotique ouvert,* în *Cahiers roumains d'etudes litteraires,* nr. 2, 1972.
FRANCIS MIKUS. *En marge du sixieme congres internaţional des linguistes,* în *Miscelănea Homenaje a Andre Martinet,* I. La Laguna-Canarias, 1957.
NOEL MOULOUD. *Langage et structures. Essais de logique et de semeiologie,* Paris, 1969.
ALBERT MONJALLON. *Initiation au calcul matriciel,* Paris, 1960.
ALBERT MONJALLON. *Introduction ă la methode statistique,* Paris, 1963.
CHARLES W. MORIS. *Foundation sof the Theory of Signs,* în *Internaţional Encyclopedia of Unified Science,* Chicago, 1955.
CHARLES W. MORRIS. *Signs, Language and Behaviour,* New York.
1946.
CHARLES W. MORRIS. *Signification and Significance,* Cambridge. Massachusetts, 1964.
WOLFGANG MOTSCH. *Observaţii preliminare cu privire la distincţia lui F. de Saussure între „langue" şi „parole".* în LR, XII, 1963, 1.

GEORGES MOUNIN. *Les problemes theoriques de la traduction,* Paris, 1963.
GEORGES MOUNIN. *Saussure ou le structuraliste sans le savoir.* Paris, 1968.
GEORGES MOUNIN. *Introduction ă la semiologie,* Paris, 1970.
CHARLES MULLER. *LE MOT, unite de texte et unite de lexique en statistique lexicologique,* în TLL, I, 1963.
PIERRE NAERT. *Reflexions sur le caractere du mot dans les lan gues modernes,* în AL, II, 1940—1941, 4.
PIERRE NAERT. *Arbitraire et necessaire en linguistique,* în SL, I, 1947,1.
ALFONS NEHRING. *The Problem of the Linguistic Sign,* în AL, VI, 1950, 1.
ALFONS NEHRING. *Sprachzeichen = Sprachzeichen und Sprechakte,* Heidelberg, 1963.
E. NICOLAU şi C. BALACEANU. *Cibernetica,* Bucureşti, 1961.
C. K. OGDEN şi I. A. RICHARDS. *The Meaning of Meaning,* Londra, 1923.
C. OTOBÎCU. Recenzie la G. Gougenheim, R. Michâa, P. Rivene. A. Sauvageot, *L'elaboration du frangais elementaire.* Paris, 1956, în LR, VIII, 1959, 3.
ANTONIO PAGLIARO. *La parola e l'imagine,* Neapole, 1957.
JEAN-MICHEL PALMIER. *Lacan. Le Symbolique et l'imaginaire,.* Paris, 1969.
JEANNE PARRAIN-VIAL. *Analyses structurales et ideologieistructuralistes,* Paris, 1969.
I. P. PAVLOV. *Opere alese* (trad. din 1. rusă), Bucureşti, 1951.
CHARLES SANDERS PEIRCE. *Collected Papers,* Cambridge, Harvard Un. Press, 1931—1935.
CH. S. PEIRCE. *The Philosophy of Peirce, Selected writings,* editate de Justus Buchler, Londra, 1940.
CHARLES SANDERS PEIRCE. *Selected Writing,* ed. de Philip P. Wiener, Dover Publication, 1958.
JERZY PELC. *Semantic functions as applied to the analysis of the concept of metaphor,* în *Poetics,* Varşovia, 1961. JEAN PERROT. La *linguistique,* Paris, 1965.
JEAN PIAGET. *Le structurdlisme,* Paris, 1968 ; trad. rom., Bucureşti, 1973.
J. L. PIERSON. *Langue — parole ? Signifiant — signifie — signe.* în SL, XVII, 1963, 1.

MIHAI POP. *Cuvînt înainte* la I. Lotman, *Studii de tipologie* a *culturii* (trad. din 1. Fusă), Bucureşti, 1974.
CORNEL POPA. *Cunoaştere şi limbaj,* în *Filozofie. Materialism dialectic şi istoric,* coordonatori : Ion Tudosescu, Mihai Florea, Cornel Popa, Bucureşti, 1976.
D. POPOVICI. *La litterature roumaine â l'epoque des lumieres,* Sibiu, 1945.
BERNARD POTTIER. *Pensee structuree et semiologie,* în *Bulletin hispanique,* LX, 1958, 1.
BERNARD POTTIER. *Systematique = Systematique des elements de relation,* Paris, 1962.
BERNARD POTTIER. *Du tr'es general au trop particulier en analyse linguistique,* în TLL, I, 1963, 1.
BERNARD POTTIER. *Vers une semantique moderne,* în TLL, II, 1964, 1.
BERNARD POTTIER. *Linguistique generale. Theorie et description.* Paris, 1974.
J. LUIS PRIETO. *D'une asymetrie entre le plan de l'expression et le plan du contenu de la langue,* în BSLP, 53, 1957—1958, 1.
J. LUIS PRIETO. *Principes de noologie. Fondements de la theorie fonctionnelle du signifie,* Haga, Paris, 1964.
J. LUIS PRIETO. *Fonction et economie,* în *La linguistique,* Paris, 1965, 1 şi 2.
J. LUIS PRIETO. *Messages et signaux,* Paris, 1966.
** * ♦ Programul Partidului Comunist Român de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate .şi înaintare a României spre comunism,* Bucureşti, 1975.
VLADIMIR I. PROPP. *Morfologija skazki,* Leningrad, 1928 ; trad. fr., 1970, trad. rom., Bucureşti, 1970.
SEXTIL PUŞCARIU. *Les onomatopees de la langue roumaine,* în *Etudes de linguistique roumaine,* Bucureşti, Cluj, 1937.
G. REVESZ. *Ursprung und Vorgeschichte der Sprache,* Berna 1946 ; trad. fr., Paris, 1950.
J. REY-DEBOVE. *La dăfinition lexicologique: recherches sur l'equation semique,* în *Cahiers de lexicologie,* 1966, 1.
L. O. REZNIKOV. O *roii znakov v procese poznanija,* în VF, 1961, 2. L. O. REZNIKOV. *Gnoseologija progmatizma i semiotika Ch. Mor- ris,* în VF, 1963, 1.
L. O. REZNIKOV. *Gnoseologiăeskie voprosy semiotiki,* Leningrad, 1964,
U. RICKEN. *Observaţii asupra onomasiologlei,* în LR, IX, 1960, 4.
PAUL RICOEUR. *Structure et hermenetique,* în *Esprit,* noiembrie, 1963.
PAUL RICOEUR. *La structure, le mot, l'âvănement,* în *Esprit,* mai 1967.
AL. ROSETTI. *Le mot, esquisse d'une theorie generale,* Copen haga, Bucureşti, 1943, 1947 ; în română : *Filozofia cu- vîntului,* Bucureşti, 1946.
AL. ROSETTI. *Introducere in fonetică,* Bucureşti, 1957.
AL. ROSETTI. *Observaţii asupra întrebuinţării onomatopeelor,* în SCL, XIII, 1962, 4.

ALEXANDRU ROŞCA. *Tratat de psihologie experimentală,* Bucureşti, 1963.
Z. ROVENSKI, A. UEMOV şi E. UEMOVA. *Maşina şi gîndirea* (trad. din 1. rusă), Bucureşti, 1962.
BERTRAND RUSSEL. *Introduction to Mathematical Philosophy,* Londra, 1920 ; trad. fr., Paris, 1970.
NICOLAS RUWET. *Introduction ă la grammaire generative,* Paris, 1967.
MANFRED SANDMANN, *Subject and Predicate. A Contribution to the Theory of Syntax,* Edinburg, 1954.
EDWARD SAPIR. *Linguistique* (trad. din 1. engl), Paris, 1968.
SOL *SAPORTA. Psycholinguistics. A. Book of Readings, New* York, 1961.
S. K. SAUMJAN. O *ponjatijah lingvisticeskoj sistemy i lingvisti-teskogo znaka,* în *Kratkie soobscenija Instituta slavia-novedenija,* 30, Moscova, 1961.
FERDINAND DE SAUSSURE. *Cours = Cours de linguistique generale,* Paris, 1965.
ADAM SCHAFF. *Introduction* ă *la semantique* (trad. din 1. pol.), Paris, 1968, trad. rom. 1966.
ADAM SCHAFF. *Langage et connaissance* (trad. din 1. pol.), Paris, 1969.
H. SCHULTINK. *On Word Identity,* în Lg.. 11, 1962.
JOHN R. SEARLE. *Speeach acts. An Essay in The Philosophy of Langage,* Cambridge, 1970 ; trad. fr. Paris, 1972.
LUCIEN SEBAG. *Marxisme et structuralisme,* Paris, 1964.
T. A. SEBEOK. *Animal Communication,* Bloomington, 1968.
A. SECHEHAYE, CH. BALLY şi H. FREI. *Pour l'arbitraire du signe,* în AL, II, 1940—41, 3.
TATIANA SLAMA-CAZACU. *Despre „cuvinte concrete" şi „cuvinte abstracte",* în *Omagiu lui Iorgu Iordan,* Bucureşti, 1958.
TATIANA SLAMA-CAZACU. *Limbaj şi context,* Bucureşti, 1959 ; trad. fr., Haga, 1961.
TATIANA SLAMA-CAZACU. *L'economie et la redondance dans la communication,* în CLTA, I, 1962.
TATIANA SLAMA-CAZACU. *Comunicarea în procesul muncii,* Bucureşti, 1964.
TATIANA SLAMA-CAZACU. *Introducere în psiholingvistică,* Bucureşti, 1968.
ELENA SLAVE. *Conotaţia,* în PLG, VI, 1974.
A. I. SMIRNICKIJ. *Obiektivnost suslestvovanija jazyka,* Moscova 1954.
HENNING SPANG-HANSSEN. *Recent Theories on the Nature of the Language Sign,* Copenhaga, 1954, în TCLC, IX.
FRANCESCO SPERANZA. *Relaţii şi structuri* (trad. din 1. it.), Bucureşti, 1975.
A. G. SPIRKIN. *Originea limbii şi rolul ei în formarea gîndirii,* (trad. din 1. rusă), în *Lingvistică generală,* Bucureşti, 1963.
I. S. STEPANOV. *Semiotica,* Moscova, 1971.

VALERIU ŞUTEU. *Observaţii asupra frecvenţei cuvintelor in operele unor scriitori români,* în SCL, XI, 1959, 3.
TZVETAN TODOROV. *Les anomalies semantiques,* în *Langage.s.* martie, 1966.
TZVETAN TODOROV. *Grammaire du Decameron,* Paris, 1969 ; trad. rom., Bucureşti, 1975.
TZVETAN TODOROV. *Poitique* în voi. *Qu'est-ce que le structuralisme ?,* Paris, 1960 ; variantă nouă, Paris, 1973 ; trad. rom *(Poetica. Gramatica Decameronului,* traducere şi studiu introductiv de Paul Miclău), Bucureşti, 1975.
TZVETAN TODOROV. *Theories du symbole,* Paris, 1977.
KNUD TOGEBY.Qu'est-ce *qu'un mot ?,* în TCLC, V, 1949.
B. TRNKA. *On the Morphological Classification of Words,* în Lg, 11, 1962.
BOHUMIL TRNKA. *On the Linguistic Sign and the Multilevel Organisation of Language,* în *Travaux linguistiques de Prague, I,* 1964.
PAVEL TROST. *Zur Theorie des Eigennamens,* în *Omagiu lui Iorgu Iordan,* Bucureşti, 1958.
N. S. TROUBETZKOY. *Principes de phonologie* (trad. din 1. germ.), Paris, 1957.
ION TUDOSESCU şi CORNEL POPA. *Acţiune umană, acţiune socială şi conducere,* în voi. *Filozofie, Materialism dialectic şi istoric.* Bucureşti, 1976.
MARIANA TUŢESCU. *Prîcis de sâmantique franţaise,* Bucureşti, 1974.
STEPHEN ULLMANN. *Precis de semantique franţaise,* Berna, 1952. STEPHEN ULLMANN. *Semantics. An Introduction to the Science of Meanings,* Oxford, 1962.
EMANUEL VASILIU. *Limbă, vorbire, stratificare,* în SCL, X, 1959, 3.
EMANUEL VASILIU. *Contribution ă la theorie du signe linguistique,* în CLTA, I, Bucureşti, 1962.
EMANUEL VASILIU. *Fonologia limbii române,* Bucureşti, 1965.
EMANUEL VASILIU. *Sens referenţial şi reguli de transformare,* în PLG, V (1967).
EMANUEL VASILIU. *Elemente de teorie semantică a limbilor naturale,* Bucureşti, 1970.
LAURA VASILIU. *Cîteva observaţii asupra conţinutului semantic al prepoziţiilor în lumina categoriilor generalului şi particularului,* în PLG, III, 1961.
J. VENDRYES. *Le langage,* Paris, 1921, 1968.
TUDOR VIANU. *Postume,* Bucureşti, 1966.
JEAN-PAUL VINAY. *La traduction humaine* în *Le langage,* sub conducerea lui Andre Martinet, Encyclopedie de la Pleiade, Paris, 1968.
ION VLAD. *Povestirea. Destinul unei structuri epice (Dimensiunile eposului),* Bucureşti, 1972.
A. G. VOLKOV. *Iazyk-sistema znakov,* Moscova, 1966.
A. G. VOLKOV. şi I. A. HABAROV. *K voprosy o prirode jazykovogo*

znaka, în VF, 1959, 11.
FRANQOIS WAHL. *Introducere* la volumul *Qu'est-ce que le structuralisme ?,* Paris, 1968.
HENRI WALD. *Introducere în logica dialectică,* Bucureşti, 1959.
HENRI WALD. *Structura logică a gîndirii,* Bucureşti, 1962.
HENRI WALD. *Homo sygnificans,* Bucureşti, 1970.
LUCIA WALD. *Note cu privire la raportul dintre conţinut şi formă in limbă,* în PLG, III, 1961.
LUCIA WALD. *Progresul în limbă,* Bucureşti, 1969.
LUCIA WALD. *Sisteme de comunicare umană,* Bucureşti, 1973.
LEO WEISGERBER. *Die Muttersprache im Aufbau unserer Kultur,* Diisseldorf, 1957.
RULON S. WELLS. *De Saussure's System of Linguistics,* în W, III, 1947, 1—2.
ANTIIONY WILDEN. *L'ecriture et le bruit dans lamorphogenese du systeme ouvert,* dans *Communication,* nr. 18, 1972.
L. ZAWADOWSKI. *The so-called Motivation in Language,* în *Omagiu lui Iorgu Iordan,* Bucureşti, 1958.
* * * *Zeichen = Zeichen und System der Sprache. Veroffentlichung des 1. Intemationalen Symposions* „Zeichen und System der Sprache", vom 28. 9. bis 2. 10, 1959 in Erfurt, Berlin, voi I, 1961 ; voi. II, 1962 ; voi. III, 1966 (II. *Intemationalen Symposion,* Magdeburg. 1964).
N. I. 2INKIN. *Mehanizmy reăi,* Moscova, 1958 ; trad. engl., Haga, Paris, 1968.
N. I. 2INKIN. *Four Communicative Systems and Four Languages,* în *W,* 18, 1—2, aprilie—august, 1962.
A. A. ZINOVIEV. Ob *osnovah abstraktnoj teorii znakov,* în *Problemy struktumoj lingvistiki,* Moscova, 1963.
V. A. ZVEGINCEV. *Ocerki po obsccemu jazykoznaniju* .Moscova, 1961.

CUPRINS

Cuvînt înainte 5
Abrevieri..... 14
Partea întîi
SEMN ŞI SEMNAL 15

Cap. I : ACTUALITATEA SEMIOTICII ••• 16
1. Teorii moderne 17
2. Semiotica românească 22
a) Un precursor : Paul Iorgovici..... 22
b) Tendinţe actuale 27

Cap. II : SEMNUL ÎN STRUCTURA IMBII 30
1. Semn unilateral sau bilateral ? 30
2. Termeni şi nivele semiotice 33
3. Cuvîntul ca semn 37
a) Conţinutul semantic al cuvîntului..... 40
b) Lexem şi morfem 42
c) Semnul ca monem. Stratificarea semiotică 45
4. Semnul ca funcţie 49

Cap. III : CLASA DE SEMNIFICAŢI ••• 60
1. Referinţa 63
2. Reprezentarea 71
3. Abstracţia 77
4. Categorii 81

Cap. IV : PROCESE DE SEMNALIZARE - 87
1. Transmiterea mesajului 87
2. Structura semnalului 92
3. Semnalizarea cognitivă 100
a) Semnal al semnalului 100
b) Cele două feţe ale semnului..... 106

Cap. V : SISTEMUL SEMIOTIC AL LIMBAJULUI . 112
1. Substanţă, invarianţă şiformă 113
2. Limba ca structură 117
3. Discursul 121
Cap. VI : UNIVERSUL STRUCTURILOR SEMIOTICE 127
1. Antropologia şi psihanaliza 128
2. Poetica 131
3. Traducerea poetică 138
4. Mass media : presa 146
5. Filozofia structurilor şiasemnelor..... 152
Partea a doua MOTIVAREA..... 163
Cap. VII : „ARBITRARUL[44]..... 169
1. Comentariul principiului..... 164
2. Necesitate, întîmplare şi motivare ••• 169
Cap. VIII : MOTIVAREA ABSOLUTA 177
1. Interjecţiile 179
2. Onomatopeele 181
Cap. IX : MOTIVAREA SEMANTICA 187
1. Limbajul neartistic 187
2. Imaginaţia poetică 192
a) Comparaţia 195
b) Metafora 200
Cap. X : MOTIVAREA PRIN MONEME ÎN DISCURS 210
1. Franceza 213
2. Româna 220
Cap. XI : MOTIVAREA ŞI FRECVENŢA..... 228
1. Nucleul limbii franceze şi al limbii române 228
2. Stabilitatea şi productivitatea nucleului lexical 239
a) Ierarhia nucleului..... 241
b) Clase motivante 250
3. Pierderea motivării 259
a) Cauzele nemotivării 261
b) Păstrarea cuvîntului de bază 264
c) Dispariţia cuvîntului de bază 270
Anexa 1 : Nucleul francez 277
Anexa 2 : Nucleul românesc 284
Anexa 3 : Nucleul latinesc 291
Bibliografie 295

Redactor : ION ILIN
Tehnoredactor : IOAN I. IANCU
Bun de tipar : 10.11.1978. Apărut : 1978.
Coli de tipar : 19,5. Tiraj : 4 000+70.

întreprinderea poligrafică „Banat"
Timişoara, Calea Aradului nr. 1.
Comanda nr. 195.

[1] Pentru sugestii, vezi A. Evdoşenko, *Curs de gramatică istorică a limbii moldoveneşti,* Chişinău, 1964, p. 100—

101 şi diferitele contribuţii la colocviul „Forme et substance en phonetique[1]*, ţinut la Bucureşti, 10—13 septembrie, 1965, în CLTA, III (1966). Bernard Pottier stabileşte un paralelism cu nivelurile semiotice — cf. *Du tr'es general au trop particulier en analyse linguistique,* în TLL, I, 1963, p. 9—16.